ISSN 2786-5517 (Online)
ISSN 2409-1944 (Print)

№
4
2026

Щомісячний інформаційно-аналітичний журнал

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО–АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4’2026

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (*економічні науки*).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (*юридичні науки*).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (*облік та аудит*).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. ICV = 66,67

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

Суб’єкт у сфері друкованих медіа – ПРАТ «Аудиторська фірма «Аналітик», ідентифікатор медіа – R30-03327 згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.03.2024 (Протокол №11)

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик", Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Статті обов’язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 13.04.2026
Формат 60×84/8
Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

© "Аналітик", 2026

© "Економіка. Фінанси. Право", 2026

Суб’єкт видавничої справи

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 4'2026

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus. ICV = 66,67

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Subject in the field of printed media – PJSC "Audit Firm "Analityk", media identifier – R30-03327 according to the Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 21.03.2024 (Protocol No. 11)

Founders:

Audit firm "Analityk",
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

The papers must pass

selection, internal and external review

Full or partial reprint of the materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 13.04.2026
Format 60×84/8
Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyk str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

© "Analityk", 2026

© "Economics. Finances. Law", 2026

The subject of publishing

Typography: LLC "International Business Center"

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор

Валентина Левченко, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Учасники редколегії

Олександр Бригінець, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Антон Бойко, д.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Ірина Кришпопа, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Петер Плавчин, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Віктор Тринчук, к.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та банківської справи, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Людмила Чижевська, д.е.н, професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Гульнара Балгімбекова, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казахстан)

Юрій Оніщик, д.ю.н., професор, адвокат, член Комітету з питань верховенства права при Національній асоціації адвокатів України, Науково-практичної ради Ради адвокатів Київської області, Асоціації фінансового права України, зав. кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну (Україна)

Вікторія Чайка, д.ю.н., доцент, професор кафедри фінансового та податкового права Державного податкового університету (Україна-Польща)

Алла Зеліско, д.ю.н., зав. кафедри цивільного права, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)

Віктор Василинчук, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ; Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Малгожата Скоржевська-Амберг, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Комітет консультантів і мовних редакторів

Олена Петрик, д.е.н., професор, завідувачка кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Ольга Григорів, к.е.н., доцент кафедри, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)

Сергій Константінов, д.ю.н, професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Дрига Жанна, д.е.н., професор, професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет "Житомирська Політехніка" (Україна-США)

Олена Потишняк, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Юрій Манцевич, д.е.н., доцент, вчений секретар, Державне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Ігор Озерський, д.ю.н, професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Марі-Франс Кенуй-Казаль, доктор філософії з гуманітарних наук (Франція)

Шеф-редактор

Володимир Головач, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник шеф-редактора

Тетяна Головач, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Леся Поповецька-Демченко – відповідальний редактор (Україна-Франція)
Анна Туманян – випусковий редактор (Україна)

EDITORIAL BOARD

Editors-in-chief

Valentyna Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Members of the editorial board

Oleksandr Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Anton Boiko, Doctor of Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Iryna Kryshtopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Yuliia Slobodianyk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Viktor Trynchuk, PhD in Economics, Professor, Head of Finance, Accounting and Banking department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Yurii Onishchyk, Doctor of Legal Sciences, Professor, lawyer, member of the Committee on the Rule of Law at the National Bar Association of Ukraine, the Scientific and Practical Council of the Bar Council of Kyiv Region, the Financial Law Association of Ukraine, head of the Department of Private and Public Law of the Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine)

Viktoriia Chaika, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Financial and Tax Law of the State Tax University (Ukraine-Poland)

Alla Zelisko, Doctor of Legal Sciences, Head of the Department of Civil Law, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine)

Viktor Vasylynchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Malgorzata Skorzewska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Committee of consultants and language editors

Olena Petryk, Doctor of Economics, Professor, Head of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Olha Hryhoriv, PhD in Economics, Associate Professor of department, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine)

Serhii Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Zhanna Dryha, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of National Security, Public Management and Administration, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine-USA)

Olena Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Yurii Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Ihor Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Marie-France Quenouille (Cazals)**,** PhD in Human Science (France)

Director

Volodymyr Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analityk"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Director

Tetiana Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Lesia Popovetska-Demchenko – Managing editor (Ukraine-France)
Anna Tumanian – Issue Editor (Ukraine)

ЗМІСТ

БЕДРАТИЙ Ю.В., ШИШЛЮК В.Р., ПУГАЧ Д.О. Господарсько-правові засоби стимулювання інвестицій в Україні …….. 8

САМСІН І., КОРНЄЄВ Ю. Адміністративно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства у виробництві цементу в Україні ……... 13

БРИГІНЕЦЬ О.О., АНІКІНА Г.В. Земля як об'єкт договірних правовідносин у законодавстві провідних держав світу …… 18

ГАЛУС О.О. Інституційно-правові механізми реалізації принципу належного врядування у здійсненні органами місцевого самоврядування повноважень у сфері цивільного захисту …… 21

БЄЛКІН Л.М. Заперечення застосування майнового методу оцінювання акцій як спосіб заниження ціни обов'язкового продажу під час «сквіз-ауту» ……. 24

КОРИТЬКО Д.Г. Економічне оцінювання впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки: індикатори, моделі та мультиплікативні ефекти …… 29

КОГУТ Я.М. Психологічні потреби у свободі мирних зібрань та гарантії її реалізації у поліцейській діяльності ……... 34

ІЛЬЧУК О.М. Правотворення і правотворчість: співвідношення та взаємодія ……... 39

КАРЕЛІН В.В. Латвійська модель судової системи суб'єктів розгляду справ про адміністративні правопорушення: порівняльний аналіз …… 49

СМОЛІЙ А.В. Проблематика усиновлення в Україні іноземними громадянами …… 53

ІВАЩЕНКО А.Г. Платіжний баланс держави: вплив економічних чинників, механізми збалансування та оцінювання позицій України у системі міжнародних фінансових відносин ……. 56

КОВАЛИК О.А., МОТИНГА Л.Є. Удосконалення системи комунікації в управлінні гостинністю для підвищення ефективності взаємодії з клієнтами …….. 65

КРАВЧУК М.В. Межі розгляду справ про адміністративні правопорушення судами адміністративної юрисдикції ……. 68

НІКІТІН Ю.В., КОРОТЯ Р.О. Об'єкт та предмет складу кримінального правопорушення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом ……... 72

ЗУБАРЕВА А.Є. Процедурні стандарти антидемпінгових розслідувань у системі СОТ та їх значення для зовнішньоекономічної діяльності ……. 76

ПЕХНИК А.В., ЗАДОРОЖНА А.В., ДМИТРУК В.О. Проблеми і перспективи страхового бізнесу в Україні в умовах війни ……. 81

НЕСТЕРЕНКО В.Ю., КОВАЛЬ І.Б., БОЛОТОВА Т.М. Комунікаційні засоби підвищення рівня кадрового складника економічної безпеки суб'єкта підприємницької діяльності в умовах макроекономічної нестабільності …… 87

ПРИТУЛА І.А. Стратегічна роль готельних структур у забезпеченні соціальної стабільності під час гуманітарних криз: управлінські механізми та економічна ефективність …….. 90

САВКА О., ЗАКАЛА О. Криміналістична характеристика контрабанди та її значення для техніко-криміналістичного забезпечення розслідування такого виду злочинів ……... 93

СИТНИК О.О., МОРОЗ К.С., СИТНИК Г.В. Контролінг кредитоспроможності підприємства …….. 98

СЕРБІН Я.В. Поняття «політично значуща особа» та «особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті»: витоки, співвідношення, особливості правозастосування ……. 103

БАШИНСЬКА І.О., ДОВБНЯК Н.В., ВОЛОЩУК П.С. Механізм розвитку агропромислових підприємств України в умовах повоєнного відновлення: інноваційний потенціал та міжнародна економічна інтеграція ……... 107

ЯКИМЕНКО Т.С. Автентичне тлумачення як виправний (curative) акт зі зворотною дією у часі …….... 111

CONTENTS

Y. BEDRATYI, V. SHYSHLIUK, D. PUHACH. Economic and legal means of stimulating investments in Ukraine …… 8

I. SAMSIN, Y. KORNIEIEV. Administrative and legal liability for violations of environmental legislation in cement production in Ukraine …… 13

O. BRYHINETS, H. ANIKINA. Land as an object of contractual legal relations in the legislation of the leading states of the world …….. 18

O. HALUS. Institutional and legal mechanisms for implementing the principle of good governance in the exercise of civil protection powers by local self-government bodies …… 21

L. BIELKIN. Objection to the application of the asset-based valuation method of shares as a means of undervaluing the price in a mandatory sale during a “squeeze-out” ……... 24

D. KORYTKO. Economic assessment of the impact of technological innovations on national economic development: indicators, models and multiplicative effects ……... 29

Y. KOHUT. Psychological needs of the right to peaceful assembly and guarantees of its realization in police activity ……. 34

O. ILCHUK. Law-making and legislative process: their correlation and interaction …….. 39

V. KARELIN. Latvian model of the judicial system of subjects of consideration of cases of administrative offenses: comparative analysis ……. 49

A. SMOLII. The problem of adoption in Ukraine by foreign citizens ……. 53

A. IVASHCHENKO. Balance of payments of the state: influence of economic factors, mechanisms of balancing and assessment of Ukraine's positions in the system of international financial relations …….. 56

O. KOVALYK, L. MOTYNHA. Improving the communication system in hospitality management to increase the efficiency of interaction with customers …… 65

M. KRAVCHUK. The limits of review of administrative offence cases by courts of administrative jurisdiction … 68

Y. NIKITIN, R. KOROTIA. Object and subject of the criminal offence of legalization (laundering) of property obtained by criminal means …….. 72

A. ZUBAREVA. Procedural standards of anti-dumping investigations in the WTO system and their significance for foreign economic activity …….. 76

A. PEKHNYK, A. ZADOROZHNA, V. DMYTRUK. Problems and prospects of the insurance business in Ukraine in war conditions ……... 81

V. NESTERENKO, I. KOVAL, T. BOLOTOVA. Communication means of increasing the level of personnel component of economic security of a business entity in conditions of macroeconomic instability ……... 87

I. PRYTULA. Strategic role of hotel structures in ensuring social stability during humanitarian crises: management mechanisms and economic efficiency ……... 90

O. SAVKA, O. ZAKALA. Criminal characteristics of smuggling and its significance for technical and criminal support of the investigation of such kind of crimes …….. 93

O. SYTNYK, K. MOROZ, H. SYTNYK. Creditworthiness controlling in enterprises ……. 98

Y. SERBIN. The concept of a "politically exposed person" and a "person who has significant economic and political weight in public life": origin, relationship, features of law enforcement ……. 103

I. BASHYNSKA, N. DOVBNIAK, P. VOLOSHCHUK. Mechanism for the development of agro-industrial enterprises of Ukraine in the conditions of post-war recovery: innovative potential and international economic integration ……... 107

T. YAKYMENKO. Authentic interpretation as retroactive curative act ……... 111

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.1
УДК 346.5

Юрій Вячеславович ***БЕДРАТИЙ***
к.ю.н., доцент кафедри, Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9230-0438
e-mail: olex_58@ukr.net

Вікторія Русланівна ***ШИШЛЮК***
к.ю.н., доцент, Одеський національний технологічний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8163-5512

Дмитро Олексійович ***ПУГАЧ***
к.ю.н., директор юридичної фірми ТОВ "Іммілайн" (Київ)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9178-7517

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

Сучасний етап розвитку України збігається із прискоренням глобальних змін, які висувають зовсім інші вимоги: переведення економіки на рейки інноваційного розвитку та виходу на нові ринки. Саме це можна визнати ключовою умовою забезпечення суверенітету та конкурентоспроможності країни на міжнародній арені. У статті авторами досліджено систему господарсько-правових засобів, які стимулюють інвестиційну діяльність в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Проаналізовано сучасний стан інвестиційного законодавства в Україні та виділено основні проблеми. Обґрунтовано необхідність гармонізувати національні стандарти та норми з європейським правом для створення прозорого інвестиційного середовища

Ключові слова: *господарсько-правові засоби, державні гарантії, гармонізація законодавства, євроінтеграція, цифровізація*

Стаття надійшла 19.03.2026 Статтю прийнято 27.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Сталий інноваційний розвиток потребує значних ресурсів для покриття витрат, ефективність яких напряму залежить як від чіткості методологічних засад, так і від самого розуміння концептуальних визначень поняття «інноваційний розвиток» [1].

Сучасна нормативно-правова база України визначає розуміння інвестицій у Законі «Про інноваційну діяльність» [2] та ДСТУ 31279:2005 [3]. Відповідно до зазначених документів інновація – це будь-яке нововведення, яке сприяє створенню та формуванню конкурентоспроможної продукції завдяки покращенню якості виробництва та позитивному впливу на соціальну сферу.

МЕТА роботи полягає у класифікації інструментів стимулювання та виявленні бар'єрів їх реалізації. Результати дослідження відображають аналіз прямих і непрямих засобів впливу на привабливість територій для інвестицій. У висновках обґрунтовано необхідність гармонізувати національні стандарти та норми з європейським правом за для створення прозорого інвестиційного середовища.

Таке трактування дещо корелюється з основними положеннями міжнародного методологічного довідника Oslo Manual і свідчить про рівень відповідності інновацій в Україні до загальносвітових тенденцій [4], що свідчить про відповідність нормативного усвідомлення інновацій в Україні загальносвітовим тенденціям [5].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано такі методи дослідження: діалектичний, який дав можливість розглянути систему інвестицій в економіку з різних поглядів, включаючи контекст євроінтеграційних процесів; метод аналізу та синтезу для розподілу інструментів інвестиційного розвитку та для наступного узагальнення одержаної інформації. Оскільки правове регулювання пов'язане з економікою, застосовано статистичний метод дослідження для оброблення інформації.

Сучасна концепція інноваційного розвитку орієнтована на соціальну спрямованість та суттєво відрізняється від класичних підходів Й. Шумпетера, який розглядав інновації як нововведення, які сприяють докорінним змінам технологічних процесі, незалежно від швидкості соціального ефекту. Варто зазначити, що нормативне визначення часто нівелює поняття «інновація»: від рівня технологічних трансформацій до етапу вдосконалення наявних технологій і формує рід суперечностей. Такий підхід призводить до розпорошення різного роду ресурсів та зводить до мінімуму фактичні покращення: із залишковою концентрацією капіталу на напрямах створення кардинально нових технологічних рішень [6].

Забезпечення ресурсами у сучасних умовах формування демократичних відносин набуває ознак політико-економічної проблеми. Об'єктивно виникає конфлікт між суспільним запитом на кардинальні науково-технічні зміни та проблемами, які виникають через неготовність як окремих політичних персон, так соціуму сприймати соціальні негаразди. Через це швидкість впровадження технологічних проривів зменшується у рази. Вирішення непорозумінь потребує від державних інституцій комплексного підходу та спільного розуміння проблем, враховуючи обсяги та наслідки запровадження випереджувальних заходів для нівелювання негативного соціального впливу.

Сьогодні потрібно враховувати не тільки суто технічні та економічні показники окупності інвестицій, а й їхню соціально-екологічну важливість, яка може за безпечити сталий розвиток країни у післявоєнний період та у довгостроковій перспективі.

Сучасні погляди на інвестиційне право розглядає систему стимулювання економіки країн як багаторівневий механізм, який здатний поєднати імперативні методи та економічні процеси. Ефективність інвести-

 © Ю.В. БЕДРАТИЙ, В.Р. ШИШЛЮК, Д.О. ПУГАЧ, 2026

ційної політики держави напряму залежить від науково обґрунтованої класифікації правових засобів, які дають змогу уникнути дублювання функцій між державними інституціями та вчасно реагувати на необхідність перерозподілу бюджетних коштів. Станом на 2026 р. в межах правової площини доцільно здійснювати класифікацію інвестиційних інструментів відповідно до критеріїв та характеру впливу. Водночас слід виділяти прямі, непрямі, фіскальні та регуляторні засоби стимулювання.

Пряме стимулювання (табл. 1) (інакше його називають адміністративно-фінансовим) передбачає участь держави у формуванні капіталу інвестора, тобто коли держава бере пряму фінансову участь. У цьому контексті варто виділити такі засоби, як державні субсидії, пільгове кредитування, надання державних гарантій, а також пряме бюджетне інвестування у проєкти державного значення [8].

Натомість непрямі засоби (табл. 1) спрямовано на формування сприятливого інституційного середовища і не передбачають можливості для прямого вилучення коштів з бюджету. Непрямі засоби мають одну особливість: зменшують рівень витрат інвесторів через механізми вдосконалення правових процедур та забезпечення стабільності певного правового режиму і захисту права власності, зокрема числі інтелектуальної [9].

Фіскальні інструменти вважаються найпоширенішим методом державного впливу, що ґрунтується на певних колаборціях з податковими зобов'язаннями. Наприклад, використання податкових канікул, прискореної амортизації або звільнення платника податків від сплати певних митних платежів у разі застосування імпорту обладнання. Ще один інструмент стимулювання – податковий кредит [9]. Однак орієнтація виключно на фіскальні інструменти несе з собою ризики дестабілізації бюджетної системи.

Регуляторні засоби стимулювання інвестиційної привабливості мають на меті можливість подолання адміністративних бар'єрів через застосування «м'яких» правових механізмів. Наприклад, через спрощення видачі дозвільних процедур (дерегуляція), а також впровадження сучасних механізмів вирішення спорів через захист інтелектуальної власності та цифровізацію адміністративних послуг [4]. Регуляторні засоби стимулювання інвестиційного розвитку можуть мати як загальнодержавний, так і локальний вплив на певні проєкти чи галузі. Наприклад, формування інвестиційних правил торгівлі певним видом товарів (як варіант, пиломатеріалами) на території індустріального парку може суттєво вплинути на певну територіальну одиницю (локальний регуляторний засіб). Інший варіант – окрема постанова, яка регулює таку діяльність в межах країни – загальнодержавний регуляторний документ, що спрямовано на фокус уваги в межах цілої країни.

Аналіз теоретичних і правових інструментів вказує на те, що регуляторні заходи мають значно довший довгостроковий ефект, якщо його порівнювати з фіскальним. Вони формують прогнозоване «правове поле» як критичний фактор для стратегічних іноземних інвесторів.

На сьогодні оптимальна модель інвестиційної політики потребує об'єднання зусиль та синергії різних засобів: фіскальні механізми мають забезпечити «швидкий» стимулюючий ефект, а регуляторні – сформувати «фундамент» для сталого та довгострокового інвестиційного проєкту. На підставі наведено, у рамках цього дослідження зроблено спробу систематизувати інструменти, які відображають їхній вплив на інвестиційний клімат.

Нині інвестиційне законодавство України суттєво змінилося: від орієнтації на загальні податкові переваги до запровадження спеціальних інституційних механізмів. Систему господарсько-правових засобів стимулювання інвестицій у розвиток регіонів відображено на рис. 1.

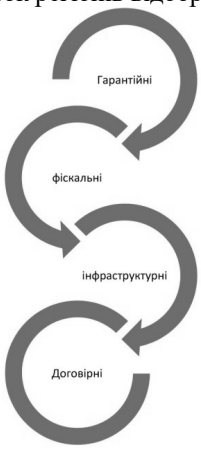

Рис. 1. Система господарсько-правових засобів в Україні за функціональним призначенням

В умовах воєнного стану та відбудови ключовий фактор інвестиційного розвитку «стабілізаційне застереження». Правова основа державних гарантій – забезпечення належних та незмінних умов інвестування впродовж визначеного періоду. Тому для гарантії стабіль-

Таблиця 1 – **Порівняльна характеристика прямих та непрямих засобів стимулювання** (*сформовано авторами на основі [1-3]*)

Критерії	Пряме	Непряме
Сутність	Індивідуальне, вибіркове надання переваг окремим інвесторам чи галузям	Удосконалення загальних умов господарювання
Вплив	Безпосереднє фінансування або зменшення витрат за визначеними проєктами	Зниження загальних транзакційних витрат та ризиків
Ключові інструменти	Державні замовлення; пільгове кредитування, субсидії, «інвестиційні няні»	Захист права власності, стабілізація податкового законодавства
Ефект	Швидкий, але локальний ефект для конкретного проєкту	Довгостроковий, масштабний ефект для всієї економіки
Ризики	Корупційні ризики	Відсутність миттєвого результату через складність вимірювання ефективності
Приклади в Україні	Спеціальні інвестиційні договори (закон про «інвестиційних нянь»)	Реформа корпоративного управління через використання електронних сервісів (наприклад, Дія)

ності потрібно передбачити захист інвестора від негативних змін у законодавстві (насамперед податковому). Інвестуючи в українську економіку як український, так й іноземний інвестор має мати чітко зафіксоване право на відшкодування збитків, які вони отримали внаслідок зміни законодавства. В умовах війни Україна застосовує сегментований підхід до податкового стимулювання, яке дає змогу сфокусувати увагу на територіальному розвитку та високотехнологічних напрямках і галузях (табл. 2).

Серед найбільших проблем залучення інвестицій, які нівелюють привабливість цього сегменту для іноземного капіталу – розрив між нормами матеріального права та забезпеченням процесів їх реалізації та виконання. На жаль, ситуація в Україні свідчить про те, що навіть наявність позитивного судового рішення в інвестиційному спорі не гарантує реального захисту інтересів інвестора через наявність корупційних ризиків та маніпуляції з ресурсами.

Нині міжнародний арбітраж, хоч і залишається престижним інструментом вирішення суперечок, але він теж стикається з потребою визнання та виконання рішень на території України. Часто таке визнання перетворюється на затяжний процес апеляційного оскарження.

Ще одна проблема – повноваження суб'єктів владних повноважень, які часто залишаються «критичною зоною» для інвесторів. Щільна деталізація багатьох дозвільних процедур вимагає численних погоджень та створює умови, в яких чиновник має можливість впливати на ситуацію з отриманням документів: від формального дотримання закону до створення штучних перепон для прискорення «вирішення» питання [9]. Саме через це суттєво зростають витрати та погіршення інвестиційного клімату, перетворюючи державу з партнера на додаткового контрагента, чиї послуги мають корупційну ціну.

В умовах повномасштабної війни в Україні зростають загрози, тому і змінюються механізми страхування інвестицій, як ключового елементу правового регулювання. Співпраця з такими інституціями вимагає глибоких знань та інтеграції міжнародних страхових протоколів у національне законодавство. Як зазначають дослідники, головний виклик полягає у створенні таких правових моделей управління, які давали б змогу в разі настання страхового випадку (наприклад, шкоди, завданої воєнними діями) автоматично запускати процедуру відновлення та компенсації, водночас мінімізувати адміністративні втручання державних інституцій [10].

Через постійні зміни Податкового кодексу України багато інвесторів відчувають правову невизначеність та відсутність можливостей для довгострокового планування інвестиційних проєктів (терміном понад 5-10 років). Цей процес стає математично складним через те, що прогнозні моделі дохідності втрачають актуальність. Стабільність законодавчої бази повинна бути основною гарантією інвестиційної безпеки без будь-яких політичних компромісів [11].

Станом на сьогодні в Україні почала активно розвиватися електронна платформа «Dream». Це мультифункціональна екосистема, розроблена для інтеграції стратегічного планування, ресурсного менеджменту та інструментів цифрової трансформації. Робота платформи налаштована на постійний системний аналіз прогностичного моделювання, яке дає змогу верифікувати ідеї розвитку кожної громади на території, підконтрольній Україні. Гнучка модульна архітектура забезпечує високу масштабованість та адаптивність до потреб користувача. Основні компоненти системи містять модуль інтелектуального аналізу, інструментарій стратегічного проєктування та синхронізацію роботи. Застосування роботи платформи «Dream» сприяє підвищенню ефективності управління інвестиційними проєктами за рахунок прозорості та доступності даних, які може переглянути в режимі реального часу кожен потенційний інвестор, а у разі потреби – ініціювати зміни до проєкту.

Ще одна особливість роботи платформи – це необхідність узгодженості стратегічного розвитку і планування територій з фінансуванням. Покроковий алгоритм фінансування проєктів у Dream наведено у табл. 3.

Фактично такий підхід державотворців – це важливий крок до стандартизації та уніфікації процесів у напрямі до європейської інтеграції України.

Адаптація інвестиційного законодавства в Україні – один із стандартів *Acquis communautaire*, який виходить за межі простого перекладу європейських директив. Насамперед це комплексна імплементація принципів прозорості, недискримінації та передбачуваності внутрішнього ринку ЄС. Тому гармонізація має забезпечити перехід до єдиних правил конкуренції та усунути перекоси, які спричинені застосуванням індивідуальних податкових пільг для певних суб'єктів господарювання. Як зазначають правознавці, імплементація директив ЄС відкриє можливості для українського законотворця інтегруватися у систему спільного регулювання інвестиційних ринків та підвищити кредитний рейтинг країни [12].

Правова інституціоналізація смартконтрактів як повноцінних договорів у розумінні цивільного законодавства дозволить створити прецеденти для негайного і беззаперечного виконання інвестиційних зобов'язань перед інвесторами. А це надзвичайно важливий етап співпраці.

Україні необхідне створення правової рамки, де держава постає «страхувальником останньої надії» та дасть змогу розподілити тягар потенційних збитків між міжнародними фінансовими інституціями та національним бюджетом.

Таблиця 2 – **Порівняльна характеристика режимів стимулювання** (*складено авторами [7]*)

Інструмент	Напрям	Перевага
Індустріальні парки	Переробна промисловість	Звільнення від мита та ПДВ на високотехнологічне обладнання; пільги з податку на прибуток
Дія-City	IT-сектор	Спеціальний режим оподаткування (податок на виведений капітал), спрощення трудових відносин.
Спеціальні економічні зони	Розвиток локальних проєктів	Спеціальні митні та податкові режими на окремих територіях

Таблиця 3 – **Алгоритм фінансування публічних інвестиційних проєктів** (*складено авторами [7]*)

№ етапу	Назва етапу	Зміст	Суб'єкти взаємодії	Результат
1	Стратегічне ініціювання	Внесення проєкту до системи та його перевірка	Орган місцевого самоврядування	Цифрової картки з унікальним ID
2	Технічна верифікація	Завантаження ПКД, ТЕО та результатів державної експертизи.	ОМС, експертні організації	Валідація пакету документації
3	Визначення пріоритетів	Рейтингування	Алгоритми DREAM, профільні міністерства	Підготовка до фінансування
4	Пошук джерела фінансування	Презентація	Мінвідновлення, донори, інвестори, ОМС	Підтвердження фінансування
5	Закупівлі та контракти	Інтеграція з системою Prozorro	Замовник, підрядники, ДП «Прозорро»	Укладення договорів
6	Дисципліна платежів та моніторинг	Контроль за цільовим використанням коштів. Відображення транзакцій Казначейства в реальному часі.	Казначейство, технагляд, громадськість	Фінансова звітність у відкритому доступі
7	Завершення та аудит	Введення об'єкта в експлуатацію. Оцінка досягнутих KPI та верифікація результату.	ОМС, органи контролю	Закриття картки проєкту, оцінка ефективності

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження господарсько-правових засобів стимулювання інвестицій в Україні можна зробити висновки:

1. Сучасна модель інвестиційної політики України постійно змінюється та переходить від податкових пільг до розгалуженої системи спеціальних інституційних механізмів, наприклад податковий режим Дія.City тощо.

2. Ефективність стимулювання забезпечується через поєднання прямих (адміністративно-фінансових) та непрямих (інституційних) засобів. Пряме стимулювання сприяє забезпеченню локального та швидкого ефекту для стратегічних проєктів. Водночас непрямі засоби формують довгостроковий фундамент через зниження загальних транзакційних витрат та ризиків.

3. Ключові проблеми залучення капіталу: розбіжності між нормами матеріального права та корупційні ризики через дискреційні повноваження посадових осіб та нестабільність податкового законодавства. Для того щоб вирішити ці проблеми, потрібен перехід до прозорого «правового поля».

Перспективи подальших розробок полягають у детальному дослідженні правових механізмів регресного відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії, та розробленні нормативної бази для повноцінного функціонування ринку цифрових активів як інструменту інвестування в реальний сектор економіки.

Список використаних джерел

1. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 листоп. 2021 р.). Київ, 2021. 350 с. URL: https://dnsgb.com.ua/assets/files/naukovi_konferencii/materialy-konferencii-2021-11-17.pdf

2. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15

3. Інновації. Терміни та визначення понять: ДСТУ 31279:2005. [Чинний від 2006-07-01]. Київ, 2006. 12 с.

4. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. Paris, 2018. 306 p.

5. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутку, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ, 2011. 242 с.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14. Ст. 112.

7. Орлюк О.П. Фінансово-правові основи інвестиційної діяльності в Україні: монографія. Київ, 2022. 312 с.

8. Сидоренко В.М. Корупційні ризики в системі публічного управління: правовий аналіз. *Вісник господарського права*. 2025. № 4. С. 40–52.

9. Miller J., Anderson P. Political Risk Insurance: International Standards and Domestic Practice. London, 2024. P. 89.

10. Мельник А.П. Європейська інтеграція інвестиційного права: виклики та можливості для України. Київ, 2026. С. 210.

11. Smith K., Jones R. Blockchain and the Future of International Contract Law. New York, 2025. P. 88.

References

1. Strategic directions of development of the agro-industrial complex in the conditions of globalization: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Kyiv, November 17, 2021). Kyiv, 2021. 350 p. URL: https://dnsgb.com.ua/assets/files/naukovi_konferencii/materialy-konferencii-2021-11-17.pdf (in Ukrainian).

2. On innovative activity: Law of Ukraine dated 07/04/2002 No. 40-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2002. No. 36. Art. 266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (in Ukrainian).

3. Innovations. Terms and definitions: DSTU 31279:2005. [Valid from 2006-07-01]. Kyiv, 2006. 12 p. (in Ukrainian).

4. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. Paris, 2018. 306 p.

5. Schumpeter J.A. Theory of economic development. Research of profit, capital, credit, interest and economic cycle. Kyiv, 2011. 242 p. (in Ukrainian).

6. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. No. 13–14. Art. 112. (in Ukrainian).

7. Orlyuk O.P. Financial and legal foundations of investment activity in Ukraine: monograph. Kyiv, 2022. 312 p. (in Ukrainian).

8. Sydorenko V.M. Corruption risks in the public administration system: legal analysis. Bulletin of economic law. 2025. No. 4. pp. 40–52. (in Ukrainian).

9. Miller J., Anderson P. Political Risk Insurance: International Standards and Domestic Practice. London, 2024. P. 89.

10. Melnyk A.P. European integration of investment law: challenges and opportunities for Ukraine. Kyiv, 2026. P. 210. (in Ukrainian).

11. Smith K., Jones R. Blockchain and the Future of International Contract Law. New York, 2025. P. 88.

Yurii BEDRATYI
PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, National University of Water Management and Natural Resources
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9230-0438
e-mail: olex_58@ukr.net

Viktoriia SHYSHLIUK
PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Odesa National University of Technology
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8163-5512

Dmytro PUHACH
PhD in Legal Sciences; CEO, legal firm "Immiline" LLC (Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9178-7517

ECONOMIC AND LEGAL MEANS OF STIMULATING INVESTMENTS IN UKRAINE

The current stage of Ukraine's development coincides with the acceleration of global changes, which put forward completely different requirements: transferring the economy to the rails of innovative development and entering new markets. This can be recognized as a key condition for ensuring the country's sovereignty and competitiveness in the international arena. In this paper, the author has studied the system of economic and legal instruments that stimulate investment activity in conditions of martial law and European integration processes. The current state of investment legislation in Ukraine has been analyzed and the main problems have been identified. The purpose of the paper is to classify incentive instruments and identify barriers to their implementation. The results of the study reflect an analysis of direct and indirect means of influencing the attractiveness of territories for investment. The conclusions substantiate the need to harmonize national standards and norms with European law in order to create a transparent investment environment. This paper conducted a consistent analysis of the state of investment legislation in Ukraine and identified direct (state guarantees, targeted financing, tax breaks for industrial parks) and indirect (digitalization of administrative services, infrastructure development, deregulation) means of influencing investment policy and the attractiveness of both specific territories and the state as a whole. Special attention was paid to the structure of the legal regime of the investment process in the event that the country is under martial law. In particular, the emphasis was placed on mechanisms for insurance of risks in wartime and protection of the rights of foreign investors. Special attention was paid to the structure of the legal regime of the investment process in the event that the country is under martial law. In particular, the emphasis was placed on mechanisms for insurance of risks in wartime and protection of the rights of foreign investors.

Keywords: *economic and legal instruments, state guarantees, harmonization of legislation, European integration, digitalization*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.2
УДК 349.6 + 340.13

Ігор ***САМСІН***
д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова; заслужений юрист України
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4118-8452
e-mail: sam.kiev.ua@gmail.com

Юрій ***КОРНЄЄВ***
к.ю.н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9132-2325
e-mail: Korneev310@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ВИРОБНИЦТВІ ЦЕМЕНТУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правової відповідальності за порушення екологічних вимог у цементній галузі України як інструменту забезпечення екологічної безпеки. Розкрито ключові екологічні ризики цементного виробництва, показано їх зв'язок з предметом адміністративного провадження. Здійснено аналіз нормативно-правової бази, що регулює відносини з дотримання екологічних вимог.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, відповідальність за екологічні правопорушення, цементна галузь, виробництво цементу, обіг цементу, воєнний стан*

Стаття надійшла 13.03.2026 Статтю прийнято 23.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Цементна галузь належить до найбільш екологічно навантажених секторів промисловості через системні викиди пилу і газоподібних забруднювачів, утворення значних обсягів відходів, інтенсивне використання природних ресурсів та енергетичний складник виробництва, що підвищує ризики порушення вимог природоохоронного законодавства, негативного впливу на здоров'я населення і стан довкілля. Водночас національна система реагування на такі порушення значно спирається саме на адміністративно-правові механізми (контрольні повноваження, приписи, протоколи, штрафи, тимчасові обмеження діяльності), ефективність яких у сфері цементного виробництва залишається дискусійною з огляду на фрагментарність регулювання, проблеми доказування та виконання приписів, а також обмежений превентивний потенціал санкцій. Актуальності проблемі додає перехід України до моделі інтегрованого запобігання і контролю промислового забруднення, упровадження підходів найкращих доступних технологій та методів управління (НДТМ/BAT), що трансформує зміст екологічних обов'язків операторів цементних установок і потребує переосмислення практики притягнення до адміністративної відповідальності за недотримання екологічних вимог, включно з вимогами оцінювання впливу на довкілля (ОВД) і моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів (MRV), у контексті євроінтеграційних зобов'язань та післявоєнного відновлення промисловості.

МЕТА статті – комплексний адміністративно-правовий аналіз підстав, складів і механізмів притягнення підприємств цементної галузі та їх посадових осіб до відповідальності за порушення екологічних вимог, а також визначення правових наслідків упровадження інтегрованого дозволу і підходів НДТМ/BAT для забезпечення дієвого комплаєнсу та зниження промислового забруднення. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи, вибір яких здійснювався з урахуванням мети дослідження, визначених завдань, об'єкта та предмета дослідження. Зокрема, метод аналізу застосовано в ході дослідження нормативно-правової бази, що регулює адміністративно-правову відповідальність за екологічні правопорушення в цементній галузі. Методи порівняння та узагальнення застосовано для вивчення правових положень, міжнародних стандартів і кращих світових практик регулювання цементної галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Цементна галузь належить до категорії промислових виробництв з підвищеним екологічним ризиком, оскільки технологічний цикл поєднує видобування та підготовку мінеральної сировини, високотемпературний випал у печах з формуванням клінкеру, охолодження та помел, а також інтенсивні транспортно-складські операції з матеріалами. Екологічні наслідки цементного виробництва формуються як у площині локального впливу на атмосферне повітря, воду та ґрунти, так і у площині глобального впливу через парникові гази. За даними Європейської комісії (JRC), цементний сектор відповідальний приблизно за 7 % глобальних викидів CO_2 і близько 4 % у ЄС; характерною є висока частка процесних викидів, зумовлених декарбонізацією вапняку (орієнтовно 65% вуглецевого сліду клінкеру), тоді як паливне згоряння забезпечує близько 35 % [1].

Провідним джерелом забруднення у цементному виробництві є пил (зокрема, дрібнодисперсний), який утворюється на стадіях дроблення й подрібнення сировини, випалу, охолодження клінкеру, помелу і транспортування матеріалів; додатково мають значення газові емісії (NOx, SO_2, CO, леткі органічні сполуки), шум, тепловий вплив, а також відходи та побічні продукти технологічного циклу. Найбільш безпосередній ризик для здоров'я населення пов'язаний із забрудненням приземного шару повітря пилом і газами: дрібнодисперсні фракції PM10 і PM2,5 здатні проникати у нижні дихальні шляхи і асоціюються з респіраторними та серцево-судинними порушеннями [2]. Як зазначив О.В. Лізунков, за даними ВООЗ, забруднення зовнішнього повітря асоціюється приблизно з 4,2 млн передчасних смертей

© І. САМСІН, Ю. КОРНЄЄВ, 2026

щороку, а переважна частина населення світу проживає в умовах перевищення рекомендованих рівнів якості повітря [3]. Є.С. Куян зауважив, що у прикладних дослідженнях цементних виробництв в українських умовах наголошується, що зона впливу пилового забруднення може охоплювати населені пункти на відстані до 20 км (залежно від потужності заводу, метеоумов і локальної топографії), а підвищені викиди часто пов'язують зі зношеністю обладнання та недостатністю/несправністю систем газоочищення [4]. Екологічні наслідки виходять за межі повітряного компонента. Видобування вапняку та глини у кар'єрах трансформує ландшафти, порушує рельєф і родючий шар, фрагментує природні середовища; випадіння лужного пилу та аерозолів на прилеглі території здатне змінювати кислотно-лужний баланс ґрунтів і впливати на рослинність/ Виробничі відходи включають пил печей і фільтрів (cement kiln dust), відсіви, шлами водоочищення, відходи технічного обслуговування; частина потоків може повертатися у технологічний цикл, однак за відсутності належної утилізації виникає ризик накопичення, вторинного пилiння та забруднення земель. Водний компонент проявляється насамперед у забрудненні стічними водами (під час мокрого очищення газів, миття обладнання, зливу з виробничих майданчиків), а також у ризиках для поверхневих і підземних вод за неналежного поводження з пилом/шламами та в разі порушення режимів водокористування [5].

Український контекст додає до екологічного профілю галузі фактори воєнного часу, логістичні обмеження і потребу відбудови інфраструктури. За офіційними галузевими та статистичними оцінками, після різкого падіння у 2022 р. виробництво цементу відновлювалось і в подальші роки сягнуло орієнтовно 7,4 млн т; водночас тривала модернізація частини підприємств і дискусія стосовно ширшого застосування альтернативних палив та співспалювання відходів як інструментів декарбонізації [5]. Саме тому екологічні вимоги у цементній галузі об'єктивно спрямовані на мінімізацію локального пилогазового навантаження, зниження ризиків для вод і ґрунтів, а також на контроль викидів парникових газів, що формує багаторівневий обов'язок належної поведінки оператора.

Нормативно-правову базу екологічних вимог до цементних підприємств формують загальні та спеціальні акти. Загальні обов'язки стосовно запобігання й зменшення негативного впливу, дотримання нормативів, отримання дозвільних документів і відшкодування шкоди визначаються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [6]. Режими охорони атмосферного повітря закріплені у Законі України «Про охорону атмосферного повітря» [7], що встановлює дозвільність стаціонарних джерел викидів, вимоги до інвентаризації джерел та контролю, а також обов'язок дотримання нормативів гранично допустимих викидів. Поводження з відходами регламентується законом [8], що визначає обов'язки суб'єктів господарювання щодо обліку, зберігання, перевезення, утилізації/видалення та звітності. Водний кодекс України [9] встановлює правові режими спеціального водокористування, водовідведення та охорони водних об'єктів, а Кодекс України про надра [10] – режим користування надрами, спеціальні дозволи, вимоги раціонального використання та охорони надр. Ключовою процедурною вимогою для будівництва, реконструкції, технічного переоснащення чи розширення цементних виробництв є дотримання Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [11], що забороняє провадження планованої діяльності без висновку ОВД і передбачає обов'язок виконувати екологічні умови, визначені у висновку та рішенні про провадження діяльності. Невиконання цих умов становить окремий деліктний ризик, оскільки порушення законодавства у сфері ОВД тягне за собою адміністративну відповідальність (ст. 91-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення – КУпАП) [12] і може слугувати підставою для обмеження/зупинення діяльності у порядку адміністративного реагування.

Євроінтеграційна трансформація екологічного регулювання промисловості отримала новий імпульс з прийняттям Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» від 16 липня 2024 р. № 3855-IX [13], що набрав чинності 8 серпня 2025 р. та імплементує підходи Директиви Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди, зокрема для сектору виробництва цементного клінкеру та цементу [14]. Закон запроваджує інтегрований довкіллєвий дозвіл як комплексний індивідуальний адміністративний акт, який легітимує експлуатацію установки за умови дотримання інтегрованих вимог до викидів у повітря, скидів у води (за наявності), поводження з відходами, захисту ґрунтів і земель, запобігання аваріям, моніторингу та звітування; строк дії інтегрованого дозволу визначено безстроковим, однак передбачено механізми перегляду, внесення змін та відкликання. У контексті кліматичного компонента діє Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» [15], що встановлює обов'язки реєстрації установок, планування моніторингу, підготовки звітів і проходження верифікації; за порушення встановлена адміністративна відповідальність за ст. 91-6 КУпАП [12].

Адміністративно-правова відповідальність за порушення екологічних вимог у цементній галузі є різновидом юридичної відповідальності, спрямованої на охорону публічних екологічних інтересів шляхом застосування адміністративних стягнень і заходів адміністративного примусу. На відміну від цивільно-правового відшкодування шкоди та кримінального переслідування, адміністративна відповідальність розглядається як така, що має превентивно-каральний характер, реалізується у спрощених процесуальних формах і зазвичай застосовується до посадових осіб оператора або до громадян, залежно від складу правопорушення [16].

Типові об'єктивні прояви адміністративних проступків у цементній діяльності охоплюють: здійснення викидів / скидів без належних дозвільних документів або з порушенням нормативів; введення в експлуатацію чи експлуатацію технологічних ліній без споруд очищення й контролю або за їх несправності; неналежне поводження з відходами, зокрема пилом печей, пилом фільтрів, шламами, відпрацьованими матеріалами та реагентами; недотримання процедурних режимів екологічного менеджменту (ОВД, МЗВ парникових газів). Суб'єктами зазвичай є керівник, головний інженер, відповідальний за охорону довкілля, технологічний керівник дільниці, тобто посадові особи, на яких покладено обов'язки забезпечення екологічної безпеки та належної експлу-

атації [17].

У сфері охорони атмосферного повітря ключовими для цементних установок є ст.ст. 78 і 79 КУпАП [12]. У ст. 78 встановлено відповідальність за викиди забруднюючих речовин без дозволу або з порушенням нормативів. Вважається, що це охоплює як бездозвільні, так і понаднормові викиди пилу, NO_x, SO_2 тощо, підтерджені інструментальними вимірюваннями чи іншими належними доказами. У ст. 79 передбачено відповідальність за введення в експлуатацію або експлуатацію об'єктів, що не відповідають вимогам охорони повітря (попередження або штраф 5-8 НМДГ для посадових осіб), а в цементній промисловості – за запуск / експлуатацію печей, холодильників, млинів і транспортних вузлів без ефективних електрофільтрів чи рукавних фільтрів або у разі їх відмови, що фактично прирівнюється до відсутності засобів очищення.

У сфері відходів і земельних ресурсів домінують склади ст.ст. 82, 52 КУпАП [12]. У ст. 82 встановлено відповідальність за порушення вимог до збирання, зберігання, перевезення, оброблення, утилізації чи видалення відходів; практично це охоплює неналежне поводження з пилом, уловленим фільтрами, просипами цементу/клінкеру, відпрацьованими маслами й фільтрами спецтехніки, відходами альтернативного палива (RDF / SRF) та іншими потоками, які за неправильного складування стають джерелом вторинного пилiння й забруднення земель. Ст. 52 охоплює псування або забруднення земель виробничими відходами та іншими речовинами й релевантна для випадків випадіння пилу та несанкціонованого складування, що призводить до деградації ґрунтового покриву.

Проблемною ланкою адміністративно-правового механізму залишається співмірність санкцій. Неоподаткований мінімум доходів громадян (НМДГ) становить 17 грн, а відтак, штрафи за окремими складами (наприклад, 5-8 НМДГ у ст.ст. 78-79 КУпАП) [12] є незначними, порівнюючи з економічними масштабами цементного виробництва та потенційною вигодою від недотримання екологічних вимог, що у наукових працях оцінюється як фактор низького стримувального ефекту та ризик «платежу за порушення».

Практика притягнення до відповідальності цементних підприємств та їх посадових осіб формується не лише через штрафи, а й через приписи як інструменти адміністративного припинення та зобов'язання усунути порушення.

Сумарно адміністративно-правова відповідальність у цементній галузі вважається такою, що демонструє тенденцію переходу від фрагментарного природоресурсного дозвільного регулювання до інтегрованої моделі з BAT-орієнтованими стандартами, що потенційно підвищує доказовість контролю та зменшує простір для маніпуляцій у дозвільних процедурах [18].

ВИСНОВКИ

У підсумку встановлено, що адміністративно-правова відповідальність у цементній галузі виконує не лише каральну, а насамперед регулятивно-превентивну функцію, оскільки саме через механізми державного екологічного контролю, приписи та провадження у справах про адміністративні правопорушення забезпечується примусове дотримання екологічних вимог до викидів в атмосферне повітря, водокористування та управління відходами. Доведено, що галузева специфіка цементного виробництва (високе пилоутворення, емісії $NO_x/SO_2/CO_2$, інтенсивне ресурсокористування) формує підвищені ризики порушення дозвільних умов і технологічних стандартів, а тому потребує більш чіткого зв'язку між тех.-ніко-екологічними параметрами виробництва та юридичною кваліфікацією правопорушень. Водночас наявні санкційні інструменти КУпАП у частині екологічних деліктів не завжди забезпечують належний стримувальний ефект, що зумовлено складністю доказування, неоднорідністю практики фіксації перевищень та обмеженою економічною відчутністю штрафів для великих виробників, внаслідок чого адміністративна відповідальність нерідко сприймається суб'єктами господарювання як «керований» ризик. Обґрунтовано, що впровадження інтегрованого дозволу та підходів НДТМ / BAT змінює логіку правового регулювання: від формального підтвердження наявності окремих дозволів – до контролю фактичної екологічної результативності установки на основі найкращих доступних технологій, моніторингу та звітності. Це потребує від підприємств цементної галузі переорієнтації на комплаєнс-модель управління екологічними ризиками (внутрішні аудити, модернізація газоочистки, належне ведення обліку відходів, виконання умов ОВД і вимог MRV до парникових газів), а від держави – забезпечення процедурної якості контролю та уніфікації правозастосування. Практичне значення результатів дослідження адміністративно-правової відповідальності за порушення екологічних вимог у цементній галузі полягає у формуванні рекомендацій з мінімізації адміністративних ризиків і підвищення правової визначеності під час переходу до інтегрованого регулювання, що є критично важливим в умовах євроінтеграційних зобов'язань та необхідності відновлення промисловості з дотриманням екологічних стандартів.

Список використаних джерел

1. Office of the European Union (2020). Deep decarbonisation of industry: The cement sector. URL: https://setis.ec.europa.eu/system/files/2021-02/jrc120570_decarbonisation_of_cement_fact_sheet_2.pdf

2. Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM). European Commission, Taxation and Customs Union. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en

3. Лізунков О.В. Організація контролю викидів шкідливих речовин цементного заводу. *Центральноукраїнський науковий вісник*. 2022. Вип. 5(36). Ч. І. С. 183–188.

4. Куян Є.С. Обґрунтування ефективної технології зниження пилових викидів в атмосферу в умовах цементного виробництва: кваліфікаційна робота магістра: 183 «Технології захисту навколишнього середовища». Дніпро, 2020. 92 с.

5. Cement. International Energy Agency. URL: https://www.iea.org/energy-system/industry/cement

6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06. 1991р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12

7. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII (16.10.1992). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2707-12

8. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX (20.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2320-20

9. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/213/95-%D0%B2%D1%80

10. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/132/94-%D0%B2%D1%80

11. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2059-19

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

13. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16.07.2024 р. № 3855-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3855-20

14. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (Recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj

15. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 р. № 377-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/377-20

16. Оверковська Ю.А., Опольська О.М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Правова позиція.* 2020. № 3 (28). С. 73–76. URL: http://repository.vsau.org/getfile.php/24510.pdf

17. Порядок видачі, переоформлення та припинення дії (відкликання, визнання недійсними) дозволів на спеціальне водокористування: постанова Каб. Міністрів України від 13.03.2002 р. № 321 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/321-2002-%D0%BF

18. Implementing the Green Economy Transition: Technical Guide. European Bank for Reconstruction and Development. March 2024. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/green-economy-transition/ebrds-green-economy-transition-approach/Implementing-the-Green-Economy-Transition-Technical-Guide-March-2024.pdf

References

1. Office of the European Union (2020). Deep decarbonisation of industry: The cement sector. URL: https://setis.ec.europa.eu/system/files/2021-02/jrc120570_decarbonisation_of_cement_fact_sheet_2.pdf

2. Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM). European Commission, Taxation and Customs Union. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en

3. Lizunkov O.V. Organization of control of emissions of harmful substances of a cement plant. *Central Ukrainian Scientific Bulletin.* 2022. Issue 5(36), Part I. pp. 183-188. (in Ukrainian).

4. Kuian E.S. Justification of an effective technology for reducing dust emissions into the atmosphere in cement production conditions: master's thesis: 183 "Environmental protection technologies". Dnipro, 2020. 92 p. (in Ukrainian).

5. Cement. International Energy Agency. URL: https://www.iea.org/energy-system/industry/cement

6. On Environmental Protection: Law of Ukraine dated 25.06. 1991 No. 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12 (in Ukrainian).

7. On Atmospheric Air Protection: Law of Ukraine dated 16.10.1992 No. 2707-XII (16.10.1992). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2707-12 (in Ukrainian).

8. On Waste Management: Law of Ukraine dated 20.06.2022 No. 2320-IX (20.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2320-20 (in Ukrainian).

9. Water Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.06.1995 No. 213/95-BP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/213/95-%D0%B2%D1%80 (in Ukrainian).

10. Code of Ukraine on Subsoil: Law of Ukraine dated 27.07.1994 No. 132/94-BP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/132/94-%D0%B2%D1%80 (in Ukrainian).

11. On Environmental Impact Assessment: Law of Ukraine dated 23.05.2017 No. 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2059-19 (in Ukrainian).

12. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated 07.12.1984 No. 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (in Ukrainian).

13. On Integrated Prevention and Control of Industrial Pollution: Law of Ukraine dated 16.07.2024 No. 3855-IX. https://zakon.rada.gov.ua/go/3855-20 (in Ukrainian).

14. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (Recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj

15. On the principles of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions: Law of Ukraine dated 12.12.2019 No. 377-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/377-20 (in Ukrainian).

16. Overkovska Yu.A., Opolska O.M. Legal liability for environmental offenses. *Legal position*. 2020. No. 3 (28). pp. 73–76. URL: http://repository.vsau.org/getfile.php/24510.pdf (in Ukrainian).

17. Procedure for issuing, reissuing and terminating (revoking, invalidating) permits for special water use: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Ministers of Ukraine dated 13.03.2002 No. 321. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/321-2002-%D0%BF (in Ukrainian).

18. Implementing the Green Economy Transition: Technical Guide. European Bank for Reconstruction and Development. March 2024. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/green-economy-transition/ebrds-green-economy-transition-approach/Implementing-the-Green-Economy-Transition-Technical-Guide-March-2024.pdf

Ihor SAMSIN
Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; Honored Lawyer of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4118-8452
e-mail: sam.kiev.ua@gmail.com

Yurii KORNIEIEV
PhD in Legal Sciences, Associate Professor, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9132-2325
e-mail: Korneev310@gmail.com

ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION IN CEMENT PRODUCTION IN UKRAINE

The paper is devoted to the study of administrative and legal liability for violation of environmental requirements in the cement industry of Ukraine as a tool for ensuring environmental safety. The key environmental risks of cement production are revealed and their connection with the subject of administrative proceedings is shown. The analysis of the regulatory and legal framework that establishes the obligations of cement plant operators in the field of atmospheric air protection is carried out, water use and waste management, as well as modern regulatory transformations. The composition of the main administrative torts in the field of environmental protection is determined and the sanction mechanisms of the Code of Administrative Offenses are systematized (violation of permit conditions, waste management, land pollution, MRV rules on greenhouse gases). Special attention is paid to the competence of state environmental control bodies and typical problems of law enforcement (proving, recording of exceedances, compliance with regulations, preventive effect of fines). The cement industry is one of the most environmentally burdened industrial sectors due to systematic emissions of dust and gaseous pollutants, generation of significant amounts of waste, intensive use of natural resources and the energy component of production, which increases the risks of violating the requirements of environmental legislation and negative impacts on public health and the state of the environment. At the same time, the national system of responding to such violations largely relies on administrative and legal mechanisms (control powers, regulations, protocols, fines, temporary restrictions on activities), the effectiveness of which in the cement production sector remains debatable due to the fragmentation of regulation, problems of proving and enforcing regulations, as well as the limited preventive potential of sanctions. The issue is made more urgent by Ukraine's transition to a model of integrated prevention and control of industrial pollution and the implementation of approaches.

Keywords: *administrative and legal regulation, liability for environmental offenses, cement industry, cement production, cement circulation, martial law*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.3
УДК 347.44:349.4

Олександр Олексійович ***БРИГІНЕЦЬ***
д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4058-7566
e-mail: BriginetsO@meta.ua

Галина Володимирівна ***АНІКІНА***
к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7482-019X
e-mail: galinaanikina07@gmail.com

ЗЕМЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ СВІТУ

У статті розкрито роль та проблематику визначення особливостей землі як об'єкта договірних правовідносин у законодавстві провідних держав світу як однієї з умов розбудови сучасного демократичного суспільства. Визначено, що ефективне використання ресурсів держави досить часто є запорукою її економічного успіху та благополуччя її громадян. Доведено, що у законодавстві провідних держав світу земля розглядається як об'єкт комплексного міжгалузевого інституту права власності, що регламентується, гарантується, охороняється різними галузями права.

Ключові слова: *земельна ділянка, земля, договір, приватне право, правове регулювання, право власності, перехід права власності, використання земель, земельне право, джерела земельного права, гарантії права власності на землю, договірні відносини, зобов'язання*

Стаття надійшла 16.03.2026 Статтю прийнято 23.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

Підготовлено в рамках реалізації грантового проєкту U_CAN (Associating Ukrainian cities to the Climate-neutral and smart cities Mission Subscribe (HORIZON-MISS-2023-CIT-02-0))

ВСТУП

Ефективне використання ресурсів держави досить часто є запорукою її економічного успіху та благополуччя її громадян. Одним з ключових ресурсів для будь-якої держави виступає її земля. З курсу історії всі ми пам'ятаємо величезну кількість конфліктів в світі, основна маса яких відбувалася за ту чи іншу територію. Цінність землі як національного багатства полягає в її багатофункціональному призначенні. Звичайно, є землі на які претендують одночасно 2 чи більше учасників міжнародних правовідносин. Є землі, які є менш спірними. Зазвичай спірними є ті землі, які можна досить ефективно використовувати різнопланово. На жаль, навіть у теперішньому цивілізованому XXI ст. у світі не зменшується, а в окремих регіонах і значно зростає кількість конфліктів за право використовувати відповідні земельні ресурси. Враховуючи, що Україна має надзвичайно багатий земельно-ресурсний базис, який має бути надійно захищено таким правовим статусом, то в Україні на найвищому рівні – відповідно до ст. 14 Конституції України [1] земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Але в інших державах питання врегулювання земельних відносин мають свої особливості, зумовлені історичними, геополітичними, соціальними, а також економічними факторами розвитку тієї чи іншої держави. Саме тому важливим є визначення розумного законодавчого забезпечення земельних правовідносин з метою більш ефективної реалізації фізичними та юридичним особами своїх прав та свобод.

МЕТА статті – визначення особливостей вирішення проблем функціонування землі як об'єкта договірних правовідносин у законодавстві провідних держав світу як однієї з умов розбудови сучасного демократичного суспільства.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасний світ досить швидко змінюється, і законодавство не завжди встигає за такими змінами. Частина держав намагається за допомогою внесення змін до власного законодавства встигнути за такими світовими перетвореннями, інші держави намагаються випередити світові зміни, тобто вносять доповнення до законодавства, щоб ініціювати чи прискорити розвиток відповідних правовідносин. Особливість регулювання земельних відносин за своєю природою полягає в тому, що вона поєднує юридичні, економічні та екологічні аспекти, що визначають використання, охорону та обіг земель, з одночасним забезпеченням стабільності прав власності, ефективності використання земельних ресурсів та забезпечення інтересів суспільства. Регулювання земельних відносин охоплює комплекс правових норм, що визначають правовий статус землі, умови її використання, передачі та захисту прав на неї, а також взаємовідносини між власниками, користувачами та державою, забезпечуючи баланс між економічними інтересами та охороною навколишнього середовища.

Проведення порівняльного дослідження визначення землі як об'єкта договірних правовідносин в різних державах дає змогу визначити закономірності розвитку такого інституту, особливості національних регулятивних систем, визначити їх позитивні і негативні моменти, та напрацювати пропозиції з гармонізації та адаптації українського законодавства з нормами та стандартами інших держав, передусім європейських, що є особливо актуальним в умовах проголошеного Україною євро-

 © О.О. БРИГІНЕЦЬ, 2026

пейського курсу [2]. У законодавстві держав-членів ЄС визначення землі як об'єкта договірних правовідносин відбувається в двох напрямах: по-перше, постійне вдосконалення кожною з держав-членів своєї національної системи, шляхом адаптування законодавства до потреб учасників ринку; по-друге, в рамках ЄС також спостерігається тенденція до створення єдиного, уніфікованого базису, який би об'єднував відповідні системи держав-членів ЄС. Поступово все більше держав беруть активну участь у цьому процесі, реформуючи свою національну систему з управління власними земельними ресурсами.

У Французькій Республіці основою формування земельних правовідносин є спільне стратегічне планування та планування землекористування. Відповідно до положень Цивільного кодексу Республіки визначено право власності на землю як можливість володіти та користуватися нею в найбільш абсолютний спосіб, але саме така надмірна абсолютизація права власності зазнає критики та певного нормативного коригування, оскільки може стати чинником, що стримує підвищення родючості землі [3].

У Федеративній Республіці Німеччина земельні правовідносини регулюються Цивільним кодексом Німеччини і за загальним правилом цивільного законодавства об'єкти нерухомості вважаються складником земельної ділянки та належать власнику землі, однак винятком є спадкове право забудови, яке надає забудовнику речове право на володіння окремою будівлею протягом близько ста років з можливістю спадкування. Також функціонує принцип речових прав, згідно з яким можливі речові права на нерухомість встановлюються виключно законом, тоді як договірні відносини, зокрема стосовно оренди, відмежовано від речових прав як окрема правова категорія [4].

У Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії основним нормативно-правовим актом, що регулює питання власності на землю, є Закон про власність 1925 р. Саме ним скасовано будь-які види власності на землю у Сполученому Королівстві, крім плати за абсолютне володіння та «строку років». Відбулося законодавче закріплення двох форм землекористування: вільне володіння для титульного власника (володільця) земельної ділянки та оренда для особи, що набуває право користування та розпорядження земельною ділянкою на визначений строк за певну плату. Також врегульовано аспекти раціоналізації користування землею за трастовими договорами. Запроваджено концепцію «траст для продажу землі», застосування котрої можливе за умови купівлі довірчими власниками землі, що не підлягає заселенню, за кошти трасту. На початку XXI ст. також внесено доповнення стосовно аспектів орендно-земельних правовідносин за пайовою структурою. Визначено й терміни «загальна власність» та «земельна власність», де перший стосується специфіки розпорядження земельними ділянками як нерухомим майном, а другий – аспектів використання землі для потреб оренди (найму) за класичним стандартом правовідносин «наймач-наймодавець» [5].

У Сполучених Штатах Америки питання земельних правовідносин визначено на законодавчому рівні та в межах судової системи і реалізується органами влади на різних рівнях управління. Федеральне законодавство і законодавство штатів направлено на вирішення низки питань, зокрема: зберегти високу продуктивність земель для нинішнього та майбутніх поколінь; максимізувати доходи бюджетів; зменшити забруднення навколишнього природного середовища. Для реалізації вищезгаданих завдань поєднують два основні підходи – ринковий та партнерство. Застосування ринкового підходу полягає в імплементації ринкових принципів та механізмів здійснення охорони, що передбачає чітко визначену систему прав власності та застосування ринково орієнтованих інструментів, включаючи надання державою компенсацій, пільг, виплат та кредитів власникам земель. Принцип партнерства визначає широке залучення більшої кількості суб'єктів для вироблення максимально позитивних рішень у сфері землекористування [6].

Земельна законодавча практика відрізняється поділом землі на окремі категорії залежно від характерних особливостей та властивостей кожної категорії. Такий поділ земель на категорії залежно від географічних особливостей відмічено в законодавстві низки держав та формує спеціальні правові режими для кожної категорії.

ВИСНОВКИ

Особливості землі як об'єкта договірних правовідносин у законодавстві провідних держав світу зумовлено передусім власним історичним досвідом та теперішніми економічними реаліями кожної з держав. В законодавстві провідних держав світу земля розглядається як об'єкт комплексного міжгалузевого інституту права власності, що регламентується, гарантується, охороняється різними галузями права. Земля також є одним з різновидів природних ресурсів, значення якого для держави, для суспільства є неоціненним, тому такий ресурс потребує особливого правового регулювання, захисту та регламентації права власності стосовно нього. Ефективне управління власними земельними ресурсами, їх охорона та раціональне використання були й залишаються дуже важливими, адже вони є важливим елементом економічної та продовольчої безпеки держав. Аналіз зарубіжного досвіду регулювання використання та охорони земель переконливо свідчить, що держави велику увагу приділяють формуванню земельної політики і на законодавчому рівні встановлюють певні права й обмеження на землекористування з метою отримання позитивних соціально-економічних наслідків від управління землею. Важливим також є висвітлення ролі цивільного законодавства як основи правового регулювання земельних відносин у багатьох державах світу. Цивілістичний підхід до регулювання земельних відносин полягає в застосуванні загальних принципів цивільного права до регулювання прав на землю та земельного обігу. Такий підхід акцентує на визнанні земельної ділянки як об'єкта цивільного обороту. Основними аспектами цивілістичного підходу є свобода укладення договору, захист прав власників і користувачів землі, можливість вільного розпорядження землею.

В умовах стрімкої цифровізації виникає потреба переосмислення підходів до регулювання земельних правовідносин, оскільки традиційні цивільно-правові конструкції не завжди відповідають новим технологічним реаліям. Більшість держав світу розглядають право

власності на землю саме як право народу, національне надбання, саме тому це право досить часто закріплюється в законодавстві на найвищому рівні – конституційному. Захист права власності на землю варто розглядати як систему прийомів, способів та засобів, спрямованих на відновлення порушеного суб'єктивного права власності на землю безпосередньо власником або уповноваженим на це суб'єктом, а також процес їх втілення.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Бригінець О.О. Земля як об'єкт договірних правовідносин у вітчизняному законодавстві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2026. № 3. С. 10-12.
3. Boinon J.P. Land policy in France and its consequence for the farmers. *AGRIC. ECON. –CZECH*. 2003. Issue 49. Vol. 2003 (4). pp. 166–172. URL: https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/59363.pdf
4. Jakoby M. Real Estate Laws and Regulations Germany 2025. URL: https://iclg.com/practice-areas/real-estate-laws-and-regulations/germany
5. Law of Property Act. 1925. The Official Home of UK Legislation. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20
6. Богіра М. Можливості використання в Україні досвіду США в галузі охорони і використання земель. URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Visnyk-Lvivskogo-Nats-agrar-univer/Zem/2009/files/09bmsalu.pdf

References

1. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (in Ukrainian).
2. Bryhinets O.O. Land as an object of contractual legal relations in domestic legislation. *Economics. Finances. Law*. 2026. No. 3. pp. 10-12. (in Ukrainian).
3. Boinon J.P. Land policy in France and its consequence for the farmers. *AGRIC. ECON. –CZECH*. 2003. Issue 49. Vol. 2003 (4). pp. 166–172. URL: https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/59363.pdf
4. Jakoby M. Real Estate Laws and Regulations Germany 2025. URL: https://iclg.com/practice-areas/real-estate-laws-and-regulations/germany
5. Law of Property Act. 1925. The Official Home of UK Legislation. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20
6. Bohira M. Possibilities of using in Ukraine the experience of the USA in the field of land protection and use. URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Visnyk-Lvivskogo-Nats-agrar-univer/Zem/2009/files/09bmsalu.pdf (in Ukrainian).

Oleksandr BRYHINETS
Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4058-7566
e-mail: BriginetsO@meta.ua

Halyna ANIKINA
PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7482-019X
e-mail: galinaanikina07@gmail.com

LAND AS AN OBJECT OF CONTRACTUAL LEGAL RELATIONS IN THE LEGISLATION OF THE LEADING STATES OF THE WORLD

The paper reveals the role and problems of determining the features of land as an object of contractual legal relations in the legislation of the leading states of the world as one of the conditions for building a modern democratic society. It is determined that the effective use of state resources is often the key to its economic success and the well-being of its citizens. One of the key resources for any state is its land. The value of land as a national wealth lies in its multifunctional purpose. In the states of the world, the issues of regulating land relations have their own characteristics, determined by historical, geopolitical, social, and economic factors of the development of a particular state. Some states are trying to keep up with such global transformations by making changes to their own legislation, while other states are trying to get ahead of global changes, that is, they are making additions to the legislation in order to initiate or accelerate the development of relevant legal relations. The peculiarity of the regulation of land relations by its nature is that it combines legal, economic and environmental aspects that determine the use, protection and circulation of land as an object of real estate, while simultaneously ensuring the stability of property rights, the efficiency of land resources use and ensuring the interests of society. It is also important to highlight the role of civil legislation as the basis for the legal regulation of land relations in many countries of the world. It is determined that the protection of land ownership should be considered as a system of methods, methods and means aimed at restoring the violated subjective right of ownership to land directly by the owner or an authorized entity, as well as the process of their implementation. It is proven that in the legislation of the leading countries of the world, land is considered as an object of a complex interdisciplinary institution of property rights, which is regulated, guaranteed and protected by various branches of law.

Keywords: *land plot, land, contract, private law, legal regulation, property rights, transfer of property rights, land use, land law, sources of land law, guarantees of land ownership rights, contractual relations, obligations*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.4
УДК 35.078.3:351.861

Олена Олександрівна ***ГАЛУС***
к.ю.н., доцент, зав.кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5474-3323
e-mail: elenhalus@gmail.com

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ У ЗДІЙСНЕННІ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті досліджено реалізацію принципу належного врядування органами місцевого самоврядування у здійсненні повноважень у сфері цивільного захисту. Проаналізовано нормативно-правові засади діяльності територіальних громад у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям, реагування на них та ліквідації наслідків. Визначено, що органи місцевого самоврядування є ключовими суб'єктами системи цивільного захисту, а їхня діяльність має відповідати вимогам законності, прозорості, підзвітності, ефективності, участі населення та орієнтації на потреби громади. Обґрунтовано, що власні та делеговані повноваження у сфері цивільного захисту формують комплексну модель управління ризиками на місцевому рівні, а належне врядування є необхідною умовою забезпечення стійкості територіальних громад.

Ключові слова: *принцип належного врядування, орган місцевого самоврядування, цивільний захист, територіальна громада, безпека, стійкість*

Стаття надійшла 09.03.2026 Статтю прийнято 16.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Органи місцевого самоврядування посідають центральне місце у системі суб'єктів цивільного захисту України, оскільки саме на рівні територіальних громад забезпечується практична реалізація публічної політики у сфері безпеки населення та територій. Як слушно зазначає О.О. Медведенко, саме місцеві органи влади несуть відповідальність за практичне впровадження заходів цивільного захисту та оперативне надання допомоги населенню у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а тому ефективна взаємодія між державними та місцевими інституціями постає ключовою умовою здатності держави своєчасно та результативно реагувати на природні чи техногенні катастрофи [4].

Принцип належного врядування, що охоплює законність, прозорість, підзвітність, ефективність, участь населення та орієнтацію на потреби громади, є методологічною основою діяльності органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту. Саме він визначає якість управлінських рішень, що впливають на життя і здоров'я людей, стійкість територіальних громад та здатність держави протидіяти загрозам природного, техногенного чи воєнного характеру.

МЕТА статті – визначити зміст та особливості реалізації принципу належного врядування органами місцевого самоврядування у здійсненні повноважень у сфері цивільного захисту.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Аксіологічний підхід застосовано для з'ясування значення належного врядування у сфері цивільного захисту. Метод аналізу та синтезу сприяв виявленню змісту власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. Системний та структурно-функціональний методи застосовано для визначення ролі територіальних громад у забезпеченні стійкості держави до надзвичайних ситуацій.

РЕЗУЛЬТАТИ

Одним з ключових елементів реалізації принципу належного врядування у сфері цивільного захисту є чітке нормативне визначення повноважень органів місцевого самоврядування та забезпечення їх реальної спроможності виконувати покладені функції. Належне врядування передбачає не лише формальну наявність компетенцій, але й створення умов для їх ефективного, прозорого та підзвітного її здійснення. Законодавець послідовно формує модель, в якій місцеве самоврядування є не лише адміністративною ланкою, а й повноцінним суб'єктом управління ризиками, реагування на надзвичайні ситуації та організації життєзабезпечення населення в умовах мирного часу та особливого періоду. Відповідно до Кодексу цивільного захисту України (КЦЗУ) [3] та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон) [6] саме органи місцевого самоврядування забезпечують безперервність управління на території громади, координують діяльність комунальних служб, суб'єктів господарювання, населення, а також здійснюють комплекс заходів, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям, реагування на них та ліквідацію їх наслідків.

У мирний час діяльність органів місцевого самоврядування має превентивний, планувальний і координаційний характер. Вони формують місцеві програми цивільного захисту, забезпечують утримання у готовності захисних споруд, організовують навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, здійснюють контроль за дотриманням вимог техногенної та пожежної безпеки на об'єктах комунальної власності. Відповідно до ст.ст. 19, 32, 33 та 38 КЦЗУ [3] до їх компетенції належить створення матеріальних резервів, участь у розробленні планів реагування, забезпечення функціонування місцевих систем оповіщення, організація евакуаційних заходів, моніторинг потенційно небезпечних об'єктів. У цьому контексті місцеве самоврядування виконує роль первинної ланки управління ризиками, оскільки саме на рівні територіальної громади найшвидше проявляються загрози природного, техногенного чи іншого походження. Така діяльність повністю відповідає принципам децентралізації та субсидіарності, закріпленим у Європейській хартії місцевого самоврядування [2], що

© О.О. ГАЛУС, 2026

є складовою належного врядування.

Особливе місце у системі повноважень місцевих рад займають виключні повноваження, визначені ст. 26 Закону [6]. Вони охоплюють питання визначення територій, на яких можуть проводитися потенційно небезпечні заходи за участю ЗСУ, інших військових формувань та правоохоронних органів із застосуванням озброєння і військової техніки. Така норма відображає відповідальність місцевих рад за прийняття рішень, що безпосередньо впливають на рівень безпеки цивільного населення. У контексті належного врядування це означає, що такі рішення мають прийматися прозоро з урахуванням ризиків, інтересів громади та принципів публічної підзвітності. Крім того, Закон встановлює обов'язок органів місцевого самоврядування ухвалювати рішення про податкові пільги у разі проведення обов'язкової евакуації населення, що свідчить про інтеграцію фінансових механізмів у систему цивільного захисту та про соціальну спрямованість місцевої політики в умовах надзвичайних ситуацій.

Виконавчі органи місцевих рад відповідно до ст. 31 Закону [6] здійснюють контроль за реалізацією інженерно-технічних заходів цивільного захисту як у мирний час, так і в особливий період. Йдеться про нагляд за будівництвом житлових і виробничих об'єктів, інженерних мереж, транспортних комунікацій, що має забезпечувати відповідність інфраструктури вимогам безпеки та стійкості до можливих загроз. У площині належного врядування це означає, що контрольні функції мають здійснюватися не формально, а на основі професійних стандартів, прозорих процедур та об'єктивних критеріїв оцінки ризиків.

А.В. Баско, проаналізувавши ст. 36-1 Закону, стверджує, що закріплені у ній повноваження органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту структуровано у дві ключові групи: організаційні та забезпечувальні, причому їх нормативне уточнення у 2022 р. зумовлене зростанням загроз цивільній безпеці внаслідок повномасштабного вторгнення росії [1]. Так, ст. 36-1 Закону [6] формує комплексну модель власних і делегованих повноважень виконавчих органів рад у сфері цивільного захисту. До власних повноважень належать підготовка та реалізація місцевих програм цивільного захисту, утворення територіальних формувань і спеціалізованих служб, забезпечення діяльності комунальних аварійно-рятувальних служб, створення матеріальних резервів, організація підготовки персоналу та добровольців, формування комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, організація евакуації, оповіщення населення, ведення обліку постраждалих, забезпечення функціонування фонду захисних споруд, здійснення заходів зі сталого функціонування суб'єктів господарювання в особливий період, накопичення засобів індивідуального захисту, організація життєзабезпечення постраждалих, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій та проведення відновлювальних робіт. Такий обсяг компетенції свідчить про те, що органи місцевого самоврядування є фактичними координаторами усієї системи реагування на надзвичайні ситуації на місцевому рівні. Усі ці функції є прямим проявом належного врядування, оскільки передбачають системність, плановість, ефективність та орієнтацію на потреби населення.

Делеговані повноваження органів місцевого самоврядування охоплюють реалізацію вимог пожежної та техногенної безпеки, розроблення та виконання планів цивільного захисту, утворення субланок територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту, здійснення заходів радіаційного, хімічного, біологічного та медичного захисту, підготовку пропозицій з віднесення територій до відповідних груп цивільного захисту, створення та підтримання місцевих систем централізованого оповіщення, організацію навчання посадових осіб і населення. Делегований характер цих повноважень підкреслює інтегрованість місцевого самоврядування у вертикаль публічного управління, що є важливим складником належного врядування, оскільки забезпечує єдність політики, узгодженість рішень та відповідальність за їх виконання.

КЦЗУ, зокрема ст.ст. 6 та 19 [3], визначає органи місцевого самоврядування як суб'єктів забезпечення цивільного захисту та покладає на них широкий спектр обов'язків, що охоплюють як превентивні, так і оперативні заходи. Законодавець підкреслює принцип відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, що формує правову основу для їхньої діяльності та визначає межі відповідальності. У контексті належного врядування це означає, що посадові особи мають діяти доброчесно, професійно та підзвітно, забезпечуючи довіру населення до органів влади. Перелік повноважень, закріплений у ст. 19 КЦЗУ, охоплює забезпечення цивільного захисту на відповідній території, створення та підтримання у готовності місцевих систем оповіщення, організацію ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, здійснення інженерного, медичного, хімічного та біологічного захисту, організацію евакуації, контроль за станом довкілля та санітарно-епідемічною ситуацією, забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання в особливий період, створення матеріальних резервів, накопичення засобів індивідуального захисту, організацію навчання населення, забезпечення соціального захисту постраждалих, ведення обліку захисних споруд та контроль за їхнім станом.

У межах єдиної державної системи цивільного захисту органи місцевого самоврядування функціонують як субланки територіальних підсистем, що забезпечує їхню інтеграцію у загальнодержавну систему реагування та визначає їхню роль у координації дій між місцевими державними адміністраціями, підрозділами ДСНС та іншими суб'єктами цивільного захисту. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 70 [5], що встановлює порядок контролю за виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, додатково підкреслює відповідальність органів місцевого самоврядування за належну організацію заходів цивільного захисту. Вона визначає механізми державного нагляду, спрямовані на забезпечення відповідності діяльності місцевих органів вимогам законодавства, а також на підвищення ефективності їхньої роботи в умовах зростання ризиків техногенного та воєнного характеру.

ВИСНОВКИ

Органи місцевого самоврядування є ключовими суб'єктами системи цивільного захисту, на яких покладено комплекс повноважень, що охоплюють планування,

організацію, координацію та контроль заходів із запобігання надзвичайним ситуаціям, реагування на них та ліквідації їх наслідків. Реалізація цих повноважень має здійснюватися відповідно до принципу належного врядування, що передбачає законність, прозорість, підзвітність, ефективність, участь населення та орієнтацію на потреби громади. Саме ці засади забезпечують довіру громадян до органів влади, підвищують якість управлінських рішень та сприяють формуванню стійких і безпечних територіальних громад.

Власні та делеговані повноваження органів місцевого самоврядування формують комплексну модель управління ризиками на місцевому рівні, яка охоплює як превентивні, так і оперативні заходи. У сучасних умовах зростання техногенних, природних та воєнних загроз належне врядування стає необхідною передумовою забезпечення національної безпеки, оскільки дає змогу органам місцевого самоврядування діяти активно, узгоджено та відповідально.

Так, ефективність системи цивільного захисту значно залежить від того, наскільки органи місцевого самоврядування здатні реалізовувати свої повноваження. Це вимагає не лише нормативного забезпечення, а й розвитку інституційної спроможності, професійної підготовки кадрів, удосконалення механізмів координації та комунікації, а також формування культури відповідальності та доброчесності в органах місцевої влади.

Список використаних джерел

1. Баско А.В. Реалізація органами місцевого самоврядування державної політики у сфері цивільного захисту. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 3. С. 272-277. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308314/299801

2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

3. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

4. Медведко О.О. Роль державних та місцевих органів влади щодо забезпечення цивільного захисту населення. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2025. № 1. С. 89-93. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2025/16.pdf

5. Про затвердження Порядку організації та здійснення контролю виконання органами державної влади та органами місцевого самоврядування вимог законодавства у сфері цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2024-%D0%BF#Text

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

References

1. Basko A.V. Implementation of state policy in the field of civil protection by local self-government bodies. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2024. № 3. pp. 272-277. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308314/299801 (in Ukrainian).

2. European Charter of Local Self-Government of 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (in Ukrainian).

3. Civil Protection Code of Ukraine (2012). Law No. 5403-VI of October 2, 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (in Ukrainian).

4. Medvedko O.O. The role of state and local authorities in ensuring civil protection of the population. *State and Regions. Series: Public Administration and Administration*. 2025. № 1. pp. 89-93. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2025/16.pdf (in Ukrainian).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 70 "On Approval of the Procedure for Organizing and Exercising Control over Compliance by State Authorities and Local Self-Government Bodies with Civil Protection Legislation" (January 23, 2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2024-%D0%BF#Text (in Ukrainian).

6. Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" (1997). Law No. 280/97-VR of May 21, 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80 (in Ukrainian).

Olena HALUS
PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5474-3323
e-mail: elenhalus@gmail.com

INSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF GOOD GOVERNANCE IN THE EXERCISE OF CIVIL PROTECTION POWERS BY LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

Introduction. *The paper examines the central role of local self-government bodies in Ukraine's civil protection system, emphasizing that territorial communities constitute the primary level for implementing public safety policy. It stresses that effective cooperation between state and local institutions is essential for timely response to natural, technological, and military threats. The principle of good governance-legality, transparency, accountability, efficiency, participation, and community-oriented decision-making is presented as the methodological basis for ensuring population safety and community resilience.*

The purpose of the paper *is to identify the content and specific features of implementing the principle of good governance by local self-government bodies when exercising their civil protection powers.*

Results. *The paper shows that good governance in civil protection requires clear legal regulation of local competences and sufficient institutional capacity. Local authorities act as key actors in risk management, responsible for prevention, planning, coordination, and operational response. Their own and delegated powers include developing civil protection programs, maintaining protective structures, organizing evacuation and alert systems, ensuring fire and technological safety, creating material reserves, supporting rescue services, and coordinating actions within the unified civil protection system. These functions reflect decentralization, subsidiarity, transparency, and accountability. Special attention is given to exclusive powers of local councils, control over engineering and technical safety, and the integration of financial mechanisms into civil protection policy.*

Conclusion. *Local self-government bodies are crucial actors in civil protection, responsible for planning, organizing, coordinating, and controlling measures aimed at preventing emergencies, responding to them, and eliminating their consequences. Effective implementation of these powers requires adherence to good governance principles, which strengthen public trust, improve decision-making, and enhance community resilience. The study concludes that civil protection effectiveness depends on institutional capacity, professional competence, coordination mechanisms, and a culture of responsibility within local authorities.*

Keywords: *principle of good governance, local self-government body, civil protection, territorial community, security, resilience*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.5
УДК 342.9:336.225

Леонід Михайлович ***БЄЛКІН***
к.т.н., с.н.с.; адвокат
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8672-8147
e-mail: belkinleonid@ukr.net

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МАЙНОВОГО МЕТОДУ ОЦІНЮВАННЯ АКЦІЙ ЯК СПОСІБ ЗАНИЖЕННЯ ЦІНИ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРОДАЖУ ПІД ЧАС «СКВІЗ-АУТУ»

Обґрунтовано застосування майнового методу оцінювання акцій для отримання справедливої ціни обов'язкового продажу під час «сквіз-ауту». Порівняння фактичних цін примусового викупу акцій із вартістю чистих активів на одну акцію показує значні відхилення у бік заниження ціни. Водночас фінансова звітність великих акціонерних товариств складається за міжнародними стандартами, які передбачають регулярну переоцінку активів за справедливою вартістю. Це означає, що дані для застосування майнового підходу зазвичай є доступними. Для оцінювання акцій акціонерних товариств з метою їх обов'язкового продажу під час «сквіз-ауту» має бути застосовано обов'язково майновий підхід з обранням в якості кінцевого підсумку найбільшого результату, виходячи з принципу найбільш ефективного використання цілісного майнового комплексу.

Ключові слова: *методи оцінювання майна, майновий підхід, дохідний підхід, порівняльний підхід, стандарти оцінювання, баланс, акції, чисті активи*

Стаття надійшла 06.03.2026 Статтю прийнято 16.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Визначення вартості акцій шляхом проведення оціночних процедур або судових експертиз найбільш гостро постало останнім часом (починаючи з 2017 р.) у зв'язку з масовим здійсненням в Україні процедур обов'язкового продажу акцій міноритарними акціонерами на вимогу мажоритарних власників – особи (групи осіб), яка (які) набула(и) право власності на домінуючий контрольний пакет акцій акціонерного товариства (95 %+) [1] (т.зв. «сквіз-аут», «squeeze-out»). У зв'язку з низькою якістю українського законодавства стосовно «сквіз-аут» і відстороненістю від цього процесу уповноважених державних структур мажоритарним власникам у змові з менеджментом емітентів вдається домогтися заниження ціни продажу [2-4], – судові спори стосовно цього тривають дотепер.

Згідно з п. 38 Національного стандарту оцінки № 1 (НС-1) «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440, для проведення оцінювання майна застосовуються такі основні методичні підходи: витратний (майновий – для оцінювання об'єктів у формі цілісного майнового комплексу та у формі фінансових інтересів); дохідний; порівняльний. У [5] проаналізовано пріоритетність застосування майнового, дохідного та порівняльного підходів в оцінюванні корпоративних прав відповідно до національних та міжнародних стандартів оцінювання. Обґрунтовано, що застосування всіх трьох підходів не є обов'язковим і має залежати від мети оцінювання, структури власності та доступності ринкової інформації. Особливу увагу приділено оцінюванню міноритарних часток і процедурі «сквіз-аут», де аргументовано доведено пріоритет дохідного підходу як такого, що відображає економічну логіку акціонера та очікування майбутніх доходів [5]. В подальшому ці тези озвучено на Круглому столі Федерації роботодавців України [6]. Однак насправді з усіма цими тезами ПОГОДИТИСЯ НЕМОЖНА.

МЕТА роботи – обґрунтування застосування майнового методу оцінювання акцій як способу отримання справедливої ціни обов'язкового продажу під час «сквіз-ауту», виходячи з принципу найбільш ефективного застосування цілісного майнового комплексу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: документальний аналіз та узагальнення судової практики.

РЕЗУЛЬТАТИ

1. У п 5.42 Постанови Верховного Суду від 17.02. 2021 р. у справі № 905/1926/18 висновується таке:

«*Верховний Суд вважає, що при розрахунку справедливої (ринкової) вартості акцій при сквіз-ауті має бути застосований майновий метод оцінки (як єдиний або поряд з іншими*[1]*), що випливає з ч. 6 ст. 9 Закону "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні", національних стандартів оцінки майна (Національний стандарт № 1 та Національний стандарт № 3 "Оцінка цілісних майнових комплексів", затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2006 № 1855). При застосовуванні майнового підходу справедлива (ринкова) ціна однієї простої акції Товариства має визначатися у складі пакету загальною кількістю 100 % від статутного фонду (капіталу) за формулою: "ринкова вартість чистих активів товариства поділена на загальну кількість простих акцій товариства"*» [7, № 95573646].

Слід звернути увагу, що тут мова не йде про застосування виключно майнового підходу, але мова йде про застосування майнового підходу «поряд з іншими». Це повністю відповідає положеннями п.п. 36, 37 НС-1. Згідно з п. 36 НС-1 оцінювач застосовує зазвичай кілька методичних підходів, що найбільш повно відповідають визначеним меті оцінювання, виду вартості за наявності достовірних інформаційних джерел для її проведення. Згідно з абз. 2 п. 37 НС-1 неможливість або недоцільність застосування певного методичного підходу пов'язана з повною відсутністю чи недостовірністю необхідних для цього вихідних даних про об'єкт оцінювання та іншої інформації, окремо обґрунтовується у

[1] Виділено автором

 © Л.М. БЄЛКІН, Ю.Л. ЮРИНЕЦЬ, М.Л. БЄЛКІН, 2026

звіті про оцінювання майна.

Тобто відмову від застосування того чи іншого методу оцінювання має бути обґрунтовано відсутністю даних. Посилання Верховного Суду ч. 6 ст. 9 Закону «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (далі – Закон) є цілком виправданим, оскільки саме ця норма встановлює, що Положення (національні стандарти) оцінювання майна є обов'язковими до виконання суб'єктами оціночної діяльності у проведенні ними оцінювання майна всіх форм власності та в будь-яких випадках її проведення. Отже, твердження про не обов'язковість застосування всіх трьох підходів оцінювання прямо спростовується Стандартами оцінювання, а уникнення майнового підходу прямо спрямоване на можливість легітимізувати заниження ціни примусового продажу. Це прямо слідує з порівняння як практично співвідносяться фактичні ціни примусового «продажу» у фактично здійснених процедурах «сквіз-аут» з вартістю чистих активів на 1 акцію відповідних емітентів [4] (табл. 1).

Наведені дані свідчать про те, що саме ті емітенти, менеджери яких зараз найбільш голосно заявляють про те, що суди їх ображають [6], намагалися за рахунок необґрунтованого ігнорування майнового підходу максимально занизити ціну викупу.

Наприклад, у п. 56 Постанови від 03.02.2025 р. у справі № 910/8714/18 Верховного Суду у складі палати для розгляду справ стосовно корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду [7, № 125060495] вказано, що за період судового процесу стосовно «сквіз-ауту» акцій ПрАТ «МК «Азовсталь» на користь тих акціонерів, що залишилися, здійснена виплата дивідендів у розмірі, що втричі перевищує ціну примусового викупу (0,564 грн) та підтверджує її істотне заниження в процедурі «сквіз-аут».

Цікаво також звернути увагу, що в ухвалі Господарського суду Житомирської області від 11.03.2020 р. у справі № 906/453/19 [7, № 88210257] зроблений огляд результатів низки незалежних оцінювань, що пройшли рецензування, за якими ринкова вартість однієї простої іменної акції АТ «Житомирський маслозавод» станом на 22.12.2017 р. склала 38,33 грн, 38,34 грн та 39,21 грн відповідно, тобто навіть більше, ніж отримано майновим методом (30,43 грн), але аж ніяк не 10,5 грн.

Водночас подивимося, як обґрунтування уникнення майнового підходу робиться оцінювачем, наприклад, у процедурі «сквіз-аут» ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод». Оцінювач вказує (С. 12 Звіту):

«*З огляду на те, що оцінювачам не були в достатній мірі доступні дані бухгалтерської звітності ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» – проведення розрахунків оціночної вартості пакета акцій у рамках майнового підходу не представляється можливим і буде містити не обґрунтовані припущення*».

Насправді таке обґрунтування жодним способом неможна визнати належним. З погляду здорового глузду ця логіка є незбагненною: Товариство найняло оцінювача для оцінювання його акцій, але доступу до необхідних даних та документів не надало. Стосовно цього, зокрема у Постанові від 07.04.2021 р, у справі № 753/3055/18 провадження № 61-15879св20 Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду наголошено [7, № 96207899], що у ст. 11 Закону визначено, що замовники оцінювання повинні забезпечити доступ суб'єкта оціночної діяльності до майна, що підлягає оцінюванню на законних підставах, отримання ним необхідної та достовірної інформації про зазначене майно для проведення оцінювання.

Отже, Верховний Суд є абсолютно правим, коли вимагає застосовувати, серед інших, майновий підхід оцінювання акцій. Це дасть змогу уникнути заниженої ціни примусового продажу акцій, легалізованого за рахунок недобросовісних оцінок.

2. Слід зазначити, що прихильники заперечення застосування майнового підходу до оцінювання акцій зазвичай «лякають» потенційних критиків таких заперечень великою трудомісткістю практичного застосування такого підходу, оскільки п.п. 10, 11 НС-1 вимагають здійснення переоцінки статей балансу до справедливої вартості. Однак ці «залякування» не мають жодного сенсу, оскільки якщо фінансова звітність акціонерного товариства складена правильно, відповідно до вимог Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО) (фінансової звітності) акціонерні товариства у своїй фінансовій звітності вже повинні здійснити відповідні дооцінювання (переоцінки).

Так, більшість акціонерних товариств, які проходили процедуру «сквіз-аут», відносяться зазвичай, до великих підприємств і тому зобов'язані складати звітність за міжнародними стандартами.

Таблиця 1 – **Практичне співвідношення фактичних цін примусового «продажу» у фактично здійснених процедурах «сквіз-аут»**

Найменування емітента	Заявник публічної безвідкличної вимоги	Фактична ціна «викупу» 1 акції, грн.	Вартість чистих активів на 1 акцію, грн.	Заниження, разів
ПрАТ **«МК «Азовсталь» (група «Метінвест»)**	BARLENCO LTD	0,564	6,24	11,06
ПрАТ «МК імені Ілліча» **(група «Метінвест»)**	Той самий	0,08	1,90	23,75
ПрАТ «Український графіт»	Фізична особа	3,35	52,77	15,75
АТ «Житомиробленерго»	ТОВ «ВС Груп Менеджмент»	1,67	58,41	34,97
АТ «Чернівціобленерго	Той самий	1,66	34,10	20,54
АТ «Житомирський маслозавод» (АТ «Рудь»)	Рудь П.В.	10,5	30,43	2.90

У п. 31 МСБО 16 «Основні засоби» міститься така вимога:

«*Після визнання активом, об'єкт основних засобів (справедливу вартість якого можна достовірно оцінити) слід обліковувати за переоціненою сумою, яка є його справедливою вартістю на дату переоцінки мінус будь-яка подальша накопичена амортизація та подальші накопичені збитки від зменшення корисності. Переоцінки слід проводити з достатньою регул ярністю, так щоб балансова вартість суттєво не відрізнялася від тієї, що була б визначена із застосуванням справедливої вартості на кінець звітного періоду*».

Так, згідно з п. 34 МСБО 16 частота переоцінок залежить від змін справедливої вартості переоцінюваних об'єктів основних засобів. Якщо справедлива вартість переоціненого активу суттєво відрізняється від його балансової вартості, слід проводити подальшу переоцінку. Деякі об'єкти основних засобів можуть зазнавати значних і непостійних змін справедливої вартості, потребуючи щорічної переоцінки.

Крім того, згідно з п. 5.2.1 Міжнародного стандарту фінансової звітності 9 (МСФЗ 9) «Фінансові інструменти» після первісного визнання суб'єкт господарювання оцінює фінансовий актив відповідно до параграфів 4.1.1 – 4.1.5 за справедливою вартістю.

Згідно з п. 5.3.1 МСФЗ 9 після первісного визнання суб'єкт господарювання оцінює фінансове зобов'язання відповідно до параграфів 4.2.1 – 4.2.2 МСФЗ 9.

Отже, якщо фінансова звітність складена правильно, а відповідальність за правильність звітності несе менеджмент акціонерного товариства і підтверджується аудиторськими перевірками, то балансова вартість чистих активів відповідає вимогами п.п. 10, 11 НС-1 [4]. До аналогічного висновку приходить і експерт, д.е.н. І.В. Педь в експертному висновку, виконаному на замовлення міноритарного акціонера у судовій справі № 910/4732/21 [4].

Наприклад, фінансова звітність ПрАТ «МК «Азовсталь» за 2016 р., на підставі якої здійснено оцінювання акцій для процедури «сквіз-аут», містить відмітку, що цю звітність складено за міжнародними стандартами. На С. 66 звітності вказано, що цю фінансову звітність підготовлено відповідно до МСФЗ за принципом історичної вартості з коригуваннями на переоцінку основних засобів.

Згідно зі ст. 7 Закону проведення оцінювання майна є обов'язковим у разі, зокрема, переоцінки основних фондів для цілей бухгалтерського обліку.

Отже, застосування майнового підходу є ще менш трудомістким, ніж дохідного підходу.

3. У [5] обґрунтування пріоритету дохідного методу здійснено шляхом системного посилання на Міжнародний Стандарт МСО 200 «Бізнес та інтереси в бізнесі».

Однак, по-перше, згідно зі ст.. 9 Закону методичне регулювання оцінювання майна здійснюється у відповідних нормативно-правових актах з оцінювання майна: положеннях (національних стандартах) оцінювання майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методиках та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України.

Міжнародні стандарти оцінювання мають враховуватися у розробленні національних стандартів, але не можуть підміняти їх.

По-друге, як правильно зазначено у [8], аналіз методичних підходів до оцінювання вартості підприємства дав змогу виявити значні відмінності у стандартах стосовно інструментарію оцінювання та доцільності його застосування в сучасних умовах розвитку економіки України. Так, просте перенесення норм міжнародних стандартів у вітчизняні є недоцільним, оскільки розвиток економічних інститутів України не дає змоги повністю застосовувати доходний та ринковий підходи до оцінювання вартості підприємства, а також відмовитись від використання майнового підходу, як це зробили у провідних країнах світу»[2].

Отже, Міжнародний Стандарт МСО 200 не може протиставлятися національним стандартам.

4. Згідно з п. 4 НС-1 оцінювання майна проводиться з дотриманням принципу найбільш ефективного його використання. Водночас у п. 2 НС-1 зазначено, що вартість у використанні – вартість, яка розраховується, виходячи зі сучасних умов використання об'єкта оцінювання і може не відповідати його найбільш ефективному використанню.

Тобто, якщо обмежуватися лише дохідним підходом, то ми будемо мати лише вартість у поточному використанні. Однак вона не відповідає найбільш ефективному потенційному використанню. Тобто акціонерне товариство може мати великий обсяг активів, але вести господарство неефективно, можливо навіть приховуючи дохід від легального врахування. Можливо навіть підйом у господарській діяльності в акціонерного товариства ще попереду. Натомість міноритарному акціонеру, якого примусово витісняють з акціонерного товариства, немає часу і можливості очікувати майбутніх великих доходів. Йому потрібно отримати максимум можливого від своїх активів тут і зараз. Тому дійсно, майновий підхід ефективний саме під час оцінювання цілісного майнового комплексу, ринкова вартість якого визначається поточною вартістю ймовірного результату ліквідації зазначеного майнового комплексу.

5. Слід також наголосити, що у судовому розгляді спорів про «сквіз-аут» суди користуються експертизами, а не звітами оцінювачів.

Згідно з п. 1.5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145, проведення експертиз, експертних досліджень з оцінювання майна здійснюється на умовах і в порядку, передбаченими Законом України «Про судову експерттизу», з урахуванням особливостей, визначених Законом «Про оцінку майна…» стосовно методичного регулювання оцінювання майна.

Згідно з п. 1.4 цієї Інструкції під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики прове-

[2] Виділено автором

дення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи.

Отже, оцінювання майна і судові експертизи з оцінювання майна ґрунтуються на однакових підходах, тому в оцінюванні акцій мало бути враховано положення Методики комплексних експертних досліджень визначення вартості акцій підприємств, зареєстрованої в Міністерстві юстиції 29.01.2016 р., реєстраційний номер 0.1.18, яка (Методика), між іншим, ґрунтується на положеннях Національних стандартів і розвиває їх.

У зв'язку із цим слід наголосити, що на С. 15 Методики вказано, що одним з головних завдань експертного визначення ринкової вартості акцій підприємств є встановлення відповідності ціни акції ринковій ВАРТОСТІ ЧИСТИХ АКТИВІВ підприємства. На С. 100 і 101 Методики роз'яснено сенс такого порівняння. Так, на С. 100 Методики спеціально наголошено:

«*У багатьох випадках балансова вартість вважається самою консервативною оцінкою, і в цьому випадку вона може застосовуватися для оцінювання нижньої межі вартості акцій*».

Тобто консервативність ціни заважає жонглювати показниками ціни в інтересах замовників-мажоритаріїв, і ця ціна повинна розглядатися як нижня межа оцінювання. Щоб уникнути цим перешкодам і зберегти можливість жонглювання, замовники-мажоритарії у змові з оцінювачами погоджуються із необґрунтованою відмовою від майнового методу оцінювання з посиланням на надумані причини.

Крім того, на С. 101 Методики вказано, що «*в Україні при оцінюванні акцій балансова вартість часто виступає на перший план, що пов'язано з відсутністю об'єктивної інформації для використання інших методів*». На С. 15 Методики вказано, що одним з головних завдань експертного визначення ринкової вартості акцій підприємств є встановлення відповідності ціни акції ринковій ВАРТОСТІ ЧИСТИХ АКТИВІВ підприємства.

Слід наголосити, що такий підхід позбавляє оцінювачів можливості жонглювати методами і методиками для отримання для замовників оцінювання бажаних результатів.

Що стосується юридичного значення Звіту про оцінювання майна, то слід звернутися до Постанови Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2018 р. у справі № 914/881/17 [7, № 72819699]. Так, у п. 34 цієї Постанови сформульовані такі правові позиції:

Позиція 1: «*Звіт про оцінку майна є документом, який фіксує дії суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання щодо оцінки майна, здійснювані ним у певному порядку та спрямовані на виконання його професійних обов'язків, визначених законом і встановлених відповідним договором*».

Позиція 2: «*Звіт про оцінку майна не створює жодних правових наслідків для учасників правовідносин з оцінки майна, а лише відображає та підтверджує зроблені суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання висновки і його дії щодо реалізації своєї практичної діяльності*».

Так, слід безумовно підтримати позицію судів, які не обмежуються Звітами про оцінювання, складеними на замовлення мажоритарних власників. Згідно зі ст. 41 Конституції України власникам майна, що примусово вилучається в акціонерів, має бути забезпечено повне відшкодування вартості такого майна.

ВИСНОВКИ

Для оцінювання акцій акціонерних товариств з метою їх обов'язкового продажу під час «сквіз-ауту» повинен обов'язково застосовуватися майновий підхід з обранням в якості кінцевого підсумку найбільшого результату, виходячи з принципу найбільш ефективного використання цілісного майнового комплексу.

Список використаних джерел

1. Кологойда О.В., Маленко О.М. Правові аспекти оцінки ринкової вартості акцій у процедурах squeeze-out та sell-out. *Право України*. 2019. № 8. С. 156-180.

2. Король В. Як зупинити грабіж міноритарних акціонерів. Примусовий викуп у простих громадян залишків «народного надбання» за «копійки» триває. *Економічна правда*. 16.04.2018. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2018/04/16/636025/

3. Погрібна С.О. Неякісний закон призвів до конфіскації власності в українців і не в суспільних інтересах. *Антикорупційне Придніпров'я*. 28.01.2025. URL: https://larp.media/2025/01/28/neyakisnyj-zakon-pryzviv-do-konfiskacziyi-vlasnosti-v-ukrayinczіv-i-ne-v-suspilnyh-interesah/

4. Бєлкін Л.М. Проблеми експертних досліджень визначення вартості акцій в експертних установах Міністерства юстиції України (на прикладах із судової практики). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 230-239.

5. Максимов С. Оцінка корпоративних прав: пріоритет методичних підходів. *АФО*. 03.02.2026. URL: https://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1595-corporate-rights-assessment-priority-of-methodological-approaches

6. Проблемні питання squeeze-out в Україні та шляхи їхнього вирішення. *Ukrinform Press Center*. 06.02.2026. URL: https://www.youtube.com/live/sHOEcU8WaSA

7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/

8. Дубицький Д.П., Ступнікер Г.Л. Оцінка вартості підприємства за національними та міжнародними стандартами. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2961

References

1. Kolohoida O.V., Malenko O.M. Legal aspects of assessing the market value of shares in squeeze-out and sell-out procedures. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 8. pp. 156-180. (in Ukrainian).

2. Korol V. How to stop the robbery of minority shareholders: The forced buyout of the remains of «public wealth» from ordinary citizens for «pennies» continues. *Ekonomichna Pravda*. 2018, April 16. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2018/04/16/636025/ (in Ukrainian).

3. Pohribna S.O. (2025, January 28). A poorly drafted law led to the confiscation of property from Ukrainians and not in the public interest. *Antykoruptsiine Prydniprovia*. URL: https://larp.media/2025/01/28/neyakisnyj-zakon-pryzviv-do-konfiskacziyi-vlasnosti-v-ukrayinczіv-i-ne-v-suspilnyh-interesah/ (in Ukrainian).

4. Belkin L.M. (2022). Problems of expert research in determining the value of shares in expert institutions of the Ministry of Justice of Ukraine (based on examples from judicial practice). *Legal Scientific Electronic Journal*. 2022. № 8. pp. 230-239. (in Ukrainian).

5. Maksymov S. Valuation of corporate rights: Priority of methodological approaches. *AFO*. 2026, February 3. URL: https://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1595-corporate-rights-assessment-priority-of-methodological-approaches (in Ukrainian).

6. Problematic issues of squeeze-out in Ukraine and ways to solve them. *Ukrinform Press Center*. 2026, February 6. URL: https://www.youtube.com/live/sHOEcU8WaSA (in Ukrainian).
7. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ (in Ukrainian).
8. Dubytskyi D.P., Stupniker H.L. Business valuation according to national and international standards. *Efficient Economy*. (4). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2961 (in Ukrainian).

Leonid BIELKIN
PhD in Engineering, Senior Researcher; lawyer
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8672-8147
e-mail: belkinleonid@ukr.net

OBJECTION TO THE APPLICATION OF THE ASSET-BASED VALUATION METHOD OF SHARES AS A MEANS OF UNDERVALUING THE PRICE IN A MANDATORY SALE DURING A "SQUEEZE-OUT"

The issue of determining the fair value of shares has become particularly significant in Ukraine since 2017, following the large-scale implementation of mandatory buyout procedures of minority shareholders' shares by majority shareholders (squeeze-out). In practice, these procedures have generated numerous disputes due to the substantial undervaluation of buyout prices. Such problems are largely caused by imperfections in national legislation and by the possibility of manipulating valuation methodologies in favor of controlling shareholders. According to Ukrainian national valuation standards, three main methodological approaches are used in property valuation: the asset-based approach, the income approach, and the market (comparative) approach. However, in practical valuation reports prepared for squeeze-out procedures, the asset-based approach is often disregarded, typically justified by the alleged lack of necessary accounting information or by claims regarding the priority of the income approach. This practice creates opportunities for significant underestimation of the fair value of shares. An analysis of judicial practice, including decisions of the Supreme Court of Ukraine, demonstrates that the asset-based approach should be applied alongside other valuation methods. Within this framework, the fair value of a share may be determined based on the company's net asset value divided by the total number of outstanding shares. Empirical comparisons between actual squeeze-out prices and the net asset value per share reveal considerable discrepancies, confirming systematic undervaluation in a number of cases. Furthermore, large joint-stock companies in Ukraine prepare financial statements in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS), which require periodic revaluation of assets at fair value. Consequently, the necessary data for applying the asset-based approach are generally available in financial reporting. It is also important to emphasize that international valuation standards cannot substitute national valuation regulations, which remain legally binding for valuation activities in Ukraine. In judicial disputes related to squeeze-out procedures, courts rely primarily on forensic economic examinations rather than valuation reports commissioned by majority shareholders. Such examinations must be conducted in accordance with national valuation standards and relevant methodological guidelines for determining the value of shares. Therefore, the application of the asset-based approach in the valuation of shares during mandatory buyout procedures is essential for ensuring a fair price and protecting the rights of minority shareholders. The final valuation should be determined in accordance with the principle of the highest and best use of the enterprise as an integrated property complex.

Keywords: *property valuation methods, asset-based approach, income approach, comparative approach, valuation standards, balance sheet, shares, net assets*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.6
УДК 330.341.1:330.35

Дмитрій Григорович ***КОРИТЬКО***
к.ю.н., директор ТОВ «Юкрейніан канстракшн аддітів технолоджіс», керівник НДЦ INCORE (Institute for Construction and Reconstruction Engineering)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8486-6840
e-mail: korytko.dmytrii@gmail.com

ЕКОНОМІЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ІНДИКАТОРИ, МОДЕЛІ ТА МУЛЬТИПЛІКАТИВНІ ЕФЕКТИ

У статті досліджено теоретико-методологічні засади оцінювання впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки. Показано роль інновацій як ключового чинника економічного зростання, структурної трансформації та підвищення продуктивності виробництва. Проаналізовано сучасні підходи до інноваційного розвитку, зокрема теорії ендогенного технологічного прогресу та еволюційні концепції технологічної дифузії. Узагальнено міжнародні методи вимірювання інноваційної діяльності на основі показників витрат на НДДКР, патентної активності та сукупної факторної продуктивності. Доведено, що інновації сприяють модернізації виробничої структури та підвищенню конкурентоспроможності національних економік.

Ключові слова: *технологічні інновації, економічне зростання, національна економіка, інноваційний розвиток, економетричний аналіз, мультиплікативний ефект інновацій, технологічний прогрес*

Стаття надійшла 10.03.2026 Статтю прийнято 16.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

У сучасних умовах глобальної економічної трансформації технологічні інновації постають одними з ключових чинників довгострокового економічного зростання, підвищення продуктивності праці та структурної модернізації національних економік. Розвиток цифрових технологій, інформаційно-комунікаційних систем, нових виробничих процесів і наукоємних галузей формує якісно нові механізми створення доданої вартості та визначає конкурентоспроможність держав у глобальному економічному просторі. Водночас оцінювання реального економічного впливу технологічних інновацій залишається складним методологічним завданням, що потребує інтеграції різних аналітичних підходів, показників та моделей.

У науковій літературі сформовано значний теоретичний доробок стосовно ролі технологічного прогресу у забезпеченні економічного зростання, починаючи від моделей неокласичної теорії зростання та концепції «залишку Солоу» і завершуючи сучасними ендогенними моделями інноваційного розвитку. Водночас практична реалізація цих підходів потребує застосування комплексної системи індикаторів технологічного розвитку, економетричних моделей аналізу інноваційних процесів та методів оцінювання мультиплікативних ефектів інновацій у міжгалузевій структурі економіки.

Актуальність дослідження зумовлено необхідністю формування науково обґрунтованої методології економічного оцінювання впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки. Такий підхід має важливе значення для розроблення ефективної інноваційної політики, обґрунтування стратегічних пріоритетів економічного розвитку та підвищення результатативності використання інвестицій у наукових дослідженнях і розробленнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження впливу технологічних інновацій на економічний розвиток посідає важливе місце у сучасній економічній теорії та формує міждисциплінарний науковий дискурс, в якому поєднуються економічні, інституційні та методологічні підходи до осмислення природи економічного зростання. У концептуально-господарському аспекті інновації розглядаються як ключовий елемент еволюції продуктивних сил та трансформації виробничих відносин, що визначає динаміку розвитку національних економік.

Фундаментальні теоретичні засади аналізу технологічного прогресу закладено у праці Р.М. Солоу, який в межах неокласичної теорії зростання довів, що значна частина економічного розвитку пояснюється впливом технічних змін, відображених у т.зв. «залишку Солоу» [1]. Подальше концептуальне осмислення ролі інновацій у формуванні довгострокової економічної динаміки отримало розвиток у теоріях ендогенного економічного зростання. П.М. Ромер обґрунтував модель, в якій технологічний прогрес постає результатом інвестицій у знання та людський капітал, що формує нову парадигму економічної динаміки [2]. Зі свого боку, Ф. Агійон і П. Хауїтт розробили модель інноваційного розвитку, засновану на механізмі «творчого руйнування», що відображає діалектичну природу економічної еволюції та постійну зміну технологічних укладів [3; 17].

Вагомий внесок у формування емпіричної методології дослідження інновацій зроблено у працях З. Грілічеса, який розробив концепцію включення капіталу знань до виробничої функції та дослідив економічну віддачу інвестицій у НДДКР [4]. Подальший розвиток економетричних підходів до аналізу інноваційної діяльності подано в роботах Б.Х. Холла та Ж. Мереса, які здійснили емпіричне дослідження взаємозв'язку між інноваційними витратами та продуктивністю підприємств на основі панельних даних [10]. Важливим інструментом аналізу інноваційних процесів стала модель CDM, запропонована Б. Крепоном, Е. Дюге та Ж. Мересом, яка дає змогу інтегрувати рішення про інвестиції в інновації, процес створення знань та їх вплив на продуктивність в єдину економетричну систему [9].

На макроекономічному рівні значний внесок у дослідження структурних змін економіки зробили

© Д.Г. КОРИТЬКО, 2026

Д.В. Джорґенсон, М.С. Хо та К.Дж. Стіро, які запропонували галузеву декомпозицію джерел економічного зростання та показали ключову роль технологічних змін у формуванні сукупної факторної продуктивності [11]. Еволюційний підхід до аналізу технологічних розривів та дифузії інновацій розроблений у дослідженнях Я. Фагерберга та Б. Версфагена, які підкреслюють взаємозв'язок між інноваційною активністю, технологічною конвергенцією та економічною трансформацією [6; 18]. Важливе місце у теоретичному осмисленні інноваційної динаміки посідає концепція національних інноваційних систем, сформульована К. Фріменом, яка акцентує роль інституційних взаємозв'язків між наукою, бізнесом і державою [5]. Систематизацію сучасних теоретичних підходів до аналізу економічного зростання здійснено у фундаментальній праці Д. Аджемоглу, де особливу увагу приділено концепції спрямованого технологічного прогресу [7].

Суттєву роль у формуванні сучасної методології вимірювання інновацій відіграють міжнародні стандарти статистичного обліку інноваційної діяльності, зокрема Oslo Manual [8] та Frascati Manual [16]. Порівняльний аналіз інноваційної спроможності країн подано у звітах European Innovation Scoreboard [14]. Питання інноваційної політики та її ролі у розвитку економік, що розвиваються, досліджуються у працях Світового банку [15]. Емпіричні аспекти впливу інновацій на продуктивність підприємств у країнах, що розвиваються, проаналізовано у роботах Г. Креспі та П. Суніги [13], тоді як секторальні моделі інноваційної діяльності розглянуто у дослідженнях Ф. Кастеллаккі [12].

Попри значний науковий доробок, у сучасній економічній літературі залишається недостатньо розробленою проблема комплексного економічного оцінювання впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки. Зокрема, потребує подальшого дослідження інтеграція індикаторних, економетричних та макроекономічних підходів до аналізу інновацій, а також оцінювання їх мультиплікативного впливу на структурну трансформацію економіки. Саме ці аспекти становлять наукову прогалину, заповненню якої присвячене дане дослідження.

МЕТА статті – теоретико-методологічне обґрунтування підходів до економічної оцінки впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки на основі інтеграції індикаторних, економетричних та макроекономічних методів аналізу. Досягнення поставленої мети передбачає систематизацію індикаторів технологічного розвитку, узагальнення сучасних моделей аналізу інноваційних процесів та дослідження мультиплікативних ефектів інновацій у контексті структурної трансформації економіки і підвищення її продуктивності.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на синтезі теоретичних положень сучасної економічної теорії зростання, концепції національних інноваційних систем та еволюційного підходу до аналізу технологічних змін. У дослідженні застосовано системний і структурно-функціональний підходи до осмислення ролі інновацій у трансформації економічних процесів, що дає змогу розглядати технологічний розвиток як складник еволюції соціально-економічної системи. Аналітичний інструментарій роботи базується на застосуванні індикаторного аналізу інноваційної діяльності, методів економетричного моделювання інноваційних процесів, а також макроекономічних моделей оцінювання структурних змін і мультиплікативних ефектів технологічних інновацій у національній економіці.

РЕЗУЛЬТАТИ

Технологічні інновації є одним з ключових детермінантів довгострокового економічного розвитку та структурної трансформації національних економік. У сучасній економічній теорії вони розглядаються не лише як фактор підвищення продуктивності виробництва, але й як системний механізм формування нових секторів економіки, трансформації ринку праці та зміни структури доданої вартості. У філософсько-економічному вимірі інновації відображають еволюційний характер розвитку економічних систем, в межах якого знання та технологічні зміни є рушійною силою економічної динаміки.

Класичним підґрунтям дослідження ролі технологічних змін у економічному розвитку є теорія економічного зростання Р.М. Солоу. У своїй фундаментальній праці він довів, що значну частину приросту продуктивності не може бути пояснено лише накопиченням капіталу чи зростанням трудових ресурсів. Цю частину інтерпретовано як технологічний прогрес, відомий у науковій літературі як «залишок Солоу» [1]. Саме цей підхід започаткував формування сучасної методології оцінювання впливу інновацій на економічне зростання.

Подальший розвиток теоретичних підходів відбувся в межах теорій ендогенного економічного зростання. П.М. Ромер довів, що технологічні зміни є результатом інвестицій у наукові дослідження, людський капітал та створення нових знань [2]. У межах цієї концепції знання розглядаються як специфічний ресурс, що має властивість неконкурентності, тобто може застосовуватися багатьма економічними агентами одночасно. Це створює передумови для формування позитивних зовнішніх ефектів інноваційної діяльності.

Зі свого боку, Ф. Агійон та П. Хауїтт запропонували іншу інтерпретацію інноваційного розвитку, засновану на концепції «творчого руйнування» [3]. Відповідно до цієї концепції економічне зростання відбувається через постійне оновлення технологічної бази виробництва, в процесі якого нові технології витісняють застарілі. Такий механізм відображає діалектичну природу економічного розвитку, в якій інновації є фактором як зростання, так і структурних змін економіки.

Значний внесок у розвиток теорії інноваційного зростання зроблено також у праці Д. Аджемоглу, який розвинув концепцію спрямованого технологічного прогресу [7]. У межах цього підходу технологічні зміни розглянуто як результат взаємодії економічних стимулів, інституційного середовища та структури факторів виробництва. Це дає змогу пояснити, чому технологічний розвиток може по-різному впливати на різні галузі економіки.

Важливим елементом дослідження впливу технологічних інновацій є формування системи індикаторів, що дають змогу кількісно оцінити інноваційну активність економіки. У міжнародній практиці основою такого оцінювання є рекомендації Oslo Manual, підготовленого ОЕСР та Євростатом [8]. Цей документ виз-

начає інновацію як впровадження нового або суттєво вдосконаленого продукту, процесу, маркетингового чи організаційного методу.

Іншим важливим методологічним документом є Frascati Manual, який регламентує методику збору статистичних даних стосовно досліджень і розроблень [16]. Цей документ визначає основні категорії інноваційної діяльності та встановлює стандарти вимірювання витрат на НДДКР.

Систематизацію основних індикаторів технологічного розвитку економіки подано у табл. 1.

Індикатори інноваційного розвитку застосовуються для формування комплексних оцінок інноваційної спроможності економік. Одним з найбільш відомих міжнародних інструментів є European Innovation Scoreboard, що здійснює порівняльний аналіз інноваційного розвитку країн ЄС [14].

Окрім індикаторного аналізу, важливу роль у дослідженні інновацій відіграють економетричні методи. Одним з перших підходів до економетричного аналізу інноваційної діяльності стала розширена виробнича функція, запропонована З. Грілічесом [4]. У цій моделі витрати на дослідження та розроблення розглядаються як специфічний фактор виробництва, що впливає на продуктивність підприємств.

Подальший розвиток економетричних методів дослідження інновацій відбувся у працях Б.Х. Холла та Ж. Мереса [10]. Використовуючи панельні дані підприємств, автори довели наявність стійкого позитивного зв'язку між витратами на НДДКР та продуктивністю виробництва.

Особливе місце у сучасній економічній літературі займає модель CDM, розроблена Б. Крепоном, Е. Дюге та Ж. Мересом [9]. Ця модель дає змогу аналізувати повний інноваційний цикл – від прийняття рішення стосовно інвестицій у дослідження до впливу інновацій на продуктивність підприємств.

Інновації впливають на економіку не лише безпосередньо, але й через мультиплікативні ефекти. Цей механізм пов'язано з поширенням знань між підприємствами та галузями. Як зазначив З. Грілічес, інновації створюють позитивні зовнішні ефекти, що підвищують продуктивність інших економічних агентів [4].

На макроекономічному рівні мультиплікативний ефект інновацій проявляється через міжгалузеві зв'язки. Дослідження Д.В. Джорґенсона, М.С. Хо та К.Дж. Стіро показали, що технологічні зміни у сфері інформаційно-комунікаційних технологій мають значний вплив на продуктивність економіки загалом [11].

Зі свого боку, еволюційний підхід до аналізу інновацій подано у працях Я. Фагерберга та Б. Версфагена. Авторамии підкреслено, що економічне зростання залежить не лише від створення нових технологій, але й від здатності економіки до їх поширення та адаптації [6; 18].

Важливим елементом аналізу інновацій є також концепція національних інноваційних систем, запропонована К. Фріменом [5]. У межах цієї концепції інновації розглянуто як результат взаємодії між науковими установами, підприємствами та державними інститутами.

Отже, проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що технологічні інновації є ключовим фактором економічного розвитку. Вони формують мультиплікативні ефекти, що проявляються через зростання продуктивності, структурні зміни економіки та формування нових секторів виробництва.

Інтеграція індикаторних, економетричних та макроекономічних підходів дає змогу сформувати комплексну методологію оцінки впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки. Саме такий підхід за-

Таблиця 1 – **Ключові індикатори технологічного розвитку економіки** (*складено автором на основі [1; 8; 14; 16]*)

Індикатор	Метод вимірювання	Економічний зміст	Джерела даних
GERD / GDP	Частка витрат на НДДКР у ВВП	Рівень інвестицій у науку та інновації	OECD, Eurostat
Патентна активність	Кількість патентів на 1 млн населення	Результативність інноваційної діяльності	WIPO, EPO
Частка інноваційної продукції	Частка нових продуктів у продажах	Комерціалізація інновацій	CIS
Сукупна факторна продуктивність (TFP)	Метод growth accounting	Вплив технологічного прогресу	OECD
Summary Innovation Index	Композитний індекс	Комплексна оцінка інноваційної системи	European Innovation Scoreboard

Таблиця 2 – **Економетричні методи аналізу інновацій** (*складено автором на основі [4; 9; 10]*)

Метод	Тип моделі	Основні змінні	Аналітичні можливості
Growth accounting	Декомпозиція виробничої функції	Випуск, праця, капітал, TFP	Визначення ролі технологічного прогресу
Розширена виробнича функція	Cobb–Douglas	Капітал, праця, НДДКР	Оцінка віддачі від інновацій
CDM модель	Система рівнянь	Інновації, продуктивність	Аналіз інноваційного циклу
Панельні регресії	FE / RE	НДДКР, продуктивність	Оцінка довгострокових ефектів

Таблиця 3 – **Економічні ефекти технологічних інновацій** (*складено автором на основі [2; 3; 11-13]*)

Тип інновації	Вплив на продуктивність	Структурні зміни	Макроекономічні наслідки
Процесні	Зниження витрат	Підвищення ефективності	Зростання продуктивності
Продуктові	Зростання доданої вартості	Формування нових ринків	Розширення економіки
ІКТ	Зростання TFP	Цифровізація економіки	Технологічна модернізація
Фундаментальні НДДКР	Поширення знань	Формування нових технологічних парадигм	Довгострокове економічне зростання

безпечує більш повне розуміння ролі інновацій у сучасній економічній системі та створює наукове підґрунтя для формування ефективної інноваційної політики держави.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу узагальнити теоретико-методологічні підходи до економічного оцінювання впливу технологічних інновацій на розвиток національної економіки та обґрунтувати їх значення у формуванні сучасної парадигми економічного зростання. Аналіз наукових праць зарубіжних дослідників засвідчив, що технологічний прогрес є фундаментальним чинником підвищення продуктивності праці, структурної модернізації економіки та формування довгострокових конкурентних переваг держав. У межах сучасної економічної теорії інновації розглядаються не лише як фактор зростання виробництва, але й як системний механізм трансформації економічних структур, що визначає зміну технологічних укладів та формування нових секторів економіки.

У результаті дослідження встановлено, що комплексне економічне оцінювання впливу технологічних інновацій потребує інтеграції кількох аналітичних підходів. Індикаторний підхід дозволяє оцінити рівень інноваційного розвитку економіки через систему статистичних показників, зокрема витрат на дослідження і розроблення, патентної активності, рівня людського капіталу та сукупної факторної продуктивності. Економетричні методи забезпечують кількісне оцінювання взаємозв'язку між інноваційною активністю та економічними результатами на рівні підприємств, галузей і національної економіки. Макроекономічні моделі, зі свого боку, дають змогу визначити системні ефекти технологічних змін, зокрема їх вплив на структурну трансформацію економіки та динаміку довгострокового економічного зростання.

Особливу увагу в дослідженні приділено мультиплікативному ефекту інновацій, що проявляється через поширення нових знань, технологій та організаційних практик між підприємствами і галузями. Саме ці процеси забезпечують формування кумулятивного ефекту інновацій, що сприяє зростанню продуктивності та підвищенню ефективності використання ресурсів у масштабах національної економіки. Встановлено, що інноваційний розвиток має виражений міжгалузевий характер, оскільки технологічні зміни в одних секторах здатні генерувати значні економічні ефекти у суміжних галузях через механізми технологічної дифузії та інституційної взаємодії.

Так, результати дослідження підтверджують, що технологічні інновації постають ключовим чинником формування сучасної моделі економічного розвитку. Їх ефективне застосування потребує формування комплексної інноваційної політики, спрямованої на стимулювання наукових досліджень, розвиток людського капіталу, підтримку інноваційної діяльності підприємств та формування ефективних інституцій національної інноваційної системи.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблення методології кількісного оцінювання мультиплікативних ефектів технологічних інновацій у національній економіці. Перспективним напрямом є розвиток інтегрованих моделей аналізу, що поєднують мікроекономічні дані підприємств з макроекономічними показниками розвитку економіки. Особливий інтерес становить дослідження ролі цифрових технологій, штучного інтелекту та індустрії 4.0 у формуванні нових технологічних парадигм економічного розвитку.

Крім того, важливим напрямом подальших досліджень є аналіз інституційних чинників інноваційного розвитку, зокрема ефективності національних інноваційних систем, взаємодії між науковими установами, бізнесом та державними структурами. Поглиблення досліджень у цьому напрямі дасть змогу сформувати науково обґрунтовані підходи до розроблення інноваційної політики, спрямованої на забезпечення сталого економічного розвитку та підвищення глобальної конкурентоспроможності національних економік.

References

1. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39, No. 3. pp. 312–320. DOI: 10.2307/1926047
2. Romer P. M. Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. 1990. Vol. 98, No. 5. Part 2. pp. S71–S102. DOI: 10.1086/261725
3. Aghion P., Howitt P. A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*. 1992. Vol. 60, No. 2. pp. 323–351. DOI: 10.2307/2951599
4. Griliches Z. Issues in Assessing the Contribution of Research and Development to Productivity Growth. *Bell Journal of Economics*. 1979. Vol. 10, No. 1. pp. 92–116. DOI: 10.2307/3003321
5. Freeman C. The "National System of Innovation" in Historical Perspective. *Cambridge Journal of Economics*. 1995. Vol. 19, No. 1. pp. 5–24. DOI: 10.1093/oxfordjournals.cje.a035309
6. Fagerberg J., Verspagen B. Technology-gaps, Innovation-diffusion and Transformation: An Evolutionary Interpretation. *Research Policy*. 2002. Vol. 31, No. 8–9. pp. 1291–1304. DOI: 10.1016/S0048-7333(02)00064-1
7. Acemoglu D. *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton, 2009. 1008 p.
8. OECD, Eurostat. *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. Paris, 2018. 258 p. DOI: 10.1787/9789264304604-en
9. Crépon B., Duguet E., Mairesse J. Research, Innovation and Productivity: An Econometric Analysis at the Firm Level. *Economics of Innovation and New Technology*. 1998. Vol. 7, No. 2. pp. 115–158. DOI: 10.1080/10438599800000016.
10. Hall B.H., Mairesse J. Exploring the Relationship between R&D and Productivity in French Manufacturing Firms. *Journal of Econometrics*. 1995. Vol. 65, No. 1. pp. 263–293. DOI: 10.1016/0304-4076(94)01604-X
11. Jorgenson D.W., Ho M.S., Stiroh K.J. A Retrospective Look at the U.S. Productivity Growth Resurgence. *Journal of Economic Perspectives*. 2008. Vol. 22, No. 1. pp. 3–24. DOI: 10.1257/jep.22.1.3
12. Castellacci F. Technological Paradigms, Regimes and Trajectories: Manufacturing and Service Industries in a New Taxonomy of Sectoral Patterns of Innovation. *Research Policy*. 2008. Vol. 37, No. 6–7. pp. 978–994. DOI: 10.1016/j.respol.2008.03.011
13. Crespi G., Zuniga P. Innovation and Productivity: Evidence from Six Latin American Countries. *World Development*. 2012. Vol. 40, No. 2. pp. 273–290. DOI: 10.1016/j.worlddev.2011.07.010
14. European Commission. *European Innovation Scoreboard 2023*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. 104 p. DOI:

10.2777/119961

15. World Bank. *Innovation Policy: A Guide for Developing Countries*. Washington, DC, 2010. 418 p. DOI: 10.1596/978-0-8213-8269-1

16. OECD. *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. Paris: OECD Publishing, 2015. 398 p. DOI: 10.1787/9789264239012-en

17. Aghion P., Howitt P. *Endogenous Growth Theory*. Cambridge, 1998. 694 p.

18. Fagerberg J., Verspagen B. Innovation–diffusion, the Economy and Contemporary Challenges: A Comment. *Industrial and Corporate Change*. 2020. Vol. 29, No. 4. pp. 1067–1073. DOI: 10.1093/icc/dtaa019

Dmytrii KORYTKO
PhD in Legal Sciences; CEO, Ukrainian Construction Additive Technologies LLC, Head of the Research Center INCORE (Institute for Construction and Reconstruction Engineering)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8486-6840
e-mail: korytko.dmytrii@gmail.com

ECONOMIC ASSESSMENT OF THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS ON NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT: INDICATORS, MODELS AND MULTIPLICATIVE EFFECTS

The purpose of the paper is to develop a theoretical and methodological framework for the economic assessment of the impact of technological innovations on national economic development through the integration of indicator-based, econometric, and macroeconomic analytical approaches. The methodological basis of the paper combines systemic, structural-functional, and evolutionary approaches to the analysis of technological change. The research employs methods of theoretical generalization, comparative analysis of scientific concepts, and synthesis of modern approaches to innovation measurement. Indicator-based methods of innovation assessment are applied using international statistical standards for measuring research and development activities, while econometric tools such as extended production functions, panel regression analysis, and the CDM model are used to evaluate the relationship between R&D investment, innovation performance, and productivity growth. The paper demonstrates that technological innovations represent a fundamental driver of long-term economic growth and structural transformation. The results confirm the importance of key innovation indicators such as R&D expenditure, patent activity, total factor productivity, and innovation indexes for measuring technological development and assessing its economic effects. The scientific novelty of the paper lies in the conceptual integration of indicator-based measurement systems, econometric modeling techniques, and macroeconomic growth models for the comprehensive assessment of the economic impact of technological innovations. The practical significance of the research results lies in the possibility of applying the proposed methodological approach for the development of innovation policy and strategic economic planning, particularly for assessing national innovation systems and identifying priority sectors for technological modernization. The paper confirms that technological innovation plays a decisive role in shaping modern economic development patterns, while the integration of indicator-based, econometric, and macroeconomic approaches provides a more comprehensive understanding of innovation processes and their economic effects.

Keywords: *technological innovation, economic growth, national economy, innovation development, econometric analysis, innovation multiplier effect, technological progress*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.7
УДК 351.74+159.9:34

Ярослав Михайлович ***КОГУТ***
к.ю.н., професор, зав. кафедри, Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8027-0171
e-mail: ykogut@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ПОТРЕБИ У СВОБОДІ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ТА ГАРАНТІЇ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито взаємозв'язок між правовими та соціально-психологічними чинниками у питаннях реалізації права на мирні зібрання. Проведено історико-правовий аналіз нормативного регулювання цієї сфери в Україні. Дається оцінка окремим аспектам правового і психологічного характеру, що супроводжують процес організації і проведення масових заходів, зокрема ті, які ускладнюють законотворчий процес. Наголошено на тому, що дії органів публічної влади повинні бути достатньо гнучкими і поєднуватись з адекватною оцінкою суспільно-політичних настроїв на час організації масових зібрань. У демократичному суспільстві роль правоохоронних органів, зокрема поліції, має бути спрямовано на баланс між свободою протесту та правопорядком.

Ключові слова: *мирні зібрання, демократія, поліцейська діяльність, психологія, права людини, свободи, громадська безпека, поліція*

Стаття надійшла 28.02.2026 Статтю прийнято 10.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Реалізація права на мирні зібрання задовольняє глибинні психологічні потреби у самовираженні, приналежності до групи, впливі та самоствердженні, даючи людям змогу об'єднуватися для висловлення спільної думки, привернення уваги до проблем, пошуку підтримки та відчуття сили, що формує відчуття спільної ідентичності та протидії відчуженню, особливо в умовах суспільних викликів, які супроводжують нас в останні роки.

Фундаментальною нормою, що гарантує право на мирні зібрання в Україні, є ст. 39 Конституції України, яка дозволяє збиратися мирно, без зброї, проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, після завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Обмеження цього права можливі лише в судовому порядку, і лише з огляду на національну безпеку, громадський порядок, охорону здоров'я чи права інших осіб [1].

Україна як демократична держава дотримується різноманітних міжнародних актів, приписів та рекомендацій. Наприклад, зважає на положення керівних принципів стосовно свободи об'єднань, що задекларовано Бюро демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Венеціанською комісією 15 липня 2020 р., які лежать в основі рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) і передбачають:

– обов'язок розрізняти мирних і немирних учасників: втручання держави має бути спрямоване на окремих правопорушників, а не на всіх учасників загалом;

– обмеження або заборону носіння зброї: органи державної влади можуть встановлювати контрольні пункти для перевірки факту наявності зброї в учасників у разі існування достатніх доказів, що вони можуть мати її при собі; однак повинні робити це на підставі індивідуальної підозри, не розглядаючи всіх учасників зібрання як підозрюваних;

– відповідність високому порогу обґрунтованої підозри в кожному разі затримання та/або тримання під вартою учасників під час зібрання [2].

Виходячи з того, що в Україні немає окремого нормативного акта, який би регламентував питання організації і проведення масових зібрань в Україні, виникає потреба в аналізі меж втручання держави (органів публічної адміністрації), які б мінімально обмежували можливості реалізації психологічних потреб, що відображають природу прав і свобод людини.

МЕТА статті – визначення ключових аспектів поліцейської діяльності у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових зібрань, які має бути відображено в нормативно-правових актах, що регламентують питання правоохоронної діяльності, та / або в окремому законі про організацію і проведення масових зібрань в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті застосовано загальнонаукові методи емпіричного дослідження, на кшталт спостереження і опису. Також застосовано теоретичні методи, зокрема аналіз і синтез, що дає змогу поєднати правові аспекти досліджуваної проблеми з психологічними чинниками, які допомагають у правотворчості у сфері забезпечення прав і свобод людини щодо забезпечення свободи мирних зібрань в Україні, а особливо у сфері правоохоронної (поліцейської) діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Ключові психологічні потреби реалізації права на мирні зібрання можуть бути різними. Наприклад, потреби у самовираженні та приналежності, у визнанні та повазі (А. Маслоу) [3]. Можливість голосно заявити про свої цінності, переконання та невдоволення чи підтримку, що є реалізацією потреби у вираженні ідентичності. Відчуття єдності з однодумцями, зменшення ізоляції, на кшталт «ми проти них», реалізує потреби соціальної підтримки, солідарності, розуміння, що вас бачать, чують, і що ваша боротьба не марна. Формування спільної групової ідентичності посилює відчуття сили та захищеності. Людина відчуває також потребу у впливі та контролі (Е. Десі, Р. Раян) [4]. А відчуття

 © Я.М. КОГУТ, 2026

контролю над своїм життям та суспільними процесами дає змогу реалізувати внутрішні потреби в автономії. У результаті це призводитиме до віри у власну здатність змінити ситуацію, коли індивідуальні голоси «загубляться», тобто відчути самоефективність (Self-efficasy) [5].

Не забуваймо, що звернення до влади через масові зібрання – це формальний спосіб вплинути на рішення органів влади, змусити їх реагувати на запити громадян. Це – можливість зробити проблему видимою, змусити інших людей привернути до неї свою увагу, що дає змогу забезпечити реалізацію потреб у визнанні суспільством. Складні у негативному психологічному ракурсі періоди викликають потребу в емоційному вивільненні накопичених емоцій гніву, страху, перебуваючи водночас у безпечному колективному форматі. А спільні дії знижують індивідуальну тривогу перед обличчям серйозних проблем. Так, масові зібрання – це не лише політичний, але й потужний психологічний інструмент, що задовольняє базові людські потреби у приналежності, впливі та самоствердженні в умовах суспільних трансформацій.

Положення ст. 39 Конституції України, які декларують право на мирні зібрання, діють незалежно від того, що окремого закону немає. Та навіть після його прийняття вона залишатиметься «нормою прямої дії». Аналізуючи нормативні акти радянського та перехідного періоду, які стосувались питань організації масових заходів, слід зауважити, що до 8 вересня 2016 р. в Україні діяв Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» [6], який тривалий час застосовувався органами влади на місцях, оскільки інших спеціальних актів не було. Він передбачав дозвільний, а не повідомний порядок проведення акцій, що суперечило Конституції України. В результаті рішенням Конституційного Суду України його визнано неконституційним [7]. А остаточно втратив чинність у зв'язку із прийняттям Закону України «Про дерадянізацію законодавства України» лише у 2022 р. [8]. Протягом періоду становлення України як незалежної держави пропонувались різноманітні законопроєкти: «Про порядок організації і проведення мирних масових заходів та акцій», «Про свободу мирних зібрань», «Про гарантії свободи мирних зібрань», які пропонували чіткі правила організації, участі, прав та обов'язків організаторів і учасників, механізмів обмежень. У 2014 р. тодішньою владою, з порушенням регламенту, приймались т.зв. антипротестні закони, які обмежували свободу зібрань, що згодом скасовано чи визнано неконституційними.

За відсутності спеціального закону, який визначає порядок організації масових зібрань в Україні, можна знайти й окремі позитивні аспекти такої ситуації. В Україні цілком ефективно працюють норми інших законів, що регулюють, наприклад, участь правоохоронних органів, органів публічної влади у забезпеченні громадського порядку під час масових заходів, а також під час дії особливих адміністративно-правових режимів тощо.

На наш погляд, ефективність правової регламентації сфери забезпечення свободи мирних зібрань в Україні залежить від того, чи є реальна демократія в суспільстві, чи навпаки. Яким досконалим би не був закон, виконання його приписів все одно залежатиме від того, чи дотримується влада у державі принципу верховенства права, чи у країні домінує лише «сила закону». Подібний аналіз лежить в основі прийняття рішень ЄСПЛ у розгляді справ стосовно фактів конкретних порушень, зокрема про порушення ст. 11 «Свобода зібрань та об'єднань» Європейської конвенції з прав людини [9]. Крім розгляду справ, ЄСПЛ через свої рішення та рекомендації стимулює держави до вдосконалення національних механізмів захисту прав людини, тим самим запобігаючи новим порушенням. Суд часто рекомендує державам вносити зміни в законодавство або практику для того, щоб попередити повторення порушень.

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, з 2022 р. окремі конституційні права можуть бути тимчасово обмежено в інтересах національної безпеки, громадського порядку чи захисту прав інших осіб. Водночас загальна свобода мирних зібрань не скасовується – обмеження можливі лише відповідно до законодавства (конституційних норм, законів про режимні обмеження та судових рішень). У липні 2025 р. в Україні пройшли всеукраїнські акції, спрямовані проти підписання законопроєкту № 12414 щодо обмеження незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України (т.зв. «картонкові протести»). Мітингувальники досягли результату насамперед тому, що в Україні суспільство поважає принципи демократичного суспільства, які стали результатом Революції Гідності.

Прагнення України стати частиною цивілізованого світу, стати членом ЄС, досягнути рівня провідних демократій, до останнього часу флагманом яких були США, дає підстави провести паралелі з психологічними причинами та особливостями протестних акцій в цій країні. Так, наприклад, у 2020 р. в активній фазі руху Black Lives Matter (зумовленій смертю Д. Флойда внаслідок перевищення меж застосування сили поліцією) учасники масових протестів висували комплекс вимог, які стосувалися поліцейської діяльності, расової справедливості та системних змін у державній політиці США. Стосовно діяльності поліції – це вимоги до: припинення необґрунтованого застосування сили (зброї; задушливих прийомів (chokeholds); про підзвітність і відповідальність поліцейських (реальне притягнення поліцейських до відповідальності за незаконні дії; скасування або обмеження кваліфікованого імунітету (qualified immunity); незалежні механізми розслідування випадків смерті громадян за участю поліції); реформи поліцейської системи (зміна стандартів підготовки (деескалація, антидискримінаційні практики); обов'язкове застосування body-cams; перегляд принципів патрулювання у громадах) тощо. Крім цього, висувались й інші соціально-політичні та правові вимоги, на кшталт подолання системного расизму, расової дискримінації, боротьби з етнічним (расовим) профайлінгом, вимоги до проведення реформ кримінальної юстиції, економічні та бюджетні вимоги, політичні та інституційні вимоги тощо. Окремо слід звернути увагу на т.зв. символічні та культурні вимоги, як-от демонтаж пам'ятників діячам, пов'язаним з рабством і расизмом. Так, наприклад, влада та поліція Нью-Йорка витрачала величезні ресурси на охорону пам'ятника Колумбу в Центральному парку міста. А станом на 2026 р. «про-

тестна енергія» руху настільки змінилась, що зараз цей пам'ятник перебуває без спеціальної фізичної охорони. На цьому прикладі можна зробити висновки про мінливість суспільно-політичних процесів і настроїв, про важливість гнучкості реакції влади на подібні процеси.

В умовах реалізації права на мирні зібрання можливі різні види зловживань, які можуть мати місце як з боку організаторів та учасників, так і з боку органів влади. І тут важливо зазначити, що не лише закон, а й грамотна і гнучка тактика дій правоохоронних органів є запорукою успішності, чи навпаки, – причиною виникнення проблем у процесі забезпечення свободи мирних зібрань, як на організаційному етапі, так і на виконавчій стадії. Зловживання з боку організаторів і учасників зібрань може бути пов'язано з використанням мирного зібрання не за заявленою метою, маскуючи його під мирні акції, що в результаті може призвести до насильницьких дій, заворушень, провокацій, дестабілізації громадського порядку, прихованого просування екстремістських або антиконституційних ідей. Порушення вимог мирного характеру можуть спричиняти застосування фізичного насильства, погроз, пошкодження майна, закликів до насильства, ворожнечі, повалення конституційного ладу тощо. Організатори масових зібрань можуть використовувати маніпулятивні практики, які полягатимуть у свідомому поданні неправдивої інформації стосовно кількості учасників, використання неповнолітніх або вразливих груп у провокаційних цілях, організації «спонтанних» зібрань для уникнення правової відповідальності. В результаті прогнозованими є порушення прав інших осіб, як-от блокування об'єктів критичної інфраструктури, перешкоджання пересуванню громадян тощо.

Зловживання з боку органів публічної влади полягатимуть в необґрунтованому обмеженні права на мирні зібрання, незаконній забороні або перешкоджанні їх проведенню, зловживанню судовими рішеннями про обмеження зібрань, висування надмірних або дискримінаційних умов для їх проведення. Наприклад, формалізм і бюрократичний тиск через вимагання «дозволів» замість повідомлення, навмисне затягування їх розгляду, відмова у прийнятті повідомлення з формальних підстав. Крім цього, може відбуватись вибіркове реагування на «незручні» зібрання, толерування одних акцій та обмеження інших.

Стосовно діяльності правоохоронних органів, то, звісно, основними формами зловживань є: надмірне застосування сили (непропорційне використання спецзасобів; необґрунтовані затримання учасників; застосування психологічного тиску); провокаційні дії (створення умов для конфліктів, неправомірне втручання у перебіг зібрання, ігнорування обов'язку забезпечення безпеки учасників); порушення принципу нейтральності (демонстрація політичної заангажованості, підтримка або протидія окремим групам); інформаційні зловживання (поширення дезінформації стосовно мети або характеру зібрання, навішування ярликів («екстремісти», «порушники») без правових підстав); використання медіа для дискредитації учасників тощо.

Зловживання правом на мирні зібрання виникає тоді, коли його реалізація виходить за межі соціального призначення або порушує баланс між свободою зібрань та правами інших осіб, а також принципами законності, пропорційності та необхідності.

Важливим психологічним фактором порушень прав і свобод людини є ескалація мирних зібрань у масові заворушення. Це – складний процес, який може бути викликано не лише діями самих учасників, а й поведінкою і тактикою поліції, що безпосередньо впливає на психологічний стан протестувальників і динаміку подій:

1. *Застосування непропорційної сили*. Сильна, рання чи неадекватна сила може радикально змінити психологічну динаміку мирного зібрання. Протестувальники сприймають такі дії як несправедливі чи незаконні, що посилює відчуття загрози, обурення і бажання протистояти. Це може формувати нову колективну ідентичність (наприклад: «поліція проти всіх нас»), що сприяє переходу від мирної акції до конфронтації.

2. *Обмеження свободи пересування та «кордони»*. Тактики, які обмежують можливість учасників відійти, відступити або змінити місце – такі як кеттлінг (оточення та утримання в обмеженому просторі) – створюють відчуття пастки, стискання і невпевненості. Коли людей не пускають на безпечні зони або примушують залишатися під тиском, виникає паніка, фрустрація та зростає ризик взаємних зіткнень. Психологічний ефект обмеження руху може посилити емоційний стрес і сприяти сприйняттю поліції як ворога, що породжує опір і агресію.

3. *Відсутність діалогу та взаємодії*. Коли поліція не встановлює комунікації з організаторами протесту чи лідерами груп. Учасники почуваються нечутими, зневаженими або під загрозою, що може підкріпити почуття несправедливості. Недостатні спроби пояснити дії правоохоронців чи узгодити маршрути, порядок та правила можуть перетворити ситуацію, яка починалася як співпраця, на антагоністичну взаємодію. Досвід показує, що комунікація й деескалація значно зменшують ймовірність насильницьких реакцій.

4. *Раптові силові заходи без достатніх попереджень*. Раптові блокування, атаки або арешти без чітких попереджень створюють ефект непередбачуваності та загрози, що активує в людей реакцію «боротьба або втеча», яка підвищує ризик конфлікту. Демонстранти, які почувають себе несправедливо атакованими, можуть почати фізичний захист себе чи інших, що швидко змінює мирну акцію на сутичку з поліцією.

5. *Психологічний вплив на групову динаміку*. Замість того, щоб розглядати натовп як окремих мирних людей, поліція часом починає діяти як проти потенційно ворожої маси, що саме собою може змінити психологічний стан учасників. Колективні емоції в натовпі можуть змінитись від спокійного протесту до очікування конфлікту, якщо дії поліції вважаються легітимними лише окремими, а не всіма учасниками. Ця зміна ідентичності та сприйняття може підтримувати тривалішу і більш радикальну конфронтацію, як це показують дослідження психології натовпу.

ВИСНОВКИ

То чи є проблемою відсутність спеціального закону, що визначав би вичерпний порядок організації та проведення мирних зібрань в Україні? З одного боку, так, оскільки відсутність окремого нормативно-правового акту збільшує ризики для негативних наслідків у недостатньо унормованій сфері суспільних відносин; а

з іншого – ні, оскільки відсутність надмірної правової регламентації цієї проблеми дає можливість владі проявляти певну гнучкість у процесі практичної реалізації своїх функцій. Насамперед, це є важливим для гарантій прав і свобод людини (за умов, що не буде зловживань з обох сторін). А відповідні норми, які уже є та закріплюють порядок забезпечення публічної безпеки й порядку, права поліцейських, є достатньо об'єктивними, зрозумілими, аргументованими та не потребують дублювання. Така ситуація може мати й певний позитивний вплив на сприйняття населенням дій влади на зразок створення нею необхідних умов і можливостей для задоволення психологічних потреб у досліджуваній сфері.

Для публічної безпеки ключовим є баланс між свободою протесту та правопорядком, недопущення ескалації насильства; збереження легітимності поліції. Для поліції ефективною реакцією на політичні масові зібрання є професійна нейтральність, комунікація з громадами, чітке дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності під час застосування силових заходів. Не кожна поліцейська дія призводить до заворушень, але непропорційна сила, відсутність діалогу, обмеження свободи пересування та відчуття несправедливості – це ключові фактори, що можуть спричинити перехід мирних зібрань у конфліктну ситуацію, впливаючи на психологічний стан учасників і динаміку групових процесів. Тому для ефективності правового регулювання питань реалізації права на мирні зібрання важливим є якість приписів, що містяться у законах та підзаконних актах з питань діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції. Важливо, щоб було враховано психологічні потреби у свободі мирних зібрань та забезпечені гарантії її реалізації в поліцейській діяльності. Але ключове значення для наявності гарантій дотримання прав і свобод людини відіграє реальний стан демократії в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Справа ЄСПЛ «Богай та інші проти України» (Case of Bogay and Others v. Ukraine) (Заява № 38283/18). URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2025/07/22/20250722171454-32.pdf

3. Психологія управління / за ред. Я.М. Когута. Львів, 2024. 210 с.

4. Сердюк Л.З. Психологічні фактори самодетермінації особистості. *Актуальні проблеми психології*: *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 18. С. 151-161. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720187/1/Сердюк_2018.pdf

5. Waddington J. Self-efficacy. *ELT Journal*. 2023. Vol. 77. Issue 2. pp. 237–240.

6. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.1988 № 9306-XI (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88#Text

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій), відбулось обмеження його застосування від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text

8. Про дерадянізацію законодавства України: Закон України від 21 квітня 2022 р. № 2215-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text

9. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. Сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/stattya-11-svoboda-zibran-ta-obednan

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR (as amended). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (in Ukrainian).

2. "Bohai et al v. Ukraine" (Application No. 38283/18). URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2025/07/22/20250722171454-32.pdf (in Ukrainian).

3. Psychology of Management /ed. Y.M. Kohut. Lviv, 2024. 210 p. (in Ukrainian).

4. Serdiuk L.Z. Psychological factors of personality self-determination. *Actual Problems of Psychology: Collection of Scientific Works of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*. 2018. Vol. V: Psychophysiology. Work Psychology. Experimental Psychology. Issue 18. pp. 151–161. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720187/1/Сердюк_2018.pdf (in Ukrainian).

5. Waddington J. Self-efficacy. *ELT Journal*. 2023. Vol. 77. Issue 2. pp. 237–240.

6. On the Procedure for Organizing and Holding Meetings, Rallies, Street Processions and Demonstrations in the USSR: Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of July 28, 1988 No. 9306-XI (expired). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88#Text (in Ukrainian).

7. Constitutional Court of Ukraine. Decision in the case upon the constitutional petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the constitutionality of the provisions of Part Five of Article 21 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" (case on prior notification of public worship services, religious rites, ceremonies and processions), September 8, 2016 No. 6-rp/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text (in Ukrainian).

8. On De-Sovietization of the Legislation of Ukraine: Law of Ukraine of April 21, 2022 No. 2215-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text (in Ukrainian).

9. Decisions concerning Ukraine delivered by the European Court of Human Rights. Official website of the Ministry of Justice of Ukraine. URL: https://minjust.gov.ua/m/stattya-11-svoboda-zibran-ta-obednan (in Ukrainian).

Yaroslav KOHUT
PhD in Legal Sciences, Professor, Head of department, Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8027-0171
e-mail: ykogut@ukr.net

PSYCHOLOGICAL NEEDS OF THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY AND GUARANTEES OF ITS REALIZATION IN POLICE ACTIVITY

The paper explores the interrelationship between legal and socio-psychological factors in the implementation of the right to peaceful assembly. The purpose of this paper is to identify the key aspects of police activity in ensuring public safety and order during mass assemblies that should be reflected in normative legal acts regulating law enforcement activity and/or in a separate law on the organization and conduct of mass assemblies in Ukraine. A historical and legal analysis of the regulatory framework governing this sphere in Ukraine is carried out. The paper assesses certain legal and psychological aspects accompanying the process of organizing and holding mass events, particularly those that complicate the legislative process. It is emphasized that the actions of public authorities must be sufficiently flexible and combined with an adequate assessment of socio-political sentiments at the time of organizing mass assemblies. In a democratic society, the role of law enforcement agencies, in particular the police, should be aimed at maintaining a balance between freedom of protest and public order, and at preventing the escalation of violence. For the police, an effective response to political mass assemblies consists in professional neutrality, communication with communities, and strict adherence to the principles of legality, necessity, and proportionality in the use of force. For the effective legal regulation of issues related to the implementation of the right to peaceful assembly, the quality of provisions contained in laws and subordinate legislation governing the activities of law enforcement agencies, particularly the police, is of crucial importance. The absence of excessive legal regulation in this area enables public authorities to demonstrate a certain degree of flexibility in the practical exercise of their functions. However, the real state of democracy in Ukraine plays a decisive role in guaranteeing the observance of human rights and freedoms.

Keywords: *peaceful assembly, democracy, police activity, psychology, human rights, freedoms, public safety, police*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.8
УДК 340.1

Ольга Миколаївна ***ІЛЬЧУК***
студентка, Інститут післядипломної освіти Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, юрист, Адвокатське бюро "Володимира Головача"
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3835-3972
e-mail: ilchukolichka@gmail.com

ПРАВОТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ: СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ

У статті досліджено сутність та співвідношення юридичних категорій «правотворення» та «правотворчість». Проаналізовано наукові позиції вітчизняних і зарубіжних вчених стосовно природи правотворення як складного багатоаспектного соціально-правового явища та правотворчості як його завершального формалізованого етапу. Визначено роль громадянського суспільства у процесі формування правових норм. Розглянуто особливості правотворчої діяльності в умовах воєнного стану та європейської інтеграції України. Обґрунтовано необхідність наукового забезпечення якісного правотворення як передумови ефективної правотворчості.

Ключові слова: *правотворення, правотворчість, правоутворення, громадянське суспільство, правова держава, воєнний стан, європейська інтеграція, acquis communautaire*

науковий керівник: Тарас Олегович ДІДИЧ, д.ю.н., професор, заступник директора з науково-педагогічної роботи Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2442-8138

Стаття надійшла 17.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Проблематика творення права має давнє коріння, ще з роздумів філософів Античності, та є предметом дослідження вчених і сьогодні. Це зумовлено потребою адаптації законодавства різних країн до еволюційного прогресу людства, а вдосконалення правових норм тісно пов'язане з процесом правотворення, що являє собою складне багатогранне явище, яке потребує детального наукового дослідження та вироблення шляхів його вдосконалення на всіх рівнях взаємовідносин світового суспільства.

Актуальність теми дослідження на практичному рівні підтверджується насамперед особливостями сучасної трансформації державності та правової системи України. Євроінтеграція та необхідність приведення законодавства України відповідно до міжнародних стандартів вимагають високої якості правового регулювання, вдосконалення законодавчої бази та створення ефективної правової системи.

Процес правотворення розкривався у науково-дослідницькій роботі таких вітчизняних вчених XXI ст., як: Ю.Л. Бошицький, Т.О. Дідич, О.М. Костенко, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, В.П. Плавич, О.Ф. Скакун, І.Д. Шутак та ін. Проте єдиного концептуального погляду науковцями обґрунтовано не було.

Нині правоутворення розглядається академічною спільнотою не як певний механізм створення, зміни чи припинення дії правових норм, а як самостійне багатоаспектне явище соціального життя, що реалізується у відповідних суспільних відносинах під впливом різних факторів та відображає потребу суспільства у праві, як динамічному явищі.

Верховною Радою України з метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності під час підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України, 24 серпня 2023 р. ухвалено Закон України «Про правотворчу діяльність» № 3354 (далі – Закон № 3354).

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання правотворення та правотворчості, що дало б змогу комплексно дослідити особливості формування та функціонування системи права в умовах сучасних викликів громадянського суспільства.

У дослідженні застосовано теоретичні матеріали наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, що присвячено проблемам правотворення та правотворчості, а також нормативно-правові акти, що регулюють діяльність творення правових норм у суспільстві.

Для досягнення поставленої мети та обґрунтування одержаних результатів застосовано такі методи наукового пізнання:

– теоретичні: сходження від абстрактного до конкретного, логічний, аналіз, історичний, пояснення та системно-структурний;

– емпіричні: опис, порівняння та спостереження.

Застосування зазначених методів у сукупності забезпечили наукову обґрунтованість результатів дослідження та достовірність сформульованих висновків і рекомендацій.

МЕТА статті – обґрунтування теоретико-методичних засад та дослідження процесів правотворення та правотворчості у становленні/розвитку громадянського суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Важливе місце у сфері вивчення природи права займають питання його творення. Це пов’язано з різноманітними чинниками розвитку суспільства, які призводять до виникнення та оновлення правових норм.

Дослідження цих питань надасть можливість глибше зрозуміти соціальні умови, які формують основу та потребу у правовому регулюванню суспільного життя.

Нині актуальною залишається потреба і в детальному вивченні процесу правотворення як самостійного

© О.М. ІЛЬЧУК, Т.О. ДІДИЧ, 2026

багатогранного явища, зокрема в контексті української наукової думки, де відчувається нестача комплексних праць на дану тему.

В 1960-70-ті рр. правотворення не розглядалося радянськими науковцями як складний окремий процес з утворення права, а як джерело правотворчості, що являло собою певну конфігурацію виявлення та формування державної волі радянського народу у процесі правотворчості. У 1980-90-х рр. внаслідок трансформаційних процесів та реформування правових явищ у суспільстві відбулося певне зростання уваги науковців до теми правоутворення та наукові розробки в цій сфері повинні були внести реформацію наявної правової системи. Однак процес правотворення хоч і розглядався як поняття більш ширше ніж правотворчість, проте не характеризувався як важливий соціальний процес, що має багато факторів та впливає в подальшому на саму якість правових норм.

Так, історія дослідження феномену правоутворення має тривалий характер, який виявився через наявність системи авторських поглядів на вказану проблему, проте єдиного концептуального погляду обґрунтовано не було. Так, справедливим буде твердження про те, що наявні погляди на проблему правоутворення:

– з одного боку, мають досить застарілий характер, оскільки засновані на ідеях філософів і вчених просвітництва та нового часу й розглядають інститут правоторення в контексті розбудови державності в період побудови соціалістичних засад розвитку суспільства;

– з іншого – недостатньо відображають проблематику правоутворення в контексті сучасних питань розбудови державності та правової системи в Україні, зокрема й у контексті забезпечення стану верховенства права [1].

Це можна пояснити тим, що, незважаючи на довгу історію наукового дослідження процесів правотворення, досі немає єдиного та чіткого розуміння осново положних феноменологічних та методологічних принципів, які б лежали в основі цього явища.

У статті проаналізовано сучасні наукові думки таких вітчизняних вчених XXI ст., як С.В. Бобровник, Ю.Л. Бошицького, Т.О. Дідича, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун та ін.

У сучасній українській юриспруденції Т.О. Дідич визначає правоутворення як явище правового плану, що функціонує в межах системи правових явищ та націлене на зміну правової реальності. Н.М. Оніщенко розглядає його як соціальний, гносеологічний, творчий процес формування, закріплення та введення в дію правових норм.

За [6] правоутворення є широкою категорією, яка включає правотворчість, законотворчість і нормотворчість та складається з матеріального, ідейного, інституційного та формального рівнів. О.Ф. Скакун розглядає правотворення як форму виникнення і буття права, що існує до правотворчості, поруч з нею та після неї.

Також, на думку Т.О. Дідича, правотворення має соціальний характер, зумовлюється рівнем розвитку суспільства та залежить від стабільності суспільних відносин і їх впорядкованості, які, зі свого боку, як ніколи раніше, зазнають зовнішнього (міжнародного) впливу, формується т.зв. «міжнародне суспільство» [2].

Зокрема, К. Скубішевський, польський політичний та державний діяч, юрист та вчений, міністр закордонних справ у Польщі (1989-1993 рр.), в [3] зазначив, що міжнародні організації відіграють багатогранну роль у різноманітних процесах правотворення людства.

Однак, в [4] К.М. Феллон (проф. кафедри соціології Університету Стоні Брук), А.-Л. Ауніо (факультет соціології, Коледжу Доусона) та Дж. Кім (факультет соціології, Університету Стоуні Брук) зауважили, що за останні двадцять років драматичний перехід уваги активістів і науковців до міжнародних інституцій частково зумовлено потенціалом транснаціональної мобілізації для досягнення глобальних соціальних змін. Проте, незважаючи на численні успіхи в інституціоналізації нових міжнародних норм і різке розширення прийняття державами угод ООН, зусилля з мобілізації часто не досягають відповідності в національному контексті. Ця невдача створює ненавмисний «парадокс лицемірства» для слабких держав, які приваблені міжнародними угодами сприймають можливість зміцнити свою легітимність шляхом ратифікації нових норм, навіть якщо вони можуть не мати наміру чи спроможності їх реалізувати. Насправді дослідники світової політики вважають, що саме це сприяє розриву зв'язку між символічними міжнародними зобов'язаннями та реальною політикою [4].

Крім цього, на думку А. Фішер-Лескано, проф. права Бременського університету (Німеччина), конститутивний зв'язок між єдиним державним устроєм і правотвором недооцінює ступінь вплетеності права в його соціальний контекст. Зокрема, право у світовому суспільстві діє незалежно від державного устрою [5].

Процес творення права являє собою еволюційну дорогу, яка містить в собі появу, розвиток і зміну правових норм у різних формах та аспектах. Вчені пропонують розглядати правотворення як послідовність трьох ключових етапів: по-перше, зародження суспільних відносин, що потребують юридичного оформлення; по-друге, створення самого правового регулювання, тобто норм і правил; і, нарешті, втілення цих правил у життя через їх застосування та захист з боку держави. Такий процес охоплює визнання державою певних відносин як значущих, усвідомлення потреби у їх регулюванні, а також офіційне закріплення та захист правових норм.

Вдосконалення законодавства кожної країни тісно пов'язане з процесом правоутворення, який являє собою складний соціальний механізм формування правових норм. Цей процес включає в себе створення системи обов'язкових для виконання правових норм, які відіграють ключову роль у формуванні правової свідомості та культури як серед широких мас, так і окремих осіб. Соціальні трансформації, реформи в окремих сферах суспільства, зміцнення функціональних можливостей держави – усе це тісно переплітається з правоутворенням.

Правоутворення, з одного боку, активно сприяє соціальним перетворенням через розроблення і введення в дію нових правових норм, а з іншого – сама стає предметом цих змін, адаптуючись до нових вимог розвитку суспільства та державного устрою.

Тобто роль і значення права в соціальному управлінні, його здатність до регулювання суспільних відносин зумовлюються рівнем соціального розвитку та факторами, які впливають на еволюцію права, характером впливу права на суспільство, особливостями і результативністю правових механізмів. Це стосується усієї сфери існування права: його походження, діяльності, розвитку та вдосконалення.

На думку авторів, правотворення є дуже важливим аспектом в житті суспільства загалом, тому необхідно підходити з великою відповідальністю до наукового дослідження цього процесу, оскільки від його розвитку та кінцевих результатів залежить добробут, процвітання та благополуччя всього людства.

Стосовно правотворчості з [6] дізнаємось, що правотворчість характеризує розвиток права та є одним із станів правоутворення, правовою формою діяльності держави та уповноважених суб'єктів з розроблення, прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм. Крім того, правотворчість розглядають як складник механізму правового регулювання, що охоплює підготовку, затвердження та оголошення нормативно-правових актів.

Як елемент правового регулювання правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованим на їх врегулювання. Мета, зміст та результати правотворчої діяльності обумовлюються різного роду чинниками, які об'єктивно є в суспільстві, його різних сферах. Серед них: професійність суб'єктів правотворчості та їх об'єктивність; ступінь впливу та характер інтересів окремих соціальних груп (т.зв. лобіювання); рівень розвитку державно-правових інститутів; правова культура населення; форма державного устрою, правління та режиму; характер ментальності суспільства тощо [6].

В.П. Плавич у [7] дає таке твердження, що правотворчість – це насамперед форма владної вольової діяльності держави, формального нормативного закріплення міри свободи і справедливості, що включає дослідження, узагальнення й систематизацію типових конкретних правовідносин, котрі виникають у громадянському суспільстві, і спрямована на створення нормативно-правового акта.

Т.О. Дідич у [8] подає визначення правотворчій діяльності як особливому виду юридично значимої діяльності, що здійснюється уповноваженими суб'єктами з метою формування правових норм і їх закріплення у вигляді відповідної форми (джерела) права. Правотворчість насамперед визначається професіоналізмом в роботі уповноважених суб'єктів, які реалізують свої повноваження на здійснення правотворчої діяльності.

Н.М. Оніщенко дає визначення поняттю «правотворчість», під яким розуміє активну, розумову, творчу діяльність уповноважених суб'єктів, що має офіційний, правовий, процесуальний характер та націлений на прийняття, зміну або припинення дії правових норм у вигляді форм (джерел) права [9].

На думку Ю.Л. Бошицького, правотворча діяльність – це правова форма здійснення функцій держави, яка включає в себе діяльність суб'єктів державної влади, яку спрямовано на створення або санкціонування правових норм, а також зміну та скасування діючих норм права [1].

Слід згадати тлумачення, яке нам дає законодавець у ст. 2 Закону № 3354, що правотворча діяльність – це діяльність, що здійснюється суб'єктами – учасниками правотворчої діяльності, з метою: планування, розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; розроблення проєктів нормативно-правових актів; ведення обліку нормативно-правових актів; здійснення правового моніторингу [10].

Специфіка сучасних змін у суспільстві України впливає на всі аспекти його соціального життя, включно і на процес правотворчості. Зі свого боку, правотворчість повинна розглядатися саме через призму трансформаційного періоду, в якому перебуває суспільство.

Розуміння та аналіз правотворчості як феномена можливий, якщо врахувати сучасні перехідні умови, що характеризується глибокими соціальними змінами. Подолання цих змін та трансформацій в українському суспільстві значно залежить від державної політики, особливо в частині оновлення та модифікації законодавства, щоб воно відповідало потребам часу.

У застосуванні правових механізмів, в ході реалізації державою своїх функцій здійснюється двопроцесне діяння: з одного боку, відбувається втілення волі держави в конкретні правові норми, які потім застосовуються як інструмент для організації та управління суспільними відносинами, а з іншого – ці суспільні відносини отримують своє правове оформлення, що забезпечує їхнє офіційне визнання та підпорядкування загальновизнаним правовим канонам.

Ефективне застосування правотворчих процесів у діяльності держави відіграє вирішальну роль у загальному розвитку суспільства. Без розроблення й впровадження інноваційного законодавства, що відображає потреби суспільства і відповідає його функціональним завданням, прогрес будь-якої нації є неможливим. Українська законодавча база вражає своєю об'ємністю, включаючи величезну кількість нормативних документів, які охоплюють широкий спектр суспільних відносин. Діяльність державних органів не обмежується лише створенням нових нормативних актів, але й передбачає постійне вдосконалення наявного законодавства. Це стає особливо актуальним з огляду на динамічний розвиток суспільства, що потребує регулярного перегляду законів для ліквідації правових прогалин, вирішення колізій та підвищення якості правових норм.

Охоплення суспільних відносин правом та ефективність правового регулювання, тобто його вплив і дієвість, безпосередньо залежать від якості діючих у державі правових норм. Така якість забезпечує дотримання правопорядку і законності у суспільстві.

Дж.В. Ґріґгз – американський юрист і політик республіканської партії, 29 губернатор штату Нью-Джерсі і 43 генеральний прокурор США, ще у 1897 р. вказав на важливість позитивного ставлення людей до правотворчої діяльності, як до елементу правового регулювання.

Скрізь, де збираються законодавчі органи, виявляється надзвичайною активністю та бажанням застосовувати захоплюючу силу правотворення. Процес перетворення розумової концепції на закон настільки простий і легкий у звичайних законодавчих органах штату, що закони втрачають санкцію урочистості та морального авторитету, якими вони колись володіли. Крім духу покори як патріотичного обов'язку, у минулі часи було почуття благоговіння та трепету до закону як втілення мудрості уряду, натхненного дуже високою повагою до добробуту суспільства та оприлюднюється лише після найретельнішого та зрілого розгляду. Століттями англійців привчали розглядати людські та божественні закони як тісно пов'язані між собою за своїми якостями урочистості та авторитету. Для них натхненням і прообразом був закон, даний на горі Синай, і вогонь,

що палав на ній, і громи, і блискавки, і густа хмара на горі, і голос сурми дуже гучний, і люди, що стояли здалека, вражені. «Віддайте кесарю те, що належить кесарю» – це божественне схвалення, за яким християнський світ став вважати, що закон країни має божественну санкцію. Право, як його розуміють так, не є річчю, яку можна змінювати відповідно до будь-якої примхи та примхи народної думки. Якщо це вираження мудрого й доброзичливого законодавця, чи то пророка, чи короля, чи суверенного народу, як навчають розглядати суб'єкт, тоді це продукт вищого знання й мудрості, найкраще, що серце людини може зачати або підказати її досвід. Законодавець, який часто змінює свою думку або постійно впроваджує нові обмеження у свій кодекс, або проводить експерименти в уряді, не може розраховувати на те, що збереже шанобливе ставлення та повагу у своїх підданих [11].

Тому нині є важливим не тільки питання вдосконалення вітчизняної правової бази шляхом правотворчої діяльності, але й шляхи підтримки в суспільстві авторитетності законодавця. Оскільки, втрата довіри у народу призведе до невиконання прийнятих правових норм, хоча й досконалих у правовому сенсі.

Правотворчість є одним із процесів утворення права, однак є важливим його етапом, оскільки право набуває матеріальної своєї форми та в подальшому здійснює регулювання суспільних відносин в тій чи іншій галузі.

На думку авторів, правотворчість в сьогоденні є логічним завершальним етапом правотворення. Оскільки важко уявити у цифровому світі право в усній формі, та яке є серед суб'єктів виключно через мовленнєву діяльність. Не можу не зауважити на тому, що затверджена владним суб'єктом матеріальна форма права надає йому більшої важливості, авторитетності, встановленості, визнаності, точності у формулюванні та певної значимості серед суб'єктів права.

Законні та незаконні норми надзвичайно схожі, як стверджує проф. С.Е. Сакс [12]. Майже кожну важливу рису правових норм включно з вторинними правилами, опорою на офіційних осіб або морально значущим застосуванням сили, можна також знайти за межами закону. Те, що справді відрізняє законні норми від соціальних норм, може бути лише тим, що відрізняє різні види соціальних норм один від одного: їх застосування в окремих галузях і застосування до конкретних проблем.

Як саме правові норми узаконюються?

Проф. Т.О. Дідич у дисертаційному досліджені [13] зазначив, що вузьке розуміння правотворчості, яке сформувалося і панувало в радянській юридичній науці, обумовили появу певного вакууму наукового розроблення проблематики впливу народу на утворення права. Проте в сучасних умовах переосмислення сутності та змісту правотворчої діяльності, її розмежування з правоутворенням, акцентування на феномені утворення права, що є значно ширшим та багатоаспектнішим порівняно з категорією «правотворчість», питання ролі народу в процесі утворення права набуває своєї значимості як предмета наукового пізнання. Вказані питання потребують свого наукового аналізу з метою вироблення єдиної наукової позиції. Це підтверджується і поглядами вчених про те, що реформування правової системи України в руслі європейських інтеграційних процесів диктує нагальну потребу поглиблення досліджень загальнотеоретичних, практичних та прогностичних питань інститутів народовладдя.

Співвідношення категорій «правотворення» та «правотворчість» розкриває нам, що право творення як складне самостійне соціально-правове явище об'єднує в собі всі форми й способи виникнення, розвитку та зміни права, зокрема й правотворчість. Тоді як правотворчість є лише процесом прийняття, зміни або скасування правових актів.

Слід зазначити, що одним із ключових складників процесу правоутворення є взаємовідносини індивідів, які істотно впливають на фактори, що формують право, обумовлюють потребу в зміні або адаптації правового регулювання, а також відображають сутність і результати творчого процесу створення нових правових норм під час офіційного етапу правотворення, що називається правотворчістю.

Буде доцільним згадати слова проф. С.Е. Сакса [12], що англійське право застосовувало неписані правила протягом століть перш ніж такі доктрини набули сучасної форми. Тобто правотворення у певній своїй формі мало місце на існування і без правотворчої діяльності. Тоді як важко уявити правотворчість без будь-яких попередніх процесів творення права.

А. Джаррік (проф. історії Стокгольмського університету з 1997 р.) та Марія Валленберг Бондессон (з 2003 р. доктор філософії з історії, Стокгольмський університет) в [14] висвітлили два аспекти спрямованості історії правотворчих процесів.

Перший. Як часто показано, здебільшого, якщо не в усіх суспільствах, писаному закону передували неписані правила поведінки. Оскільки людська взаємодія рано чи пізно стає так чи інакше врегульованою, а люди жили разом задовго до того, як набули грамотності, це майже само собою зрозуміло. Крім того, цей порядок інституційних змін слід розуміти не лише в хронологічному, а й у причинно-наслідковому сенсі, тобто щойно вони навчилися мистецтву читання та письма, люди могли навмисно спиратися на досвід першого під час розроблення писаного права. Стверджувалося, що цей розвиток могло бути пов'язано з появою концепції трансцендентних сил і богів, які встановлюють закони для людства. Про це яскраво свідчать сліди неписаних постанов у найдавніших писаних законах [14].

Другий. Не тільки правила поведінки, але й те, як поводитися з порушенням правил – відправлення правосуддя – розроблено задовго до того, як були запроваджено офіційні суди чи застосування письмових протоколів та інших подібних інструментів. Відповідно потрібен був певний час, поки не з'явилося врегулювання конфлікту за допомогою третіх сторін, і ще більше часу перш ніж цей процедурний компонент став обов'язковим. Як висловила К. Ньюман: «системи самовідшкодування, що ґрунтуються на відплаті, [яка] тягне за собою чітко визначені поняття добра і зла», розроблено «незважаючи на відсутність сторонніх владних осіб». Можна було б додати більше, але наведених вище прикладів достатньо, щоб зробити очевидним, що історія законодавства та юрисдикції добре вписується в картину історії як кумулятивного процесу. До того ж навряд чи можна уявити зворотний процес, що бере початок з писаного права, яке протягом століть поступово розчиняється в усному регулюванні людської поведінки [14].

На думку авторів, саме процес правотворення породжує певні зачатки, створює основу та підґрунтя для здійснення в подальшому правотворчої діяльності.

В юридичній науці широко визнана думка полягає в тому, що основна мета правотворчості – це створення ефективної законодавчої бази, яка слугуватиме ключовим елементом правової системи, спроможної сприяти розвитку демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства. Ця позиція набуває особливої актуальності для України нині, адже процес модернізації національних державно-правових структур вимагає сучасного та ефективного правового регулювання. Таке регулювання має бути забезпечене через добре налагоджений механізм правотворення.

У [2] Т.О. Дідич згадує, що суспільні відносини є однією з форм соціальної активності двох і більше сторін (осіб), що встановлюється суб'єктами в інтересах реалізації важливих для них потреб. Реалізація таких відносин заснована на взаємному сприянні та взаємному контролі сторін за порядком взаємодії. Проф. Т.О. Дідич далі у статті визначив, що характерними особливостями явища правотворення є:

– наявність певної сукупності обставин, що впливають на свідомість правотворця (суб'єкта нормотворчої ініціативи), наслідком чого є рішення про внесення змін до правового регулювання та ініціювання нормопроєктного етапу правотворчості;

– зміст вказаних обставин спричиняє вплив на процес подальшої державно-владної та правотворчої діяльності відповідно до потреб й інтересів суспільства [2].

Громадянське суспільство відіграє вирішальну роль у процесі формування правових норм і є невід'ємною частиною цього процесу. Проте розгляд його ролі у створенні права, особливості впливу на правову систему та механізми взаємодії з правом залишаються малодослідженими в юридичній науці. Ці питання часто залишаються поза увагою більшості дослідників, які не намагаються дати цілісне та науково обґрунтоване розуміння цієї теми.

Суспільний порядок забезпечують самі люди, зокрема, з допомогою такого засобу, як право. Як вони будуть застосовувати цей засіб – залежить від того, як люди розуміють, що є право [15].

Виходячи з вищезазначеного, якщо у суспільстві панує неналежний порядок, це зумовлено передусім неналежним праворозумінням його структурних елементів.

На думку О. Костенка, саме від світогляду людини залежить, як вона розуміє право: який світогляд людини, таке й її праворозуміння. Отже, прогресивне праворозуміння можливе у того, хто має прогресивний світогляд.

Правовий світогляд формується шляхом усвідомлення суб'єктом правових понять, ідей, принципів, змістом яких є сприйняття права як цінності, що сприяє забезпеченню прав, свобод, справедливості, законності та його верховенства. У підсумку – цілісне уявлення про право, його природу, зміст; призначення у регулюванні суспільних відносин. Відповідно правовий світогляд справляє безпосередній вплив на правову культуру суб'єктів суспільних відносин, що, зі свого боку, сутнісно наповнює правові відносини та правопорядок, може їх змінювати. Водночас зазначені відносини перебувають у зв'язку з економічними, політичними, соціальними, певно зумовлені ними та визначені. Правовий світогляд, відбиваючи основні властивості дійсних правових відносин у суспільстві, маючи суб'єктивну та об'єктивну природу, є основою для їх удосконалення шляхом здійснення юридично значущих дій (юридичної діяльності) [16].

Для того щоб виявити світоглядну основу питання «що є право?», слід трансформувати це питання у т.зв. основне питання правознавства: право – це витвір природи чи людей? А якщо того й іншого, то яка роль природи і яка роль людей у творенні права? [15].

Питання правознавства виникало ще на ранньому розвитку людства, зокрема з біблійної історії про скрижалі Мойсея бачимо, як спочатку зароджується народність, потім формується право і лише згодом на цих двох засадах починає своє існування держава, як окремий устрій в світі.

Вихід 24:12: «І сказав Господь Мойсеєві: зійди до Мене на гору і будь там; і дам тобі скрижалі кам'яні, і закон і заповіді, що Я написав для навчення їх». Вихід 32:16: «скрижалі були ділом Божим, і письмена, написані на скрижалях, були письменами Божими». Левит 22:31-33: «І дотримуйтеся заповідей Моїх і виконуйте їх. Я Господь. Не ганьбіть святого імені Мого, щоб Я був святим серед синів Ізраїлевих. Я Господь, Який освячує вас, Який вивів вас із землі Єгипетської, щоб бути вашим Богом. Я Господь» [17].

Отже, Бог Творець, даючи закон та заповіді своєму народу, освячує їх таким способом.

Так, ще з історії рабовласницьких держав та права була наявна думка натуралістичного світогляду – існування надлюдських законів. Античні філософи Сократ, Платон та Аристотель у своїх працях розвивали ідею природного права, а Цицерон ідею надлюдських законів заклав в основу римського права.

В історії феодальних держав і права продовжує існування натуралістичний світогляд, зокрема у працях Ф. Аквінського, який обґрунтував ідею існування надлюдських законів освяченням авторитетом самого Бога, та Дж. Локка, який обґрунтував ідею існування природного права, як такого, що люди повинні вивчати та чого повинні дотримуватись.

Модель натуралістичного світогляду, яку блискуче оформив, зокрема, Дж. Локк, з різними модифікаціями відображено в ідеології Просвітництва XVII–XVIII ст., зокрема у вирішенні основного питання правознавства у світлі нового розвитку ідеї природного права. Зазначену ідею у модернізованому вигляді покладено в основу Декларації незалежності 1776 р., яка заклала основу нової держави США, Декларації прав людини і громадянина 1789 р., програмного документу Великої французької революції, Загальної декларації з прав людини 1948 р., Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., різноманітних актів міжнародного права, практики Європейського суду з прав людини, а також в основу правової культури і національних конституцій та іншого законодавства прогресивних країн сучасності. Це сприяло соціальному прогресу в Європі та в усьому світі [15].

На науково-практичній конференції «Правова система України: теорія і практика» (1993 р, Київ) українськими науковцями запропоновано вирішувати основне питання правознавства (й усі інші питання правознавства) на основі принципу соціального натуралізму [18]. На їхню

думку, це є наступним кроком у розвитку натуралістичного світогляду.

Принцип соціального натуралізму випливає з ідеї природної цілісності світу [15], згідно з якою все живе у світі має існувати за законами природи – сутності, що і породжує все суще.

Авторка, сповідуючи християнство, підтримує думку природної цілісності, оскільки дотримується позиції, що людина сама собою не є причиною буття, тому вона повинна підкорятися встановленим Творцем законам і здійснювати право творення, дотримуючись їх. Тільки так людство буде здійснювати ефективну роль у створенні права всередині держави та у світі в цілому.

Авторка власну позицію обґрунтовує тим, що за людського свідомого існування у встановленому за певними законами всесвіті можливе процвітання правової системи людства та розвиток її для майбутніх поколінь.

Розглянемо, як утворюється право всередині держави через суб'єктів громадянського суспільства.

Утворення права є насамперед окремою, особливою сферою взаємодії суб'єктів громадянського суспільства, яка виявляється, зокрема, в межах відповідних інституцій, які може бути досліджено [19]. Відповідно до засад інституційного підходу як комплексу пізнавальних принципів, до складу таких інституцій, які становлять пізнавальний потенціал утворення права, належать:

1) структурні елементи громадянського суспільства, тобто фізичні особи, їх об'єднання, які складають його внутрішню будову, комунікативні зв'язки між якими визначають утворення права;

2) моделі поведінки і соціальні практики, що являють собою вироблені практикою функціонування громадянського суспільства конкретні варіанти поведінки суб'єктів, які через свою повторюваність визнані в якості можливих, доцільних, обов'язкових або шкідливих, тим самим забезпечуються громадянським суспільством шляхом їх стимулювання або шляхом їх заборони;

3) норми права, які обумовлено функціонуванням громадянського суспільства, є результатом утворення права, забезпечуючи унормовування відносин між суб'єктами громадянського суспільства;

4) когнітивні образи, які відображають суб'єктивні уявлення про предмет, явище або процес крізь призму ознак, що надають можливість визначити можливі варіанти своєї поведінки та в подальшому її скеровувати.

Поєднання зазначених інституцій дозволятиме дослідити місце громадянського суспільства як складника суб'єктів правоутворення [19].

На думку Т.О. Дідича, наукова дискусія про місце громадянського суспільства в утворенні права знаходиться у площині проблем співвідношення громадянського суспільства та держави, їх взаємодії та взаємовпливу. Аксіоматичним є твердження про те, що громадянське суспільство – це суб'єкт, без якого неможливе утворення права. Складність та багатоаспектність громадянського суспільства визначає його статус як суб'єкта утворення права на всіх етапах та стадіях такого утворення: від зародження факторів правоутворення та формування об'єктивної необхідності зміни правового регулювання до реалізації норм права.

Авторка цілком погоджується з твердженням Т.О. Дідича стосовно ролі громадянського суспільства в утворенні права, оскільки вважає, що одним з головних чинників у правотворенні є прояв в ньому настрою та думки суспільства, в якому є постійний розвиток розумової людської діяльності та усвідомленості в необхідності вибудування правової поведінки.

Суб'єкти, що беруть участь у процесі правотворення, формують досить розгалужену мережу, зумовлену складністю процесу створення права і важливою роллю кожного учасника у цьому процесі. Вивчаючи правотворення через контекст взаємодій між суб'єктами громадянського суспільства, особливу увагу варто зосередити на центральній ролі людини, оскільки вона стоїть в основі багатьох аспектів: по-перше, людина є витоком потреб та інтересів, які потребують задоволення, захисту та відстоювання, тим самим формуючи основу для розвитку правових норм; по-друге, вона є ключовим елементом суспільства, забезпечуючи його єдність та інтеграцію, а також здійснюючи свою роль у задоволенні загальних потреб; по-третє, людина впливає на комунікативні процеси всередині соціальної спільноти, впливаючи на загальний результат суспільної взаємодії і тим самим на процес правотворення; по-четверте, вона усвідомлює значення права і через власні дії втілює правові норми в життя, визначаючи тим самим реальний стан права як кінцевого продукту його формування.

Осмислення та встановлення ключових принципів правотворчості під час воєнного стану становить суттєвий виклик для українського юридичного співтовариства як у науковому, так і в практичному аспектах. Це особливо актуально, враховуючи, що останні значні дослідження в цій сфері здійснено в контексті ІІ світової війни та зосереджувались переважно на питаннях правової підтримки відновлення держави після війни та налагодженні післявоєнного правопорядку, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Україна зараз знаходиться на шляху політичного та економічного формування, що обмежує її здатність ефективно впливати на громадську думку та управляти соціальними процесами. Це становище посилюється нестабільною політичною обстановкою, відсутністю чітко визначеного керівного центру та достатньої підтримки з боку громадян, а також наявністю правових прогалин. Такі умови ускладнюють можливості держави реагувати на конфліктні ситуації в країні, ведуть до коливань між нерішучістю у прийнятті важливих рішень та переходом до надмірної жорсткості, що може мати негативні наслідки для відносин з населенням.

Питання процесу правотворчості в Україні віднесено до предметів відання таких комітетів Верховної Ради України (ВРУ) ІХ скликання, як Комітет з питань правової політики та Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу (Постанова ВРУ «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» № 19-ІХ від 29.08.2019).

На сьогодні правотворчість в Україні регламентовано передусім Конституцією України, Законом № 3354, іншими законами України та прийнятими відповідно до них підзаконними нормативно-правовими актами.

Закон № 3354 прийнято з метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського

суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України [10].

Законом № 3354 визначено правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів [10].

«*Це фундаментальний закон, що дозволить не лише зробити законодавчий процес зрозумілим і ефективним, а й передбачає ухвалення закону про доброчесність лобіювання найближчим часом. Законодавче регулювання лобізму та парламентської етики зменшить ризики політичної корупції, а отже прискорить вступ в Європейський Союз*», – зазначив ексголова НАЗК Олександр Новіков. Він нагадав, що прийняття ефективного законодавства про лобістську діяльність та врегулювання питань парламентської етики є рекомендаціями Групи держав проти корупції (GRECO), які має виконати Україна. Крім того, це передбачено в Антикорупційній стратегії до 2025 р. та Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 рр. [20].

13 березня 2014 р. після перемоги Євромайдану ВРУ прийнято постанову, якою підтверджено курс країни на інтеграцію з ЄС, а 23 червня 2022 р. Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС.

Європейська інтеграція само собою передбачає налагодження тісного співробітництва європейських держав, але щоб зберегти статус кандидата Україна має виконати список з семи пунктів рекомендацій Єврокомісії. Внаслідок чого в країні прискорилось багато реформаційних процесів, метою яких є приведення національного законодавства відповідно до acquis communautaire.

Апроксимація (лат. *approximare* «наближення») – процес прийняття, внесення змін чи скасування правових норм з метою наближення положень національного законодавства до положень актів законодавства іншої держави, групи держав або міжнародної спільноти загалом.

Проф. В. Навроцький неодноразово наголошував, що сліпе копіювання Європейських директив призведе до конфлікту у правовому регулюванні в Україні та колапсу у піднесенні до aquis.

Все вищезазначене передбачає собою громіздку роботу в правотворчій діяльності України, зокрема її трансформацію, детальний аналіз та вдосконалення.

Слід також тут згадати, що згідно з прикінцевими положеннями Закону № 3354, він набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Нині в умовах воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. №64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. №2102-IX, дедалі складніше стає здійснення збалансованої правотворчої діяльності в Україні.

Окрім прірви, що є між владою та населенням, перед громадянами України щодня виникають найскладніші проблеми людства – вижити під час військової агресії наддержави, зберегти свою ідентичність та незалежність, як одного з народів світу.

З іншого боку, перед нашим суспільством постає нагальна проблема не втратити здобутки наших предків у становленні правової держави, зберегти та надалі їх розвивати, зокрема, в період воєнного часу.

На думку Т.О. Дідича, в сучасних умовах розвитку державності та громадянського суспільства, об'єктивно питання правотворчості знаходиться в центрі уваги наукової громадськості. Однак не слід забувати і про потенційну загрозу можливого зловживання правом на правотворчу діяльність, що значно збільшує ймовірність такої загрози в разі неналежного забезпечення та контролю за здійснення правотворчої діяльності, відсутності плановості її здійснення, належної координації правотворчості тощо [8].

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України) [21].

Авторка вважає, що очільники влади і службовці органів державної влади та місцевого самоврядування повинні бути сьогодні як ніколи відкритими до потреб населення, думки науковців, закликів громадських інституцій стосовно проблем, які є у правотворчій діяльності країни та нагально вирішувати їх.

Євроінтеграція та необхідність приведення законодавства України відповідно до міжнародних стандартів вимагають високої якості правового регулювання і вдосконалення законодавчої бази, а також створення ефективної правової системи. Проте часто проведені в країні реформи не повністю відповідають очікуванням суспільства та потребам часу, що підкреслює необхідність глибшої уваги з боку академічної спільноти до цих змін. Така ситуація стимулює науковців до активніших досліджень стосовно аспектів правових реформ та вивчення їх впливу на суспільство та державу загалом.

ВИСНОВКИ

У статті розкрито сутність юридичних понять «правотворення» та «правотворчості». Так, правотворення – це складне багатоаспектне явище правового плану, що має соціальний і гносеологічний характер та відображає собою еволюційну дорогу права, яка містить в собі його появу, розвиток та зміну. Процес творення права бере свій початок ще задовго до моменту, коли ми можемо його побачити чи відчути на собі його дію. Право зароджується у свідомості людей в момент їхнього прагнення до його існування в реальності як нормативного регулювання суспільних відносин.

Вчені пропонують розглядати правотворення як послідовність трьох ключових етапів: по-перше, зародження суспільних відносин, що потребують юридичного оформлення; по-друге, створення самого правового регулювання, тобто норм і правил; і, нарешті, втілення цих правил у життя через їх застосування та захист з боку держави.

Правотворчість, зі свого боку, характеризується активною, розумовою та творчою діяльністю владних суб'єктів держави, яка має правовий, урядовий, процесуальний характер та зосереджується на створенні нових, зміни або/та припиненні дії наявних правових норм. Це

важливий завершальний етап формування права, оскільки право набуває свого офіційного закріплення у правових документах.

Діяльність державних органів не обмежується лише створенням нових правових актів, але й передбачає постійне вдосконалення наявного законодавства. Це стає особливо актуальним з огляду на динамічний розвиток суспільства, що потребує регулярного перегляду законів для ліквідації правових прогалин, вирішення колізій та підвищення якості правових норм. Без розроблення і впровадження інноваційного законодавства, яке від ображає потреби суспільства і відповідає його функціональним завданням, прогрес будь-якої нації є неможливим.

Охоплення суспільних відносин правом та ефективність правового регулювання, тобто його вплив і дієвість, безпосередньо залежать від якості діючих у державі правових норм. Така якість забезпечує дотримання правопорядку і законності у суспільстві.

Однак на сьогодні є важливим не тільки питання вдосконалення вітчизняної правової бази шляхом правотворчої діяльності, але і шляхи підтримки в суспільстві авторитетності законодавця. Оскільки втрата довіри у народу призведе до невиконання прийнятих правових норм, хоча і досконалих у правовому сенсі.

В ході аналізу правотворення та правотворчості в їх співвідношенні встановлено, що правотворчість в сьогоденні є логічним завершальним етапом правотворення. Оскільки, важко уявити у цифровому світі право в усній формі, та яке є серед суб'єктів виключно через мовленнєву діяльність. Затверджена владним суб'єктом матеріальна форма права надає йому більшої важливості, авторитетності, встановленості, визнаності, точності у формулюванні та певної значимості серед суб'єктів права.

Так, одним із ключових складників процесу правоутворення є взаємовідносини індивідів, які істотно впливають на фактори, що формують право, обумовлюють потребу в зміні або адаптації правового регулювання, а також відображають сутність і результати творчого процесу створення нових правових норм під час офіційного етапу правотворення, який називається правотворчістю.

Передумови правотворення охоплюють значно ширший спектр явищ ніж фактори правотворчості, які включають соціальні умови, що впливають на свідомість учасників процесу та спонукають їх до вираження своєї волі стосовно створення, зміни чи скасування правових норм, зафіксованих у певній правовій формі. Вони включають в себе і ті аспекти життєдіяльності суспільства, які створюють об'єктивну потребу у зміні та вдосконаленні правового регулювання, адаптації його до розвитку суспільних відносин та права.

В ході дослідження взаємодії двох вищевказаних процесів виявлено, що процес правотворення породжує певні зачатки, створює основу та підґрунтя для здійснення в подальшому правотворчої діяльності. Правотворення являється загальною категорією в юриспруденції, об'єднуючи різні методи та процеси створення правових норм, включаючи як національне, так і міжнародне право, а також норми, що діють на різних адміністративно-територіальних рівнях. Це поняття застосовується універсально та описує процеси, що лежать в основі формування та еволюції правових систем незалежно від специфічних умов чи обставин. В якості правового феномена правотворення має важливе значення, адже веде до правотворчої діяльності: встановлення нових правових норм, модифікації чи відміни вже наявних, тим самим впливає безпосередньо на правову реальність.

Під час визначення ролі громадянського суспільства у правотворенні досліджено, що суб'єкти, які беруть участь у процесі, формують досить розгалужену мережу, зумовлену складністю процесу створення права і важливою роллю кожного учасника у цьому процесі. Вивчаючи правотворення через контекст взаємодій між суб'єктами громадянського суспільства, особливу увагу варто зосередити на центральній ролі людини, оскільки вона стоїть у основі багатьох граней.

Зокрема, важливим аспектом є розумова діяльність індивідів стосовно власного правового світогляду, який формується шляхом усвідомлення суб’єктом існування надлюдських законів, правових понять, ідей, принципів, змістом яких є сприйняття права як цінності, що сприяє забезпеченню прав, свобод, справедливості, законності та його верховенства.

Особливостями правотворчої діяльності в Україні нині є здійснення її в період воєнного часу та Європейської інтеграції. Необхідність приведення національного законодавства відповідно до acquis communautaire та створення правової системи, яка би реалізувала право на особисту безпеку в надзвичайних умовах, чинники, що на неї впливають, та наслідки, до яких призводить порушення прав людини, зокрема й права на особисту безпеку кожного громадянина країни, зумовлює громіздку роботу в правотворчій діяльності України, зокрема її трансформацію, детальний аналіз та вдосконалення.

Така ситуація стимулює науковців до активніших досліджень аспектів правових реформ та вивчення їх впливу на суспільство та державу загалом, оскільки сліпе копіювання Європейських директив призведе до конфлікту у правовому регулюванні в Україні та колапсу у піднесенні до aquis.

З метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні 24 серпня 2023 р. ВРУ ухвалено Закон України «Про правотворчу діяльність», який буде введено в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Слід згадати, що в Україні за останні 30 років спостерігається нестабільна політична обстановка, відсутність чітко визначеного керівного центру та достатньої підтримки з боку громадян, а також наявність правових прогалин. Такі умови ускладнюють можливості держави реагувати на конфліктні ситуації в країні, ведуть до коливань між нерішучістю у прийнятті важливих рішень та переходом до надмірної жорсткості, що може мати негативні наслідки для відносин з населенням.

Очільники влади і службовці органів державної влади та місцевого самоврядування повинні бути сьогодні як ніколи відкритими до потреб населення, думки науковців, закликів громадських інституцій стосовно проблем, які є у правотворчій діяльності країни та нагально вирішувати їх.

Водночас важливим є також акцент на питаннях зловживання повноваженнями у сфері правотворчості. Загроза їхньому існуванню підвищується за відсутності

адекватного контролю і нагляду за процесом створення законів та неналежної координації між органами, що займаються правотворчістю.

Список використаних джерел

1. Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / Ю.Л. Бошицький та ін. Київ, 2010. 591 с.
2. Дідич Т.О. Правотворення та державотворення: особливості взаємодії в сучасних умовах розвитку України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 13–17.
3. Skubiszewski K. Forms of participation of international organizations in the lawmaking processes. *International Organization.* 1964. Vol. 18, No. 4. pp. 790–850. URL: https://www.jstor.org/stable/2705531
4. Fallon K.M., Aunio A.-L., Kim J. Decoupling international agreements from domestic policy: the state and soft repression. *Human Rights Quarterly.* 2018. Vol. 40, No. 4. pp. 932–961. URL: https://www.jstor.org/stable/26795052
5. Fischer-Lescano A. Postmodern legal theory as critical theory. *Law and Violence: Christoph Menke in Dialogue*. 2018. pp. 167–192. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctv18b5j2r.10
6. Загальна теорія права: нормативний курс / В.В. Костицький та ін.; за ред. С.В. Бобровник. Київ, 2023. 592 с.
7. Плавич В.П. Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз правотворчості: наук. реалії сучасності: монографія. Одеса, 2017. 429 с.
8. Дідич Т.О. Зловживання правотворчою діяльністю як теоретико-правовий феномен. *Альманах права*. 2013. Вип. 4: Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці. С. 150–153.
9. Оніщенко Н.М. Правотворчість. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. Київ, 2010. 368 с.
10. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text
11. Griggs J.W. Lawmaking. *The Virginia Law Register*. 1897. No. 7. pp. 506–522. URL: https://www.jstor.org/stable/1098011
12. Sachs S.E. Finding law. *California Law Review*. 2019. Vol. 107. No. 2. pp. 527–582. URL: https://www.jstor.org/stable/26732681
13. Дідич Т.О. Теоретико-методологічні засади правоутворення: дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 588 с.
14. Jarrick A. et al. Wallenberg Bondesson M. What can be understood, compared, and counted as context?: studying lawmaking in world history. *Methods in World History: A Critical Approach*. Nordic Academic Press, 2016. Ch. 5. pp. 147–184. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctv1vmnkk1.8
15. Костенко О.М. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму. *Право України.* 2010. № 4. С. 83–91. URL: http://referat-ok.com.ua/work/shho-ie-pravo-pro-osnovi-naturalistichno/
16. Пархоменко Н.М. Правовий світогляд як чинник формування ефективної системи права та правопорядку. *Правова держава.* 2016. Вип. 27. С. 90–98.
17. П'ятикнижжя Мойсеєве. Біблія. Київ, 2004. 1416 с. URL: https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/
18. Костенко О.М. Принцип натуралізму в юридичній науці і кримінології. *Правова система України: теорія і практика*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовт. 1993 р.). Київ, 1993. С. 390–392.
19. Дідич Т.О. Місце громадянського суспільства в механізмі сучасного правоутворення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. № 67. С. 25–28. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/247714
20. Ухвалений Парламентом Закон «Про правотворчу діяльність» відкриває шлях для врегулювання процесів лобізму в Україні. Національне агентство з питань запобігання корупції. 2023. URL: https://nazk.gov.ua/uk/politychna-koruptsiyaya-novyny/uhvalenyj-parlamentom-zakon-pro-pravotvorchu-diyalnist-vidkryvaye-shlyah-dlya-vregulyuvannya-protsesiv-lobizmu-v-ukrayini/
21. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

References

1. Boshytskyi Y.L. et al. Law Formation in Ukraine: Theoretical, Methodological and Applied Aspects: monograph. Kyiv, 2010. 591 p. (in Ukrainian).
2. Didych T.O. Law Formation and State Formation: Features of Interaction in Modern Conditions of Ukraine's Development. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2011. No. 4. pp. 13–17. (in Ukrainian).
3. Skubiszewski K. Forms of participation of international organizations in the lawmaking processes. *International Organization.* 1964. Vol. 18, No. 4. pp. 790–850. URL: https://www.jstor.org/stable/2705531
4. Fallon K.M., Aunio A.-L., Kim J. Decoupling international agreements from domestic policy: the state and soft repression. *Human Rights Quarterly.* 2018. Vol. 40, No. 4. pp. 932–961. URL: https://www.jstor.org/stable/26795052
5. Fischer-Lescano A. Postmodern legal theory as critical theory. *Law and Violence: Christoph Menke in Dialogue*. 2018. pp. 167–192. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctv18b5j2r.10
6. Kostytskyi V.V. et al. General Theory of Law: Normative Course / ed. S.V. Bobrovnyk. Kyiv, 2023. 592 p. (in Ukrainian).
7. Plavych V.P. Theoretical, Methodological and Philosophical-Legal Analysis of Lawmaking: Scientific Realities of Modernity: monograph. Odesa, 2017. 429 p. (in Ukrainian).
8. Didych T.O. Abuse of Lawmaking Activity as a Theoretical and Legal Phenomenon. *Almanac of Law*. 2013. Issue 4: Freedom, Equality and Human Dignity in Legal Theory and Practice. pp. 150–153. (in Ukrainian).
9. Onishchenko N.M. Lawmaking. Small Encyclopedia of the Theory of State and Law / ed. Y.L. Boshytskyi. Kyiv, 2010. 368 p. (in Ukrainian).
10. On Lawmaking Activity: Law of Ukraine of 24.08.2023 No. 3354. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (in Ukrainian).
11. Griggs J.W. Lawmaking. *The Virginia Law Register*. 1897. No. 7. pp. 506–522. URL: https://www.jstor.org/stable/1098011
12. Sachs S.E. Finding law. *California Law Review*. 2019. Vol. 107. No. 2. pp. 527–582. URL: https://www.jstor.org/stable/26732681
13. Didych T.O. Theoretical and Methodological Foundations of Law Formation: dis. … Doctor of Legal Sciences. Kyiv, 2018. 588 p. (in Ukrainian).
14. Jarrick A. et al. Wallenberg Bondesson M. What can be understood, compared, and counted as context?: studying lawmaking in world history. *Methods in World History: A Critical Approach*. Nordic Academic Press, 2016. Ch. 5. pp. 147–184. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctv1vmnkk1.8
15. Kostenko O.M. What Is Law? On the Foundations of "Naturalistic" Jurisprudence in the Light of Social Naturalism. *Law of Ukraine*. 2010. No. 4. pp. 83–91. URL: http://referat-ok.com.ua/work/shho-ie-pravo-pro-osnovi-naturalistichno (in Ukrainian).
16. Parkhomenko N.M. Legal Worldview as a Factor in the Formation of an Effective System of Law and Legal Order. *Pravova Derzhava*. 2016. Issue 27. pp. 90–98. (in Ukrainian).
17. The Pentateuch of Moses. The Bible. Kyiv, 2004. 1416 p. URL: https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/ (in Ukrainian).
18. Kostenko O.M. The Principle of Naturalism in Legal Science and Criminology. Legal System of Ukraine: Theory and Practice: Proceedings of the Scientific and Practical Conference (Kyiv, October 7–8, 1993). Kyiv, 1993. pp. 390–392. (in Ukrainian).
19. Didych T.O. The Role of Civil Society in the Mechanism of Modern Law Formation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2021. No. 67. pp. 25–28. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/247714 (in Ukrainian).
20. The Law "On Lawmaking Activity" Adopted by Parliament Opens the Way for Regulation of Lobbying Processes in Ukraine. National Agency on Corruption Prevention. 2023. URL: https://nazk.gov.ua/uk/politychna-koruptsiyaya-novyny/uhvalenyj-parlamentom-zakon-pro-

pravotvorchu-diyalnist-vidkryvaye-shlyah-dlya-vregulyuvannya-protsesiv-lobizmu-v-ukrayini/ (in Ukrainian).
21. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (in Ukrainian).

Olha ILCHUK
student, Institute of Postgraduate Education, Taras Shevchenko National University of Kyiv; legal counsel, Law Office of Volodymyr Holovach
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3835-3972
e-mail: ilchukolichka@gmail.com

LAW-MAKING AND LEGISLATIVE PROCESS: THEIR CORRELATION AND INTERACTION

Introduction. *The problem of law creation has deep historical roots and remains a subject of scholarly inquiry. The relevance of the study is confirmed by the transformation of Ukraine's statehood and legal system, European integration, and the need to align national legislation with international standards. The adoption of the Law of Ukraine "On Law-Making Activity" No. 3354 of August 24, 2023, and the conditions of martial law create an unprecedented context requiring a clear scientific distinction between "law-creation" (pravotvorennia) and "lawmaking" (pravotvorchist).*

The purpose of the paper *is to substantiate the theoretical and methodological foundations and to investigate the processes of law-creation and lawmaking in the development of civil society.*

Results. *The paper reveals that law-creation is a complex, multifaceted socio-legal phenomenon reflecting the evolutionary path of law encompassing its emergence, development, and transformation. Lawmaking is characterised by the active, intellectual, and creative activity of authorised state entities aimed at creating, amending, or terminating legal norms. The role of civil society as a systemic subject of law-creation at all stages has been established. The dialectical relationship between the two phenomena has been demonstrated: law-creation generates the preconditions for lawmaking, while lawmaking provides the results of law-creation with official significance and legal force.*

Conclusion. *Lawmaking in the modern era is the logical final stage of law-creation. The peculiarities of law-making activity in Ukraine during martial law and European integration have been analysed, including the risks of mechanical transposition of EU directives. The necessity of scientific support for quality law-creation as a prerequisite for effective lawmaking has been substantiated.*

Keywords: *law-creation, lawmaking, law formation, civil society, rule of law, martial law, European integration, acquis communautaire*

scientific supervisor: Taras DIDYCH, Doctor of Legal Sciences, Professor, Deputy Director for Academic Affairs Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2442-8138

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.9
УДК 342.9

Владислав Володимирович ***КАРЕЛІН***
д.ю.н., доцент, професор кафедри, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6271-2447

ЛАТВІЙСЬКА МОДЕЛЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено Закон про адміністративну відповідальність Латвії (Administratīvās atbildības likums) як найсучасніший нормативно-правовий акт, що якісно та по-новому замінив собою радянську спадщину. Встановлено, що латвійська модель ґрунтується на первинній юрисдикції органів публічної адміністрації, розмежуванні матеріального і процесуального регулювання та подальшому судовому контролі. Обґрунтовано, що така конструкція дає змогу переосмислити місце суду у справах про адміністративні правопорушення в Україні та розглядати суд не як первинний орган притягнення до адміністративної відповідальності, а як суб'єкта правосуддя і контролю.

Ключові слова: *Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон про адміністративну відповідальність Латвії, адміністративні правопорушення, адміністративна відповідальність, органи публічної адміністрації, відповідальність, правосуддя, судовий процес, адміністративне судочинство*

Стаття надійшла 18.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Латвійський досвід реформування адміністративно-деліктного законодавства становить особливий інтерес для української правової науки не лише через спільне пострадянське нормативне минуле, а й через те, що Латвія вже здійснила те, до чого Україна лише підходить на рівні доктринальних і законопроєктних рішень, – відмову від громіздкої кодифікованої конструкції радянського типу на користь більш гнучкої, процедурно впорядкованої моделі адміністративної відповідальності. Чинний Закон Латвійської Республіки про адміністративну відповідальність визначає своїм призначенням не тільки охорону правопорядку, суспільних інтересів і встановленого порядку управління, а й забезпечення ефективного провадження у справах про адміністративні правопорушення та справедливого врегулювання відповідних правовідносин із дотриманням основоположних прав людини. Показово, що реформа цієї моделі не завершилася із введенням закону в дію: значний пакет змін набрав чинності 01 січня 2025 р. і стосувався, зокрема, електронного провадження, автоматизованого ухвалення рішень, режиму захисника, зупинення та поновлення процесу, а також уточнення компетенції окремих органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти латвійської моделі адміністративної відповідальності вже висвітлювалися у науковій літературі, однак переважно фрагментарно й без цілісного порівняння із системою суб'єктів розгляду справ про адміністративні правопорушення в Україні. Зокрема, К. Бугайчук, досліджуючи питання відповідальності за домашнє насильство, звертає увагу на особливості нормативного регулювання у Латвії та розмежування повноважень поліції і суду, тоді як I. Ziemele акцентує на загальних засадах розвитку адміністративно-правового регулювання, значенні законодавчої політики та зв'язку адміністративного права із соціальною реальністю, що важливо для розуміння концептуальної основи латвійської моделі. Водночас у вітчизняній науці досі бракує комплексного дослідження саме латвійської моделі судової системи суб'єктів розгляду справ про адміністративні правопорушення у порівняльному аспекті, що й зумовлює актуальність цієї статті.

МЕТА статті – здійснення порівняльного аналізу латвійської моделі судової системи суб'єктів розгляду справ про адміністративні правопорушення та чинної української моделі з метою виявлення їх концептуальних відмінностей, визначення місця суду в адміністративно-деліктному провадженні, а також з'ясування можливості застосування окремих елементів латвійського досвіду у процесі реформування національного законодавства.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріальну основу дослідження становили положення Закону Латвійської Республіки про адміністративну відповідальність (AAL), Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), Закону України «Про прокуратуру», Закону України «Про державну таємницю», а також судова практика та наукові праці, присвячені адміністративно-деліктному праву.

Ключовим методом дослідження став порівняльно-правовий метод, оскільки саме він дав змогу виявити не лише формальні відмінності між двома моделями, а й різницю в їхній концептуальній основі. Формально-юридичний метод застосовано для точного аналізу змісту нормативних приписів, їхньої структури та юридичної логіки. Системно-структурний метод дав змогу розглянути механізм адміністративної відповідальності як цілісну систему взаємопов'язаних елементів. Метод тлумачення правових норм застосовано для з'ясування змісту окремих положень, що визначають компетенцію органів, порядок перегляду рішень та роль суду. Функціональний метод дав змогу оцінити реальне призначення кожного суб'єкта у механізмі розгляду справ про адміністративні правопорушення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Найсуттєвішою рисою AAL є те, що його не побудовано за логікою єдиного кодексу. Загальні положення адміністративної відповідальності, поняття адміністративного правопорушення, види адміністративних стягнень та правила їх застосування, компетентні органи та посадові особи, ведення провадження про адміністративні правопорушення в установі та суді, вико-

© В.В. КАРЕЛІН, 2026

нання адміністративних стягнень, а також міжнародне співробітництво у провадженнях про адміністративні правопорушення визначаються цим Законом. Адміністративні правопорушення, стягнення, що застосовуються до них, та компетенція посадових осіб у провадженні про адміністративні правопорушення в установі, з урахуванням основних положень адміністративної відповідальності, передбачених цим Законом, визначаються законами, що регулюють відповідну галузь, або обов'язковими до виконання нормативними актами місцевого самоврядування. Рада місцевого самоврядування може визначати адміністративну відповідальність в обов'язкових нормативних актах у випадках, передбачених Законом про місцеве самоврядування. До системи адміністративної відповідальності входять нормативні акти ЄС та міжнародні угоди, що регулюють адміністративну відповідальність, що мають пряму дію. Галузевий закон може визначати особливості виконання додаткового стягнення у цьому секторі, міжнародне співробітництво в межах сектору, а також отримання послуг від установ та інші обмеження для осіб, до яких застосовуються адміністративні стягнення, що ухиляються від виконання стягнення (ст. 2) [1].

Відтак, ст. 2 латвійського закону чітко визначає систему законодавства, тоді як КУпАП встановлює значно простішу конструкцію: КУпАП та інші закони України. Тобто латвійська модель демонструє вищий рівень нормотворчої техніки, бо одразу розмежовує загальну й спеціальну частини системи та визнає місце муніципального нормотворення й актів ЄС у системі адміністративної відповідальності.

Наприклад, як зазначає К. Бугайчук, досліджуючи питання відповідальності за домашнє насильство, в Латвійській Республіці на відміну від України немає спеціального закону, який регулює питання регулювання протидії домашньому насильству. Основними нормативно-правовими актами, які встановлюють відповідальність за вчинення домашнього насильства, є Кримінальний кодекс та Закон «Про адміністративні стягнення за порушення у сфері управління, громадського порядку та використання державної мови». Застосування обмежувальних заходів для кривдників врегульовано Цивільним процесуальним кодексом, Законом «Про поліцію» та постановою Кабінету Міністрів «Про Порядок запобігання загрозі насильства та забезпечення тимчасового захисту від насильства». Аналогічно до національного законодавства в Латвійській республіці органи поліції мають право виносити рішення про «сегрегацію» (терміновий заборонний припис – укр.), а судові органи – рішення про тимчасовий захист (обмежувальний припис – укр.). Кривдника може бути зобов'язано сплатити певну суму за проходження корекційної програми. Винесення рішення про тимчасовий захист здійснюється в порядку цивільного судочинства та пов'язується з вирішенням інших питань, що відносяться до цивільно-правових відносин (розірвання шлюбу, відшкодування шкоди, сплата аліментів) [2].

Положення AAL визначають вичерпне коло уповноважених органів і посадових осіб, що розглядають справи про адміністративні правопорушення. Ці органи визначаються ст.ст. 115 та 176. Так ст. 115 передбачено 53 органи, уповноважені розглядати ці категорії справ. До таких органів належать: Управління державного будівельного контролю; Центральне статистичне бюро; Управління охорони природи; Державна інспекція даних; Міністерство економіки; Енергетичні та екологічні установи; Бюро моніторингу закупівель; Адміністрації в'язниць; Інспекція з нагляду за лотереями та азартними іграми; Державна служба якості освіти; Бюро з питань запобігання та боротьби з корупцією; Міністерства соціального забезпечення; Національний архів Латвії; Реєстр підприємств Латвійської Республіки; Служба контролю за неплатоспроможністю; Військова поліція; Національна рада з питань електронних медіа; Національне управління культурної спадщини; Берегова охорона ВМС Національних збройних сил; Податкова та митна поліція; Портова поліція; Центр захисту прав споживачів; Продовольча та ветеринарна служба; муніципальні адміністративні інспекції; муніципальні адміністративні комісії або підкомісії; муніципальні будівельні ради; виконавчий директор місцевого самоврядування, голова сільської чи міської адміністрації; муніципальні ради з оренди нерухомості; муніципальна поліція; муніципальна служба контролю за транспортом; муніципальні екологічні інспекції; посадові особи муніципального екологічного контролю; Управління у справах громадянства та міграції; Комісії з регулювання комунальних послуг; Бюро розслідування аварій та інцидентів на транспорті; Державне агентство «Агентство цивільної авіації»; Державна служба захисту рослин; Державна інспекція з питань захисту прав дітей; Державні інспекції праці; Державні залізничні адміністрації; Державні залізничні технічні інспекції; Державна податкова служба; Державне казначейство; Державна аудиторська служба; Державна лісова служба; Державна поліція; Державна прикордонна служба; Державна пожежно-рятувальна служба; Центр державної мови; Державна екологічна служба; Державна земельна служба; Інспекції охорони здоров'я; Міністерства охорони навколишнього середовища та регіонального розвитку [1]. Ця стаття містить також норму-дозвіл органам місцевого самоврядування уповноважувати визначених ними осіб на розгляд справ та покладати такі обов'язки на адміністративні комісії своїх органів.

Тобто первинний розгляд справи здійснюється завжди органом публічної адміністрації та не становить жодних виключень, на відміну від України, де суди за ст. 221 КУпАП також входять до перинної ланки суб'єктів розгляду справ.

Наступною ланкою у системі суб'єктів є вища посадова особа, до якої може бути оскаржено рішення суб'єкта первинної ланки (керівник тієї або іншої установи), а також місцевий суд – у разі відсутності вищої посадової особи (ст.ст. 165, 166 AAL).

Рішення, прийняте у справі про адміністративне правопорушення, може бути оскаржене вищій посадовій особі. Якщо вищої посадової особи немає, рішення може бути оскаржене до районного (міського) суду особою, до якої застосовано адміністративне стягнення, а також потерпілим – протягом 10 робочих днів з дня повідомлення про рішення, шляхом подання скарги посадовій особі, яка прийняла рішення у справі про адміністративне правопорушення. Якщо цей строк пропущено, за вмотивованим клопотанням заявника його може поновити вища посадова особа, якщо причини пропуску є поважними. Неприпустимо розглядати скаргу

у суті попри те, що не було клопотання про поновлення строку, а також без оцінки того, чи пропущено строк з поважних причин, оскільки дотримання строків є істотним складником законного перебігу провадження; якщо строк пропущено – скарга не розглядається [3].

Схожі положення закріплено й у ст. 288 КУпАП за принципом альтернативності (за виключенням деяких постанов інспектора з паркування та постанов державного інспектора з контролю за використанням та охороною земель) та з уточненням, що суд розглядає такі справи в порядку Кодексу адміністративного судочинства України.

Особливістю AAL є також роль прокурора у такій категорії справ. На рішення органу публічної адміністрації протягом шести місяців прокурор може винести протест до вищої посадової особи, а у разі його відхилення подати скаргу до місцевого суду.

За положеннями КУпАП прокурора не наділено безумовним правом судового втручання у будь-яку адміністративно-деліктну справу. Його участь є обов'язковою лише у корупційному блоці справ. Його також уповноважено на складення протоколів про адміністративні правопорушення (ст.ст. 172^{4} – 172^{20}, 185^{4}, 185^{8}, 185^{11}).

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 250 КУпАП прокурор, заступник прокурора, здійснюючи нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів у провадженні у справах про адміністративне правопорушення має право: порушувати провадження в справі про адміністративне правопорушення; знайомитися з матеріалами справи; перевіряти законність дій органів (посадових осіб) під час провадження у справі; брати участь у розгляді справи; заявляти клопотання; давати висновки з питань, що виникають під час розгляду справи; перевіряти правильність застосування відповідними органами (посадовими особами) заходів впливу за адміністративні правопорушення; вносити подання, оскаржувати постанову і рішення зі скарги у справі про адміністративне правопорушення, а також вчиняти інші передбачені законом дії. Вимоги ч. 5 ст. 7 КУпАП кореспондуються з положеннями п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», відповідно до якого однією з функцій прокуратури є нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Повноваження прокурора у здійсненні такого нагляду визначено ст. 26 цього Закону і спрямовано на захист прав і свобод особи, яка примусово тримається в будь-яких місцях згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу. Наведені положення Закону дають змогу зробити висновок про те, що прокурор набуває своїх повноважень у справах про адміністративні правопорушення виключно у випадках, які стосуються застосування заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [4].

Відтак, під час судового провадження за українським законодавством прокурорські повноваження є подібними до латвійської моделі лише у блоці корупційних правопорушень, в решті такі повноваження зведено до контрольно-наглядової функції у сфері свободи громадян.

Варто зауважити, що Ризький міський суд має особливі повноваження у сфері справ про адміністративні правопорушення та розглядає лише справи, що стосуються державної таємниці (ст. 176). Судом апеляційної інстанції є регіональний (обласний) суд (ст. 243).

КУпАП окремо не визначає спеціалізацію суду з розгляду справ про адміністративні правопорушення, що містять державну таємницю, однак за положеннями ст. 27 Закону України «Про державну таємницю» доступ до такої таємниці надається дієздатним громадянам України, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання [5]. Відповідно справи про адміністративні правопорушення можуть розглядати лише ті судді, які мають допуск до державної таємниці.

Стосовно апеляційного перегляду справи, то положення українського законодавства відрізняються лише розгалуженою системою апеляційної юрисдикції: апеляційний суд загальної юрисдикції, що функціонує у кожній області (стосовно справ, де загальний місцевий суд є суб'єктом накладення стягнення), апеляційний суд адміністративної юрисдикції, що територіально може охоплювати кілька областей (стосовно справ, де суб'єктом накладення стягнення є будь-який орган публічної адміністрації). Крім того, обидві судові моделі не передбачають касаційного оскарження.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження можна дійти висновку, що первинний розгляд справ у Латвії сконцентровано не в судах, а в широкому колі адміністративних органів та посадових осіб. Звідси випливає важливий висновок: латвійська модель виходить з презумпції, що адміністративне правопорушення є насамперед предметом адміністративної, а не судової реакції. Для української науки це особливо важливо, оскільки дає змогу побачити реальну альтернативу моделі, в якій суд є універсальним первинним суб'єктом реагування. AAL передбачає можливість оскарження постанови спочатку до вищої посадової особи, а далі – до районного (міського) суду; апеляційною інстанцією є окружний суд. У спеціальних категоріях справ, пов'язаних з об'єктами державної таємниці, першою інстанцією визначено Ризький міський суд. Саме судовий етап у латвійській моделі покликано перевіряти законність, обґрунтованість і пропорційність рішення адміністративного органу.

У підсумку слід визнати, що латвійська модель розгляду справ про адміністративні правопорушення заслуговує на увагу як доказ того, що адміністративно-деліктне право може бути вибудоване інакше, ніж це традиційно робиться у пострадянських кодексах. Її перевага полягає у поєднанні трьох компонентів: розведення матеріального і процесуального регулювання, орієнтації на адміністративний орган як первинний суб'єкт реагування, збереження судового контролю. Для України практична цінність цього досвіду полягає у тому, що він дає змогу переосмислити саму природу провадження у справах про адміністративні правопорушення як автономну публічно-правову процедуру, в якій суд не дублює повноваження органу публічної адміністрації, а здійснює правосуддя. Подальші дослідження варто зосередити на питанні доцільності впровадження латвійської моделі для України.

Список використаних джерел

1. Administratīvās atbildības likums : likums (Saeima) no 25.10.2018 (stājas spēkā 01.07.2020). *Likumi.lv (Latvijas Republikas tiesību akti).* URL: https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildibas-likums
2. Бугайчук К.Л. Зарубіжний досвід правового регулювання, організації запобігання і протидії домашньому насильству та можливості його використання в Україні: науково-методичні рекомендації. Харків, 2023. 137 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34c7b26b-28f0-4713-a524-3157a0727e60/content
3. Ziemele I. Administratīvā pārkāpuma process iestādē. *Administratīvā un Krimināla Justīcija*. 2022. Vol. 1. № 93 (№ 1/2). pp. 46–56. URL: https://journals.rta.lv/index.php/ACJ/article/view/6730/5780
4. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 01.04.2025 у справі № 265/10356/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126268377
5. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3855-12

References

1. Administratīvās atbildības likums : likums (Saeima) no 25.10.2018 (stājas spēkā 01.07.2020). *Likumi.lv (Latvijas Republikas tiesību akti).* URL: https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildibas-likums
2. Buhaichuk K.L. Foreign experience of legal regulation, organization of prevention and counteraction to domestic violence, and possibilities of its use in Ukraine: scientific and methodological recommendations. Kharkiv, 2023. 137 p. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34c7b26b-28f0-4713-a524-3157a0727e60/content (in Ukrainian).
3. Ziemele I. Administratīvā pārkāpuma process iestādē. *Administratīvā un Krimināla Justīcija*. 2022. Vol. 1. № 93 (№ 1/2). pp. 46–56. URL: https://journals.rta.lv/index.php/ACJ/article/view/6730/5780
4. Resolution of the Dnipro Court of Appeal dated 01.04.2025 in case No. 265/10356/21. *Unified State Register of Court Decisions.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126268377 (in Ukrainian).
5. On State Secrets: Law of Ukraine dated 21.01.1994 No. 3855-XII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3855-12 (in Ukrainian).

Vladyslav KARELIN
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6271-2447

LATVIAN MODEL OF THE JUDICIAL SYSTEM OF SUBJECTS OF CONSIDERATION OF CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES: COMPARATIVE ANALYSIS

The paper examines the Latvian model of the judicial system of subjects authorized to hear administrative offence cases through a comparative analysis with the Ukrainian approach. The paper focuses on the institutional structure established by the Latvian Administrative Liability Law and demonstrates that Latvia has developed a conceptually different system from the post-Soviet codified model preserved in the Code of Ukraine on Administrative Offences. The Latvian approach is characterized by the separation of general principles of administrative liability from sectoral rules defining specific offences and sanctions, by the broad involvement of administrative authorities and municipal bodies as primary decision-makers, and by the preservation of judicial review as a guarantee of legality, proportionality and procedural fairness. It is established that the primary consideration of administrative offence cases in Latvia is concentrated within public administration bodies and officials, while courts perform a secondary, controlling function. The paper highlights that such a design excludes courts from the general structure of first-instance punitive response, except for narrowly defined categories, including cases related to state secrets, which fall within the jurisdiction of the Riga City Court. Particular attention is paid to the mechanisms for appealing administrative decisions to a higher official and, where appropriate, to a district court, as well as to the appellate role of the regional court. The paper also addresses the specific role of the prosecutor in Latvian proceedings and compares it with the limited prosecutorial powers provided by Ukrainian legislation. The author argues that the Latvian model is of practical and doctrinal significance for Ukraine because it offers an alternative understanding of administrative offence proceedings as an autonomous public-law procedure in which the court should not duplicate the functions of an administrative authority. Instead, the court should exercise judicial control and administer justice only where such intervention is necessary. The paper substantiates that the Latvian experience may be useful for rethinking the Ukrainian system of jurisdiction in administrative offence cases, improving legislative technique, and developing a more coherent distribution of powers between public administration and the judiciary.

Keywords: *Code of Ukraine on Administrative Offenses, Law on Administrative Liability of Latvia, administrative offenses, administrative liability, public administration bodies, liability, justice, judicial process, administrative proceedings*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.10
УДК 341.9

Андрій Валерійович ***СМОЛІЙ***
к.ю.н., викладач, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Інститут міжнародних відносин);
старший науковий співробітник, Інститут держави та права імені Корецького
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-6406-3870
e-mail: smolii.andrii@gmail.com

ПРОБЛЕМАТИКА УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ

У статті проаналізовано основний комплекс питань, пов'язаних з усиновленням дітей в рамках сімейного права, зокрема іноземними громадянами. Розглянуто міжнародні договори та конвенції, національне законодавство України. Особливу увагу надано регулюванню усиновлення під час дії правового режиму воєнного стану. У статті проаналізовано відповідність українського законодавства міжнародним стандартам усиновлення дітей. Йдеться про складність процедурного механізму, координацію між органами влади, обмежену прозорість реєстрів тощо.

Ключові слова: *міжнародні договори, міжнародне усиновлення, міжнародно-правові акти, міжнародні сімейні правовідносини, імплементація законодавства, міжнародні конвенції*

Стаття надійшла 05.03.2026 Статтю прийнято 18.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Зростальні глобалізаційні процеси, постійна міграція населення, війни в України та різних частинах світу призводять до подальшого виникнення питання усиновлення іноземними громадянами. Усиновлення дітей позбавлених батьківського піклування є одним найважливіших форм забезпечення прав дитини згідно з Конституцією України, законодавчими актами та чинними міжнародними договорами. Саме тому реалізація цього інституту згідно зі всіма вимогами законодавства є однією з ключових в русі України до європейського співтовариства. Чинне національне законодавство України відповідає міжнародним стандартам, проте практичне застосування стосовно усиновлення іноземними громадянами не завжди збігається з теоретичними засадами цього питання, оскільки немає деяких дієвих механізмів, а прогалини координації між органами влади та відсутність повноцінного контролю вимагають певних змін, як законодавчого та й інституційного характеру.

Аналіз досліджень теми

Протягом 1991–2025 рр. активну участь у дослідженні теми всиновлення дітей іноземцями брало UNICEF, зокрема проаналізовано щорічний Ситуативний аналіз становища дітей у різних роках. Також важливу статистику веде «Українська мережа за права дитини», зокрема стосовно питань повернень дітей з окупованих територій.

МЕТА статті – комплексний аналіз міжнародно-правових актів з усиновлення іноземцями громадян інших держав, зокрема й України, а також систематизація українського національного законодавства в рамках міжнародних сімейних правовідносин в частині усиновлення. Важливим аспектом мети є виявлення особивостей практичного застосування законодавства та його проблематика.

РЕЗУЛЬТАТИ

Головним правовим актом, який регулює процес усиновлення в Україні, між громадянами, а також усиновлення з іноземним елементом є Сімейний кодекс України [1]. Юридично усиновлення є актом, що створює між усиновлювачем та усиновленою дитиною постійні сімейно-правові відносини, які є аналогом таких відносин між батьками та рідними дітьми. Усиновлення – це правовий зв'язок, який встановлюється між усиновлювачем та усиновленою особою. Такий зв'язок має постійний (безстроковий) характер, і відповідно усиновлені діти прирівнюються до рідних – мають аналогічний юридичний статус [1].

Міжнародно-правові акти, в яких встановлюються відповідні норми усиновлення, є як регіонального, так і міжнародного характеру. Проте саме законодавство ЄС має найбільш ґрунтовні норми регулювання питання усиновлення. Зокрема, це Європейська конвенція про усиновлення дітей 2008 р., учасницею якої є й Україна [2].

У вищезгаданій Конвенції є основоположні принципи, а саме «принцип найкращих інтересів дитини», а також «принцип підвищеної соціально-правової відповідальності держави». Тобто мова йде про те, що держава повинна забезпечувати всі необхідні механізми усиновлення, а також у післяусиновлювальний період (супровід дитини у новій сім'ї).

Пропоную розібратись, які законодавчі акти в України регулюють інститут усиновлення:

– Конституція України (встановлює загальні права);
– Закон України «Про охорону дитинства»;
– Сімейний кодекс України;
– підзаконні акти Кабінету міністрів;
– накази профільних міністерств тощо.

Міжнародні договори, стороною яких є Україна:

– Конвенція ООН про права дитини 1989 р. [3];
– Європейська конвенція про усиновлення дітей 2008 р.;
– Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництва у питаннях міждержавного усиновлення (не ратифікована).

Варто також звернути увагу на постанову Кабінету міністрів України № 907 (від 16.08.2022) «Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей».[4] Вона регулює деякі питання усиновлення під час дії правового режиму воєнного стану. Зокрема, ця постанова вносить зміни в частині усиновленні дітей іноземцями, а також уточнює механізм усиновлення.

© А.В. СМОЛІЙ, 2026

Ця постанова де-юре зупинила можливість усиновлювати дітей під час дії правового режиму воєнного стану на території України. Згідно з документом усиновлення іноземцями дітей заборонено, крім окремих випадків, якщо це родичі дитини.

Фактично, запровадження цієї постанови є відповіддю на неможливість держави забезпечити механізми відбору іноземних усиновлювачів та контролю за процесом самого усиновленням, а також після самого факту усиновлення дитини. Діти, які вимушено перебувають за кордоном також не можуть бути усиновлені, оскільки вони є громадянами України і фактично у відповідних органів влади країни перебування не може бути достовірних даних про статус таких дітей.

Профільне міністерство соціальної політики заявляє, що Постанова № 907 також витікає з неможливості гарантувати перевірку документів громадян інших держав (котрі є кандидатами на усиновлювачів) в умовах фактичної війни (правового режиму воєнного стану). Також згідно з роз'ясненням Мінсоцполітики неможливо забезпечити необхідний контакт між потенційним усиновлювачем та дитиною. Крім цього, згідно з вимогами чинного законодавства потрібно отримувати всі необхідні висновки профільних органів, служб опіки, дитячих закладів тощо, а це зробити в теперішніх умовах – неможливо [5].

З іншого боку, така заборона може бути порушенням принципів Конвенції ООН про права дитини, зокрема, розглядаючи ст.ст. 20 та 21 Конвенції – мова йде про обмеження права дитини на сім'ю. Хоча, в цій же Конвенції йде мова про те, що «принцип забезпечення найкращих інтересів дитини» також може бути порушено. Відповідно маємо двояку ситуацію, яка не може бути вирішеною до кінця дії правового режиму воєнного стану. Фактично, ця ситуація є тимчасовою дією, котра має убезпечити неповнолітніх громадян України від порушення їхніх прав на повноцінні механізми захисту.

Розглянемо, як загалом в Україні має вигляд порядок усиновлення дітей іноземними громадянами. Є Закон України «Про охорону дитинства», в якому йде мова про те, таке усиновлення можливе лише якщо усиновлення в Україні, громадянами України – неможливе. Тобто чинне законодавство свідчить про те, що пріоритет надається саме особам з національним громадянством [6].

Аналогічні висновки можна зробити з вищезгаданої Конвенції ООН про права дитини, в якій вказано на пріоритет усиновлення всередині країни над міжнародним усиновленням. Закон «Про охорону дитинства» також вказує, що усиновлювачем може бути особа, яка перебуває у шлюбі, за винятком, якщо ця людина є родичем дитини. Також є окрема норма до громадян країн, які уклали з Україною міжнародні договори у сфері захисту дітей та питань усиновлення. Відповідно це забезпечує можливість юридично проконтролювати дотримання чинних норм та умов усиновлення. Питаннями координації багатьох питань стосовно дітей, зокрема такими, як усиновлення, займається Державна служба у справах дітей. Зокрема, мова йде і про усиновлення іноземними громадянами, ведення обліку дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування. Також цей орган влади веде облік потенційних усиновлювачів іноземного громадянства [7].

Держслужба у справа дітей надає інформацію потенційним усиновлювачам як громадянам України, так й іноземним громадянам. Ще одним важливим органом є Національна соціальна сервісна служба України, яка приймає документи та здійснює провадження діяльності в сфері міждержавного усиновлення. У разі якщо всі вимоги до документів та законних підстав дотримано, справа вноситься до відповідного реєстру.

Стосовно проблематики правового регулювання міжнародного усиновлення в контексті України. Не зважаючи на те, що українське законодавство є доволі чітким та вичерпним в питанні усиновлення дітей іноземними громадянами – все ж є низка проблем, котрі варто було б розв'язати, особливо в контексті подальшої інтеграції України до ЄС. Серед таких проблем традиційно виокремлюються питання «посередництва», затягування процедур, можливі корупційні ризики та недостатній контроль після самого юридичного факту усиновлення. Особливо важливою є процедура контролю, адже почасти держава не контролює фактичне проживання усиновленої дитини, умови проживання, подальше фінансове забезпечення та стійкість усиновлювачів. В такому разі є загроза подальшому життю дитини, а відповідно й тим принципам, які закріплено як в міжнародному праві, так і в Національному Законодавстві України.

Ще однією проблемою є відсутність ратифікації Гаазької конвенції про міжнародне усиновлення (1993 р.), яка закладає принципи та механізми усиновлення громадянами різних держав. Ця проблема знижує рівень контролю не лише в середині України, а й між народного контролю за дотриманням цих принципів, а також самого ж процесу усиновлення. Саме ратифікація цієї конвенції, а відповідно й ухвалення змін до чинного законодавства України могли б вирішити питання ефективного контролю після самого процесу усиновлення. Державі потрібно напрацювати механізм такого контролю з усією необхідною звітністю вже після фактичного усиновлення, що дало б можливість скасовувати рішення щодо усиновлювачів у разі порушення чинного законодавства.

Серед цих проблем «постусиновлення» варто виділити такі:

– несвоєчасність та неповність звітів самих усиновлювачів;

– затримка подання документів;

– формальність інформації, яка не відображає реальну інформацію;

– відсутність єдиного механізму обліку;

– складність моніторингу ситуації тощо [8].

Власне складність моніторингу також має свої причини. Наприклад, контроль через дипломатичні установи повинен бути ключовим фактором для моніторингу ситуації в нових сім'ях для дітей. Часто посольства та консульства не мають достатніх ресурсів як людських, так і фінансових, для перевірок ситуації, а саме життєвих умов дитини. Також потрібно розуміти, що часто наявні розбіжності у правових підходах різних держав [9].

Для того щоб виправити ці проблеми, потрібно:

– скоротити певні формальності та побудувати відкриту систему моніторингу;

– ратифікувати Гаазьку конвенцію 1993 р.;

– посилити антикорупційні заходи у сфері усиновлення дітей іноземними громадянами;

– подальша гармонізація національного законодавства України у сфери міжнародного усиновлення;

– посилити контроль після юридичного та фактичного усиновлення як всередині країни, так і за її межами.

На жаль, більшість цих речей можна зробити вже після завершення правового режиму воєнного стану.

ВИСНОВКИ

Питання міжнародного усиновлення є одним з найскладніших в ієрархії міжнародних сімейних правовідносин. Це не просто складна юридична конструкція, це передусім відповідальність держав за майбутнє життя та здоров'я дитина, котра повинна отримати нову сім'ю. Національне законодавство України базується як на міжнародно-правових нормах, так і на власному правовому досвіді. Важливими документами в цій сфері є як Конституція України, так і Сімейний кодекс, а також численні нормативні акти, Закони, підзаконні акти тощо.

Під дії правового режиму воєнного стану в Україні наявні обмеження на інститут міжнародного усиновлення. Фактично іноземці не можуть усиновлювати дітей-громадян України, що накладає певні обмеження на принципи міжнародних сімейних правовідносин. З іншого боку, такі обмеження цілком зрозумілі, адже держава не може гарантувати процесу якісного відбору усиновлювачів, їх перевірки та подальшого моніторингу стану дитини вже в новій сім'ї. Для цього немає ні технічних, ні людських, ні фінансових можливостей.

Нині потрібно міркувати над покращенням законодавства України, його подальшу уніфікацію та зближення з європейськими стандартами міжнародного усиновлення. Нині інститут міжнародного усиновлення в Україні має значний потенціал для розвитку та покращення задля забезпечення найкращих умов для дитини.

References

1. Family Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 10, 2002 No. 2947-III. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (in Ukrainian).

2. European Convention on the Adoption of Children (revised): International document of November 27, 2008 No. 994_a17. *Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text (in Ukrainian).

3. UN Convention on the Rights of the Child: International document of November 20, 2011 1989 No. 995_021. *Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (in Ukrainian).

4. On amendments to the Procedure for conducting adoption activities and supervising compliance with the rights of adopted children: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated Aug. 16, 2022 No. 907. *Legislation of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2022-%D0%BF#Text (in Ukrainian).

5. Interstate adoption under martial law - clarifications of the Ministry of Social Policy: Ministry of Social Policy of Ukraine, March 13, 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mizhderzhavne-usinovlennya-v-umovah-voyennogo-stanu-rozyasnennya-minsocpolitiki (in Ukrainian).

6. On the protection of childhood: Law of Ukraine of April 26, 2001 No. 2402-III. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (in Ukrainian).

7. Some issues of the State Service for Children: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 29, 2023 No. 1048. *Legislation of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text (in Ukrainian).

8. Guidelines on post-adoption services: ChildONEurope Secretariat: The Hague Conference on Private International Law. URL: https://assets.hcch.net/docs/3107c470-e242-4b73-91b8-83d751dc54a0.pdf

9. International Adoption: Modern Aspects of Legal Regulation. Law. 2024. Vol. 11. No. 44. pp. 311–317. URL: https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-11-number-4-44-2024/international-adoption-modern-aspects-legal

Andrii SMOLII
PhD in Legal Sciences, lecturer, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Institute of International Relations); Senior Researcher, Koretsky Institute of State and Law
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-6406-3870
e-mail: smolii.andrii@gmail.com

THE PROBLEM OF ADOPTION IN UKRAINE BY FOREIGN CITIZENS

The paper analyzes the main set of issues related to the adoption of children within the framework of family law, namely issues that concern foreign citizens. In particular, international treaties and conventions, national legislation of Ukraine. Special attention is paid to the regulation of adoption during the legal regime of martial law. The paper separately highlights the issues, in particular, analyzes whether Ukrainian legislation meets international standards regarding the adoption of children, in particular by foreigners. This concerns the complexity of the procedural mechanism, coordination between authorities, limited transparency of registers, etc. It was considered how Ukraine implements such norms in its national legislation, and most importantly how effectively they work, in particular, the Family Code of Ukraine is highlighted as the main source of family law, accordingly, the adoption issues of children by foreign citizens. The paper indicates that states in different parts of the world, including Ukraine, need to intensify further developments and improve both bilateral and multilateral international legal acts regarding family legal relations in order for them to meet the challenges of the time and the processes taking place in the world. Growing globalization processes, constant population migration, war in Ukraine and different parts of the world, lead to the further emergence of the adoption issue by foreign citizens. Adoption of children deprived of parental care is one of the most important forms of ensuring the rights of the child according to the Constitution of Ukraine, legislative acts and current international treaties. That is why the implementation of this institution in accordance with all the requirements of the legislation is one of the key ones in Ukraine's movement towards the European community. The current national legislation of Ukraine meets international standards, however, the practical application of adoption by foreign citizens does not always coincide with the theoretical principles of this issue, since there are no effective mechanisms, gaps in coordination between government bodies, as well as the lack of full control require certain changes, both legislative and institutional.

Keywords: *international treaties, international adoption, international legal acts, international family legal relations, implementation of legislation, international conventions*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.11
УДК 336.76:339.9(477)

Алла Григорівна ***ІВАЩЕНКО***
к.е.н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6297-4183
e-mail: algriv3@gmail.com

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ДЕРЖАВИ: ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ, МЕХАНІЗМИ ЗБАЛАНСУВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено ключові економічні фактори, що впливають на стан платіжного балансу країни та окреслено основні підходи до його збалансування, які можуть слугувати основою для розробки економічної політики, спрямованої на забезпечення макроекономічної стабільності, підтримки конкурентоспроможності національної економіки, стимулювання експорту та ефективного управління зовнішніми фінансовими потоками. Проаналізовано ключові макроекономічні показники України, зокрема стан її платіжного балансу, рівень зовнішньої заборгованості та обсяги міжнародних резервів. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності участі України у міжнародних фінансових відносинах, зокрема через посилення боргової стійкості та активізацію співпраці з міжнародними інституціями.

Ключові слова: *платіжний баланс, поточний рахунок, рахунок операцій з капіталом, фінансовий рахунок, експорт товарів і послуг, імпорт товарів і послуг, прямі інвестиції, портфельні інвестиції, інфляція, валютний курс, міжнародні золотовалютні резерви, сальдо поточного рахунку, сальдо зовнішньої торгівлі, валовий зовнішній борг*

Стаття надійшла 18.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

У сучасних умовах глобалізації світової економіки та посилення інтеграційних процесів платіжний баланс держави є одним із ключових індикаторів її економічного розвитку, фінансової стійкості та рівня залученості до системи міжнародних фінансових відносин. Його стан відображає ефективність зовнішньоекономічної діяльності країни, рівень конкурентоспроможності національної економіки, а також здатність за безпечувати макроекономічну рівновагу в умовах нестабільного глобального середовища.

Особливої актуальності проблема формування та збалансування платіжного балансу набуває для України, яка функціонує в умовах глибоких структурних трансформацій економіки та з 2022 р. перебуває під впливом повномасштабної війни. Суттєві зміни у структурі експорту та імпорту, скорочення виробничого потенціалу, зростання залежності від зовнішнього фінансування та підвищення рівня зовнішньої заборгованості зумовлюють посилення дисбалансів платіжного балансу та підвищують ризики фінансової нестабільності.

Водночас стан платіжного балансу визначається сукупністю взаємопов'язаних економічних чинників, серед яких важливу роль відіграють валютний курс, обсяги міжнародних резервів, інвестиційна активність, умови зовнішньої торгівлі та загальна кон'юнктура світових фінансових ринків. Недостатня узгодженість макроекономічної політики та обмеженість ефективних інструментів регулювання можуть призводити до поглиблення зовнішніх дисбалансів і ускладнювати процес інтеграції країни у глобальний фінансовий простір.

За таких умов особливої ваги набуває дослідження механізмів збалансування платіжного балансу, включаючи інструменти валютно-курсової, монетарної та фіскальної політики, а також оцінювання позицій України у системі міжнародних фінансових відносин. Необхідність комплексного аналізу зазначених аспектів зумовлює актуальність обраної теми та визначає потребу у поглибленні теоретичних і практичних підходів до забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги держави.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії та теорії міжнародних фінансів, концепції макроекономічної рівноваги та зовнішньоекономічної збалансованості, сучасні підходи до аналізу платіжного балансу, праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також офіційні статистичні дані та аналітичні матеріали органів державної влади України і міжнародних фінансових організацій.

У статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких: метод аналізу та синтезу – для дослідження структури платіжного балансу та його складників; метод системного підходу – для вивчення взаємозв'язків між економічними чинниками, що впливають на його стан; метод індукції та дедукції – для узагальнення теоретичних положень; економіко-статистичні методи – для оцінювання динаміки показників платіжного балансу України; метод порівняльного аналізу – для визначення стану платіжного балансу України та її позицій у системі міжнародних фінансових відносин; метод узагальнення – для формулювання висновків і пропозицій.

МЕТА статті – узагальнення теоретичних підходів до сутності платіжного балансу держави, аналіз впливу економічних чинників на його стан, дослідження механізмів забезпечення його збалансованості, а також оцінювання позицій України у системі міжнародних фінансових відносин в умовах сучасних макроекономічних викликів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зовнішньоекономічна діяльність будь-якої країни призводить до виникнення двох зустрічних потоків іноземної валюти: що входить до країни (наприклад, виручка від експорту товарів) та потоку, що виходить з країни (наприклад, оплата імпорту). Показником цих потоків є платіжний баланс (Balance of Payments, BoP), який у систематизованому вигляді відображає економічні опе-

 © А.Г. ІВАЩЕНКО, 2026

рації між резидентами та нерезидентами за певний період часу. Включає в себе поточний рахунок, рахунок операцій з капіталом та фінансовий рахунок з урахуванням резервних активів [4; 5]:

– поточний рахунок (Current Account), який відображає рух реальних ресурсів та доходів і складається з: торгівельного балансу (експорт та імпорт товарів); балансу послуг (експорт та імпорт послуг (туризм, аутсорсинг, IT-послуги, транспортні, фінансові, логістичні та будівельні послуги); первинних доходів (відсотки, дивіденди, оплата праці) та вторинних доходів (трансферти (грошові перекази трудових мігрантів, міжнародна допомога тощо)).

– рахунок капіталу (Capital Account), який включає: капітальні трансферти та операції з нефінансовими активами (патенти, ліцензії);

– фінансовий рахунок (Financial Account), який відображає рух капіталу та показує, за рахунок чого фінансується дефіцит або застосовується профіцит платіжного балансу і складається з: прямих іноземних інвестицій (Foreign Direct Investment (FDI)); портфельних інвестицій (Portfolio Investment (PI)); інших інвестицій (кредити, депозити) та резервних активів центрального банку країни;

– помилки та упущення (Errors and Omissions) у платіжному балансі, де відображено статистичну різницю між надходженнями та виплатами.

Тобто платіжний баланс відображає весь комплекс світогосподарських зв'язків країни у вартісному виразі у формі співвідношення надходжень та платежів і є ключовим індикатором її зовнішньоекономічної стабільності, охоплюючи всі економічні операції між резидентами та нерезидентами – торговельні, інвестиційні, фінансові та трансфертні потоки. Тому стан платіжного балансу є результатом дії численних внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як: інфляція, валютний курс, експорт та імпорт товарів і послуг, валовий внутрішній продукт (ВВП), відсоткові ставки, прямі та портфельні інвестиції, зовнішній борг, політична та економічна стабільність в країні, золотовалютні резерви, міжнародна конкурентоспроможність тощо.

Рівень інфляції в країні суттєво впливає на стан її платіжного балансу через механізми зовнішньої торгівлі. Зокрема, висока інфляція призводить до зростання цін на вітчизняні товари, що знижує їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку. У результаті скорочується експорт, водночас як імпорт дешевших іноземних товарів зростає. Такий дисбаланс погіршує торговельний баланс, і відповідно негативно позначається на загальному стані платіжного балансу країни. Натомість помірна, контрольована інфляція сприяє підтриманню цінової стабільності, що дає змогу зберігати конкурентні позиції на світових ринках і забезпечувати зовнішньоторговельну рівновагу, тим самим стабілізуючи платіжний баланс країни.

Коливання курсу національної валюти безпосередньо впливає на вартість імпорту й експорту. Девальвація робить експорт вигіднішим, але імпорт дорожчим, ревальвація – навпаки. Стабільний же валютний курс створює передбачувані умови для зовнішньої торгівлі, що позитивно впливає на стан платіжного балансу країни [12].

Експорт та імпорт товарів та послуг є ключовим складником поточного рахунку платіжного балансу будь-якої країни. Експорт приносить валюту в країну та зміцнює її зовнішньоекономічну позицію через досягнення позитивного торговельного сальдо, а імпорт, навпаки, вимагає витрат іноземної валюти. Позитивне торговельне сальдо покращує платіжний баланс, а дефіцит, може свідчити про економічну вразливість країни.

Зростання ВВП країни вказує на підвищення економічної активності, що може стимулювати експорт. Однак зростання доходів також підвищує попит на імпортовані товари, що може тимчасово погіршити платіжний баланс, так як імпорт вимагає витрат іноземної валюти. Тобто важливо відстежувати рівновагу між експортом та імпортом, які стимулюються зростанням ВВП.

Високі процентні ставки виступають важливим чинником залучення іноземного капіталу, оскільки створюють привабливі умови для розміщення фінансових ресурсів. Це сприяє зміцненню фінансового рахунку платіжного балансу держави. Натомість низькі ставки можуть зумовити відтік інвестицій до більш стабільних або вигідних економік, що, зі свого боку, негативно позначається на платіжному балансі [9].

Прямі та портфельні іноземні інвестиції відіграють ключову роль у формуванні фінансового рахунку платіжного балансу країни, впливаючи на його ста більність і динаміку. Прямі іноземні інвестиції (FDI) постають надійним джерелом довгострокового капіталу, що спрямовується безпосередньо в реальний сектор економіки – у виробництво, інфраструктуру та інші стратегічні галузі. Це забезпечує не лише приплив валюти, а й стимулює економічне зростання, що позитивно позначається на платіжному балансі країни.

На відміну від них портфельні інвестиції (PI) формують короткостроковий капітал, який вкладається у фінансові інструменти – переважно цінні папери національних підприємств. Через свою високу чутливість до змін ринкової кон'юнктури та економічної політики, портфельні інвестиції можуть швидко змінювати напрям руху, створюючи потенційні ризики для стабільності фінансового рахунку платіжного балансу. Водночас обидва типи інвестицій – як прямі, так і портфельні – є важливими складниками притоку іноземного капіталу, що формує загальний стан платіжного балансу країни.

Регулярне обслуговування зовнішніх позик країни передбачає значні валютні витрати. Надмірне боргове навантаження може викликати дефіцит платіжного балансу та знизити довіру зовнішніх інвесторів, особливо якщо нові кредити беруться для погашення старих.

Стабільне політичне середовище у країні стимулює приплив інвестицій, розвиток торгівлі та зміцнення її платіжного балансу. Навпаки, політичні кризи, війни або соціальні потрясіння можуть призвести до відтоку капіталу, падіння експорту та фінансової нестабільності.

Золотовалютні резерви відіграють значну роль у підтриманні позитивного сальдо платіжного балансу, постаючи «фінансовою подушкою безпеки» країни. Резерви використовуються для стабілізації національної валюти та виконання міжнародних зобов'язань. Їхній обсяг часто визначає рівень довіри до економіки країни з боку іноземних партнерів.

Стан платіжного балансу країни безпосередньо пов'язано з міжнародною конкурентоспроможністю її національної економіки, тобто її здатністю ефективно виробляти товари та послуги, які користуються попитом

на зовнішніх ринках, водночас забезпечуючи зростання доходів і зайнятості населення. Висока якість, технологічність і ціна національних товарів визначають успіх країни на світових ринках. Конкурентоспроможна економіка має стабільне позитивне торговельне сальдо та приваблює інвесторів, тоді як зниження конкурентоспроможності сигналізує про ризик для платіжного балансу країни.

Отже, стан платіжного балансу країни формується під впливом широкого спектра взаємопов'язаних економічних і політичних чинників, серед яких ключову роль відіграють обсяги експорту та імпорту. Саме торговельний баланс становить фундамент платіжного балансу, визначаючи загальний напрям валютних потоків. Водночас такі макроекономічні показники, як валютний курс, інфляція, рівень ВВП та відсоткові ставки, безпосередньо впливають на міжнародну конкурентоспроможність національної економіки країни та динаміку руху капіталу [10; 11].

Іноземні інвестиції, зокрема прямі й портфельні, є вагомим джерелом надходження іноземної валюти, що позитивно відображається у фінансовому рахунку платіжного балансу. Проте на тлі цього зовнішній борг може становити потенційну загрозу фінансовій стабільності, особливо за умов зростання обслуговування боргових зобов'язань. Важливу роль у підтриманні рівноваги відіграють золотовалютні резерви, які забезпечують здатність держави реагувати на зовнішні шоки та фінансові кризи.

Політична стабільність та ефективна економічна політика створюють сприятливий клімат для розвитку зовнішньої торгівлі та інвестиційної активності. Відтак, досягнення збалансованого платіжного балансу вимагає послідовного забезпечення макроекономічної стабільності, стимулювання експорту, диверсифікації економіки та активного залучення іноземного капіталу.

У сучасних умовах глобалізації та економічної нестабільності аналіз факторів, що впливають на платіжний баланс, набуває особливої актуальності. Це дає змогу не лише оцінити конкурентоспроможність національної економіки, а й визначити ефективні напрями макроекономічної політики стосовно визначення методів державного регулювання платіжного балансу країни, які спрямовано або на стимулювання, або на обмеження зовнішньоекономічних операцій, залежно від валютно-економічного становища і стану міжнародних розрахунків держави: тобто чи негативне (дефіцит) чи активне (профіцит) сальдо платіжного балансу.

Державне регулювання платіжного балансу країни необхідно розглядати як систему валютних, торговельних, фінансових, фіскальних та структурних заходів держави, спрямованих на забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги (зменшення дефіциту платіжного балансу та стабілізацію економіки країни), яке здійснюється через такі інструменти, як: валютна політика (інтервенції центрального банку країни); торговельна політика (мита, квоти); залучення міжнародної допомоги; стимулювання експорту; контроль за рухом капіталу (табл. 1).

У системі методів державного регулювання платіжного балансу країни особливу увагу слід приділяти такому фінансовому методу, як контроль за рухом капіталу, через який відбувається державне регулювання фінансових потоків через кордон (обмеження, регулювання або моніторинг ввезення та вивезення капіталу з країни) з метою запобігання відтоку валюти, стабілізації платіжного балансу, валютного курсу та золотовалютних резервів, уникнення фінансової кризи та захисту національної банківської системи.

Тобто держава повинна контролювати іноземні інвестиції, виведення прибутків, валютні операції, перекази коштів за кордон, фінансові потоки тощо. Але слід враховувати як переваги, так і недоліки державного контролю за рухом капіталу, послаблюючи його у період досягнення стабілізації платіжного балансу країни (табл. 2).

У платіжному балансі контроль за рухом капіталу стосується фінансового рахунку, оскільки саме тут відбувається рух капіталу і відображаються: прямі та портфельні інвестиції, кредити, депозити та інші фінансові операції.

Основними інструменти державного контролю за рухом капіталу є: валютні обмеження (ліміти на переказ валюти, обмеження купівлі валюти, заборона деяких операцій); ліцензування операцій (необхідний дозвіл центрального банку країни (ЦБ) на виведення капіталу, контроль інвестиційних операцій); податкові інструменти (податок на виведений капітал та оподаткування дивідендів); адміністративні заходи (обов'язковий продаж компаніями (фірмами) своєї валютної виручки ЦБ та його уповноваженим банкам, встановлення строків репатріації доходів, валютний нагляд); банківський контроль (фінансовий моніторинг та перевірка походження коштів).

Слід зазначити, що державний контроль за рухом капіталу особливо необхідно посилювати у кризові періоди, коли: збільшується дефіцит платіжного балансу країни, посилюється девальваційний тиск на національну валюту, відбувається зменшення золотовалютних резервів (ЗВР) та масовий відтік капіталу із країни.

Не менш значущими, ніж методи державного регулювання платіжного балансу країни, є показники оцінювання стану платіжного балансу країни, до яких належать: сальдо поточного рахунку до валового внутрішнього продукту (ВВП), торговельне сальдо, покриття імпорту золотовалютними резервами (ЗВР), рівень зовнішньої заборгованості та чистий приплив капіталу.

Показник сальдо поточного рахунку до ВВП є одним із головних індикаторів макрофінансової стабільності та відображає співвідношення між доходами країни, що надходять з-за кордону та витратами країни за кордоном у масштабі всієї економіки (ВВП), відповідаючи на запитання, чи країна «заробляє» на зовнішніх операціях достатньо валюти для покриття своїх витрат, тобто фактично показуючи, чи є країна нетто-кредитором світу, чи нетто-позичальником [6].

Так, показник сальдо поточного рахунку до ВВП показує зовнішню стійкість економіки, тобто наскільки економіка країни залежить від зовнішнього фінансування та чи здатна вона самостійно забезпечувати валютні надходження:

Сальдо поточного рахунку (Експорт – Імпорт + + Доходи + Трансферти) / ВВП×100%

Допустиме нормативне значення показника сальдо поточного рахунку до ВВП є на рівні: ±3–5% (від (–3) до (+3 – (+5)), тобто норма для цього показника знахо-

Таблиця 1 – **Методи державного регулювання платіжного балансу країни**

Група методів	Інструмент	Суть	Мета	Приклад
Валютні	Девальвація / ревальвація	Зміна курсу нацвалюти	Стимулювати експорт / стримати імпорт	Зниження курсу нацвалюти → експорт вигідніший
	Валютні інтервенції	Купівля / продаж валюти центральним банком (ЦБ) країни	Стабілізація курсу	ЦБ продає $ для підтримки курсу нацвалюти
	Валютні обмеження	Ліміти, заборони	Скорочення відтоку валюти	Ліміт на валютні перекази за кордон
Торговельні	Мита	Податок на імпорт	Захист внутрішнього ринку	Мито на авто
	Квоти	Обмеження обсягів	Зменшення імпорту	Квота на паливо
	Ліцензування	Дозвіл на торгівлю	Контроль потоків	Ліцензія на експорт
Фінансові	Контроль за рухом капіталу	Обмеження інвестицій за кордон	Запобігання відтоку капіталу за кордон, що зменшує попит на валюту, підтримує гривню та покращує стан (сальдо) платіжного балансу каїни	Обмеження виводу дивідендів за кордон; Встановлення лімітів на валютні перекази; Обов'язковий продаж компаніями частини валютної виручки ЦБ та його уповноваженим банкам
	Регулювання кредитів	Контроль позик	Обмеження боргу	Ліміти на зовнішні кредити
	Процентна політика	Зміна облікової ставки ЦБ країни	Залучення капіталу	Підвищення облікової ставки ЦБ країни
Фіскальні	Податки	Зміна ставок податків	Вплив на імпорт/експорт	Податок на імпорт
	Субсидії	Дотації експортерам	Підтримка експорту	Дотації аграріям, що займаються експортом
	Держзамовлення	Закупівлі	Стимулювання виробництва	Замовлення для підприємств
Структурні	Індустріалізація	Розвиток промисловості	Зміна структури експорту	Підтримка машинобудування
	Інновації	Розвиток технологій	High-tech експорт	IT-парки
	Освіта	Підготовка кадрів	Конкурентність	Інженерні програми
Інституційні	Міжнародні угоди	Договори	Доступ до міжнародних ринків	Угода з ЄС
	Кредити МФО	Позики	Покриття дефіциту платіжного балансу країни	Кредит МВФ
	Резервна політика	Управління золотовалютними резервами (ЗВР) країни	Фінансова стабільність	Накопичення ЗВР країни

Таблиця 2 – **Переваги та недоліки державного контролю за рухом капіталу**

Переваги	Недоліки
Захист золотовалютних резервів від скорочення	Відлякує інвесторів
Стабілізація валютного курсу національної валюти	Обмежує бізнес
Зменшення відтоку валюти	Ризик «тінізації»
Фінансова стабільність національної банківської системи та економіки країни	Гальмує ринок

диться у діапазоні: –3; –2; –1; 0; +1; +2; +3; +4; +5, що забезпечує зовнішню фінансову стійкість.

Якщо значення цього показника понад ±5%, то зростає ризик фінансової нестабільності. Наприклад, якщо +7% > +5% – це надмірний профіцит (економіка недоспиживає, оскільки слабкий імпорт). Значний профіцит поточного рахунку свідчить про структурний дисбаланс, пов'язаний з недостатнім внутрішнім споживанням домогосподарств, бізнесу, держави та недостатньою інвестиційною активністю, що виражається у низькому рівні внутрішнього попиту (населення менше витрачає на товари і послуги, ніж могло би) та недостатніми інвестиціями держави і бізнесу у власну економіку. У результаті внутрішній попит слабший, ніж потенціал економіки. Тобто економіка виробляє більше, ніж сама використовує, а різниця йде на експорт (країна багато експортує) або на накопичення фінансових активів за кордоном, замість інвестування у національну економіку (табл. 3; 4).

Якщо значення показника сальдо поточного рахунку до ВВП є, наприклад, на рівні: –9 < (–5%) – це критичний дефіцит валютних коштів в країні, яка не забезпечує валютні надходження, тому можлива загроза девальвації національної грошової одиниці країни, тобто падіння її курсу стосовно вільноконвертованих валют (табл. 3; 4).

Таблиця 3 – **Нормативні значення показника сальдо поточного рахунку до ВВП**

Значення	Оцінка
> +5%	Надмірний профіцит (економіка недоспоживає, слабкий імпорт)
+3% … +5%	Стійкий профіцит
–3% … +3%	Збалансований рівень – країна може фінансувати дефіцит поточного рахунку без загрози кризи, обслуговувати зовнішні борги та підтримувати стабільний курс національної валюти
–3% … –5%	Помірний дефіцит
< –5%	Критичний дефіцит

Таблиця 4 – **Вплив показника сальдо поточного рахунку до ВВП на макроекономіку**

Стан показника	Вплив показника
Показник у нормі	– стабільний курс національної валюти;
	– довіра інвесторів;
	– помірний зовнішній борг;
	– фінансова безпека.
Дефіцит завеликий	– тиск на національну валюту;
	– зростання зовнішнього боргу;
	– залежність від зовнішніх кредитів;
	– ризик кризи платіжного балансу країни.
Профіцит завеликий	– слабке внутрішнє споживання;
	– уповільнення розвитку національної економіки;
	– «накопичення замість інвестування».

Показник торговельного сальдо платіжного балансу країни характеризує конкурентоспроможність національної економіки, тому що відображає здатність країни: продавати свої товари за кордоном, конкурувати з іноземними виробниками та задовольняти попит світового ринку. Тобто якщо країна успішно продає, то її економіка є конкурентоспроможною (табл. 5).

Показник «торговельне сальдо платіжного балансу країни» визначається як різниця між експортом та ім.-портом товарів, і відображає рівень конкурентоспроможності національної економіки та її здатність конкурувати на світових ринках, тобто показує скільки країна заробляє або втрачає на зовнішній торгівлі товарами:

Торговельне сальдо = Експорт – Імпорт.

Показник покриття імпорту золотовалютними резервами ($ПІ_{ЗВР}$) виступає своєрідною «подушкою безпеки» країни, яка показує, на скільки місяців країні вистачить валютних резервів для оплати імпорту, якщо зовнішні надходження тимчасово припиняться:

$ПІ_{ЗВР}$ = ЗВР / Середньомісячний імпорт.

Допустиме нормативне значення для цього показника складає не менше, ніж 3 місяці, що забезпечує мінімальну фінансову безпеку для країни (табл. 6). Це означає, що ЗВР має вистачити мінімум на оплату імпорту протягом 3-х місяців, навіть якщо експорт зупиниться, іноземні інвестори підуть та припиниться зовнішня допомога. Тому завдання ЦБ країн полягає у необхідності постійної підтримки об'єму ЗВР на рівні, що перевищує тримісячну вартість імпорту.

Показник рівня зовнішньої заборгованості (РЗЗ) є одним зі значущих показників оцінювання стану платіжного балансу країни, тому що зовнішній борг потрібно повертати у валюті, сплачувати відсотки та регулярно обслуговувати. Цей показник характеризує наскільки держава залежить від зовнішніх запозичень і чи здатна вона своєчасно обслуговувати зовнішні борги, тобто показує платоспроможність країни на міжнародному рівні та визначає, яку частину річного виробництва країни становить зовнішній борг:

РЗЗ = Зовнішній борг / ВВП ×100%.

Допустиме нормативне значення показника РЗЗ становить до 60% (це умовно безпечний рівень) (табл. 7).

Чисто з формального погляду зовнішня за боргованість країни виникає внаслідок незбалансованості її торгових і поточних платіжних балансів. Але у суті (з матеріального погляду) дефіцит поточного платіжного балансу свідчить про те, що сукупні витрати усіх секторів економіки країни (реального, бюджетного, грошового та зовнішнього) перевищують обсяг її сукупних доходів, або в макроекономічних термінах: інвестиції в сумі з бюджетним дефіцитом перевищують обсяг заощаджень, що приводить до необхідності фінансування економічного розвитку країни за рахунок іноземних кредитів і позик за недостатнього рівня заощаджень всередині країни. Тобто спостерігається взаємоув'язка щонайменше трьох причин виникнення зовнішньої заборгованості держави: бюджетний дефіцит країни, дефіцит поточного платіжного балансу країни та нестача власних заощаджень для інвестицій і економічного розвитку країни. Виходячи з цього, зрозуміло, що показник РЗЗ залежить від: сальдо торговельного балансу країни; курсу національної валюти; темпів зростання ВВП; та доступу до світових ринків капіталу.

Чистий приплив капіталу (Net Capital Inflow (NCI)) – це сума різниць між усіма надходженнями (in) іноземного капіталу в країну та вивезенням (out) капіталу за кордон за певний період у вигляді чистих прямих інвестицій (FDI), чистих портфельних інвестицій (PI) та чистих інших інвестицій (OI) (без урахування резервів НБУ):

$$\mathbf{NCI = (FDIin - FDIout) + (PIin - PIout) + (OIin - OIout)}.$$

Чистий приплив капіталу показує: чи більше капіталу заходить у країну, ніж виходить, тобто рівень інвестиційної привабливості країни або, навпаки (табл. 8).

Отже, платіжний баланс є ключовим індикатором зовнішньої стабільності будь-якої країни, стан якого впливає

Таблиця 5 – **Вплив показника торговельне сальдо платіжного балансу країни на макроекономіку**

Варіанти торговельного сальдо платіжного балансу країни	Вплив показника
Профіцит: Експорт > Імпорт	– конкурентні національні товари (країна більше продає національні товари (більший експорт), ніж купує імпортні товари);
	– підвищення продуктивності праці (вища продуктивність → нижча собівартість);
	– підвищення технологічного рівня національного виробництва;
	– висока конкурентоспроможність національної економіки;
	– дешева національна валюта → експорт вигідніший;
	– приплив іноземної валюти в країну за рахунок експорту.
Дефіцит: Експорт < Імпорт	– країна більше купує, ніж продає;
	– залежність від імпорту;
	– слабка конкурентоспроможність національної економіки.
Баланс: Експорт ≈ Імпорт	– зовнішня торгівля збалансована;
	– стабільність національної економіки.

Таблиця 6 – **Нормативні значення показника покриття імпорту ЗВР ($ПІ_{ЗВР}$)**

Значення	Оцінка
< 3 місяців	Ризик валютної кризи – загроза дефолту або девальвації національної валюти
≈ 3 місяці	Мінімально допустимий час, щоб знайти зовнішнє фінансування, стабілізувати експорт та скоригувати валютну політику країни
4-6 місяців	Стабільно
> 6 місяців	Дуже надійно

Таблиця 7 – **Нормативні значення показника РЗЗ**

Значення	Оцінка	Характеристика
< 40% ВВП	Низький	Стійка платоспроможність
40-60% ВВП	Помірний	Контрольований
60-80% ВВП	Високий	Ризикований – країна ризикує дефолтом, залежить від іноземних кредиторів, втрачає довіру інвесторів
> 80% ВВП	Критичний	Загроза боргової кризи

Таблиця 8 – **Нормативне значення показника чистого припливу капіталу (NCI)**

Значення ЧПК	Оцінка
> 0	Капітал заходить в країну → інвестиційна привабливість
< 0	Відтік капіталу із країни → ризики
≈ 0	Баланс

на: валютний курс національної грошової одиниці, інфляцію, ЗВР, фінансову стабільність та загалом на інвестиційний клімат в країні, й Україна в цьому не виняток (табл. 9; 10).

Отже, аналіз ключових показників платіжного балансу України за 2025 р. показав, що експорт товарів і послуг протягом року суттєво зменшився порівняно з 2024 р., і склав 49,2 млрд дол. – головною причиною через скорочення експорту зернових і насіння олійних культур.

Імпорт товарів і послуг протягом 2025 р. значно збільшився порівняно з 2024 р., і склав 99,3 млрд дол., що свідчить про високий попит на імпортні машини, обладнання та критичні товари.

Внаслідок цього торговельне сальдо платіжного балансу України за 2025 р. є дуже негативним (–50 млрд дол.), що посилює дефіцит поточного рахунку (–31,9 млрд дол.), який відображає перевищення імпорту над експортом, а також негативні торгівельні потоки.

Так, Україна за 2025 р. має структурний дефіцит товарного експорту, тобто країна систематично експортує менше (або дешевших товарів), ніж імпортує дорогих і технологічних, через особливості своєї економічної моделі. Це ситуація, коли структура виробництва і експорту така, що країна постійно має від'ємне торговельне сальдо, навіть у «нормальні» роки без криз.

Приватні перекази (трансферти) мігрантів за 2025 р. склали 8 млрд дол., що менше, ніж у 2024 р., але вони залишаються важливим джерелом валютних надходжень в країну для підтримки її платіжного балансу.

Отже, трансферти (грошові валютні перекази трудових українських мігрантів зі всього світу) частково компенсують дефіцит товарного експорту, оскільки забезпечують приплив іноземної валюти, який зменшує від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу України. Звісно, що дефіцит товарів зазвичай дуже великий, а (приватні перекази) менші за масштабом, отже, вони пом'якшують проблему, але повністю не ліквідують її. Але все ж таки профіцит трансфертів сприяє значному надходженню валюти в країну, що дає можливість збільшити ЗВР, стабілізувати і підтримувати курс гривні та зменшити потребу у додаткових зовнішніх позиках.

Зведений платіжний баланс України за 2025 р. залишається позитивним (+10,5 млрд дол.) – цей результат отримано за рахунок залучення капітальних і фінансових коштів (кредитів, позик, інвестицій, грантів, допомоги), що забезпечує перевищення припливу капіталу в країну над його відтоком з країни).

Таблиця 9 – **Платіжний баланс України – ключові показники за 2025 р. (млрд дол. США)** [*1-3*]

Показник	Значення (млрд дол. США)	Оцінка
Рахунок поточних операцій (сальдо)	–31,9	Дефіцит поточного рахунку, зумовлений перевищенням імпорту над експортом (імпорт > експорт).
Сальдо зовнішньої торгівлі (експорт-імпорт)	–50	Сальдо зовнішньої торгівлі показує великі негативні торговельні потоки щодо експорту товарів та послуг, що є основним фактором дефіциту (імпорт > експорт).
Експорт товарів і послуг	49,2	Скорочення експорту товарів і послуг в умовах війни; особливо зниження експорту продовольства.
Імпорт товарів і послуг	99,3	Значне зростання імпорту (енергоносії, військові, та інвестиційні товари (машини, обладнання) тощо).
Вторинні доходи (перекази)	8,0	Зменшення обсягів приватних грошових переказів (remittances). Обсяг приватних трансфертів нижче, ніж у попередньому 2024 році.
Фінансовий рахунок (сальдо)	+35,0	Позитивний результат – профіцит (surplus) за рахунок офіційного фінансування (перевищення припливу зовнішніх фінансових ресурсів (кредитів, грантів міжнародних організацій і урядів) над їх відтоком).
Зведений платіжний баланс (сальдо)	+10,5	Загальний профіцит (surplus) за рахунок фінансових та капітальних операцій (перевищення припливу капіталу (інвестицій, кредитів, грантів) над його відтоком).

Таблиця 10 – **Зовнішня заборгованість України – основні показники на 31.12.25 р. (млрд дол. США)** [*1-3*]

Показник	Значення	Оцінка
ВВП на 31.12.25 р.	210,6 (8,931 трлн грн за курсом USD/UAH: 42,3878 грн за 1 долар)	За даними Державної служби статистики України, реальний ВВП України у 2025 р. зріс на 1,8% в річному вимірі.
Міжнародні ЗВР на 31.12.25 р.,	57,3	Рекордний рівень платоспроможності, достатній для оплати імпорту ЗВР протязгом ~5,6-5,8 міс. (за нормативу 3 міс.).
Валовий зовнішній борг (ВЗБ) України (грос-борг (gross debt)) на 31.12.25 р.,	220,0	Загальний (валовий) обсяг зовнішньої заборгованості країни перед нерезидентами без урахування зовнішніх активів (резерви, інвестиції за кордоном) – це борги за державними (офіційними) кредитами, прямі зобов'язання уряду, борги держпідприємств під гарантії уряду, борги банків, борги нефінансових підприємств, борги за єврооблігаціями, борги за кредитами від міжнародних фінансових організацій (зокрема від МВФ).
зокрема сукупний зовнішній державний борг (СЗДБ) України на 31.12.25 р.	165,4	Становить 75,2 % від ВЗБ України.
зокрема: – зовнішній державний борг;	160,4	Прямі зобов'язання уряду; становить 97 % від СЗДБ.
– гарантований державою борг.	5,0	Борги держпідприємств під гарантії уряду; становить 3% від СЗДБ.
ВЗБ України до ВВП (ВЗБ / ВВП × 100%)	104,5 %	ВЗБ України прирівнюється до річного виробництва в країні і становить 104,5 % ВВП (за гранично допустимого рівня 60 % ВВП), що свідчить про високий рівень валового зовнішнього боргового навантаження та високий ризик для платоспроможності країни.
ВЗБ України до експорту товарів і послуг (ВЗБ / Експорт × 100%)	447,2 %	Становлять 447,2 % експорту товарів і послуг (за оптимального (безпечного) рівня до 100%), що свідчить про те, що країна нездатна акумулювати валютні надходження і обслуговувати зовнішній борг за рахунок експортних надходжень – експорту товарів і послуг, без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу країни).
ЗВР до СЗДБ України (ЗВР / СЗДБ ×100%)	34,6 %	Становлять 34,6% СЗДБ України (за нормативу ≥ 100%), що свідчить про недостатність міжнародних резервів для покриття сукупних зовнішніх боргових зобов'язань держави та високий ризик боргових проблем.

Міжнародні ЗВР України за 2025 р. становили 57,3 млрд дол., що забезпечує покриття імпорту приблизно на 5,6-5,8 міс. за нормативу 3 місяці, що є важливим показником поточної платоспроможності країни.

Аналіз основних показників зовнішньої заборгованості України за 2025 р. показав, що ВЗБ України продовжив зростати та досяг рекордних 220,0 млрд дол. Частина боргу, що належить державному сектору, – СЗДБ України становив 165,4 млрд дол. або 75,2% у структурі ВЗБ. Це свідчить про значну залежність України від міжнародних кредитів.

Співвідношення ВЗБ України до ВВП показало, що рівень сумарної зовнішньої заборгованості у розмірі 104,5% ВВП – це дуже високе значення цього коефі-

цієнта, що показує, що сумарні зовнішні зобов'язання країни практично дорівнюють річному обсягу ВВП, тобто обсягу річного виробництва в країні і свідчить про значне навантаження на національну економіку стосовно виплат та обслуговування валового зовнішнього боргу.

Співвідношення ВЗБ України до експорту товарів і послуг показало, що рівень сумарної зовнішньої заборгованості у розмірі 447,2% експорту товарів і послуг – це значне боргове навантаження на експорт, оскільки сумарні зовнішні зобов'язання країни у багато разів перевищує її щорічний експорт товарів і послуг, тобто навіть значні валютні надходження від експорту не можуть швидко покрити боргові зобов'язання України, що посилює її потребу в міжнародних позиках і допомозі.

Співвідношення міжнародних ЗВР до СЗДБ України дає досить ризиковану картину: СЗДБ останнім часом хронічно випереджає валютні резерви України, і на 31.12.25 р. його компенсовано ними лише на 34,5% (за нормативу ≥ 100%).

Так, висока частка зовнішнього боргу означає підвищений ризик стосовно платоспроможності України та її боргової вразливості, особливо коли борг треба обслуговувати валютою.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах глобальної економічної нестабільності особливої актуальності набуває дослідження платіжного балансу як ключового індикатора зовнішньоекономічної рівноваги держави, що чітко відображає економічне становище країни, широко застосовується для прогнозування і макроекономічного регулювання, характеризуючи стан зовнішньоекономічних зв'язків країни та її фінансову взаємодію зі світом.

Стан платіжного балансу країни визначає її економічний потенціал, особливості структури економіки, участь у міжнародному поділі праці, зв'язки зі світовим ринком позичкових капіталів, рівень державного регулювання економіки та позиції країни у системі міжнародних фінансових відносин.

У контексті України, яка з 2022 р. перебуває в умовах повномасштабної війни, аналіз платіжного балансу та загальної економічної ситуації відіграє особливо важливу роль.

Значні структурні зрушення в економіці, зокрема скорочення експортного потенціалу, зростання імпорту критично важливих товарів (енергоносіїв, військової продукції, інвестиційного обладнання), а також суттєва залежність від міжнародної фінансової допомоги, зумовлюють трансформацію платіжного балансу України. У цих умовах аналіз його стану дає змогу оцінити рівень фінансової стійкості країни, ефективність зовнішньоекономічної політики та визначити ризики макроекономічної дестабілізації. Крім того, платіжний баланс є важливим інструментом обґрунтування управлінських рішень із залучення зовнішнього фінансування, підтримки валютного курсу та забезпечення макрофінансової стабільності держави.

Аналіз ключових показників платіжного балансу України за 2025 р. показав, що валовий зовнішній борг України досить високий і продовжує зростати, – значно через міжнародну підтримку та запозичення.

Сумарні зовнішні зобов'язання країни практично дорівнюють річному обсягу ВВП, тобто обсягу річного виробництва в країні і свідчить про значне навантаження на національну економіку стосовно виплат та обслуговування валового зовнішнього боргу.

Валовий зовнішній борг України значно перевищує щорічний експорт, що ускладнює здатність самостійно обслуговувати ці зобов'язання без зовнішньої підтримки.

Подовження термінів погашення зовнішньої заборгованості та дешеві міжнародні кредити частково пом'якшують боргові проблеми, але ризик зовнішньої вразливості для України залишається.

Позитивним є профіцит зведеного платіжного балансу України, що означає притік фінансових ресурсів.

Проблемою є великий дефіцит поточного рахунку платіжного балансу України, сформований через різке зростання імпорту та падіння експорту.

Фінансування дефіциту поточного рахунку платіжного балансу України значно залежить від зовнішньої допомоги партнерів. Тобто спостерігається високий рівень залежності країни від зовнішнього фінансування (міжнародні кредити, позики, гранти, допомога), оскільки експортні доходи не покривають імпортні витрати. Це свідчить про потенційні ризики для макроекономічної стабільності країни у разі зменшення обсягів міжнародної підтримки.

Спостерігається послаблення приватних переказів, що знижує суми валютних надходжень до України та зменшує підтримку її платіжного балансу.

Міжнародні резерви залишаються значними, що допомагає зберігати макрофінансову стабільність.

Платіжний баланс показує, що Україна має серйозні зовнішньоторговельні дисбаланси, але компенсує їх через: фінансові потоки і допомогу, міжнародні позики та резерви валютних коштів. Але це тимчасове полегшення для України, яка потребує структурних реформ: розширення експорту, розвитку переробки сировини, стимулювання послуг, щоб зменшити дефіцит в майбутньому.

Попри значний дефіцит поточного рахунку (–31,9 млрд дол.), фінансовий рахунок продемонстрував позитивне сальдо в розмірі (+35,0 млрд дол.).

Незважаючи на позитивне сальдо фінансового рахунку та позитивне зведене сальдо платіжного балансу в розмірі (+10,5 млрд. дол.), все ж таки країна залишається вразливою через високий дефіцит поточного рахунку та залежність від зовнішньої фінансової допомоги.

Так, основними викликами для України залишаються: збереження макроекономічної стабільності в умовах війни; залучення інвестицій для відновлення інфраструктури та виробництва; реформування енергетичного сектору та забезпечення енергетичної безпеки; покращення умов для повернення трудових мігрантів та вирішення проблем на ринку праці.

Для забезпечення сталого економічного зростання Україні необхідно продовжувати структурні реформи, зміцнювати інституції та інтегруватися у світову економіку.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/ua/
2. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://stat.gov.ua/uk/economic_and_financial_data_for_ukraine
4. Постанова Національного банку України і Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 517 «Про складання платіжного балансу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2000-%D0%BF#Text
5. Спеціальний стандарт поширення даних. Україна. Платіжний баланс. URL: https://bank.gov.ua/ua/files/LkteetECxlXuVBS
6. МВФ. «Керівництво з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції». 6-те видання (КПБ-6). 2009. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm
7. Огляд основних змін у методології складання статистики зовнішнього сектору. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/komentar_osn_zmin_BPM6.pdf
8. Методологічний коментар до статистики зовнішнього сектору України (відповідно до 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції»). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodological_notes.pdf
9. Вплив потенційних заходів по валютній лібералізації на платіжний баланс 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1hImJiXdf4-Ck0DXUFGs8WDPvw2Z6Vfbx/view
10. Сторощук Б.Д., Кукуруза Г.В., Морар В.Г. Платіжний баланс: методи прогнозування. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/35_74_3/11.pdf
11. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. Квітень 2023 р. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-11
12. Іващенко А.Г., Дебич А.І., Карпіков А.О. Огляд валютного ринку України в умовах воєнного стану. *Економіка. Фінанси. Право.* 2023. № 11. С. 43-47. URL: http://efp.in.ua/en/journal-item/358

References

1. Official website of the National Bank of Ukraine. URL: https://bank.gov.ua/ua/ (in Ukrainian).
2. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/ (in Ukrainian).
3. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: https://stat.gov.ua/uk/economic_and_financial_data_for_ukraine (in Ukrainian).
4. Resolution of the National Bank of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.03.2000 № 517 «On the compilation of the balance of payments». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2000-%D0%BF#Text (in Ukrainian).
5. Special Data Dissemination Standard. Ukraine. Balance of Payments. URL: https://bank.gov.ua/ua/files/LkteetECxlXuVBS (in Ukrainian).
6. International Monetary Fund. Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). Washington, D.C., 2009. 351 p. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm
7. Overview of the main changes in the methodology for compiling external sector statistics. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/komentar_osn_zmin_BPM6.pdf (in Ukrainian).
8. Methodological commentary on the external sector statistics of Ukraine (according to the 6th edition of the «Manual on the Balance of Payments and International Investment Position»). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodological_notes.pdf (in Ukrainian).
9. Impact of potential currency liberalization measures on the balance of payments in 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1hImJiXdf4-Ck0DXUFGs8WDPvw2Z6Vfbx/view (in Ukrainian).
10. Storoshchuk B.D., Kukuruza H.V., Morar V.H. Balance of payments: forecasting methods. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/35_74_3/11.pdf (in Ukrainian).
11. Review of instruments to support financial stability in conditions of martial law in Ukraine. April 2023. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-11
12. Ivashchenko A.H., Debych A.I., Karpikov A.O. Review of the Foreign Exchange Market of Ukraine under Martial Law. *Economics. Finances. Law*. 2023. № 11. pp. 43-47. URL: http://efp.in.ua/en/journal-item/358

Alla IVASHCHENKO
PhD in Economics, Associate Professor, Odessa Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6297-4183
e-mail: algriv3@gmail.com

BALANCE OF PAYMENTS OF THE STATE: INFLUENCE OF ECONOMIC FACTORS, MECHANISMS OF BALANCING AND ASSESSMENT OF UKRAINE'S POSITIONS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL FINANCIAL RELATIONS

The paper examines the theoretical and applied aspects of the formation of the balance of payments of the state as a key indicator of its participation in the system of international financial relations. The economic essence of the balance of payments, its structure and role in ensuring the macroeconomic stability of the country are substantiated. Particular attention is paid to the analysis of the main economic factors that affect the state of the balance of payments, including the dynamics of exports and imports of goods and services, the exchange rate, the volume of direct and portfolio investments, the level of external debt, the state of international reserves, as well as the general situation in world financial markets. The key mechanisms for balancing the balance of payments are identified, in particular the use of exchange rate, monetary and fiscal policy instruments, regulation of capital flows, and the attraction of financial support from international financial organizations. The role of state regulation in maintaining external economic balance and preventing the emergence of crisis phenomena is revealed. An assessment of Ukraine's current positions in the system of international financial relations was carried out based on an analysis of balance of payments indicators, in particular the current account balance, financial account and the level of international reserves. The impact of military operations that have been ongoing since 2022 on the state's foreign economic activity, the structure of the balance of payments and its financial stability was separately considered. It was established that the increase in dependence on external financing, the decrease in export potential and the strengthening of imbalances require the activation of effective macroeconomic policy instruments. As a result of the study, the main directions for increasing the stability of Ukraine's balance of payments were identified, including export diversification, attracting long-term investments, optimizing debt policy and deepening cooperation with international financial institutions. The results obtained can be used to form an effective strategy for Ukraine's integration into the global financial space and strengthening its positions in the system of international finance.

Keywords: *balance of payments, current account, capital account, financial account, exports of goods and services, imports of goods and services, direct investment, portfolio investment, inflation, exchange rate, international gold and foreign exchange reserves, current account balance, foreign trade balance, gross external debt*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.12
УДК 005.42: 338.48

Оксана Анатоліївна ***КОВАЛИК***
к.е.н., доцент кафедри, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6936-6778
e-mail: o.a.kovalik@op.edu.ua

Лада Євгеніївна ***МОТИНГА***
студентка, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-6022-4159
e-mail: 9560274@stud.op.edu.ua

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КОМУНІКАЦІЇ В УПРАВЛІННІ ГОСТИННІСТЮ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ З КЛІЄНТАМИ

У роботі розглянуто особливості клієнтської комунікації в системі управління гостинністю та обґрунтовано необхідність впровадження омніканальної моделі в умовах війни. Показано, що інтеграція всіх каналів взаємодії (онлайн-бронювання, телефонія, електронна пошта, месенджери, мобільні додатки, чат-боти) забезпечує стабільний зв'язок з клієнтами, підвищує оперативність реагування та сприяє підтримці довіри. Наголошено на важливості послідовного брендингу, автоматизації комунікацій, застосування аналітики та технологій реального часу, а також застосування бізнес-презентацій як інструменту візуалізації бренду та підвищення професійності внутрішніх і зовнішніх комунікацій.

Ключові слова: *комунікація, гостинність, управління, діджиталізація, бізнес-презентація, клієнти, війна*

Стаття надійшла 28.02.2026 Статтю прийнято 06.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Комунікація з клієнтами відіграє ключову роль у системі управління підприємствами сфери гостинності, особливо в умовах воєнного часу, коли зростає потреба в оперативності, надійності та гнучкості сервісу. Сучасні технології дають змогу інтегрувати різні канали взаємодії в єдину систему, забезпечуючи безперервний контакт з гостями та підвищуючи ефективність обслуговування. У цьому контексті омніканальна модель комунікації є актуальним інструментом, здатним зміцнити позиції підприємства на ринку й сприяти формуванню довіри та лояльності клієнтів.

Від моменту бронювання до моменту виїзду якісне обслуговування клієнтів є ключовим. Персонал повинен ставитися до кожної взаємодії, будь то відповіді на запитання чи вирішення проблем, з турботою та увагою.

Відмінне обслуговування клієнтів виходить за рамки простої транзакції; воно спрямоване на встановлення зв'язку та складання позитивного та тривалого враження.

Проведений аналіз наукових джерел свідчить, що різні автори приділяють значну увагу таким аспектам: функціонуванню підприємств сфери гостинності як кадровому менеджменту, впровадженню інновацій, застосуванню сучасних технологій, CRM-системам та особливостям комунікацій у цифрову епоху. Дослідження Коваленка та Венгеренко [1] зосереджено передусім на управлінні персоналом; Дудник, Кащук, Мосійчук та Саух акцентують на інноваціях і цифрових рішеннях [2, 3]; Ганущак-Єфіменко аналізує роль CRM у розвитку готельного бізнесу [4]; Фостолович та Гуртовий розглядають комунікаційні процеси за умов цифрової трансформації [5] та ін.

Попри значну наукову цінність цих робіт, більшість з них не приділяє достатньої уваги питанню омніканальної комунікації як комплексної моделі взаємодії з клієнтами в умовах війни. Невирішеним залишається питання цілісного підходу до інтеграції каналів комунікації, безпеки інформаційного обміну та адаптивності сервісів у кризових умовах.

МЕТА роботи – вдосконалити систему взаємодії з клієнтами на підприємстві у сфері гостинності через формування моделі омніканальної комунікації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для вирішення поставленої мети у статті застосовано методи аналізу, синтезу, порівняння, моделювання та узагальнення, а також методи опису бізнес-процесів та побудови логічних структур системи комунікації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Комунікація з клієнтом у системі управління підприємством сфери гостинності має свої особливості, що пов'язано з високими стандартами обслуговування, емоційним складником сервісу та необхідністю швидкого реагування. Взаємодія відбувається як під час бронювання і надання послуг, так і після завершення візиту. Важливо, щоб комунікація була ввічливою, послідовною, персоналізованою та своєчасною.

Система управління дає змогу автоматизувати багато аспектів спілкування: надсилати підтвердження бронювання, нагадування, інформаційні повідомлення або подяки після відвідування [2].

В умовах війни, коли бізнес-середовище нестабільне, а потреби клієнтів постійно змінюються, впровадження моделі омніканальної комунікації для підприємства сфери гостинності є не просто бажаним, а стратегічно необхідним кроком. Це рішення дає змогу не лише підтримувати зв'язок з клієнтами в кризовий період, але й зміцнює позиції компанії на ринку, підвищуючи довіру та лояльність споживачів.

Модель системи омніканальної комунікації в управлінні гостинністю в умовах війни передбачає інтеграцію всіх каналів взаємодії з клієнтом в єдину систему з урахуванням потреб безпеки, стабільності обслуговування та оперативності реагування. У цей період особливо важливо забезпечити надійний і гнучкий зв'язок з клієнтами, що зберігається навіть за умов обмеженого

© О.А. КОВАЛИК, Л.Є. МОТИНГА, 2026

доступу до фізичної інфраструктури чи нестабільного Інтернету.

Центральним елементом такої моделі є єдина платформа комунікації, яка об'єднує онлайн-бронювання, електронну пошту, телефонію, месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp), мобільний додаток та чат-боти. Завдяки цьому клієнт може звернутися до закладу у зручному для себе каналі, отримати підтвердження бронювання, змінити умови, дізнатися про наявність послуг або залишити запит – і все це синхронізується в єдиному інтерфейсі для співробітників [3, 4].

Модель системи омніканальної комунікації в управлінні гостинністю подано на рис. 1.

У контексті війни така модель дасть змогу не тільки підтримувати постійний контакт із клієнтами, але й швидко надавати актуальну інформацію про ситуацію стосовно безпеки, зміни графіка роботи чи евакуаційні маршрути. Система також може підтримувати адаптивні сценарії обслуговування, що враховують різні рівні тривоги, перебої з електропостачанням чи мобільним зв'язком.

Розглянемо основні етапи створення моделі системи омніканальної комунікації на підприємстві сфери гостинності.

1. *Оцінювання наявних систем комунікації*. Перш ніж впроваджувати омніканальну стратегію, підприємство повинно провести всебічне оцінювання наявних каналів комунікації. Це дасть змогу виявити їхні сильні та слабкі сторони, ефективність, ступінь інтеграції та відповідність потребам клієнтів в умовах війни.

Потрібно провести інвентаризацію каналів: скласти перелік усіх використовуваних каналів (телефон, електронна пошта, месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp), соціальні мережі (Facebook, Instagram), сайт, мобільний додаток тощо).

Далі провести аналіз їх ефективності: для кожного каналу проаналізувати частоту використання; середній час відповіді; рівень задоволеності клієнтів; частоту повторних звернень; навантаження на персонал.

Отримані дані дадуть змогу провести оцінювання взаємозв'язку каналів: визначити, наскільки канали інтегровані між собою. Наприклад, чи можуть клієнти легко переміщуватися між каналами, зберігаючи контекст розмови.

Рис. 1. Модель системи омніканальної комунікації в управлінні підприємством сфери гостинності

2. *Запровадження багатоканальної інтеграції*. Потрібно налаштувати уніфіковані системи обміну повідомленнями, які інтегрують різні форми електронного та традиційного спілкування, такі як чат, електронна пошта, соціальні мережі, персональні зустрічі, консультації на різних ділових зустрічах та текстові повідомлення. Багатоканальні інтеграції забезпечать зв'язок у режимі реального часу на всіх платформах і дадуть змогу клієнтам безперешкодно переходити між каналами, не втрачаючи контексту [5].

3. *Організація послідовного брендингу та комунікації*. Під час створення омніканальної стратегії команда обслуговування клієнтів повинна прагнути до забезпечення єдності стилю та змісту комунікацій у всіх каналах взаємодії. Незалежно від того, чи клієнт звертається через сайт, телефон, месенджери або соціальні мережі, він має отримувати однакове враження від бренду. Послідовність у комунікації передбачає узгодженість тональності, дизайну, структури повідомлень і стандартів обслуговування, що сприяє підвищенню довіри клієнтів і зміцненню репутації компанії.

Важливим складником цього процесу є впровадження технологій бізнес-презентації, які допомагають візуалізувати ключові елементи бренду та підкреслити професійність підприємства. Застосування таких інструментів, як PowerPoint, Keynote, Canva, Prezi, Power BI або Google Data Studio, дасть змогу ефективно презентувати результати аналізу комунікацій, демонструвати взаємозв'язки між каналами, подавати бренд у цифровому середовищі та проводити внутрішні навчальні сесії для персоналу. Завдяки інтерактивним і мультимедійним форматам презентацій створюється більш глибоке емоційне залучення аудиторії, а сам бренд сприймається як сучасний, відкритий до інновацій і стабільний навіть в умовах кризових викликів.

Поєднання послідовного брендингу, ефективної комунікації та сучасних технологій бізнес-презентацій формує цілісний підхід до управління клієнтським досвідом та підвищує рівень лояльності споживачів і конкурентоспроможність підприємства сфери гостинності [6].

4. *Запровадження кросканальної аналітики*. Підприємство має інтегрувати інструменти аналітики в режимі реального часу, які будуть відстежувати взаємодію клієнтів на всіх каналах зв'язку. Виконання кросканального аналізу дасть змогу оцінювати потреби клієнтів належно і швидко коригувати підходи до комунікації.

5. *Впровадження комунікації в режимі реального часу* є важливим кроком до покращення обслуговування клієнтів, особливо в умовах підвищеного навантаження або нестабільної ситуації в країні. Це дасть змогу не лише миттєво реагувати на звернення, а й сформувати довіру та лояльність до бренду. Щоб це реалізувати, підприємство може впровадити сучасні інструменти з підтримкою штучного інтелекту та автоматизації [7].

ВИСНОВКИ

Впровадження омніканальної моделі комунікації є стратегічно важливим напрямом розвитку підприємств сфери гостинності, особливо в умовах воєнної нестабільності. Така модель забезпечує безперервний і надійний зв'язок із клієнтами, дає змогу оперативно реагувати на їхні потреби та швидко інформувати про зміни у роботі чи ситуації безпеки. Інтеграція всіх каналів

взаємодії в єдину систему підвищує якість сервісу, зменшує навантаження на персонал і сприяє формуванню позитивного досвіду гостя. Додаткове застосування бізнес-презентацій як інструменту візуалізації даних, узгодження бренд-комунікацій та навчання співробітників підсилює професійність підприємства й підтримує єдність корпоративного стилю. У сукупності ці заходи зміцнюють конкурентоспроможність закладу, формують довіру та лояльність клієнтів, а також допомагають підприємству ефективно адаптуватися до викликів воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Коваленко О.М., Венгеренко А.В. Особливості кадрового менеджменту сучасного підприємства сфери гостинності. *Сучасні інформаційні технології та телекомунікаційні мережі*: тези доповідей 58-ої наукової конференції молодих дослідників ОП-бакалаврів. 2023. С. 275-278.
2. Дудник С. Інновації в управлінні готелями: вплив нових технологій на покращення обслуговування клієнтів. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-66-66
3. Кащук К.М., Мосійчук І.В., Саух І.В. Сучасні технології управління в готельно-ресторанному бізнесі: практики та інновації. *Бізнес інформ*. 2023. № 6. С. 93-99.
4. Ганущак-Єфіменко Л.М. CRM-система як ефективний інструмент розвитку готельного бізнесу в Україні. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2017. № 4. С. 51-56.
5. Фостолович В., Гуртовий Ю., Фостолович Р. Комунікаційні процеси в підприємств сфери гостинності за умов цифрових трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-61-58
6. Костинець В.В., Баландюк А.І., Падій Л.Л. Дизайн візуальної комунікації в готельно-ресторанному бізнесі. *Актуальні проблеми економіки*. 2021. №2 (236). С. 24-33.
7. Каламан О.Б., Дишкантюк О.В., Власюк К.В. Комунікативні процеси в системі управління персоналом індустрії гостинності. *Інфраструктура ринку*. 2023. Вип. 71. С. 128-134.

References

1. Kovalenko O.M., Vengerenko A.V. Peculiarities of personnel management of a modern hospitality enterprise. *Modern information technologies and telecommunication networks*: abstracts of reports of the 58th scientific conference of young researchers of the Bachelor of Science. 2023. pp. 275-278 *(in Ukrainian)*.
2. Dudnik S. Innovations in hotel management: the impact of new technologies on improving customer service. *Economy and society*. 2024. No. 66. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-66-66 *(in Ukrainian)*.
3. Kashchuk K.M., Mosiichuk I.V., Saukh I.V. Modern management technologies in the hotel and restaurant business: practices and innovations. *Business inform*. 2023. No. 6. pp. 93-99. *(in Ukrainian)*.
4. Hanushchak-Efimenko L.M. CRM system as an effective tool for the development of the hotel business in Ukraine. *Bulletin of the Kyiv National University of Technologies and Design*, 2017. No. 4. pp. 51-56. *(in Ukrainian)*.
5. Fostolovych V., Hurtovyi Y., Fostolovych R. Communication processes in hospitality enterprises under conditions of digital transformations. *Economy and Society*. 2024. No. 61. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-61-58 *(in Ukrainian)*.
6. Kostynets V.V., Balandiuk A.I., Padii L.L. Visual communication design in the hotel and restaurant business. *Current problems of economics*, 2021, No. 2 (236). pp. 24-33. *(in Ukrainian)*.
7. Kalaman O.B., Dyskhantiuk O.V., Vlasiuk K.V. Communicative processes in the personnel management system of the hospitality industry. *Market infrastructure*, 2023, Issue 71. pp. 128-134. *(in Ukrainian)*.

Oksana KOVALYK
PhD in Economics, Associate Professor of the Department, Odesa Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6936-6778
e-mail: o.a.kovalik@op.edu.ua

Lada MOTYNHA
student, Odesa Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-6022-4159
e-mail: 9560274@stud.op.edu.ua

IMPROVING THE COMMUNICATION SYSTEM IN HOSPITALITY MANAGEMENT TO INCREASE THE EFFICIENCY OF INTERACTION WITH CUSTOMERS

Introduction. *Customer communication plays a crucial role in the management system of hospitality enterprises, especially under wartime conditions characterized by instability, security risks, and rapidly changing client needs. Modern digital technologies enable the integration of multiple communication channels into a unified system, ensuring continuous interaction with guests. Despite extensive research on personnel management, digitalization, CRM systems, and innovation in hospitality, insufficient attention has been given to omnichannel communication as a comprehensive crisis-adapted model.*

The purpose of the paper *is to improve the customer interaction system in hospitality enterprises through the development and implementation of an omnichannel communication model adapted to wartime conditions.*

Results. *The paper confirms that implementing an omnichannel communication system ensures consistent, personalized, and timely interaction with customers throughout all stages of service delivery. The proposed model integrates booking platforms, email, telephone communication, messengers, social media, mobile applications, and chatbots into a unified interface. Special emphasis is placed on real-time communication, cross-channel analytics, brand consistency, and adaptive service scenarios during crisis situations. The integration of CRM technologies and digital tools enhances operational efficiency, reduces staff workload, and ensures rapid response to customer inquiries. Additionally, the use of business presentation technologies strengthens brand positioning and supports internal staff training.*

Conclusion. *The implementation of an omnichannel communication model is a strategically important direction for hospitality enterprises operating in wartime conditions. It ensures uninterrupted customer contact, improves service quality, enhances operational flexibility, and supports crisis adaptation. As a result, enterprises increase competitiveness, strengthen customer loyalty, and maintain stable market positions despite ongoing external challenges.*

Keywords: *communication, hospitality, management, digitalization, business presentation, clients, war*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.13
УДК 342.9

Марія Вікторівна ***КРАВЧУК***
аспірантка, Навчально-науковий інститут права, правоохоронної діяльності та психології Пенітенціарної академії України; суддя Сновського районного суду Чернігівської області
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1414-3681

МЕЖІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ СУДАМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

У статті досліджено юрисдикційні та предметні межі розгляду справ про адміністративні правопорушення судами адміністративної юрисдикції. Обґрунтовано, що місцевий загальний суд за ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення і той самий суд як адміністративний суд за ст. 286 Кодексу адміністративного судочинства України реалізує різні за правовою природою повноваження. Доведено, що судовий контроль за постановами суб'єктів владних повноважень не може обмежуватися формальною перевіркою законності, а має охоплювати оцінювання доказів, наявності складу правопорушення, правильності кваліфікації та пропорційності стягнення. Визначено напрями подальшого наукового осмислення цієї проблематики.

Ключові слова: *Кодекс України про адміністративні правопорушення, адміністративно-деліктне право, адміністративні правопорушення, адміністративна відповідальність, органи публічної адміністрації, відповідальність, судовий процес, проблеми кваліфікації, механізм правового регулювання, зарубіжний досвід*

Стаття надійшла 18.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Сучасний стан правового регулювання розгляду справ про адміністративні правопорушення в Україні характеризується поєднанням різних процесуальних моделей, в межах яких один і той самий місцевий загальний суд може бути як суб'єктом первинної юрисдикції у справах, визначених ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), і водночас як адміністративним судом у спорах про оскарження постанов суб'єктів владних повноважень відповідно до ст. 286 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ). Така конструкція зумовлює потребу в чіткому розмежуванні юрисдикційних і предметних меж діяльності суду в кожній з названих процесуальних форм.

Особливої актуальності це питання набуває у справах, пов'язаних з оскарженням постанов органів публічної адміністрації про притягнення особи до адміністративної відповідальності, оскільки саме тут постає проблема визначення обсягу контрольних повноважень суду: чи обмежується адміністративний суд перевіркою формальної законності акта, чи повинен також досліджувати матеріальну сторону справи, зокрема наявність події і складу правопорушення, належність доказів, правильність кваліфікації та пропорційність застосованого стягнення. Від відповіді на це питання залежить не лише правильне розуміння функції адміністративного судочинства, а й реальне забезпечення права особи на ефективний судовий захист і справедливий розгляд справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика судового контролю у сфері адміністративної відповідальності вже привертала увагу вітчизняних науковців, однак окремі аспекти предметних меж адміністративної юрисдикції в цій категорії справ залишаються недостатньо опрацьованими. Теоретичне підґрунтя для осмислення природи адміністративного судочинства як форми саме судового контролю закладене у працях О. Капинос, Л. Шеметенко. У контексті реформування національної моделі адміністративної відповідальності важливі висновки сформульовано Д. Козачуком та О. Панфіловим, які пов'язують вдосконалення судового контролю з необхідністю перегляду самої системи притягнення до адміністративної відповідальності та розширення ролі адміністративного судочинства. Близьку позицію висловлюють Т. Кравцова, Д. Мазепа та К. Ясинська, які акцентують на гарантійній і компенсаторній природі судового контролю у провадженнях за КУпАП та обґрунтовують, що такий контроль не вичерпується формальною перевіркою процедури. Водночас у науковій літературі недостатньо повно розкрито саме питання предметних та юрисдикційних меж суду адміністративної юрисдикції у перегляді постанов у справах про адміністративні правопорушення, зокрема стосовно допустимого обсягу переоцінки доказів, перевірки складу правопорушення та меж втручання суду в дискреційну діяльність суб'єкта владних повноважень. Саме ця прогалина зумовлює необхідність подальшого дослідження.

МЕТА статті – визначення юрисдикційних і предметних меж розгляду справ про адміністративні правопорушення судами адміністративної юрисдикції, а також з'ясування обсягу повноважень адміністративного суду під час перевірки постанов суб'єктів владних повноважень про притягнення особи до адміністративної відповідальності.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріальну основу дослідження становлять положення КУпАП, КАСУ, наукові праці, присвячені природі адміністративного судочинства, судового контролю та зарубіжним моделям адміністративної юстиції, а також релевантна судова практика.

Методологічну основу статті становить формально-юридичний метод, за допомогою якого здійснено аналіз нормативного змісту положень КУпАП і КАСУ, що визначають повноваження суду у відповідних процесуальних формах, та системно-структурний метод, який застосовано для виявлення взаємозв'язку між нормами адміністративно-деліктного та адміністративно-процесуального законодавства.

 © М.В. КРАВЧУК, 2026

РЕЗУЛЬТАТИ

У ст. 221 КУпАП визначено місцевий загальний суд суб'єктом розгляду численних справ про адміністративні правопорушення. У ст.. 286 КАСУ визначено місцевий загальний суд як адміністративний суд суб'єктом вирішення спору між особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, та органом публічної адміністрації. Це процесуально різні форми. У першому разі суд є органом, який безпосередньо вирішує питання про винуватість особи та накладення адміністративного стягнення, у другому – суд розглядає адміністративну справу як публічно-правовий спір між особою та суб'єктом владних повноважень. Такий спір виникає не з самого факту вчинення правопорушення, а з діяльності органів публічної адміністрації.

За положеннями ст.. 2 КАСУ у справах з оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку [1].

Так, надаючи оцінку рішенню суб'єкта накладення адміністративного стягнення (наприклад, поліцейського під час складення постанови за порушення Правил дорожнього руху), суд адміністративної юрисдикції, на наш погляд, повинен надати оцінку складу правопорушення принаймні за третім з перелічених критеріїв: з урахуванням обставин, що мають значення для прийняття рішення.

Така теза кореспондується з положеннями ст.ст. 251 і 280 КУпАП, з яких випливає, що саме орган або посадова особа повинні встановити наявність чи відсутність правопорушення, винність особи та інші істотні обставини. Якщо такі дії не вчинено, адміністративний суд не може визнати постанову правомірною.

Відтак, можна зробити висновок про те, що між місцевим загальним судом, як суб'єктом накладення стягнення, та місцевим загальним судом як адміністративним, наявні передусім юрисдикційні межі: в цих межах адміністративний суд не розглядає питання про накладення стягнення як орган первинної юрисдикції, а здійснює контроль за владним рішенням органу публічної адміністрації.

З висловленої позиції виникає потреба більш детально розглянути питання і предметних меж суду адміністративної юрисдикції, як того вимагає зарубіжний досвід.

Зокрема, О. Капинос, проаналізувавши логіку адміністративного судочинства визначила, що саме воно покликано в кінцевому підсумку здійснювати контроль за законністю дій органів виконавчої влади. Нею зроблено висновок, що логіка адміністративного судочинства є логікою судового контролю [2]. Л. Шеметенко в контексті дослідження судової системи Польші вказала, що Вищий адміністративний суд та інші адміністративні суди здійснюють у межах, визначених законом, контроль за діяльністю державного управління [3].

Д. Козачук та О. Панфілов зауважують, що важливим напрямом удосконалення адміністративної відповідальності в Україні є вдосконалення судового контролю. Нині подвійність способів оскарження рішення про притягнення до адміністративної відповідальності із застосуванням різних судових механізмів виглядає незбалансованою. Посилення ролі адміністративних судів у питаннях судового контролю у сфері адміністративної відповідальності можливе лише за умови послідовного впровадження ідеї скасування судового порядку притягнення до неї осіб. В такому разі адміністративний акт про притягнення до адміністративної відповідальності може бути оскаржено в порядку адміністративного судочинства – найбільш ефективного способу судового захисту порушеного права у сфері публічного адміністрування. Українська адміністративна юстиція вже сприймає підхід, за яким межі судового контролю охоплюють як перевірку законності рішень, так і оцінювання обґрунтованості санкцій, що потребуватиме в подальшому коригування завдань адміністративного судочинства, поглиблення диференціації судового провадження у таких справах. Так, подальший розвиток адміністративної відповідальності детермінує європеїзацію адміністративного судочинства, тобто більш тісного застосування практики ЄСПЛ як джерела тлумачення норм про відповідальність [4].

Дуже влучно, на наш погляд, надали оцінку межам судового контролю Т. Кравцова, Д. Мазепа, К. Ясинська, зазначивши, що специфікою судового контролю у провадженнях за КУпАП є його виразна гарантійна та компенсаторна природа. Це зумовлено тим, що адміністративне провадження поєднує риси спрощеності й формалізму з широким обсягом дискреційних повноважень суб'єктів владних повноважень. За таких умов саме судовий перегляд постанови є ключовим механізмом нейтралізації ризиків свавільного втручання у права особи, виправлення допущених процесуальних порушень та забезпечення стандартів справедливого судового розгляду. Судовий контроль у цій сфері не обмежується формальною перевіркою дотримання процедури, а передбачає матеріальне оцінювання доказів, перевірку обґрунтованості висновків органу влади та відповідності застосованого адміністративного стягнення принципам пропорційності й справедливості, що наближає провадження за КУпАП до загальноєвропейських стандартів захисту прав людини [5].

Постанова про притягнення особи до адміністративної відповідальності є офіційним документом, рішенням суб'єкта владних повноважень за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, в якому, поміж іншого, має бути чітко зазначено опис обставин, установлених у розгляді справ та посилання на норму закону, який передбачає відповідальність за вказане адміністративне правопорушення. Таку позицію висловлено Верховним Судом у постанові від 21.12. 2018 у справі № 263/15738/16-а. Зміст постанови повинен давати змогу визначати повний склад правопорушення

та чітку кваліфікації правопорушення, за яке особу притягнуто до адміністративної відповідальності [6].

Формально ст. 286 КАСУ не містить прямої вказівки на те, що суд перевіряє законність і обґрунтованість постанови, як це передбачено для адміністративного перегляду скарги у ст. 293 КУпАП. Однак системне тлумачення повноважень суду за ст. 286 КАСУ свідчить, що перевірка не може бути суто формальною. Якщо суд має право скасувати постанову і закрити справу, або змінити захід стягнення, він неминуче виходить за межі чисто процедурного контролю та оцінює матеріальну сторону справи: наявність події правопорушення, належність і допустимість доказів, правильність кваліфікації, наявність підстав для закриття провадження, а також співмірність застосованого стягнення.

Отже, адміністративний суд не може обмежитися лише перевіркою повноважень та компетенцій органу публічної адміністрації, оскільки такий підхід суперечив би і самій природі права на справедливий суд. У цій категорії справ має місце перехід дискреційних повноважень з переоцінки доказів на користь наявності в діях особи складу правопорушення, оцінювання правильності кваліфікації та накладення справедливого стягнення уповноваженою на такі дії особою.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження встановлено, що юрисдикційні межі розгляду справ про адміністративні правопорушення судами адміністративної юрисдикції визначаються насамперед різною правовою природою повноважень місцевого загального суду за КУпАП і КАСУ. Якщо в порядку ст. 221 КУпАП суд є органом первинної юрисдикції та безпосередньо вирішує питання про винуватість особи і накладення адміністративного стягнення, то в порядку ст. 286 КАСУ він здійснює не первинне притягнення до відповідальності, а судовий контроль за рішенням суб'єкта владних повноважень. Водночас такий контроль не може зводитися лише до формальної перевірки компетенції органу чи дотримання процедури, оскільки обґрунтованість постанови неминуче вимагає оцінки фактичних обставин, доказів, наявності складу правопорушення, правильності кваліфікації та пропорційності застосованого стягнення. Саме тому предметні межі адміністративного суду у цій категорії справ охоплюють не лише зовнішню законність акта, а й його матеріальний складник.

Подальші наукові розробки у цьому напрямі є необхідними з огляду на нормативну непослідовність чинної моделі, за якої поєднуються різні процесуальні форми реагування на адміністративні правопорушення та різні способи судового перегляду одним і тим же судом. Потребують глибшого опрацювання межі переоцінки доказів судом адміністративної юрисдикції в контексті стандартів справедливого суду.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України; Закон від 06.07.2005 № 2747-IV // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15

2. Капинос О.В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 26 с. URL: https://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2021/kapynos_avtoreferat.pdf

3. Шеметенко Л.П. Суб'єкти адміністративної юрисдикції: вітчизняний та зарубіжний досвід: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Кропивницький, 2022. 224 с. URL: www.cuspu.edu.ua/images/autoreferats/2022/Shemetenko/Diss_Шеметенко

4. Козачук Д.А., Панфілов О.Є. Адміністративна відповідальність у системі адміністративно-правових заходів впливу: сучасний вимір та європейські орієнтири. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 3. С. 102–109. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/17-2.pdf

5. Кравцова Т.М., Мазепа Д.Р., Ясинська К.І. Судовий контроль у справах про адміністративні правопорушення: теорія та судова практика. *Правові новели*. 2025. № 27. С. 49–58. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/27_2025/8.pdf

6. Другий апеляційний адміністративний суд. Узагальнення судової практики з питань забезпечення громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України. 30 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/sud4851/Узагальнення.pdf

References

1. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Code of Ukraine; Law of 06.07.2005 No. 2747-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15 (in Ukrainian).

2. Kapynos O.V. Theoretical and Legal Foundations of the Functioning of Administrative Justice in Ukraine: abstract of diss. … PhD in Legal Sciences: 12.00.07. Zaporizhzhia, 2021. 26 p. URL: https://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2021/kapynos_avtoreferat.pdf (in Ukrainian).

3. Shemetenko L.P. Subjects of Administrative Jurisdiction: Domestic and Foreign Experience: diss. … PhD in Legal Sciences: 12.00.07. Kropyvnytskyi, 2022. 224 p. URL: www.cuspu.edu.ua/images/autoreferats/2022/Shemetenko/Diss_Шеметенко.pdf (in Ukrainian).

4. Kozachuk D.A., Panfilov O.Ye. Administrative Liability in the System of Administrative and Legal Measures of Influence: Modern Dimension and European Guidelines. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo.* 2025. Iss. 91, part 3. pp. 102–109. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/17-2.pdf (in Ukrainian).

5. Kravtsova T.M., Mazepa D.R., Yasynska K.I. Judicial Control in Cases of Administrative Offenses: Theory and Judicial Practice. *Pravovi novely*. 2025. No. 27. pp. 49–58. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/27_2025/8.pdf (in Ukrainian).

6. Second Administrative Court of Appeal. Generalization of judicial practice on issues of ensuring public order and security, national security and defense of Ukraine. 30 p. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/sud4851/Узагальнення.pdf (in Ukrainian).

Mariia KRAVCHUK
postgraduate student, Educational and Scientific Institute of Law, Law Enforcement Activities and Psychology of the Penitentiary Academy of Ukraine; judge of the Snovsky District Court of Chernihiv region
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1414-3681

THE LIMITS OF REVIEW OF ADMINISTRATIVE OFFENCE CASES BY COURTS OF ADMINISTRATIVE JURISDICTION

The paper examines the jurisdictional and substantive limits of consideration of administrative offence cases by administrative courts in Ukraine. The study is based on the coexistence of two procedural models within which the same local general court may act, on the one hand, as a body of primary jurisdiction under Article 221 of the Code of Ukraine on Administrative Offences and, on the other hand, as an administrative court reviewing decisions of public authorities under Article 286 of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. It is argued that these models differ in their legal nature and procedural purpose. Particular attention is paid to cases challenging resolutions on administrative liability issued by public administration bodies. The paper substantiates that judicial review in such disputes cannot be reduced to formal verification of competence and procedure. Taking into account the criteria set forth in Article 2 of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine, as well as the requirements of Articles 251 and 280 of the Code of Ukraine on Administrative Offences, the author proves that an administrative court must assess whether the authority established relevant factual circumstances, properly identified the elements of the offence, relied on admissible and sufficient evidence, correctly classified the act, and imposed a proportionate sanction. The paper further demonstrates that the subject-matter limits of administrative jurisdiction in this category of cases cover not only the external legality of the administrative act but also its substantive justification. Such an approach follows from the nature of the right to a fair trial, from the compensatory and guarantee-oriented function of judicial control, and from scholarly positions and case law. It is concluded that further research is needed to clarify the scope of evidentiary reassessment by administrative courts and to improve the doctrinal consistency of the current Ukrainian model.

Keywords: *Code of Ukraine on Administrative Offences, administrative tort law, administrative offences, administrative liability, public administration bodies, legal liability, judicial process, qualification issues, mechanism of legal regulation, foreign experience*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.14
УДК 343.9

Юрій Вікторович ***НІКІТІН***
д.ю.н., професор, Київський університет права НАН України
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8568-7180
Роман Олександрович ***КОРОТЯ***
аспірант, Київський університет права НАН України
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5976-2181

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті окреслено ознаки об'єкта легалізації майна. Визначено, що родовим об'єктом легалізації майна є сфера господарської діяльності, яка є широкою за змістом й охоплює як суспільні відносини власне у сфері виробництва та суспільного розподілу товарів та послуг, так і суспільні відносини у сфері функціонування економічних та фінансових інструментів. Визначено, що безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 Кримінального Кодексу України, має характеризувати не лише суспільні відносини, яким безпосередньо завдано шкоду, але й відображати ознаки його родового об'єкту, що у нашому випадку становить сферу господарської діяльності.

Ключові слова: *об'єкт кримінального правопорушення, родовий та безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, предмет складу кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, легалізація (відмивання) майна, злочинність, кримінальне законодавство*

Стаття надійшла 18.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

За загальним правилом статті про кримінальні правопорушення групуються у тексті кримінального закону за родовим об'єктом. Ст. 209, в якій закріплено норму про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, розміщено у розд. VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», а тому як родовий об'єкт складу цього кримінального правопорушення треба розглядати сферу господарської діяльності. Проте слід зауважити, що у літературі назву розд. VII Кримінального Кодексу України (ККУ) неодноразово піддано критиці як таку, що не відображає родовий об'єкт кримінальних правопорушень, закріплених у цьому розділі.

МЕТА статті – аналіз об'єкта та предмета складу кримінального правопорушення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті застосовано такі методи, як аналіз та синтез, порівняння, пояснення, формулювання логічного висновку, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

О.О. Дудоров вказує на неоднозначність назви цього розділу Особливої частини ККУ. Законодавцю можна закидати те, що ця назва, не відображаючи родовий об'єкт відповідних посягань як основу побудови Особливої частини ККУ, чітко не показує, які саме відносини поставлено під охорону за допомогою кримінально-правових норм, об'єднаних у вказаний розділ ККУ. Відчуття невдалості назви останнього посилюється, якщо взяти до уваги те, що у сфері господарської діяльності можу бути вчинено злочини, які не є власне господарськими (наприклад, підкуп службової особи юридичної особи приватного права, службове підроблення, шахрайство, привласнення або розтрата майна) [1].

У літературі висвітлено різні визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності: 1) суспільні відносини у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт чи послуг: А.О. Винник, О.З. Мармура, О.Ф. Пасєка [2], О.О. Швидкий [3]; 2) суспільні відносини у сфері економіки або економічної діяльності; 3) конгломерат відносин, що складаються в процесі руху коштів, речей, прав, дій у сфері цивільного обороту країни; 4) наявна система господарювання; 5) суспільні відносини, що утворюють систему господарювання; 6) суспільні відносини, що виникають у процесі виробництва, що виражені всією сукупністю галузей господарства суспільного продукту, його розподілу та обміну, виконання робіт та надання послуг вартісного характеру, а також у процесі формування та виконання бюджетів від результатів господарювання.

Отже, сфера господарської діяльності характеризується ознаками, які відображають її суб'єктів, що здійснюють економічну діяльність в її різних проявах, тобто промислову, торгівельну, підприємницьку або професійну діяльність, що охоплює як виробництво, так і споживання у виді розподілу і перерозподілу матеріальних та нематеріальних благ у суспільстві, що є одним із завдань держави. Тому сфера господарської діяльності як родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених у розд. VII ККУ, відображає їх багатогранність та має власне економічний характер. «Економіка» як категорія економічної науки – це сукупність суспільних відносин як у виробничій, так і у невиробничій сферах, що становить економічний базис певного суспільного ладу, або господарство певної країни або його галузь. На нашу думку, це унеможливлює визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень розд. VII ККУ виключно як господарської діяльності, а тому погоджуємося з його визначенням саме як сфери господарської діяльності, що дає змогу розкрити її у ширшому контексті економіки і віднайти місце легалізації майна у сфері господарської діяльності. [4]

Як слушно звертає увагу Ю.В. Швець, незаконні фінансові потоки (НФП) впливають на економічний та

 © Ю.В. НІКІТІН, Р.О. КОРОТЯ, 2026

соціальний розвиток будь-якої країни у безліч способів. Незадокументовані потоки коштів до країни, за її межі, а також всередині неї серйозно впливають на державні доходи, багатство, яке в іншому разі можна було б інвестувати у витрати на суспільні потреби та реалізацію економічних та соціальних реформ. Через незаконні фінансові потоки, особливо пов'язані з організованою злочинністю, також виводяться кошти із легальної економіки, що може змусити державу спрямовувати більше ресурсів на запобігання злочинної діяльності та відповіді реагування на неї, або на допомогу чи виплату компенсації жертвам. Витік ресурсів та втрата податкових надходжень, спричинені НФП, блокують процес розширення базових соціальних послуг та інфраструктурних програм, спрямованих на покращення добробуту та реалізацію можливостей всіх громадян, зокрема бідних людей [5].

Отже, виходячи з розміщення статті про легалізацію майна у розд. VII ККУ, родовим об'єктом є сфера господарської діяльності, яка є широкою за змістом та охоплює як суспільні відносини власне у сфері виробництва та суспільного розподілу товарів та послуг, так і суспільні відносини у сфері функціонування економічних та фінансових інструментів.

С.О. Харитонов розглядає легалізацію майна, одержаного злочинним шляхом як кримінальне правопорушення у сфері нормальної підприємницької діяльності, також віднісши до цієї групи: підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (ст. 205-1 ККУ); протидію законній господарській діяльності (ст. 206 ККУ); протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-1 ККУ); умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1 ККУ); маніпулювання на організованих ринках (ст. 222-1 ККУ); маніпулювання на енергетичному ринку (ст. 222-2 ККУ); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 ККУ); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 ККУ); розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках (ст. 232 ККУ); незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232-1 ККУ); незаконне використання інсайдерської інформації стосовно оптових енергетичних продуктів (ст. 232-3 ККУ) [6].

Відмінності у визначенні видового об'єкта та віднесення до нього різних за своїми ознаками кримінальних правопорушень викликають сумнів у можливості виділення універсальних ознак кримінальних правопорушень, які могли б бути близькими або однорідними з легалізацією майна, отриманого злочинним шляхом, за винятком хіба що кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209-1 ККУ, тобто умисного порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. І навіть у цьому разі, на нашу думку, наявність двох кримінальних правопорушень, які посягають на встановлений порядок запобігання та протидії легалізації майна, є недостатньо для визначення видового об'єкта. Водночас це не спростовує можливості виділення видових об'єктів інших кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Водночас можливість виділення видового об'єкта серед кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності не означає можливість і доцільність його виділення з усіх вказаних кримінальних правопорушень. Це обумовлює наявність у розд. VII ККУ як тих кримінальних правопорушень, які можуть бути об'єднані за критерієм видового об'єкта, так і тих, стосовно яких це не є можливим з огляду на відсутність у згаданому розділі ККУ інших однорідних кримінальних правопорушень. Саме до таких кримінальних правопорушень відноситься легалізація майна, а тому вважаємо недоцільним виділення видового об'єкта цього кримінального правопорушення, обмежуючись встановленням родового об'єкта.

Варто вказати, що у проєкті нового ККУ норму про легалізацію майна розміщено у розд. 6.3 «Кримінальні правопорушення проти фінансів», в якому об'єднано злочини і кримінальні проступки, що спричинюють шкоду відносинам, які складаються у процесі фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарської діяльності. Причому легалізацію майна виокремлено в окремий підрозділ і охоплює цілу низку кримінальних правопорушень: 1) легалізація (відмивання) активів (доходів), одержаних злочинним шляхом (ст. 6.3.31); 2) легалізація (відмивання) активів (доходів), одержаних злочинним шляхом, вчинена з необережності (ст. 6.3.32); 3) неналежне інформування про операції, які підлягають фінансовому моніторингу (ст. 6.3.35); 4) розголошення таємниці фінансового моніторингу (ст. 6.3.36).

Справді, у недалекому минулому у судовій практиці траплялися випадки, за яких суди кваліфікували розпорядження майном, здобутим злочинним шляхом на власний розсуд, як легалізацію майна. Прикладом цього є вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 18 лютого 2014 р., яким ОСОБА_1 та ОСОБА_2 визнано винуватими у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 209 КК. Зокрема, ОСОБА_1 за попередньою змовою з ОСОБА_2, вчинив таємне викрадення грошових коштів з магазину на суму 474 184 грн, тобто в особливо великому розмірі, з яких 42 400 грн витратив на придбання автомобіля. Зазначені дії суд кваліфікував як легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, а саме вчинення правочину з коштами, здобутими внаслідок вчинення предикатного злочину – крадіжки. В апеляційному порядку вирок не переглядався (№ 1527/9184/12) [7].

Проте таке правозастосування було завідомо помилковим, оскільки не узгоджувалося з приписами ст. 209 ККУ у редакції, тоді чинній. Зокрема, беручи до уваги положення ст. 209 ККУ у редакції Закону України № 4025-VI від 15 листопада 2011 р., під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, слід розуміти вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження коштів чи володіння ними, прав на такі кошти, джерела їх походження, а також вчинення з такими коштами фі-

нансової операції чи укладення стосовно них угоди за умови усвідомлення особою того, що їх одержано незаконно. Під діями, спрямованими на приховання чи маскування незаконного походження коштів, одержаних унаслідок вчинення предикатного діяння чи володіння ними, а так само прав на них, джерела їх походження слід розуміти будь-які дії особи, за допомогою яких маскується чи приховується факт одержання таких коштів, що передував легалізації (відмиванню) цих доходів. Тому обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину є спеціальна мета легалізації, тобто надання правомірного вигляду володінню, користуванню та розпорядженню коштами та майном. Це чітко розмежовує легалізацію майна та розпорядження майном, здобутим злочинним шляхом на власний розсуд. Тому заради справедливості слід вказати, що у сучасній практиці судів випадків ототожнення легалізацію майна та розпорядження, майном, здобутим злочинним шляхом на власний розсуд, не виявлено.

Вважаємо, що безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 ККУ, має характеризувати не лише суспільні відносини, яким безпосередньо завдано шкоду, але й відображати ознаки його родового об'єкта, що у нашому випадку становить сферу господарської діяльності.

ВИСНОВКИ

Отже, родовим об'єктом легалізації майна є сфера господарської діяльності, яка є широкою за змістом та охоплює як суспільні відносини власне у сфері виробництва та суспільного розподілу товарів та послуг, так суспільні відносини у сфері функціонування економічних та фінансових інструментів.

Безпосереднім об'єктом легалізації майна є суспільні відносини стосовно легального обороту грошей і майна, що охоплює окремі аспекти господарського (економічного) обороту – сфери обороту товару (взаємозамінних товарів) та послуг, що має на меті отримання прибутку, та цивільного обороту – системи відносин, метою якої є вільне відчуження об'єктів цивільних прав або їх перехід від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим способом (ст. 178 Цивільного Кодексу України).

Обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 ККУ, є його предмет – майно, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Під майном у такому разі слід розуміти рухоме і нерухоме майно, кошти (готівкові і безготівкові гроші як в національній, так і в іноземній валюті), права на такі кошти чи майно, віртуальні активи, електронні гроші та інші види активів.

Список використаних джерел

1. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ, 2017. 872 с.
2. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (в схемах) / А.О. Винник та ін. Львів, 2023. 160 с.
3. Швидкий О.О. Кримінально-правова характеристика об'єкта та предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 6. С. 167-172.
4. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ, 2006. С. 79.
5. Швець Ю.В. Злочинний обіг активів у фокусі кримінологічного аналізу. *Legal Bulletin.* 2025. No 2 (16). С. 153-154.
6. Харитонов С.О. Система кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 62.
7. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / П.П.Андрушко та ін. Київ, 2024. 494 с.
8. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси № 1527/9184/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/37245789

References

1. Dudorov O.O. Criminal law: theory and practice (selected works). Kyiv, 2017. 872 p. (in Ukrainian).
2. Criminal offenses in the sphere of economic activity (in schemes) / A.O. Vynnyk et al. Lviv, 2023. 160 p. (in Ukrainian).
3. Shvydkyi O.O. Criminal law characteristics of the object and subject of legalization (laundering) of property obtained by crime. *Academic notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: legal sciences*. 2023). Vol. 34 (73). No. 6. pp. 167-172. (in Ukrainian).
4. Zavadskyi Y.S., Osovska T.V., Yushkevych O.O. Economic Dictionary. Kyiv, 2006. P. 79. (in Ukrainian).
5. Shvets Y.V. Criminal circulation of assets in the focus of criminological analysis. *Legal Bulletin*. 2025. No. 2 (16). pp. 153-154. (in Ukrainian).
6. Kharytonov S.O. System of criminal offenses in the sphere of economic activity. *Law and Society*. 2023. No. 6. P. 62. (in Ukrainian).
7. Draft of the new Criminal Code of Ukraine: prerequisites for development, conceptual principles, main provisions: monograph / P.P. Andrushko et al. Kyiv, 2024. 494 p. (in Ukrainian).
8. Verdict of the Suvorovskyi District Court of Odesa No. 1527/9184/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/37245789. (in Ukrainian).

Yurii NIKITIN
Doctor of Legal Sciences, Professor, Kyiv University of Law of NAS of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8568-7180

Roman KOROTIA
postgraduate student, Kyiv University of Law of NAS of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5976-2181

OBJECT AND SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENCE OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL MEANS

It is determined that the generic object of property legalization is the sphere of economic activity, which is broad in content and covers both social relations in the sphere of production and social distribution of goods and services, and social relations in the sphere of functioning of economic and financial instruments. The direct object of property legalization is social relations regarding the legal turnover of money and property, which covers certain aspects of economic (economic) turnover - the sphere of turnover of goods (interchangeable goods) and services, which aims to make a profit, and civil turnover - a system of relations, the purpose of which is the free alienation of objects of civil rights or their transfer from one person to another by succession or inheritance or in another way (Article 178 of the Civil Code of Ukraine). A mandatory sign of a criminal offense, provided for in Article 209 of the Criminal Code, is its subject - property, in respect of which the factual circumstances indicate its criminal acquisition. In this case, property should be understood as movable and immovable property, funds (cash and non-cash money in both national and foreign currency), rights to such funds or property, virtual assets, electronic money and other types of assets. It is justified that actions aimed at concealing or masking the illegal origin of funds received as a result of committing a predicate act or possessing them, as well as rights to them, the source of their origin should be understood as any actions of a person by means of which the fact of receiving such funds, which preceded the legalization (laundering) of these incomes, is masked or concealed. Therefore, a mandatory feature of the subjective side of this element of the crime is the special purpose of legalization, i.e. giving a lawful appearance to the possession, use and disposal of funds and property. This clearly distinguishes the legalization of property and the disposal of property obtained by criminal means at one's own discretion. Therefore, for the sake of fairness, it should be noted that in modern court practice, cases of identification of legalization of property and disposal of property obtained by criminal means at one's own discretion aren't identified. It is determined that the direct object of a criminal offense, provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, must characterize not only social relations that are directly harmed, but also reflect the features of its generic object, which in our case is the sphere of economic activity. Differences in the definition of a specific object and the attribution to it of criminal offenses that are different in their features raise doubts about the possibility of distinguishing universal features of criminal offenses that could be close or homogeneous with the legalization of property obtained by criminal means, with the exception of the criminal offense provided for in Art. 209-1 of the Criminal Code, i.e. intentional violation of the requirements of the legislation on prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction. And even in this case, in our opinion, the presence of two criminal offenses, as encroaching on the established procedure for preventing and countering the legalization of property, is not enough to determine a specific object. At the same time, this does not refute the possibility of distinguishing specific objects of other criminal offenses in the field of economic activity. At the same time, the possibility of distinguishing a specific object among criminal offenses in the field of economic activity does not mean the possibility and expediency of its separation in relation to all the specified criminal offenses.

Keywords: *object of a criminal offense, generic and direct object of a criminal offense, subject of a criminal offense, criminal liability, legalization (laundering) of property, crime, criminal legislation*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.15
УДК 341.9:339.9

Антоніна Євгенівна ***ЗУБАРЕВА***
к.ю.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3994-2698
e-mail: antonina.zubareva@lnu.edu.ua

ПРОЦЕДУРНІ СТАНДАРТИ АНТИДЕМПІНГОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ У СИСТЕМІ СОТ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено процедурні стандарти проведення антидемпінгових розслідувань у межах системи Світової організації торгівлі (СОТ) та їх значення для зовнішньоекономічної діяльності. Проаналізовано положення Угоди про застосування статті VI ГАТТ 1994 р., національне законодавство України у сфері застосування антидемпінгових заходів та практику врегулювання спорів СОТ. Особливу увагу приділено стандартам оцінки доказів, встановлення шкоди для національної галузі та дотримання процесуальних гарантій під час антидемпінгових розслідувань.

Ключові слова: *антидемпінгові процедури, антидемпінгові розслідування, Світова організація торгівлі (СОТ), стандарти СОТ, зовнішньоекономічна діяльність, торговельний захист, приватноправові інтереси*

Стаття надійшла 09.03.2026 Статтю прийнято 16.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Правове регулювання міжнародної торгівлі ґрунтується на поєднанні принципу її лібералізації, з можливістю застосування державами інструментів торговельного захисту. Одним з таких інструментів є антидемпінгові заходи, спрямовані на протидію імпорту товарів за цінами, нижчими за їх нормальну вартість, та усунення шкоди, заподіяної національним товаровиробникам. Правові засади застосування антидемпінгових заходів у межах Світової організації торгівлі (СОТ) закріплено в Генеральній угоді з тарифів і торгівлі 1994 р. та деталізовані в Угоді про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р., яка встановлює стандарти проведення антидемпінгових розслідувань і застосування відповідних мит. Для України як держави-члена СОТ забезпечення відповідності національного правового регулювання антидемпінгових процедур міжнародним стандартам має важливе значення у контексті здійснення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Водночас такі процедури безпосередньо впливають на суб'єктів ЗЕД, зокрема експортерів, імпортерів та національних виробників. Це зумовлює необхідність їх дослідження, не лише з позицій публічно-правового регулювання, але й з урахуванням приватноправових інтересів учасників зовнішньої торгівлі.

МЕТА дослідження полягає у визначенні процесуальних стандартів антидемпінгових розслідувань у системі СОТ та їх значення для ЗЕД, а також у з'ясуванні відповідності українського правового регулювання антидемпінгових процедур стандартам СОТ з урахуванням приватноправових інтересів учасників міжнародної торгівлі.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень міжнародних договорів СОТ та національного законодавства України у сфері застосування антидемпінгових заходів. За допомогою системного та порівняльно-правового методів досліджено практику врегулювання спорів СОТ і визначено основні підходи до тлумачення процедурних стандартів проведення антидемпінгових розслідувань.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблематика застосування антидемпінгових заходів та їх правового регулювання в межах міжнародної торговельної системи привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. У доктрині міжнародного економічного права окремі аспекти застосування антидемпінгових заходів, їх відповідності правилам СОТ та практики врегулювання відповідних спорів досліджували, зокрема, C. Bown, G. Cook, S. Kuplewatzky, S. Shadikhodjaev, W. Zhou та ін. В українській правовій науці питання застосування механізмів торговельного захисту у сфері ЗЕД розглядали О. Атаманчук, О. Барікова, О. Герасимчук, Н. Краснікова, О. Михайленко та ін. Водночас у доктрині аналіз антидемпінгових процедур здебільшого зосереджено на їх публічно-правових або економічних аспектах, тоді як їх вплив на приватноправові інтереси учасників ЗЕД залишається недостатньо висвітленим, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Як зазначено вище, міжнародна торгівля функціонує на основі принципів лібералізації, а також поступового усунення обмежень у доступі товарів до національних ринків. Водночас вона передбачає можливість застосування механізмів захисту національних виробників від недобросовісної конкуренції з боку іноземних суб'єктів господарювання. У праві міжнародної торгівлі такі механізми визначено як інструменти торговельного захисту (*trade remedies*), до яких належать антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи, передбачені відповідними угодами СОТ. Серед вказаних інструментів антидемпінгові заходи посідають важливе місце як засіб реагування на випадки недобросовісної цінової конкуренції у міжнародній торгівлі.

Правові засади застосування антидемпінгових заходів у межах багатосторонньої торговельної системи визначено ст. VI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р., а також Угодою про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р. (Антидемпінгова угода СОТ). Ці міжнародні договори встановлюють умови та процедури запровадження антидемпінгових заходів державами-членами СОТ. Зокрема,

 © А.Є. ЗУБАРЕВА, 2026

відповідно до ст. VI ГАТТ 1994 р. демпінг має місце у разі ввезення товару на ринок іншої держави за ціною, нижчою від його нормальної вартості [1]. Зі свого боку, Антидемпінгова угода СОТ деталізує правила визначення демпінгу та процедури антидемпінгових розслідувань, зокрема стосовно встановлення демпінгу (ст. 2), визначення шкоди для національної галузі (ст. 3) та ініціювання антидемпінгового розслідування (ст. 5) [2]. Отже, міжнародні договори СОТ встановлюють базові правові рамки застосування антидемпінгових заходів, що визначають умови їх використання державами та процедури проведення антидемпінгових розслідувань.

У науковій літературі антидемпінгові заходи розглянуто як важливий механізм торговельного захисту, що дає державам змогу реагувати на прояви недобросовісної цінової конкуренції у міжнародній торгівлі. Зокрема, C. Bown зауважує, що з часом антидемпінгові процедури перетворилися на один з найбільш поширених інструментів торговельної політики, що активно застосовується членами СОТ. Це забезпечує обмеження негативного впливу демпінгового імпорту на національні галузі виробництва [3]. Крім того, W. Zhou та X. Qu підкреслили особливу роль антидемпінгових заходів у міжнародній торговельній системі, зазначивши, що правила СОТ передбачають певну гнучкість для держав-членів у реагуванні на ринкові викривлення, спричинені державним втручанням [4]. Водночас S. Shadikhodjaev наголосив, що у межах системи СОТ держави можуть застосовувати спеціальні антидемпінгові мита до імпортованих товарів, які продаються за демпінговими цінами, з метою нейтралізації шкоди, завданої національній галузі внаслідок такої недобросовісної торговельної практики [5]. Так, антидемпінгові процедури у сучасній системі міжнародної торгівлі розглядаються як один із ключових механізмів торговельного захисту, ефективність якого безпосередньо пов'язана з дотриманням стандартів і гарантій, передбачених правилами СОТ.

Перераховані стандарти, сформульовані у межах угод СОТ, підлягають імплементації у національні правові системи держав-членів, що зумовлює формування відповідних механізмів застосування антидемпінгових процедур на внутрішньому рівні. У цьому контексті особливого значення набуває правове регулювання антидемпінгових заходів у сфері ЗЕД, оскільки їх застосування безпосередньо впливає на права та інтереси суб'єктів міжнародної торгівлі – експортерів, імпортерів та національних виробників.

В Україні правове регулювання застосування антидемпінгових заходів здійснюється відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р. (далі – Закон про захист). Антидемпінгове розслідування проводиться з метою встановлення факту демпінгового імпорту, наявності шкоди для національного товаровиробника та причинно-наслідкового зв'язку між ними (ст. 7). За його результатами можуть застосовуватися відповідні заходи, зокрема запровадження попереднього або остаточного антидемпінгового мита (ст.ст. 16, 18) [6]. Загальні засади здійснення ЗЕД визначено Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р., що встановлює правовий статус суб'єктів ЗЕД та основні принципи державного регулювання відповідних відносин (ст.ст. 2, 3). [7] Так, законодавство України формує нормативні засади застосування антидемпінгових заходів та визначає основні умови участі суб'єктів ЗЕД у відповідних розслідуваннях.

В межах національного правового регулювання антидемпінгових процедур особливого значення набуває участь суб'єктів ЗЕД у відповідних розслідуваннях, оскільки застосування антидемпінгових заходів безпосередньо впливає на правове становище учасників міжнародної торгівлі та їх можливість реалізовувати передбачені законодавством процесуальні права.

У законодавстві України участь суб'єктів ЗЕД в антидемпінгових розслідуваннях реалізується через категорію заінтересованих сторін. Відповідно до Закону про захист такими можуть бути, зокрема, іноземні виробники, експортери або імпортери товару, що є об'єктом розслідування, національні товаровиробники подібного товару, а також інші суб'єкти, інтереси яких пов'язано з проведенням відповідного розслідування (ст. 1). Їх участь у процедурі передбачає можливість подання інформації та доказів, викладення позиції щодо обставин справи та участь у слуханнях (ст.ст. 9–12) [6]. Відтак, передбачені законодавством процесуальні механізми спрямовано на забезпечення врахування інтересів заінтересованих сторін під час проведення антидемпінгових розслідувань.

Процесуальні гарантії участі заінтересованих сторін визначаються і на міжнародному рівні. Зокрема, Антидемпінгова угода СОТ встановлює стандарти проведення антидемпінгових розслідувань, спрямовані на забезпечення участі сторін у відповідних процедурах. У ст. 6 цієї угоди сторонам надається можливість подавати докази, надавати пояснення та брати участь у слуханнях під час розслідування (ст. 6.2). Крім того, вона передбачає обов'язок органів розслідування забезпечувати прозорість та належне обґрунтування рішень (ст. 12), можливість їх судового або адміністративного перегляду (ст. 13) [2]. З огляду на це, стандарти СОТ формують комплекс процесуальних гарантій участі сторін у антидемпінгових розслідуваннях, що окреслює прозорість процедур та належне врахування інтересів учасників міжнародної торгівлі.

Практичне значення процедурних стандартів антидемпінгових розслідувань чітко простежується у практиці врегулювання спорів у межах системи СОТ. Як зазначає G. Cook, застосування правил СОТ у процесі розгляду спорів супроводжується формуванням та поступовим уточненням процедурних підходів до розгляду відповідних справ, зокрема стосовно прозорості процедур, доступу сторін до інформації та можливостей їх участі у процесі. Саме практика панелей та Апеляційного органу відіграє важливу роль у конкретизації змісту таких процедурних вимог та їх практичному застосуванні. [8]. Враховуючи наведене, можна зазначити, що практика врегулювання спорів у межах СОТ сприяє уточненню змісту процедурних вимог угод СОТ, зокрема стосовно стандартів оцінювання доказів, встановлення шкоди для національної галузі та обґрунтування висновків органів розслідування.

З метою комплексного аналізу практики СОТ у сфері застосування антидемпінгових заходів доцільно звернутися як до завершених спорів, в яких органи врегулювання спорів вже сформували відповідні правові підходи, так і до сучасних справ, що перебувають на

різних стадіях розгляду та відображають актуальні тенденції розвитку цієї практики.

Показовим прикладом спору у сфері застосування антидемпінгових заходів в межах механізму врегулювання спорів СОТ є справа «Корея – антидемпінгові мита на пневматичні клапани з Японії» (Korea – Anti-Dumping Duties on Pneumatic Valves from Japan, WT/DS504) [9]. Спір ініційовано Японією у зв'язку із запровадженням Республікою Корея антидемпінгових мит на імпорт пневматичних клапанів. Японія стверджувала, що відповідні заходи та проведене розслідування не відповідали вимогам ст. VI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р., а також низці положень Угоди про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р., зокрема ст.ст. 1, 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 4.1, 6.5, 6.5.1, 6.9, 12.2 та 12.2.2. Зазначені положення стосуються, зокрема, порядку визначення шкоди для національної галузі, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і шкодою, використання доказів та конфіденційної інформації, а також вимог до розкриття фактів і обґрунтування рішень органів розслідування. Рекомендації та рішення у спорі прийнято Органом врегулювання спорів СОТ 30 вересня 2019 р. Сторони погодили розумний строк для їх імплементації тривалістю вісім місяців (до 30 травня 2020 р.) та узгодили процедури на випадок можливих подальших проваджень стосовно виконання відповідно до ст.ст. 21 і 22 Домовленості про правила і процедури врегулювання спорів [10]. Зазначена справа стосується оцінки відповідності антидемпінгових заходів вимогам Антидемпінгової угоди.

Ще одним прикладом завершеної справи у сфері застосування антидемпінгових заходів у практиці СОТ є «Китай – компенсаційні та антидемпінгові мита на зерноорієнтовану електротехнічну сталь зі Сполучених Штатів Америки» (China – Countervailing and Anti-Dumping Duties on Grain Oriented Flat-rolled Electrical Steel from the United States, WT/DS414) [11]. Спір ініційовано США у зв'язку із запровадженням Китаєм антидемпінгових та компенсаційних мит на імпорт зерноорієнтованої електротехнічної сталі (GOES). США стверджували, що проведене Міністерством торгівлі Китаю (MOFCOM) розслідування не відповідало вимогам Угоди про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р., зокрема стосовно оцінювання доказів шкоди для національної галузі відповідно до ст.ст. 3.1, 3.2, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і шкодою відповідно до ст. 3.5 цієї угоди. В межах спору органи врегулювання спорів СОТ розглядали питання відповідності проведеного розслідування вимогам ст. 3 Антидемпінгової угоди, яка передбачає необхідність об'єктивного аналізу доказів під час встановлення шкоди для національної галузі, а також ст.ст. 6.8 і 6.9 – стосовно використання наявних фактів і розкриття істотних подій у межах антидемпінгового розслідування. Панель встановила, що окремі аспекти аналізу шкоди та причинно-наслідкового зв'язку, здійсненого китайським органом розслідування, не відповідали вимогам цих положень, зокрема через недостатнє оцінювання впливу інших факторів, які могли впливати на стан національної галузі. Апеляційний орган підтвердив висновки панелі про необхідність об'єктивного аналізу доказів під час оцінювання впливу імпорту на ціни та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і шкодою [12]. Це рішення стало важливим прикладом практики СОТ з тлумачення та застосування положень ст.ст. 3 і 6 Антидемпінгової угоди.

З урахуванням наведеного можна зауважити, що практика СОТ приділяє значну увагу перевірці того, чи здійснюють національні органи розслідування об'єктивне та належно обґрунтоване оцінювання доказів під час встановлення шкоди для національної галузі та причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і відповідною шкодою. Це підтверджує важливу роль механізму врегулювання спорів СОТ у забезпеченні дотримання вимог Антидемпінгової угоди під час застосування антидемпінгових заходів.

Доцільно звернутися також до аналізу сучасних спорів у практиці СОТ, що перебувають на різних стадіях розгляду в межах механізму врегулювання спорів. Дослідження таких справ дає змогу окреслити актуальні тенденції застосування антидемпінгових заходів, а також виявити проблемні аспекти дотримання процедурних стандартів під час проведення відповідних розслідувань. У цьому контексті далі розглянуто кілька спорів, пов'язаних із застосуванням антидемпінгових заходів різними членами СОТ, зокрема Китаєм та ЄС. Водночас варто зазначити, що на момент підготовки цього дослідження розгляд відповідних справ ще триває, тому їх аналіз ґрунтується передусім на позиціях сторін та матеріалах проваджень.

Однією з сучасних справ у практиці СОТ з дотримання процедурних стандартів застосування антидемпінгових заходів є спір «Китай – попередні антидемпінгові мита на бренді з Європейського Союзу» (China – Provisional Anti-Dumping Duties on Brandy from the European Union, WT/DS631) [13]. Спір ініційовано ЄС у листопаді 2024 р. шляхом подання запиту про консультації відповідно до ст.ст. 4 і 1.1 Домовленості про правила і процедури врегулювання спорів СОТ, ст. XXIII ГАТТ 1994 р. та ст. 17.3 Угоди про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р. (Антидемпінгової угоди) у зв'язку із запровадженням Китаєм попередніх антидемпінгових мит на імпорт бренді з ЄС. У запиті про консультації ЄС ставить під сумнів відповідність зазначених заходів вимогам Антидемпінгової угоди, зокрема стосовно належного оцінювання доказів демпінгу та шкоди для національної галузі, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і шкодою. Окремі зауваження стосуються дотримання процедурних вимог під час ініціювання та проведення антидемпінгового розслідування, а також застосування попередніх антидемпінгових заходів. Крім того, ЄС ставить під сумнів обґрунтованість попереднього визначення загрози матеріальної шкоди для національної галузі Китаю, зазначаючи, що відповідні висновки могли ґрунтуватися на припущеннях, а не на об'єктивному аналізі фактів [14]. Цей спір привертає увагу до необхідності належного обґрунтування попередніх висновків органів розслідування та дотримання вимог Антидемпінгової угоди під час застосування тимчасових антидемпінгових заходів.

Схожі питання про дотримання процедурних стандартів антидемпінгових розслідувань порушуються і в інших сучасних спорах СОТ. Зокрема, у справі «Європейський Союз – антидемпінгові заходи щодо імпорту жирних кислот з Індонезії» (European Union – Anti-

Dumping Measures on Imports of Fatty Acid from Indonesia, WT/DS622) [15] розглядається питання відповідності антидемпінгових заходів ЄС вимогам Антидемпінгової угоди. Спір ініційовано Індонезією у 2024 р. у зв'язку із застосуванням ЄС антидемпінгових мит на імпорт жирних кислот індонезійського походження. Для розгляду спору створено панель СОТ, що сформовано у 2025 р., а підготовка звіту панелі з огляду на складність справи очікується не раніше 2026 р. Предметом спору є оцінювання відповідності проведеного ЄС антидемпінгового розслідування вимогам Антидемпінгової угоди. Індонезія, зокрема, ставить під сумнів правильність визначення демпінгової маржі, оцінювання шкоди для національної галузі та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і відповідною шкодою. У цьому контексті оскаржуються аспекти застосування ст.ст. 2 і 3 Антидемпінгової угоди, які визначають правила встановлення демпінгу та критерії оцінювання шкоди для національної галузі, а також дотримання процедур проведення антидемпінгового розслідування відповідно до ст. 6 цієї угоди [16]. Отже, зазначений спір акцентує на перевірці правильності методології визначення демпінгу та оцінюванні шкоди під час проведення антидемпінгових розслідувань.

Можна констатувати, що сучасні спори у практиці СОТ, пов'язані із застосуванням антидемпінгових заходів, значно зосереджено на питаннях належного обґрунтування висновків органів розслідування та коректності оцінювання доказів під час визначення демпінгу і шкоди для національної галузі. Як свідчать розглянуті справи, предметом оскарження часто стають як методологія встановлення демпінгової маржі, так і правильність визначення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і відповідною шкодою. Це, зі свого боку, свідчить про зростання значення процедурних стандартів Антидемпінгової угоди, які покликано забезпечити об'єктивність та належне обґрунтування рішень органів розслідування під час застосування антидемпінгових заходів.

Підходи, виявлені під час правового аналізу практики СОТ стосовно застосування антидемпінгових заходів, знаходять підтвердження і в науковій доктрині. Зокрема, S. Shadikhodjaev звертає увагу на те, що положення ст. 2.2.1.1 Антидемпінгової угоди встановлюють важливе правило про використання облікових записів виробника як основного джерела інформації для визначення витрат виробництва за умови, що такі записи відповідають загальноприйнятим принципам бухгалтерського обліку та належно відображають витрати, пов'язані з виробництвом і продажем товару [5]. Водночас у науковій літературі увагу звернено на значення процесуальних гарантій у торговельних розслідуваннях. Так, S. Kuplewatzky підкреслює, що систему доступу до інформації у торговельних розслідуваннях спрямовано на забезпечення належних процесуальних гарантій для заінтересованих сторін через доступ до неконфіденційної частини матеріалів справи та можливість подання зауважень у межах процедури, водночас поєднуючи захист прав сторін з необхідністю збереження конфіденційності інформації [18]. У цьому контексті аналіз сучасної юриспруденції СОТ, здійснений W. Zhou та X. Qu, свідчить про важливу роль практики врегулювання спорів у тлумаченні та розвитку положень Антидемпінгової угоди, зокрема стосовно застосування методологій визначення демпінгу та оцінювання доказів у межах антидемпінгових розслідувань [4]. Зазначені висновки узгоджуються з результатами проведеного аналізу практики СОТ у розглянутих справах, в яких предметом спору також були питання належного оцінювання доказів та дотримання процедурних стандартів антидемпінгових розслідувань.

ВИСНОВКИ

Міжнародно-правовий аналіз підкреслює, що антидемпінгові процедури є важливим інструментом торговельного захисту у системі СОТ, застосування якого здійснюється відповідно до правил і процедур, встановлених міжнародними договорами СОТ. Положення Угоди про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р. визначають правові засади визначення демпінгу, оцінювання шкоди для національної галузі та проведення антидемпінгових розслідувань. Їх покликано забезпечити об'єктивність оцінювання доказів, прозорість процедур і належне обґрунтування рішень органів розслідування. Аналіз законодавства України свідчить, що національне правове регулювання антидемпінгових процедур загалом відповідає основним стандартам СОТ. Водночас практика врегулювання спорів у межах СОТ підтверджує вирішальне значення належного дотримання таких стандартів під час проведення розслідувань, зокрема стосовно оцінювання доказів, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим імпортом і шкодою для національної галузі, а також забезпечення прозорості відповідних розслідувань. З урахуванням наведеного можна зробити висновок, що ефективність застосування антидемпінгових заходів значно залежить від дотримання встановлених процедурних гарантій, які забезпечують баланс між правом держав застосовувати інструменти торговельного захисту та необхідністю захисту прав учасників міжнародної торгівлі. Подальші дослідження може бути спрямовано на аналіз практики застосування антидемпінгових процедур в Україні з урахуванням розвитку юриспруденції СОТ у сфері торговельного захисту.

References

1. General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (GATT 1994). *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization*. Annex 1A. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt94_e.htm

2. Agreement on Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (Anti-Dumping Agreement). *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization*. Annex 1A. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/19-adp.pdf

3. Bown C. The WTO and Antidumping in Developing Countries. *Economics & Politics*. 2008. Vol. 20, No. 2. P. 255–288. URL: https://www.chadpbown.com/wp-content/uploads/2019/01/Bown-ECPO-2008.pdf

4. Zhou W., Qu X. Confronting the 'Non-Market Economy' Treatment: The Evolving WTO Jurisprudence on Anti-Dumping and China's Recent Practices (September 1, 2021). *UNSW Law Research Paper*. 2021. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3929143

5. Shadikhodjaev S. Input Cost Adjustments and WTO Anti-Dumping Law: A Closer Look at the EU Practice. *World Trade Review*. 2019. Vol.

18, No. 1. pp. 81–107. DOI: 10.1017/S1474745617000568

6. Law of Ukraine "On Protection of the National Producer from Dumped Imports" No. 330-XIV of 22 December 1998. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1999, No. 9–10, Art. 65. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14 (in Ukrainian).

7. Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity" No. 959-XII of 16 April 1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 1991, No. 29, Art. 377. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12 (in Ukrainian)

8. Cook G. Confidentiality and Transparency in the WTO's Party-Centric Dispute Settlement System. *Practical Aspects of WTO Litigation* / ed. J. Huerta-Goldman et al. *Kluwer Law International*, 2019. pp. 3–23. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3301863

9. Korea – Anti-Dumping Duties on Pneumatic Valves from Japan (WT/DS504). Dispute Settlement – World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds504_e.htm

10. Korea – Anti-Dumping Duties on Pneumatic Valves from Japan – Understanding between Korea and Japan regarding procedures under Articles 21 and 22 of the DSU. WT/DS504/13. 18 June 2020. World Trade Organization. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/504-13.pdf&Open=True

11. China – Countervailing and Anti-Dumping Duties on Grain Oriented Flat-rolled Electrical Steel from the United States (WT/DS414). Dispute Settlement – World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds414_e.htm

12. China – Countervailing and Anti-Dumping Duties on Grain Oriented Flat-Rolled Electrical Steel from the United States. WT/DS414. 3 September 2015. World Trade Organization. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/414-19.pdf&Open=True

13. China – Provisional Anti-Dumping Duties on Brandy from the European Union (WT/DS631). World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds631_e.htm

14. China – Provisional Anti-Dumping Duties on Brandy from the European Union: Request for Consultations. WT/DS631/1. 29 November 2024. World Trade Organization. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/631-1.pdf&Open=True

15. European Union – Anti-Dumping Measures on Imports of Fatty Acid from Indonesia (WT/DS622). World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds622_e.htm

16. European Union – Anti-Dumping Measures on Imports of Fatty Acid from Indonesia: Request for Consultations. WT/DS622/4. World Trade Organization. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/622-4.pdf&Open=True

17. Kuplewatzky N. Balancing Disclosure and Access to Documents in EU Trade Defence Investigations. *Global Trade and Customs Journal.* 2020. Vol. 15. No. 8. pp. 366–387.

Antonina ZUBAREVA
PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3994-2698
e-mail: antonina.zubareva@lnu.edu.ua

PROCEDURAL STANDARDS OF ANTI-DUMPING INVESTIGATIONS IN THE WTO SYSTEM AND THEIR SIGNIFICANCE FOR FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Introduction. *In the context of the development of the multilateral trading system and the intensification of international economic relations, anti-dumping measures have become one of the most widely used instruments of trade protection. At the same time, their application must comply with the procedural standards established by the agreements of the World Trade Organization (WTO), which are aimed at ensuring transparency of investigations, objective evaluation of evidence and protection of the rights of interested parties.*

The purpose of the paper *is to identify the procedural standards of anti-dumping investigations within the WTO system and to determine their significance for foreign economic activity, as well as to examine the compliance of Ukrainian legal regulation of anti-dumping procedures with WTO standards, taking into account the private-law interests of participants in international trade.*

Results. *The paper analyses the legal framework governing the application of anti-dumping measures within the WTO system, in particular the provisions of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 and the Agreement on Implementation of Article VI of GATT 1994. Special attention is paid to the procedural requirements for determining dumping, assessing injury to the domestic industry and establishing a causal link between dumped imports and the injury suffered. The practice of WTO dispute settlement in the field of anti-dumping measures is examined, including both completed disputes and current cases under consideration. The national legislation of Ukraine regulating anti-dumping procedures is also analysed in the context of its compliance with WTO standards.*

Conclusions. *The study confirms that compliance with procedural standards during anti-dumping investigations plays a decisive role in ensuring the legality and legitimacy of trade protection measures. These procedures have a significant private-law dimension, as they directly affect the rights and interests of participants in international trade. At the same time, WTO dispute settlement practice contributes to clarifying and further developing the procedural standards governing anti-dumping investigations.*

Keywords: *anti-dumping procedures, anti-dumping investigations, World Trade Organization (WTO), WTO procedural standards, foreign economic activity, trade remedies, private-law interests*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.16
УДК 368(004)

Андрій Володимирович ***ПЕХНИК***
к.е.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9171-7354
e-mail: apekhnyk7@ukr.net

Анна Володимирівна ***ЗАДОРОЖНА***
к.е.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9258-1679
e-mail: anna.zadorozhna@lnu.edu.ua

Вікторія Орестівна ***ДМИТРУК***
к.е.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2974-8114
e-mail: pik_viktoria@ukr.net

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Розвинена система страхування є ключовим елементом стабільного розвитку бізнесу, що дає змогу знизити ризики та підвищити інвестиційну привабливість бізнес-проєктів. Війна значно підвищує рівень ризику не лише для прямого страхування реальних військових ризиків, а й традиційних «мирних» видів страхування, таких як страхування майна або життя, ризики для яких неминуче зростають навіть поза межами реальної зони бойових дій, враховуючи, що військові ризики традиційно належать до форс-мажорних винятків зі стандартних страхових договорів. У статті досліджено реакцію українського страхового бізнесу на військові реалії, проаналізовано зміни в кількості та масштабах страхових компаній за галузями і сферами, основні тенденції у страхуванні, зроблено прогнози та рекомендації із застосування зарубіжного досвіду страхування військових ризиків.

Ключові слова: *страховий бізнес, страховий ринок, страхова компанія, воєнний стан, міжнародний бізнес*

Стаття надійшла 18.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Одним з найважливіших елементів стабільного розвитку бізнесу у будь-якій країні є наявність у ній розвинутої системи страхування, що дає змогу зменшити ризики і таким способом сприяє підвищенню інвестиційної привабливості бізнес-проєктів. Особливої актуальності це твердження набуває в умовах війни, котра значно підвищує рівень ризикованості навіть проєктів, що вважалися б достатньо безпечними за звичайних обставин.

Слід наголосити, що зазначене стосується не лише прямого страхування власне військових ризиків, але також й традиційних для будь-якої «мирної» економіки видів страхування, таких як страхування майна (нерухомість, автомобілі, обладнання та устаткування) чи життя, ризики для яких в умовах війни теж неминуче зростають навіть поза межами власне зони бойових дій. Слід також зауважити, що військові ризики традиційно належать до форс-мажорних винятків з типових страхових контрактів, тому військовий стан часто змушує вносити відповідні корективи до пропонованих страхових контрактів і у цій сфері.

Відповідно страховий бізнес в умовах війни змушений пристосовуватися до нових умов. Вивченню того, як реагує український страховий бізнес на військові реалії, присвячено цю статтю.

Об'єктом дослідження є діяльність страхових компаній та динаміка страхового ринку України в умовах війни, а предметом дослідження – тенденції та напрями трансформації українського страхового ринку в цих умовах.

МЕТА дослідження – виявити сучасні проблеми та тенденції розвитку страхового ринку України в умовах воєнного стану, і на основі цього окреслити перс пективи його розвитку та можливі шляхи вдосконалення.

Аналіз досліджень

Питання розвитку страхування та різні аспекти функціонування страхового бізнесу в Україні вивчали такі дослідники, як М. Абрамов, Д. Агарков, Р. Антонів, В. Базилевич, Н. Базилевська, Л. Богріновцева, С. Бровко, О. Вірбулевська, В. Вітлінський, Н. Внукова, В. Волкова, Л. Временко, О. Гаманкова, Т. Гузенко, Д.Давиденко, С. Діденко, В.Диба, О. Длугопольський, Л. Добрик, Л. Крот, А. Калугар, К. Кондратенко, С. Кучерівська, С. Лайчук, І. Малікова, А. Марина, О. Марценюк, О. Маслій, І. Мачуська, Ю. Машина, В. Мельник, С. Мироненко, Н. Міловська, А. Могилова, Р. Пікус, А. Пластун, Ю. Павлова, Д. Поліщук, О. Пономарьова, Д. Попович, Л. Руденко, І. Рудь, Ю. Русіна, І. Рябінін, Д. Тарасенко, О. Тарасенко, Г. Тарасюк, І.Сидорчук, Р. Сніщенко, В. Успаленко, Д. Хропонюк, О. Чернишова, В. Черняховський, А. Чорновол, І. Чуницька, В. Шорох та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, питання розвитку страхового бізнесу в Україні та його адаптації до умов війни і досі залишається надзвичайно актуальним і потребує подальших досліджень.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці вітчизняних фахівців у галузі розвитку страхового бізнесу та страхових компаній в Україні. Для вирішення поставлених у статті завдань застосовано загально наукові та спеціальні пізнавальні методи: системний підхід (вивчення проблеми адаптації українських страхових компаній до реалій військового часу), фінансово-економічний та порівняльний аналіз (для вивчення загальних закономірностей та тенденцій розвитку страхового бізнесу в Україні, а також передового зарубіжного

© А.В. ПЕХНИК, А.В. ЗАДОРОЖНА, В.О. ДМИТРУК, 2026

досвіду у сфері страхування військових ризиків).

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналіз розвитку страхового бізнесу в Україні під час війни дає змогу виявити низку важливих тенденцій.

Передусім кидається у вічі значна тенденція до концентрації та укрупнення страхового бізнесу. Це можна добре побачити на діаграмі (рис. 1).

Як бачимо, під час війни для страхового сектору, як і для інших пов'язаних з фінансами секторів, характерна чітка тенденція до концентрації – частка 10 найбільших страховиків протягом війни зросла більш ніж на 10 %, і зараз вона становить близько 63 %. Відчутно більшою (з очевидних причин, тобто через високі вимоги до власного капіталу) є лише концентрація у банківському секторі, де на 10 найбільших банків припадає близько 77 % ринку.

Водночас слід зауважити, що банківський сектор є відносно стабільним і рівень його концентрації протягом усього часу війни залишається практично незмінним.

Що стосується кількості дрібних страхових компаній, аналіз статистики показує, що протягом війни їх кількість неухильно скорочується.

Так, якщо станом на 30 травня 2023 р. в Україні працювало 115 ризикових страховиків, то на 30 червня 2024 р. їх стало 78, станом на 19 липня 2024 р. їх залишилось 73, у жовтні 2024 – 64, на 12 березня 2025 р. – 54 [5-11].

Якщо у жовтні 2024 р. працювали 11 life-страховиків та 1 страховик зі спеціальним статусом [5], а станом на 12 березня 2025 р. – вже 10 life-страховиків та 1 страховик зі спеціальним статусом [3].

Якщо станом на 31 грудня 2023 р. на українському ринку працювала загалом 101 страхова компанія [9], то станом на червень 2025 р. їх залишилось 62 страхові компанії [11].

Значне зменшення кількості страхових компаній зумовлене суттєвими змінами до законодавства, які запровадили з 01 липня 2024 р.

Зокрема, через жорсткі вимоги до платоспроможності та мінімального статутного капіталу з ринку вимушено пішли відносно невеликі страхові компанії, які десятиліттями працювали на ньому [4].

Спостерігається і примусове скорочення кількості страховиків. Наприклад, у 2023 р. з Реєстру виключено 27 компаній [9] – усі вони належали до сегмента ризикового страхування.

Водночас є і візуально позитивні тенденції. Наприклад, кількість порушників капітальних вимог у II кв. 2025 р. знизилася втричі [11], що можна було б трактувати як позитивну тенденцію, однак насправді вона не чим іншим як статистичним міражем, оскільки компанії, неспроможні задовільнити нормативні регулятивні вимоги, просто виходять з ринку, що хоч і сприяє підвищенню фінансової стійкості, однак призводить до зниження конкуренції та олігополізації страхової сфери.

Водночас достатній рівень платоспроможності деяких діючих страховиків викликає певні побоювання через припущення про хибне відображення їх реальних резервів, а відповідно ставить під сумнів їх виживання у середньо- та довгостроковій перспективі.

Зі сказаного можна зробити висновок, що війна прискорила і без того притаманні українському ринку процеси концентрації страхового ринку та витіснення з нього невеликих і відповідно слабких компаній – це цілком логічно з огляду на те, що весь страховий бізнес базується на математичних законах великих чисел, а відповідно є набагато ризикованішим для менших компаній.

Слід наголосити, що, незважаючи на війну та скорочення кількості страхових компаній, страховий ринок України залишається достатньо прибутковим.

Так, зокрема, у 2023 р. ризикові страховики були операційно прибутковими, і їх прибуток склав 1,9 млрд грн, що дало змогу забезпечити рентабельність капіталу на рівні 10%. Цей показник майже в півтора рази нижчий, ніж у 2022 р., однак вдвічі вищий, ніж у 2021 р. Страховики життя завершили 2023 р. з прибутком 0,5 млрд грн, незважаючи на операційну збитковість, а їх рентабельність капіталу склала 19 % [9].

Показовим є порівняльний аналіз кількості та обсягів активів страхових компаній в Україні (табл. 1).

Більш наочно наведені дані можна подати у вигляді діаграм (рис. 2, 3).

Як бачимо, кількість страхових компаній в Україні протягом війни, як і можна було припускати, неухильно скорочувалася і від початку повномасштабних військових дій скоротилася у 2,5 рази.

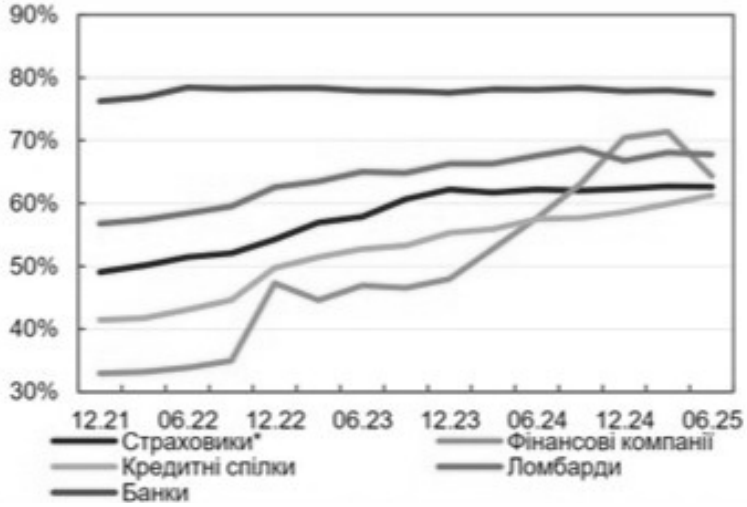

Рис. 1. Частка 10 найбільших компаній у відповідних секторах економіки [11]

Таблиця 1 – **Обсяг активів страхових компаній в Україні** (*на основі [11]*)

	2021	2022	2023	2024	03.2025	06.2025
Активи, млн грн	64 737	70 298	74 412	72 530**	76 906**	81 644**
Кількість страхових компаній	155	128	101	65	63	62

*** Дані регуляторної звітності відображають обсяги активів і зобов'язань страховика з відображенням обсягів окремих складників за пруденційними вимогами передусім технічних резервів.

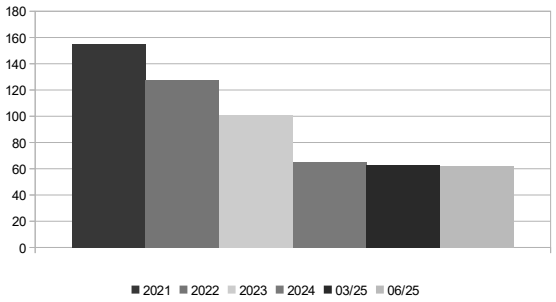

Рис. 2. Кількість страхових компаній в Україні (на основі табл. 1)

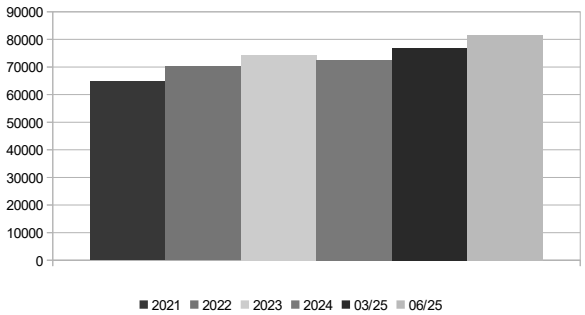

Рис. 3. Активи страхових компаній в Україні (на основі табл. 1)

З діаграм (рис. 2, 3) стає очевидно, що, незважаючи на скорочення кількості страхових компаній у 2,5 рази протягом війни, активи страхових компаній за цей період, навпаки, зросли більш ніж на чверть – на 26,11 %. Це безумовно свідчить про розвиток страхової сфери в Україні та підвищення її фінансової стійкості.

Загалом же тенденція до зменшення кількості страховиків відображає консолідацію ринку та зумовлюється передусім посиленням регуляторних вимог Національного банку України, що спричиняє тенденцію до загальної оптимізації та призводить до підвищення стійкості страхового сектору українського бізнесу і за рахунок ефекту масштабу сприяє покращенню координації та підвищенню якості обслуговування клієнтів.

Якщо проаналізувати динаміку страхових премій в Україні, то можемо побачити, що, незважаючи на певний шоковий обвал після початку війни у 2022 р., проте для нього теж характерні позитивні тренди (рис. 4).

Як бачимо, після обвалу до 39,6 млрд грн у 2022 р., вже у 2023 р. знову почалося певне зростання – до 47 млрд грн у 2023 р. та до 53 млрд грн у 2024 р. [6].

Не слід мати надмірних ілюзій стосовно цього зростання, оскільки суттєвим воно виглядає лише у гривнях, тоді як у перерахунку на євро показники зростання значно скромніші (від 1,17 млрд євро у 2022 р. до 1,19 млрд євро у 2023та 1,22 млрд євро у 2024 р.) [6], однак тенденцію до певного зростання неможна заперечити.

Слід зазначити, що більш ніж три чверті (76 %) всіх страхових премій (за валовою сумою) за фінансовими результатами 2024 р. припали всього на 5 класів страхування (рис. 5):

– КАСКО – 25,10 %;

– ОСЦПВ (внутрішні договори) – 19,95 %;

– Медичне страхування – 13,16 %;

– Зелена картка – 10,41 %;

– Класичне накопичувальне страхування життя – 7,42 % [6].

Відповідно у структурі валових премій транспортне та особисте страхування і надалі формують понад 80 % премій з ризикового страхування (зокрема КАСКО – 28 %, ОСЦПВ – 21 %, Здоров'я – 19 % та Зелена картка – 12 %) та 92 % виплат з ризикового страхування (рис. 6).

Це свідчить про те, що страховий ринок вже адаптувався після шоку повномасштабного вторгнення, однак ще не проявив жодних відчутних інноваційних тенденцій та ініціатив щодо страхування специфічних військових ризиків.

Однак загалом можемо констатувати, що страховий ринок України демонструє позитивні тенденції, попри виклики війни.

Наприклад, у І півріччі 2024 р. валові страхові платежі збільшилися на 15,5 %, сягнувши 20 млрд грн., а отже, рівень довіри до українських страховиків зростає. Водночас рівень страхових виплат залишається високим (близько 37%), що одночасно дає змогу страховикам забезпечувати сприятливі фінансові показники діяльності [1].

Загальна сума виплат в Україні у І півріччі 2024 р. склала понад 8 млрд грн, з цієї суми на особисте страхування (крім життя) припало 1,8 млрд грн, на майнове страхування – 3 млрд грн, на страхування відповідальності – 3,4 млрд грн [1].

Очевидно, що в умовах війни необхідним елементом для забезпечення стабільності економіки є страхування власне військових ризиків. У багатьох країнах світу вже досить давно є певні механізми та структури, що забезпечують їх страхування.

У цьому сенсі І.Бровко (тут і надалі – на основі [2]) виділяє, зокрема, такі країни:

США – тут є кілька програм, спрямованих на страхування воєнних ризиків, наприклад, TRIA (Terrorism Risk Insurance Act), що створено після терористичних актів 11 вересня 2001 р. для забезпечення федеральних гарантій страховим компаніям, що надають послуги зі страхування терористичних ризиків. Ці програми знижують ризик для страхових компаній, тим самим даючи їм змогу знижувати вартість страхування і гарантуючи виживання навіть у випадку настання страхового випадку.

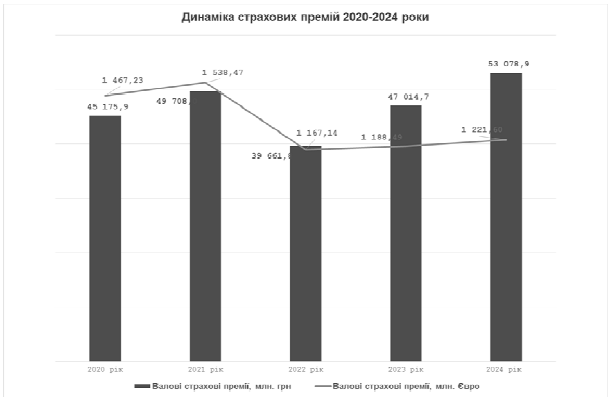

Рис. 4. Обсяг страхових премій в Україні у 2020-2024 рр. [6]

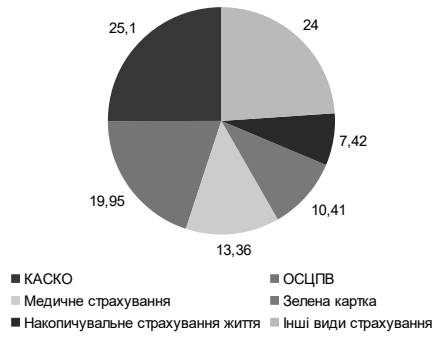

Рис. 5. Розподіл страхових премій в Україні за класами страхування (на основі [6])

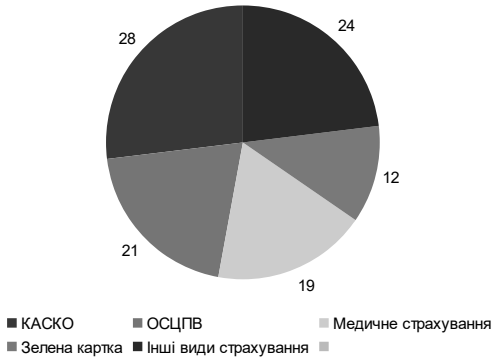

Рис. 6. Розподіл валових премій в Україні за класами страхування (на основі [6])

Велика Британія: тут теж діє аналогічна спеціалізована система страхування воєнних ризиків, відома як Pool Re, що вперше створено ще задовго до згаданих вище терактів 2001 р., а саме у 1993 р. як реакція на зростання загрози терористичних актів. Система Pool Re забезпечує перестрахування страхових компаній, що покривають ризики тероризму, зокрема військові, і аналогічно американській системі TRIA працює як своєрідна зв'язка між урядом і приватними страховими компаніями, за якої уряд надає страховим компаніям фінансову підтримку для компенсації великих збитків у разі настання страхового випадку.

У Німеччині теж є схожа система EximBank, що працює в тісній співпраці з федеральним урядом і забезпечує страхування експортних кредитів й інвестицій, включаючи покриття ризиків воєнних конфліктів і політичних ризиків, тим самим роблячи менш ризикованими німецький експорт та інвестиції у зони з підвищеними військовими ризиками, а відповідно сприяє експансії німецького бізнесу за кордон та покращенню його конкурентних позицій у глобальній економічній системі.

Аналогічна система страхування військових ризиків діє і у Франції на базі урядової агенції COFACE (Compagnie Française d'Assurance pour le Commerce Extérieur), що покриває експортні ризики, пов'язані з політичними та військовими загрозами, тим самим стимулюючи експансію французького бізнесу у перспективні з погляду прибутковості, однак небезпечні з політичного погляду регіони.

Слід зазначити, що для більшості країн ЄС загалом характерна тісна координація та взаємна підтримка у сфері страхування для забезпечення взаємодопомоги у випадках надзвичайних ситуацій та військових конфліктів.

Ще далі у цій сфері просунувся Ізраїль, що практично протягом усього свого існування як незалежної держави змушений функціонувати в умовах перманентної війни чи як мінімум загрози терактів та ракетних обстрілів, а відповідно змушений був розробити ефективну всеохопну систему страхування, яка передбачає державні гарантії та цілу низку спеціалізованих страхових пакетів, адаптованих під військові реалії [2].

ВИСНОВКИ

Незважаючи на війну, страховий бізнес в Україні був і залишається надзвичайно перспективним. Однак для цього необхідне державне сприяння розвитку страхових компаній у поєднанні з кваліфікованим та науково-обгрунтованим нормативно-правовим регулюванням їх діяльності, діджиталізація страхових послуг та реєстрів, спрощення комунікації між страховиками, створення державних програм підвищення рівня страхової культури населення та бізнесу, а також сприяння розвитку страхування військових ризиків та створення нормативно-правової бази з їх перестрахування.

Крім того, критично важливою є адаптація структури страхового бізнесу до умов конкурентного зовнішнього середовища (більш детально див. [12]), що в умовах непередбачуваних військових ризиків набуває особливого значення і дає змогу забезпечити стратегічну перевагу над менш гнучкими конкурентами.

Незважаючи на війну, страховий ринок України загалом демонструє позитивні тенденції. Зокрема, під час війни для страхового сектору, як і для інших пов'язаних з фінансами секторів, характерна чітка тенденція до концентрації: незважаючи на скорочення кількості страхових компаній у 2,5 рази протягом війни, активи

страхових компаній за цей період, навпаки, зросли більш ніж на чверть.

Тенденція до зменшення кількості страховиків відображає консолідацію ринку та зумовлюється передусім посиленням регуляторних вимог Національного банку України: компанії, неспроможні задовільнити нормативні регулятивні вимоги, виходять з ринку, що сприяє підвищенню фінансової стійкості, хоча й загрожує зниженням конкуренції та олігополізацією страхової сфери.

Водночас описана тенденція до загальної оптимізації призводить до підвищення стійкості страхового сектору українського бізнесу, а також за рахунок ефекту масштабу сприяє покращенню координації та підвищенню якості обслуговування клієнтів.

Страхові компанії є загалом (а зазвичай і були) операційно прибутковими, і їх прибутки дають змогу у певні періоди забезпечувати рентабельність капіталу на рівні 10-15 % (для страховиків життя цей показник у 2023 р. сягнув 19%).

В умовах війни особливого значення для забезпечення стабільності економіки набуває страхування власне військових ризиків. В Україні цей аспект страхової діяльності все ще слабо розвинений, тож для його успішного становлення необхідна імплементація досвіду передових у цій сфері країн – передусім США, Великої Британії, Франції, Німеччини та Ізраїлю.

Особливо важливим для цього є створення нормативно-правової бази для забезпечення можливості перестрахування військових ризиків.

Список використаних джерел

1. Андріїва К. Як змінилася в Україні кількість страхових компаній у жовтні? 23 жовтня 2024. URL: https://hotline.finance/ua/articles/yak-zminilasya-v-ukrajini-kilkist-strahovih-kompaniy-u-zhovtni (in Ukrainian).

2. Бровко С.В. Страхування в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 67. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-67-24

3. Кількість страхових компаній України в березні 2025 скоротилась до 64 компаній. FORINSURER. 2025. URL: https://forinsurer.com/news/25/03/12/44713

4. Кількість страхових компаній України в серпні 2024 скоротилась до 78. ТОВ "Рідна". URL: https://sk-ridna.com.ua/kilkist-strahovyh-kompanij-ukrayiny-v-serpni-2024-skorotylas-do-78/

5. Кількість страхових компаній в Україні у жовтні скоротилась до 75. ПАТ “Інноваційний страховий капітал”. 2024. URL: https://insk.com.ua/ua/kilkist-straxovix-kompanij-v-ukra%D1%97ni-u-zhovtni-skorotilas-do-75/

6. Основні тенденції страхового ринку у 2024 р. Ліга страхових організацій України. 2025. URL: https://uainsur.com/osnovni-tendentsii-strakhovoho-rynku-u-2024-rotsi/

7. Страховий ринок України: 12 місяців 2021 року. Огляд небанківського фінансового сектору. FORINSURER. 2022. URL: https://forinsurer.com/files/file00726.pdf

8. Страховий ринок України: 12 місяців 2022 року. Огляд небанківського фінансового сектору. FORINSURER. 2023. URL: https://forinsurer.com/files/file00745.pdf

9. Страховий ринок України: 12 місяців 2023 року. Огляд небанківського фінансового сектору. FORINSURER. 2024. URL: https://forinsurer.com/files/file00757.pdf

10. Страховий ринок за перше півріччя 2024 р. Огляд небанківського фінансового сектору. FORINSURER. 2024. URL: https://forinsurer.com/files/file00758.pdf (in Ukrainian) (дата звернення: 14.02.2026)

11. Страховий ринок України: 1 півріччя 2025 р. Огляд небанківського фінансового сектору. FORINSURER. 2025. URL: https://forinsurer.com/files/file00771.pdf (in Ukrainian) (дата звернення: 14.02.2026)

12. Yurynets R. et al. Optimal Strategy for the Development of Insurance Business Structures in a Competitive Environment. *MoMLeT+ DS.* 2020. pp. 79-94. URL: https://ceur-ws.org/Vol-2631/paper7.pdf

References

1. Andriiva K. How did the number of insurance companies change in Ukraine in October? October 23, 2024. URL: https://hotline.finance/ua/articles/yak-zminilasya-v-ukrajini-kilkist-strahovih-kompaniy-u-zhovtni (in Ukrainian).

2. Brovko S.V. Insurance under martial law: challenges and prospects. *Economy and Society*. 2024. Issue 67. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-67-24 (in Ukrainian).

3. The number of insurance companies in Ukraine in March 2025 decreased to 64 companies. FORINSURER. 2025. URL: https://forinsurer.com/news/25/03/12/44713 (in Ukrainian).

4. The number of insurance companies in Ukraine in August 2024 decreased to 78. LLC "Ridna". URL: https://sk-ridna.com.ua/kilkist-strahovyh-kompanij-ukrayiny-v-serpni-2024-skorotylas-do-78/ (in Ukrainian).

5. The number of insurance companies in Ukraine in October decreased to 75. PJSC “Innovative Insurance Capital”. 2024. URL: https://insk.com.ua/ua/kilkist-straxovix-kompanij-v-ukra%D1%97ni-u-zhovtni-skorotilas-do-75/ (in Ukrainian).

6. Main trends of the insurance market in 2024. League of Insurance Organizations of Ukraine. 2025. URL: https://uainsur.com/osnovni-tendentsii-strakhovoho-rynku-u-2024-rotsi/ (in Ukrainian).

7. Insurance Market of Ukraine: 12 Months of 2021 - Non-Banking Financial Sector Overview. FORINSURER. 2022. URL: https://forinsurer.com/files/file00726.pdf (in Ukrainian).

8. Insurance Market of Ukraine: 12 Months of 2022 - Non-Banking Financial Sector Overview. FORINSURER. 2023. URL: https://forinsurer.com/files/file00745.pdf (in Ukrainian).

9. Insurance Market of Ukraine: 12 Months of 2023 – Overview of the Non-Banking Financial Sector. FORINSURER. 2024. URL: https://forinsurer.com/files/file00757.pdf (in Ukrainian).

10. Insurance market for the first half of 2024. Overview of the non-banking financial sector. FORINSURER. 2024. URL: https://forinsurer.com/files/file00758.pdf (in Ukrainian).

11. Insurance Market of Ukraine: 1st Half of 2025. Overview of the Non-Banking Financial Sector. FORINSURER. 2025. URL: https://forinsurer.com/files/file00771.pdf (in Ukrainian).

12. Yurynets R. et al. Optimal Strategy for the Development of Insurance Business Structures in a Competitive Environment. *MoMLeT+ DS.* 2020. pp. 79-94. URL: https://ceur-ws.org/Vol-2631/paper7.pdf

Andrii PEKHNYK
PhD in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9171-7354
e-mail: apekhnyk7@ukr.net

Anna ZADOROZHNA
PhD in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9258-1679
e-mail: anna.zadorozhna@lnu.edu.ua

Viktoriia DMYTRUK
PhD in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2974-8114
e-mail: pik_viktoria@ukr.net

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE INSURANCE BUSINESS IN UKRAINE IN WAR CONDITIONS

A developed insurance system is the key element of stable business development in any country, which allows reducing risks and thus contributes to increasing the investment attractiveness of business projects. This becomes particularly relevant during the war, which significantly increases the risk level of even the safest projects. It applies not only to direct insurance of actual military risks, but also to traditional types of insurance for any "peaceful" economy, such as property insurance (real estate, cars, equipment and machinery) or life insurance, the risks for which in war conditions also inevitably increase even outside the actual combat zone. It should also be noted that military risks traditionally belong to force-major exceptions from standard insurance contracts, so martial law often forces appropriate adjustments to the proposed insurance contracts in this area as well. This paper researches the reaction of Ukrainian insurance business upon military realities. The changes in number and scale of insurance companies in different fields as well as main insurance trends and tendencies are analyzed. During wartime, the insurance sector, as well as other finance-related sectors, shows a clear tendency towards concentration. There is also a forced reduction in the number of insurers: the war accelerated the processes of concentration of the insurance market and the displacement of small and, accordingly, weak companies, which are already inherent in the Ukrainian market. Despite the war, the insurance market in Ukraine remains quite profitable. Even with the reduction in the number of insurance companies by 2.5 times during the war, their total assets, on the contrary, increased by more than a quarter. This undoubtedly indicates the development of the insurance sector in Ukraine and the increase in its financial stability. In general, the trend towards a decrease in the number of insurers reflects market consolidation and is primarily due to the strengthening of regulatory requirements of the National Bank of Ukraine, which causes a trend towards general optimization and leads to increased stability of the insurance sector of Ukrainian business and, due to the scale economy effect, contributes to improved coordination and increased quality of customer service. The insurance market has already adapted after the shock of a full-scale invasion, but has not yet shown any tangible innovative trends and initiatives in insurance of specific military risks. However, in general, we can state that the insurance market of Ukraine is demonstrating positive trends, despite the challenges of the war.

Keywords: *insurance business, insurance market, insurance company, martial law*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.17
УДК 658.15

Валентина Юріївна ***НЕСТЕРЕНКО***
к.е.н., доцент, Харківський національний автомобільно-дорожній університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9899-8427
e-mail: Valentinaonisiforova@gmail.com

Ігор Богданович ***КОВАЛЬ***
аспірант, Харківський національний автомобільно-дорожній університет
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-7491-4431
e-mail: kovaligor@ukr.net

Тетяна Миколаївна ***БОЛОТОВА***
к.е.н., доцент, ВСП Харківський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1414-880X
e-mail: tatabolotova1975@gmail.com

КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КАДРОВОГО СКЛАДНИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Функціонування сучасних суб'єктів підприємницької діяльності відбувається в умовах макроекономічної нестабільності та значної мінливості умов господарювання. Це негативно впливає на рівень їх економічної безпеки загалом і на рівень безпеки за функціональними складниками зокрема. Особливо негативно геополітичні загрози та фактори нестабільності впливають на рівень кадрового складника. Тому підприємству необхідні ефективні засоби підвищення рівня кадрового складника економічної безпеки. Серед таких засобів в умовах цифровізації виробничих процесів особливо актуальними стають заходи комунікативного менеджменту. У статті обґрунтовано перелік ефективних заходів комунікативного менеджменту, які позитивно впливають на рівень корпоративної культури, лояльності та мотивації персоналу і підвищують рівень економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, кадрова безпека, комунікаційні засоби, макроекономічна нестабільність, підприємницька діяльність*

Стаття надійшла 16.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

В умовах сучасної макроекономічної нестабільності, що характеризується періодичними фінансовими кризами, високими інфляційними коливаннями, геополітичними ризиками та трансформаціями ринків факторів виробництва і, зокрема, ринку праці, підприємства змушені знаходити засоби адаптації до нових умов функціонування і забезпечення необхідного рівня економічної безпеки. Одним із ключових складників забезпечення економічної безпеки підприємства є кадрова, оскільки саме персонал формує інтелектуальний, управлінський та виробничий потенціал підприємства. В таких умовах недостатній рівень комунікації між керівництвом та працівниками, відсутність ефективних інформаційних каналів, низький рівень прозорості управлінських рішень можуть призводити до втрати мотивації персоналу, зростання плинності кадрів та виникнення внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства. Саме тому дослідження комунікаційних засобів підвищення рівня кадрового складника економічної безпеки сьогодні набуває особливої актуальності.

МЕТА роботи полягає в обґрунтуванні ефективних комунікаційних засобів підвищення рівня кадрового складника економічної безпеки суб'єкта підприємництва, який здійснює свою діяльність в умовах макроекономічної нестабільності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В ході дослідження застосовано методи аналізу, синтезу, узагальнення, логічного аналізу. Інформаційною базою дослідження є наукові праці, електронні ресурси та матеріали спеціалізованих періодичних видань.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблематика економічної безпеки підприємства та її кадрового складника знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Відповідно кадровий складник економічної безпеки підприємства визначається як сукупність управлінських, організаційних та соціально-економічних заходів, спрямованих на формування, розвиток та ефективне використання трудового потенціалу підприємства з метою мінімізації внутрішніх і зовнішніх загроз.

Основними загрозами кадровій безпеці в умовах макроекономічної нестабільності є такі, як плинність кадрів, недостатній рівень професійної компетентності персоналу, конфлікти у трудових колективах, витік конфіденційної інформації, низький рівень мотивації працівників загалом. У контексті економічної нестабільності ці ризики можуть значно посилюватися, що потребує впровадження ефективних управлінських механізмів.

В цих умовах комунікації постають надзвичайно важливим інструментом управління персоналом, оскільки забезпечують передачу інформації, формування корпоративної культури та координацію діяльності працівників. Серед основних функцій комунікацій у системі економічної безпеки підприємства можна виділити такі, як інформаційна, координаційна, мотиваційна, інтеграційна, контрольна. Їх реалізація забезпечує ефективну взаємодію між працівниками та керівництвом, сприяє формуванню стабільного кадрового середовища та зниженню внутрішніх ризиків для економічної безпеки підприємства.

Інформаційна функція полягає у забезпеченні своєчасного обміну достовірною інформацією між керівни-

© В.Ю. НЕСТЕРЕНКО, І.Б. КОВАЛЬ, Т.М. БОЛОТОВА, 2026

цтвом і працівниками. Вона передбачає передачу управлінських рішень, нормативних документів та інших відомостей, необхідних для виконання професійних обов'язків. У системі економічної безпеки ця функція сприяє підвищенню обізнаності персоналу стосовно політики безпеки підприємства та зменшує ризики інформаційної невизначеності.

Координаційна функція забезпечує узгодження діяльності підрозділів і працівників підприємства. Через комунікації відбувається розподіл завдань, визначення відповідальності та синхронізація робочих процесів. Це дає змогу оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози і підтримувати стабільність функціонування підприємства.

Мотиваційну функцію спрямовано на підвищення залученості та зацікавленості працівників у результатах діяльності підприємства. Через ефективні комунікації керівництво інформує персонал про результати роботи, перспективи розвитку та можливості професійного зростання, що сприяє підвищенню лояльності та зниженню плинності кадрів.

Інтеграційна функція полягає у формуванні єдиного інформаційного та соціального середовища підприємства. Вона сприяє розвитку корпоративної культури, зміцненню командної роботи та покращенню соціально-психологічного клімату в колективі.

Контрольна функція забезпечує зворотний зв'язок між керівництвом і працівниками, що дає змогу оцінювати результати діяльності персоналу та своєчасно виявляти можливі проблеми. Це сприяє своєчасному реагуванню на потенційні загрози кадровому складнику економічної безпеки підприємства.

Отже, ефективна комунікаційна політика підприємства, яка виконує вище зазначені функції, сприяє підвищенню рівня довіри між керівництвом і працівниками, підвищує рівень лояльності персоналу до підприємства, покращує організаційний клімат та сприяє формуванню стійкої системи кадрової безпеки.

У сучасних умовах підприємства активно застосовують цифрові комунікаційні інструменти, які забезпечують оперативність обміну інформацією та підвищують ефективність управління персоналом.

Розглянемо основні комунікаційні засоби, які може застосовувати суб'єкт підприємництва на шляху підвищення рівня кадрового складника економічної безпеки.

В сучасних умовах найбільшу увагу підприємство має приділяти сучасним корпоративним системам, побудованим на основі засобів цифрових комунікацій. Так, серед відповідних ефективних заходів можна рекомендувати застосування корпоративних інформаційних систем, таких як системи електронного документообігу та бази даних, цифрових комунікаційних платформ у формі корпоративних месенджерів, відеоконференцій, систем управління проєктами. Додатково підприємство може приділити увагу також інструментам управління знаннями у формі внутрішніх навчальних платформ, систем дистанційного навчання та неформального навчання.

Застосування таких інструментів дає змогу підвищити рівень професійної компетентності персоналу, сприяє ефективній взаємодії працівників та знижує ризики виникнення кадрових загроз.

Для підвищення рівня кадрового складника економічної безпеки підприємство має вести цілеспрямовану кадрову та комунікаційну політику. В цьому напрямі може бути доцільною реалізація таких заходів:

– впровадження цифрових комунікаційних систем;

– розвиток корпоративної культури на принципах відкритої комунікації;

– підвищення прозорості управлінських рішень;

– створення системи внутрішнього навчання персоналу;

– застосування сучасних HR-технологій.

Застосування таких заходів дасть змогу сформувати ефективну систему управління персоналом та підвищити адаптивність підприємства до умов макроекономічної нестабільності.

ВИСНОВКИ

Отже, слід відзначити, що кадровий складник є одним із ключових елементів економічної безпеки підприємства. В умовах макроекономічної нестабільності особливого значення набуває ефективна система комунікацій, яка забезпечує своєчасний обмін інформацією, формування довіри між працівниками та керівництвом, а також підвищення мотивації персоналу. Застосування сучасних комунікаційних інструментів, зокрема цифрових платформ, корпоративних інформаційних систем та систем управління знаннями, сприяє підвищенню рівня кадрової безпеки підприємства та забезпечує його стійкий розвиток у нестабільному економічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Аблязова Н. Кадрова безпека в системі управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2020. № 22. DOI: 10.32782/2524-0072/2020-22-64

2. Баган Н., Вакуленко Ю., Коваленко А., Дерев'янко В. Комунікативний менеджмент як складова прийняття ефективних управлінських рішень. *Development Service Industry Management*. 2025. № 1. С. 15-20. DOI: 10.31891/dsim-2025-9(2)

3. Дмитрієв І.А., Близнюк А.О., Онісіфорова В.Ю. Управління економічною безпекою автотранспортного підприємства: монографія. Харків, 2014. 216 с.

4. Жадько К.С., Самойленко Д.М. Економічна безпека підприємств в умовах цифрових технологій і пандемії. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2020. Вип. 5(38). С. 170-176. DOI: 10.32515/2663-1636.2020.5(38).170-176

5. Зубарєва Г.М. Управління кадровою безпекою бізнесу як інструмент активізації регіонального розвитку в повоєнний період. *Економіка і організація управління*. 2022. №2 (46). С. 216-227. DOI: 10.31558/2307-2318.2022.2.21

6. Нестеренко В.Ю., Коваль І.Б., Драник О.І. Кадрове забезпечення системи антикризового управління підприємством. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2025. № 1 (34). С. 215-223. DOI: 10.30977/PPB.2226-8820.2025.34.215

7. Чередниченко В. Комунікативний менеджмент в стратегії розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. №42. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-42-89

8. Швед В.В., Чорнокозинська О.А. Теоретико-методологічні засади кадрової безпеки на підприємстві. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 3 (36). DOI: 10.32782/easterneurope.36-16

References

1. Abliazova N. Personnel security in the enterprise management system. *Economy and society*. 2020. No. 22. DOI: 10.32782/2524-0072/2020-

22-64 (in Ukrainian).

2. Bagan N., Vakulenko Yu., Kovalenko A., Derevianko V. Communicative management as a component of making effective management decisions. *Development Service Industry Management*. 2025. No. 1. pp. 15-20. DOI: 10.31891/dsim-2025-9(2) (in Ukrainian).

3. Dmytriiev I., Blyzniuk A., Onisiforova V. Management of economic safety of motor transport enterprise: monograph. Kharkiv, 2014. 216 p. (in Ukrainian).

4. Zhadko K.S., Samoilenko D.M. Economic security of enterprises in the context of digital technologies and pandemic. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences*. 2020. Vol. 5(38). pp. 170-176. DOI: 10.32515/2663-1636.2020.5(38).170-176 (in Ukrainian).

5. Zubareva H.M. Management of business personnel security as a tool for activating regional development in the post-war period. *Economics and Management Organization*. 2022. No. 2 (46). pp. 216-227. DOI: 10.31558/2307-2318.2022.2.21 (in Ukrainian).

6. Nesterenko V.Yu., Koval I.B., Dranyk O.I. Personnel provision of anti-crisis management system of the enterprise. *Problems and prospects of entrepreneurship development*. 2025. No. 1 (34). pp. 215-223. DOI: 10.30977/PPB.2226-8820.2025.34.215 (in Ukrainian).

7. Cherednychenko V. Communicative management in the development strategy of the enterprise. *Economy and society*. 2022. No. 42. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-42-89 (in Ukrainian).

8. Shved V.V., Chornokozynska O.A. Theoretical and methodological principles of personnel security at the enterprise. *Eastern Europe: economics, business and management*. 2022. Vol. 3 (36). DOI: 10.32782/easterneurope.36-16 (in Ukrainian).

Valentyna NESTERENKO
PhD in Economics, Associate Professor, Kharkiv National Automobile and Highway University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9899-8427
e-mail: Valentinaonisiforova@gmail.com

Ihor KOVAL
Associate Professor, Kharkiv National Automobile and Highway University
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-7491-4431
e-mail: kovaligor@ukr.net

Tetiana BOLOTOVA
postgraduate student, Separate structural division of the Kharkiv Trade and Economics College of the State Trade and Economics University
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1414-880X
e-mail: tatabolotova1975@gmail.com

COMMUNICATION MEANS OF INCREASING THE LEVEL OF PERSONNEL COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY OF A BUSINESS ENTITY IN CONDITIONS OF MACROECONOMIC INSTABILITY

The functioning of modern business entities takes place under conditions of macroeconomic instability and significant variability of economic conditions. This has a negative impact on the overall level of their economic security and on the security of its functional components in particular. Geopolitical threats and instability factors exert a particularly strong influence on the personnel component of economic security. Therefore, enterprises require effective tools for increasing the level of personnel security. In the context of the digitalization of production and management processes, communicative management measures are becoming increasingly relevant among such tools. The main threats to personnel security in conditions of macroeconomic instability include staff turnover, an insufficient level of professional competence of employees, conflicts within labor collectives, leakage of confidential information, and a generally low level of employee motivation. Under these circumstances, communication becomes an extremely important instrument of personnel management, as it ensures the transfer of information, contributes to the formation of corporate culture, and facilitates the coordination of employee activities. Among the main functions of communications in the enterprise economic security system are informational, coordination, motivational, integration, and control functions. Enterprises should pay particular attention to modern corporate systems based on digital communications. In this regard, effective measures may include the use of corporate information systems, such as electronic document management systems and corporate databases, as well as digital communication platforms including corporate messengers, video conferencing tools, and project management systems. In addition, enterprises may implement knowledge management tools, such as internal training platforms, distance learning systems, and informal learning mechanisms. In order to increase the level of the personnel component of economic security, enterprises should pursue a purposeful personnel and communication policy. In this direction, the implementation of the following measures may be appropriate: the introduction of digital communication systems, the development of a corporate culture based on the principles of open communication, increasing the transparency of managerial decisions, the creation of internal personnel training systems, and the application of modern HR technologies. The implementation of these measures will contribute to the formation of an effective personnel management system and increase the adaptability of enterprises to conditions of macroeconomic instability.

Keywords: *economic security of the enterprise, personnel security, means of communication, macroeconomic instability, entrepreneurial activity*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.18
УДК 338.48:364.2:005.21

Ірина Анатоліївна ***ПРИТУЛА***
магістр за напрямом "Проджект менеджмент"; фахівець у сфері управління готельним бізнесом та індустрії гостинності
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9319-2143

СТРАТЕГІЧНА РОЛЬ ГОТЕЛЬНИХ СТРУКТУР У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ГУМАНІТАРНИХ КРИЗ: УПРАВЛІНСЬКІ МЕХАНІЗМИ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ

У статті досліджено стратегічну роль готельних підприємств у системі гуманітарного реагування під час масштабних криз і збройних конфліктів. Обґрунтовано, що готельна інфраструктура може бути важливим соціальним ресурсом для забезпечення тимчасового розміщення, соціальних послуг та підтримки внутрішньо переміщених осіб. Запропоновано концептуальну модель «готель як гуманітарний хаб» та проаналізовано механізми державно-приватного партнерства й економічні вигоди такої взаємодії. Дослідження базується на досвіді України та країн-реципієнтів українських переселенців у 2022–2024 рр.

Ключові слова: *готельні структури, гуманітарна криза, соціальна стабільність, управлінські механізми, економічна ефективність, вимушені переселенці, державно-приватне партнерство, готель як гуманітарний хаб, індустрія гостинності*

Стаття надійшла 13.03.2026 Статтю прийнято 20.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Збройні конфлікти і гуманітарні катастрофи XXI ст. набули безпрецедентного масштабу за кількістю постраждалих і складністю логістичних викликів. Повномасштабне вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. спричинило найбільшу хвилю вимушеного переміщення в Європі з часів Другої світової війни: за даними УВКБ ООН, протягом перших місяців конфлікту понад 6 млн українців залишили країну, ще близько 8 млн стали внутрішньо переміщеними особами. Подібні кризи – незалежно від їхньої природи – незмінно породжують гостру потребу в масовому, оперативному та гідному розміщенні мільйонів людей.

Традиційно відповідь на цей виклик формується навколо державних і гуманітарних структур: табори біженців, гуртожитки, соціальні центри. Проте такі механізми часто виявляються недостатньо масштабованими, повільними у розгортанні та такими, що не забезпечують належного рівня гідності та психологічного комфорту для переселенців. Водночас у більшості постраждалих або приймаючих країн існує значний масив готельної інфраструктури, що в кризовий період суттєво недозавантажений через падіння туристичного попиту.

Проблема посилюється ще й тим, що в науковій літературі та управлінській практиці готельні підприємства традиційно розглядаються виключно як комерційні суб'єкти туристичного ринку. Їхній потенціал як інституційних акторів у системі соціального захисту та гуманітарного реагування залишається фактично не дослідженим і не реалізованим. Між тим готельні підприємства мають унікальне поєднання матеріальних і нематеріальних ресурсів – приміщення, інфраструктура харчування, кваліфікований персонал, системи управління – що робить їх природними партнерами держави і НУО в умовах криз.

Так, актуальність дослідження визначається нагальною потребою у формуванні науково обґрунтованих управлінських механізмів стратегічного залучення готельних структур до системи гуманітарного реагування, а також необхідністю оцінювання економічної ефективності такої участі як для готельного бізнесу, так і для держави та суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукове осмислення ролі комерційної інфраструктури, зокрема готельної, у системі гуманітарного реагування залишається порівняно новим напрямом досліджень, що інтенсивно розвивається з початку 2010-х рр. Перші системні роботи у цій галузі з'явилися у контексті досліджень пандемії COVID-19, яка одночасно завдала нищівного удару по туристичній індустрії та породила масштабну потребу в додаткових медичних і карантинних потужностях.

Джонсон і Пателл [6] проаналізували досвід понад 200 готелів у 15 країнах, які у 2020–2021 рр. перепрофільовано або частково переорієнтовано на медичні та карантинні функції. Автори виявили, що готелі з розвиненою операційною культурою та досвідченим менеджментом демонстрували значно вищу ефективність за перепрофілювання, ніж спеціально споруджені тимчасові об'єкти, – насамперед завдяки наявним системам управління, персоналу та інфраструктурі харчування.

Питання державно-приватного партнерства у сфері гуманітарного реагування детально розглянуто у роботі Варнера і Шульца (2020). Дослідники систематизували міжнародний досвід залучення приватного бізнесу до ліквідації наслідків гуманітарних криз і сформулювали ключові принципи ефективного ДПП у цій сфері: чіткий розподіл ризиків, прозорі компенсаційні механізми та довгострокові рамкові угоди замість разових контрактів.

Для розуміння специфіки українського контексту важливою є робота Міщенка і Сороки [8], де досліджено перші місяці кризи 2022 р. в Україні та зафіксовано стихійні практики залучення готелів до розміщення ВПО. Автори виявили, що за відсутності системних механізмів більшість готельних підприємств або повністю виходили з ринку, або здійснювали хаотичну гуманітарну діяльність без належної координації та компенсації витрат.

Так, наявні дослідження фіксують потенціал готельної інфраструктури для гуманітарного реагування та окремі аспекти економічної і соціальної ефективності такої участі. Проте системної управлінської моделі, що інтегрувала б стратегічні, операційні та економічні аспекти участі готелів у забезпеченні соціальної ста-

 © І.А. ПРИТУЛА, 2026

більності під час криз, у науковій літературі досі не подано. Це визначає наукову новизну та завдання цього дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ

Центральним теоретичним конструктом дослідження є авторська концепція «готель як гуманітарний хаб» (Hotel as Humanitarian Hub, HHH). На відміну від поширеного у практиці ситуативного перепрофілювання готелів у кризових ситуаціях ця модель передбачає стратегічне, завчасно сплановане і системно організоване включення готельних підприємств в архітектуру гуманітарного реагування країни або регіону.

У рамках моделі HHH готельне підприємство виконує чотири взаємопов'язані функціональні ролі, що реалізуються паралельно або поетапно залежно від фази кризи та специфіки об'єкта:

Роль 1. Інфраструктурний актор – забезпечення тимчасового розміщення для переселенців, евакуйованих, гуманітарного персоналу та аварійних служб. Ця роль реалізується в найбільш гострій фазі кризи і найближча до традиційного уявлення про участь готелів у гуманітарних ситуаціях.

Роль 2. Сервісний провайдер – надання широкого спектру послуг понад базове розміщення: харчування, медично-оздоровчі послуги, дитячі програми, психологічна підтримка, освітні активності, юридичні консультації.

Роль 3. Центр зайнятості – залучення переселенців до роботи на готельному підприємстві та сприяння їхній зайнятості у ширшій економіці через партнерські програми з місцевими роботодавцями.

Роль 4. Майданчик для координації – надання приміщень, комунікаційної та логістичної інфраструктури для координаційних зустрічей між НУО, державними агентствами, донорами та місцевими громадами.

На рівні окремого готельного підприємства управлінський механізм передбачає розроблення «Плану гуманітарної готовності» (Humanitarian Readiness Plan, HRP) – внутрішнього документа, що визначає: максимальний обсяг потужностей, що можуть бути переорієнтовані на гуманітарні цілі; перелік послуг, що надаватимуться переселенцям; структуру управління у кризовий період; систему взаємодії з зовнішніми партнерами; механізми фінансової звітності для отримання компенсацій.

Одним із ключових наукових завдань дослідження є розвінчання поширеного управлінського стереотипу про те, що участь готелів у гуманітарних програмах є виключно витратною благодійністю. Авторка стверджує і доводить протилежне: стратегічно організована участь у гуманітарному реагуванні може бути економічно вигідною для готельного бізнесу за умови наявності відповідних механізмів.

Для кількісного обґрунтування економічної ефективності пропонується методологічний підхід, заснований на порівнянні трьох сценаріїв для готельного підприємства в кризовий період: «пасивне очікування» (мінімальне завантаження, скорочення персоналу), «стихійна гуманітарна участь» (без системних угод і компенсацій) та «стратегічна участь у рамках моделі HHH» (з рамковими угодами, компенсаціями та управлінськими механізмами). Розрахунки, виконані на основі усереднених показників готельних підприємств середнього класу, показують: за коефіцієнта завантаження від гуманітарних програм на рівні 40–60% і державній компенсаційній ставці на рівні 60–70% від комерційного тарифу готелі, що обирають стратегічну участь, зберігають позитивний операційний cash flow навіть за повного виключення комерційних туристичних потоків.

Аналіз практики залучення готелів до гуманітарного реагування на українську кризу 2022–2024 рр. надає цінний емпіричний матеріал для перевірки положень моделі HHH. Досвід охоплює дві категорії об'єктів: готелі на неокупованих територіях України, що прийняли внутрішньо переміщених осіб, та готельні підприємства приймаючих країн – насамперед Польщі, Чехії, Румунії, Молдови та Німеччини.

В Україні перші місяці кризи виявили відсутність системних механізмів залучення готелів до гуманітарного реагування. Більшість підприємств діяли стихійно: частина надавала розміщення безкоштовно або за символічну плату, виснажуючи власні фінансові ресурси, інша частина – закривалася або намагалася зберегти комерційний режим роботи за мінімального попиту. Водночас окремі приклади – насамперед у мережах Premier Hotels and Resorts та Reikartz Hotels – засвідчили, що підприємства з розвиненою корпоративною культурою та управлінськими системами змогли швидко адаптуватися і забезпечити якісний сервіс для переселенців навіть у відсутність системної державної підтримки.

Серед приймаючих країн найбільш системний підхід продемонструвала Польща, де вже у березні 2022 р. уряд запровадив механізм компенсації для юридичних осіб, що надавали житло українським переселенцям, включаючи готельні підприємства. Це дало змогу залучити значний обсяг готельних потужностей до програм розміщення і водночас підтримати готельний сектор в умовах колапсу туристичного попиту. Польський досвід найближче відповідає логіці моделі HHH і може бути рекомендований як орієнтир для інших країн.

Молдовський досвід є показовим з іншого боку: за відсутності системних механізмів і обмежених державних ресурсів залучення готельної інфраструктури відбувалося переважно через міжнародні НУО та програми УВКБ ООН. Хоча цей підхід забезпечував менший масштаб охоплення, він характеризувався вищим рівнем стандартизації послуг завдяки наявним у міжнародних організаціях протоколам якості.

На основі проведеного аналізу сформульовано рекомендації для трьох груп стейкхолдерів.

Для органів державної влади: розроблення та законодавче закріплення механізму «реєстру гуманітарної готовності» готельних підприємств з чіткими критеріями участі та умовами компенсації; запровадження податкових стимулів для готелів, що беруть участь у гуманітарних програмах; включення готельних асоціацій до складу координаційних органів цивільного захисту та гуманітарного реагування.

Для готельних асоціацій: розроблення галузевих стандартів «гуманітарного гостинності» (humanitarian hospitality standards); формування банку кращих практик та програм взаємного навчання; лобіювання нормативних змін, що забезпечують правову та фінансову визначеність участі готелів у гуманітарних програмах.

Для готельних підприємств: розроблення власних планів гуманітарної готовності як частини ширшої

стратегії управління ризиками; інвестиції в навчання персоналу з питань травма-інформованого підходу та крос-культурної комунікації; проактивна побудова партнерств із місцевими органами влади та НУО до настання кризових ситуацій.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки. По-перше, готельні підприємства є недостатньо задіяним, але надзвичайно ціннісним ресурсом системи гуманітарного реагування, що поєднує матеріальну інфраструктуру, управлінські системи та сервісні компетенції, необхідні для якісного обслуговування переселенців. По-друге, концепція «готель як гуманітарний хаб», що передбачає чотири функціональні ролі готельного підприємства у кризовий період (інфраструктурний актор, сервісний провайдер, центр зайнятості та координаційний майданчик), забезпечує системний підхід до стратегічного залучення готелів до гуманітарного реагування. По-третє, ефективна реалізація моделі ННН вимагає синхронізованої роботи нормативно-правового, організаційно-координаційного та операційного механізмів на рівні держави, галузевих асоціацій та окремих підприємств. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні кількісних методик оцінювання соціального повернення інвестицій (SROI) від участі готелів у гуманітарних програмах, а також у порівняльному аналізі нормативно-правових моделей різних країн з метою виявлення найбільш ефективних підходів до регулювання цієї сфери.

References

1. Cohen R., Liu M. Post-crisis recovery in hospitality: The role of social engagement and government partnerships. *Tourism Management Perspectives*. 2021. Vol. 37. pp. 100–114. DOI: 10.1016/j.tmp.2020.100783
2. Dahles H., Susilowati T.P. Business resilience in times of growth and crisis. *Annals of Tourism Research*. 2019. Vol. 51. pp. 34–50. DOI: 10.1016/j.annals.2015.10.009
3. García A., Moreno C. Adaptive reuse of hotel properties during humanitarian crises: Management frameworks and operational guidelines. *International Journal of Hospitality Management.* 2022. Vol. 101. pp. 103–117.
4. Gustafson P., Brunner R. Cross-sector partnerships in humanitarian response: Lessons from large-scale displacement operations. *Disasters.* 2021. Vol. 45, № 3. pp. 543–567.
5. Inter-Agency Standing Committee. Inter-Agency Standing Committee Reference Module for Cluster Coordination at the Country Level. New York, 2020.
6. Johnson K., Patel S. Hotels as emergency shelters: Lessons from the COVID-19 pandemic and implications for humanitarian preparedness. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 2021. Vol. 58.pp. 102–116.
7. Lacity M., Willcocks L. Robotic process automation and public-private partnerships in social service delivery. *Journal of Information Technology*. 2021. Vol. 36. № 1. 20 p.
8. Mishchenko O., Soroka V. Hotel industry response to the humanitarian crisis in Ukraine: First months of full-scale invasion. *Ukrainian Journal of Business Economics*. 2022. Vol. 4, № 1. pp. 45–62.
9. Moore J., Hassan A. Quality of temporary housing and its impact on displaced persons' wellbeing and integration capacity. *Forced Migration Review*. 2021. № 67. P. 14–17.
10. Parasuraman A., Zeithaml V.A. Revisiting the SERVQUAL model: Applications in humanitarian and social service contexts. *Journal of Service Research.* 2020. Vol. 23, № 4. pp. 389–406.
11. Ritchie B.W., Jiang Y. A review of research on tourism risk, crisis and disaster management: Launching the annals of tourism research curated collection on tourism risk, crisis and disaster management. *Annals of Tourism Research.* 2019. Vol. 79. Article 102812.
12. Smith T., Nafis B. Humanitarian service design: Applying customer journey mapping to refugee assistance programs. World Development. 2022. Vol. 150. pp. 105–119.
13. Thomas A., Kastner J. Service standardization and beneficiary satisfaction in humanitarian operations: A comparative study of 47 programs. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*. 2020. Vol. 10. № 3. pp. 381–402.
14. UNHCR. Global Trends: Forced Displacement in 2022. Geneva, 2022. URL: https://www.unhcr.org/globaltrends

Iryna PRYTULA
master in field of project management; specialist in hotel business management and the hospitality industry
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9319-2143

STRATEGIC ROLE OF HOTEL STRUCTURES IN ENSURING SOCIAL STABILITY DURING HUMANITARIAN CRISES: MANAGEMENT MECHANISMS AND ECONOMIC EFFICIENCY

The paper examines the strategic role of hotel enterprises as institutional actors within the humanitarian response system during large-scale crises and armed conflicts. In conditions of mass forced displacement, traditional systems of social support and accommodation often face significant capacity limitations. In this context, hospitality infrastructure can perform an important stabilizing function, acting not only as a commercial sector of the economy but also as a flexible institutional resource capable of supporting humanitarian operations. The author substantiates that hotel infrastructure possesses significant spatial, organizational, and service potential that can be mobilized to provide temporary accommodation, social assistance, and integration support for displaced persons. The paper systematizes managerial mechanisms for integrating hotel enterprises into humanitarian response frameworks and analyzes international experience and best practices. Particular attention is given to cooperation between public authorities, international organizations, and private hotel businesses within public–private partnerships. On this basis, the paper proposes a conceptual model described as the "hotel as a humanitarian hub". The model outlines key functional roles of hotels in crisis conditions, including temporary accommodation for displaced persons, provision of basic social services, support for employment of refugees and internally displaced persons, and the creation of safe social environments. The paper also examines the economic dimension of such engagement, including compensation mechanisms, state subsidies, humanitarian funding, and contractual cooperation with public institutions. The proposed model is tested through the analysis of the experience of hotel enterprises in Ukraine and European countries that hosted Ukrainian displaced persons during 2022–2024. The results demonstrate that strategic integration of hotel infrastructure into humanitarian response systems is mutually beneficial: governments gain additional accommodation capacity, while hotels obtain new revenue sources, operational stability, and positive social positioning. The findings may be used by government authorities, hotel associations, and international organizations when developing policies aimed at strengthening humanitarian response systems and the resilience of the hospitality industry.

Keywords: *hotel structures, humanitarian crisis, social stability, management mechanisms, economic efficiency, forced displacement, public-private partnership, hotel as humanitarian hub, hospitality industry*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.19
УДК 343.346:343.98

Олександр ***САВКА***
к.ю.н., доцент кафедри, Навчально-науковий інститут права ім. Володимира Великого МАУП
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1723-3412
e-mail: savka30@ukr.net

Олег ***ЗАКАЛА***
здобувач, Навчально-науковий інститут права ім. Володимира Великого МАУП
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-0775-3023

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНТРАБАНДИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТАКОГО ВИДУ ЗЛОЧИНІВ

У статті досліджено криміналістичну характеристику контрабанди як інформаційну модель типових ознак злочинної діяльності, що має важливе значення для організації та здійснення ефективного досудового розслідування. Проаналізовано її основні елементи: спосіб підготовки, вчинення й приховування злочину, обстановку його здійснення, предмет посягання, особу правопорушника та слідову картину. Розкрито особливості сучасної контрабандної діяльності, що часто здійснюється організованими групами із застосуванням складних схем переміщення товарів і технічних засобів маскування. Підкреслено значення техніко-криміналістичного забезпечення, застосування сучасних засобів фіксації, інформаційних систем і спеціальних знань у формуванні доказової бази та підвищенні ефективності розслідування митних злочинів.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, контрабанда, митна злочинність, техніко-криміналістичне забезпечення, досудове розслідування, організовані злочинні угруповання, криміналістичні засоби, слідова інформація*

Стаття надійшла 12.03.2026 Статтю прийнято 19.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Сучасні тенденції розвитку економічних відносин, активізація зовнішньоекономічної діяльності, а також зростання транснаціональної злочинності зумовлюють підвищення рівня загроз у митній сфері України. Одним із найбільш небезпечних проявів митної злочинності є контрабанда, яка завдає істотної шкоди економічній безпеці держави, порушує стабільність фінансової системи, сприяє розвитку організованої злочинності та створює ризики для національної й міжнародної безпеки.

Контрабанда характеризується високим рівнем латентності, різноманітністю способів вчинення, використанням складних механізмів маскування протиправної діяльності, а також нерідко має організований і транснаціональний характер. Зазначені особливості істотно ускладнюють її своєчасне виявлення, розкриття та досудове розслідування, що зумовлює потребу у застосуванні сучасних криміналістичних підходів та спеціальних технічних засобів.

Важливе місце у забезпеченні ефективності розслідування контрабанди посідає криміналістична характеристика цього виду злочинів, яка є системною інформаційною моделлю типових ознак злочинної діяльності та слугує теоретичною основою для побудови методики досудового розслідування. Водночас практична реалізація положень криміналістичної характеристики значно залежить від рівня техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування.

У сучасних умовах реформування правоохоронної системи України та оновлення кримінального процесуального законодавства особливої актуальності набуває питання вдосконалення техніко-криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди з урахуванням її криміналістичної характеристики. Це обумовлює необхідність комплексного наукового дослідження взаємозв'язку між структурними елементами криміналістичної характеристики контрабанди та можливостями застосування криміналістичних засобів і методів у процесі доказування.

У зв'язку з викладеним дослідження криміналістичної характеристики контрабанди та визначення її значення для техніко-криміналістичного забезпечення розслідування цього виду злочинів є актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення для підвищення ефективності протидії митній злочинності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Як самостійна категорія криміналістики криміналістична характеристика злочинів сформувалася відносно недавно завдяки працям вітчизняних учених, зокрема В.О. Коновалової [1], В.Ю. Шепітька [2], В.А. Журавля [3], М.В. Салтевського [4], С.С. Чернявського [5], які обґрунтували її зміст, структуру та значення для формування й реалізації методик розслідування кримінальних правопорушень.

МЕТА статті – дослідження криміналістичної характеристики контрабанди як системної інформаційної моделі та визначення її значення для техніко-криміналістичного забезпечення розслідування цього виду злочинів, а також обґрунтування напрямів удосконалення застосування криміналістичних засобів і методів у діяльності органів досудового розслідування України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, застосування яких дало можливість комп-

© О. САВКА, О. ЗАКАЛА, 2026

лексно дослідити криміналістичну характеристику контрабанди та визначити її значення для техніко-криміналістичного забезпечення розслідування цього виду злочинів. У дослідженні застосовано такі методи: діалектичний метод наукового пізнання – для розгляду контрабанди як соціально-правового явища у взаємозв'язку з економічними, кримінологічними та криміналістичними процесами, а також для з'ясування закономірностей розвитку митної злочинності; системно-структурний метод –для аналізу структури криміналістичної характеристики контрабанди, визначення її основних елементів та встановлення взаємозв'язків між ними; аналіз і синтез – в опрацюванні наукових джерел, узагальненні теоретичних положень криміналістики стосовно поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів, а також для формування узагалінених висновків; порівняльно-правовий метод – для зіставлення наукових підходів різних учених до визначення змісту криміналістичної характеристики злочинів та її структурних елементів; формально-логічний метод – для уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження, формулювання теоретичних положень та висновків; узагальнення наукової літератури та практичного досвіду – для систематизації результатів попередніх досліджень у галузі криміналістики та визначення сучасних напрямів удосконалення техніко-криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди.

Застосування зазначених методів дало змогу всебічно дослідити криміналістичну характеристику контрабанди, визначити її структурні елементи та обґрунтувати значення криміналістичних засобів і методів у процесі досудового розслідування цього виду злочинів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Здійснюючи розслідування у кримінальній справі, слідчий прагне певним способом впорядкувати свою діяльність, перевести її в розумне, раціональне, методично доцільне русло. З цією метою він передусім звертається до власного досвіду організації та здійснення роботи у справах аналогічної категорії, відшукує в ньому підходи та прийоми, які виправдали себе, допомогли йому в минулому досягти успіху в розслідуванні, показали свою спроможність і продуктивність та дали змогу прийти до мети найкоротшим шляхом.

Осмислюючи все цінне зі свого досвіду, відокремлюючи необхідне від випадкового, слідчий (дізнавач) намагається використовувати закономірності, що відбилися в його пам'яті під час роботи над новою справою в подібних умовах.

Однак недостатність особистого досвіду і знань диктує йому необхідність звертатися не тільки до власного професійного минулого, а й до колективного досвіду, узагальненого в наукових працях, а також до криміналістичних інформаційних моделей (описах, характеристиках, рекомендаціях тощо).

Істотне значення для організації розслідування має криміналістична характеристика злочинів. Вперше про криміналістичну характеристику злочину згадав В.Ю. Шепітько, віднісши її до загальних положень приватних методик, підкреслюючи водночас, що злочини мають загальні риси криміналістичного характеру [6].

Розгорнуте уявлення про криміналістичну характеристику злочину дала В.О. Коновалова [1]. Вона розглядалася як сукупність конкретних ознак і властивостей злочинів, що мають значення для їх розкриття і розслідування. Пізніше під криміналістичною характеристикою стали розуміти систему інформації систему об'єктивних даних про злочинне діяння.

Велику увагу розробленню поняття, змісту та структури криміналістичної характеристики приділяв у своїх працях В.Ю. Шепітько [2]. До її елементів він відносить:

а) характеристику вихідної інформації;

б) систему даних про типові способи вчинення та приховування цього виду злочинів і типові наслідки їх застосування;

в) дані про особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви і цілі злочину;

г) дані про особу ймовірної жертви злочину;

д) дані про обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка).

Зазначені елементи є системою, тобто взаємопов'язані між собою.

Нині сформовано широкий спектр уявлень про криміналістичну характеристику злочинів. Відсутність єдиного підходу до розуміння цієї категорії дає підстави для припущення, що в науці досі триває процес її творчого осмислення.

Якщо виходити з потреб слідчої практики, то слід зауважити, що всі відомості, що містяться в криміналістичній характеристиці злочинів, повинні являти собою науково обґрунтовані дані про обставини, типові для злочинів конкретного виду або групи. Виділення елементів у структурі криміналістичної характеристики повинно бути викликане потребами практики і нею ж виправдане.

Нині криміналістичну характеристику злочинів визначено як наукову абстракцію, модель найбільш значущих з криміналістичного погляду ознак певного виду злочинів.

Її значення полягає в тому, що в науковому аспекті вона значно розширює і поглиблює уявлення про злочинну діяльність як об'єкт криміналістики, а у практичному сприяє підвищенню ефективності розкриття і розслідування злочинів, завдяки знанням про криміналістично значущі ознаки окремих видів злочинів і, особливо, виявлених взаємозв'язках між ними, що надзвичайно важливо у висуненні версій, визначенні напрямів розслідування, виборі засобів і методів тощо. В результаті проведених досліджень теоретичний арсенал криміналістичної характеристики злочинів досяг такого рівня, що її можна розглядати як приватну теорію криміналістики. У зв'язку з цим ми поділяємо позицію А.В. Старушкевича про те, що практика розслідування злочинів підштовхувала криміналістів до розроблення принципів виявлення та опису криміналістично значущих ознак для кожного виду злочинів [7].

У зв'язку з активацією роботи вітчизняних криміналістів у цьому напрямі, а також завдяки розвитку діяльнісного підходу до аналізу будь-яких видів злочинної діяльності, до кінця 1960-х рр. сформувалося уявлення про системний криміналістичний опис злочинів у вигляді криміналістичної характеристики, що ґрунтується на накопиченні, узагальненні та систематизації криміналістично значущої інформації про структурні елементи злочинної діяльності.

Істотне значення в аналізі криміналістичної характеристики має системний підхід. Криміналістична характеристика злочинів як система характеризується складом, кількістю елементів, а також відносинами між ними.

Пізнання будь-якої системи починається з виділення її елементів, які характеризуються відносною самостійністю, але може бути розглянуто як самостійна система. Водночас важливе значення набуває встановлення відносин між елементами системи, тобто виявлення її структури. Структура характеризує внутрішній стан системи, мережу відносин і зв'язків між її елементами. В результаті у системи виникають нові (інтегральні) властивості, відсутні у її елементів [8].

Встановлення зв'язків і залежностей між елементами системи є надзвичайно важливим, оскільки дає змогу висувати версії про невідомі елементи на основі вже виявлених. Саме цей напрям дослідження криміналістичної характеристики розвивали такі українські науковці, як В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, А.В. Старушкевич, М.В. Салтевський, які підкреслювали системність та інформаційну структуру криміналістичної характеристики та її значення для побудови слідчих версій і прогнозування невідомих фактів злочинної діяльності.

Встановивши окремі елементи криміналістичної характеристики злочину, слідчий намагається використовувати їх для з'ясування інших, ще невідомих елементів. Можливість успішного вирішення цього завдання зумовлюється тим, що елементи криміналістичної характеристики виявляються взаємопов'язаними, причому прояв їх зв'язків підпорядкований певним закономірностям.

У відносинах між елементами можна спостерігати два види закономірних зв'язків:

– однозначний (динамічний);

– імовірнісний (статичний).

За однозначного зв'язку присутність одного елемента дає змогу зробити категоричний висновок про існування іншого елемента. У переважній більшості закономірні зв'язки між елементами носять ймовірнісно-статистичний характер. У зв'язку з цим встановлення одного елемента характеристики дає змогу лише з більшим або меншим ступенем імовірності припустити наявність іншого.

Причому ймовірність тим вища, чим частіше вони спостерігаються разом.

Визначаючи криміналістичну характеристику злочинів як систему даних про злочин, що сприяють його розкриттю, неможна виключити і того, що для успішного розкриття злочинів використовуються також дані, що відносяться до кримінально-правової, кримінологічної, психологічної та інших видів характеристик злочинів. Криміналістичну характеристику злочинів можна розглядати на двох рівнях: як загальне поняття (вищий рівень абстракції стосовно такої наукової категорії) і як поняття, що відноситься до конкретних видів і груп злочинів.

Серед криміналістів немає єдиної думки стосовно складу елементів криміналістичної характеристики злочинів. Видається, що найбільш переконливою з цього питання є зазначена вище позиція В.Ю. Шепітька [2].

Зазначений перелік, на нашу думку, можна доповнити даними про типові матеріальні сліди злочину та ймовірні місця їх знаходження.

Водночас зазначену конструкцію не орієнтовано на злочини, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями. Дослідження показали, що митні злочини, зокрема й контрабанда здебільшого вчиняються організованими злочинними угрупованнями [9].

У криміналістиці аналізу елементів криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності значну увагу приділено у працях українських науковців, таких як В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, А.В. Старушкевич та М.В. Салтевський, які досліджували структуру, склад та взаємозв'язки елементів злочинної діяльності, що дає змогу ефективно прогнозувати дії організованих злочинних груп та планувати методику розслідування.

Водночас зазначається, що система елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, має свою специфіку і відмінність від системи елементів криміналістичної характеристики інших злочинів. Зокрема, П.К. Ткаченко виділяє в ній технологічний, структурно-організаційний та особистісний блоки [10]. До елементів технологічного блоку він відносить: відомості про механізм організованої злочинної діяльності, дані про обстановку і відомості про предмет злочинного посягання; до структурно-організаційного блоку: дані про структуру організованого злочинного формування як про специфічний кримінальний механізм; відомості про рівень кримінального розвитку; дані про організацію системи уникнення викриття; відомості про особливості кримінального функціонування; відомості про сферу кримінальної активності; до особистісного блоку – якісні характеристики осіб, що входять до організованого злочинного угруповання; характеристику психологічного стану організованого злочинного угруповання як цілісного кримінального механізму.

А.М. Лазебний, поділяючи позицію В.П. Бахіна стосовно елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, відносить до них:

– мету і предмет злочинного посягання;

– способи підготовки, вчинення та приховування злочинів;

– механізм злочинної діяльності;

– обставини вчинення злочинів та злочинної діяльності;

– тип організованої злочинної структури;

– функціональні ролі її членів;

– характер зв'язків у злочинній структурі та між її членами;

– дані про властивості особистості членів злочинної структури;

– мотиви їхніх дій;

– дані про властивості особистості потерпілих; сліди злочинної діяльності [11; 12].

Приєднуючись до позиції В.П. Бахіна та В.Ю. Шепітька стосовно трьох блоків елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, ми вважаємо, що:

– до технологічного блоку елементів криміналістичної характеристики контрабанди слід включити:

мету злочинної діяльності; характер вихідної інформації; предмет злочинного посягання; способи вчинення злочинів; механізм злочинної діяльності; обставини вчинення злочину; дані про матеріальні сліди злочину;

– в організаційно-структурний блок – дані про тип організованої злочинної структури, характер зв'язків в ній і функціональні ролі її членів;

– в особистісний блок – дані про властивості особистості членів злочинної структури; мотиви їх злочинної діяльності, дані про властивості особистості потерпілих.

У виявленні зазначених вище елементів криміналістичної характеристики істотну роль відіграє технікокриміналістичне забезпечення розслідування цього виду злочинів, під яким слід розуміти специфічну діяльність, спрямовану, з одного боку, на забезпечення готовності слідчих (дізнавачів) органів досудового розслідування України до ефективного застосування криміналістичних засобів і методів, а з іншого – на їх практичну реалізацію в процесі досудового розслідування.

У зв'язку з цим криміналістична характеристика контрабанди є основою для розроблення та вдосконалення техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів даного виду. Водночас роль кожного елемента криміналістичної характеристики є досить специфічною у розробленні та вдосконаленні технікокриміналістичного забезпечення розслідування розглянутих злочинів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження стану та особливостей протидії контрабанді в Україні дає підстави для формулювання низки узагальнених висновків теоретичного і прикладного характеру. Аналіз сучасної структури митної злочинності, практики діяльності органів досудового розслідування, а також ролі техніко-криміналістичного забезпечення у виявленні та дослідженні елементів криміналістичної характеристики контрабанди свідчить про наявність системних проблем, що істотно впливають на ефективність розкриття та розслідування зазначених кримінальних правопорушень.

У структурі митної злочинності України контрабанда посідає одне з провідних місць, характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки та завдає істотної шкоди економічній, фінансовій, соціальній і національній безпеці держави. Її негативний вплив виходить за межі внутрішньодержавних інтересів, оскільки контрабандна діяльність часто має транснаціональний характер і створює загрози безпеці міжнародної спільноти.

Аналіз практики протидії контрабанді в Україні свідчить про наявність суттєвих проблем у сфері виявлення, розкриття та досудового розслідування цих кримінальних правопорушень, що проявляється у порівняно невисокій кількості викритих злочинів, значній частці кримінальних проваджень, в яких не встановлено осіб, причетних до їх вчинення, а також у складності доведення організованого характеру контрабандної діяльності.

Зазначені обставини зумовлюють об'єктивну необхідність розроблення та впровадження науково обґрунтованого комплексу рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності розкриття та розслідування контрабанди. Одним з ключових напрямів такої роботи є вдосконалення техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування України, яке слід розуміти як цілеспрямовану діяльність зі створення умов постійної готовності слідчих і дізнавачів до застосування техніко-криміналістичних засобів і методів, а також їх системного й ефективного застосування у повсякденній практиці протидії контрабанді.

Список використаних джерел

1. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений. Харьков, 1985. 92 с.
2. Шепітько В.Ю. та ін. Криміналістика: у 2 т. Харків, 2019. Т. 2. 328 с.
3. Журавель В.А. Теоретичні проблеми формування та реалізації методик розслідування злочинів: монографія. Харків, 2012. 352 с.
4. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі). Київ, 2008. 640 с.
5. Чернявський С.С. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 45-53.
6. Шепітько В.Ю. та ін. Криміналістика: у 2 т. Харків, 2019. Т. 1. 456 с.
7. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів. Київ, 1997. С. 41-44.
8. Грицюк П.М., Джоші О.І., Гладка О.М. Основи теорії систем і управління. Рівне, 2021. 272 с.
9. Рудницький І.Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами: дис. … д-ра філософії: 081 – Право. Львів, 2019. 250 с.
10. Ткаченко П.К. Кримінологічна характеристика злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (124). С. 325-334.
11. Бахін В.П., Лисиченко В.К. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів: збірник наукових праць*. Київ, 1996. С. 5-8.
12. Лазебний А.М., Левицький Б.С. Криміналістичне забезпечення розслідування організованої злочинності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 189-198. DOI: 10.33244/2521-1196.14.2019.189-198

References

1. Kolesnychenko A.N., Konovalova V.E. Criminalistic characteristics of crimes. Kharkiv, 1985. 92 p. (in Russian).
2. Shepitko V.Y. et al. Criminalistics: in 2 vol. Kharkiv, 2019. Vol. 2. 328 p. (in Ukrainian).
3. Zhuravel V.A. Theoretical problems of developing and implementing crime investigation methods: monograph. Kharkiv, 2012. 352 p. (in Ukrainian).
4. Saltevskyi M.V. Criminalistics (in a modern interpretation). Kyiv, 2008. 640 p. (in Ukrainian).
5. Cherniavskyi S.S. Criminalistic characteristics of crimes: problems of theory and practice. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 2016. No. 3. pp. 45-53. (in Ukrainian).
6. Shepitko V.Y. et al. Criminalistics: in 2 vol. Kharkiv, 2019. Vol. 1. 456 p. (in Ukrainian).
7. Starushkevich A.V. Criminalistic Characteristics of Crimes. Kyiv, 1997. pp. 41-44. (in Ukrainian).
8. Hrytsiuk P.M., Josh O.I., Hladka O.M. Fundamentals of Systems Theory and Management. Rivne, 2021. 272 p.
9. Rudnytskyi I.L. Features of detecting and investigating drug smuggling committed by organized criminal groups: diss. … Doctor of

Philosophy: 081 – Law. Lviv, 2019. 250 p. (in Ukrainian).

10. Tkachenko P.K. Criminological characteristics of crimes committed by organized groups and criminal organizations. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2023. No. 3 (124). pp. 325-334. (in Ukrainian).

11. Bakhyn V.P., Lysychenko V.K. Problems of scientific and methodological support for investigative activities. *Theoretical and practical problems of using the possibilities of criminalistics and forensic examination in the detection and investigation of crimes: collection of scientific works.* Kyiv, 1996. pp. 5-8. (in Ukrainian).

12. Lazebnyi A.M., Levitskyi B.S. Criminalistic support for the investigation of organized crime. *International Legal Bulletin: Current Issues of Modernity (Theory and Practice).* 2019. Issue 14. pp. 189-198. DOI: 10.33244/2521-1196.14.2019.189-198 (in Ukrainian).

Oleksandr SAVKA
PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law of Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1723-3412
e-mail: savka30@ukr.net

Oleh ZAKALA
applicant, Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law of Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-0775-3023

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF SMUGGLING AND ITS SIGNIFICANCE FOR TECHNICAL AND CRIMINAL SUPPORT OF THE INVESTIGATION OF SUCH KIND OF CRIMES

The paper examines the criminalistic characteristics of smuggling as an informational model that reflects the system of typical features of criminal activity and is important for organizing, planning, and conducting effective pre-trial investigations. It is emphasized that the criminalistic characteristics are an important tool for understanding the mechanism of committing a crime, allowing the identification of regular connections between its individual elements and contributing to the formation of optimal investigation tactics. The paper analyzes the main structural elements of the criminalistic characteristics of smuggling, in particular, the method of preparation, commission, and concealment of the crime, the circumstances of its commission, the object of the offense, the identity of the offender, the trace pattern, as well as the characteristic features of the mechanism for concealing illegal activity. Attention is drawn to the fact that modern smuggling activities are increasingly carried out by organized criminal groups that use complex schemes for moving goods across the customs border, modern technical means, and various methods of concealing traces of the crime. It is substantiated that the effectiveness of detecting, recording, and investigating these elements largely depends on the level of technical and forensic support provided to pre-trial investigation bodies. The importance of forensic tools and methods, in particular modern technical means of recording and investigating material traces, the use of information systems and special knowledge in the process of forming the evidence base in criminal proceedings on smuggling, is analyzed. Particular attention is paid to the role of technical and forensic means in establishing the organized nature of criminal activity, identifying channels for the illegal movement of goods, and documenting the illegal actions of participants in criminal schemes. It is emphasized that the comprehensive use of forensic methods contributes to the effectiveness of investigative (search) actions and ensures the completeness and objectivity of evidence. It is concluded that there is a need to further improve the technical and forensic support of Ukraine's pre-trial investigation bodies, develop modern methods of investigating customs crimes, and strengthen cooperation between law enforcement agencies and customs and border services as one of the key areas for improving the effectiveness of combating smuggling.

Keywords: *forensic characteristics, smuggling, customs crime, technical and forensic support, pre-trial investigation, organized criminal groups, forensic tools, trace information*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.20
УДК 658.005:336.77

Олександр Олексійович ***СИТНИК***
аспірант, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-7820-4876
e-mail: o.sitnik@istu.edu.ua

Карина Сергіївна ***МОРОЗ***
фінансовий директор, Enuda AB, Гельсінборг (Швеція)
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2268-6515
e-mail: karynamoroz@gmail.com

Ганна Вікторівна ***СИТНИК***
д.е.н., професор, Державний торговельно-економічний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4189-180X
e-mail: anna.s.fin@gmail.com

КОНТРОЛІНГ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Кредитоспроможність визначає можливості залучення позикового капіталу, тому потребує моніторингу і контролю. Дослідження ґрунтується на методах контент-аналізу, порівняльного аналізу та синтезу, структурно-функціональному аналізі, абстракції та узагальнення. Подано концептуальне бачення системи контролінгу кредитоспроможності підприємства, зміст та особливості формування її окремих елементів: мета та завдання, функціональні підсистеми, контури реалізації, методи, процес та регламенти, яка може бути основою для впровадження на підприємстві.

Ключові слова: *кредитоспроможність, контролінг, моніторинг, довгостроковий розвиток підприємства*

Стаття надійшла 06.03.2026 Статтю прийнято 19.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Розвиток підприємства в довгостроковій перспективі потребує необхідного забезпечення ресурсами, зокрема фінансовими. Нормальною практикою функціонування підприємств є залучення позикових коштів як для фінансування поточної діяльності, так і для реалізації проєктів розвитку. Статистичні дані засвідчують, що підприємства України станом на кінець 2024 р. 71,1% активів фінансували саме за рахунок різних форм позикового капіталу [1]. Така ситуація потребує налагодження дієвих систем контролінгу кредитоспроможності, адже її низький рівень унеможливлює залучати позиковий капітал на прийнятних умовах та може створювати проблеми з вчасним погашенням та обслуговуванням позик, що негативно впливає на фінансовий стан підприємства та можливості його розвитку в довгостроковій перспективі.

Проблеми забезпечення та оцінювання кредитоспроможності завжди залишаються в полі зору науковців та практиків.

Аналіз останніх досліджень показує, що основними і найбільш актуальними питаннями, що обговорюються в межах цієї проблеми є: трансформація методів оцінювання та моделей контролінгу кредитоспроможності, вплив цифрової трансформації на процеси управління кредитоспроможністю, підходи до системи розкриття інформації для оцінювання кредитоспроможності, методи прогнозування ризиків в межах оцінювання кредитоспроможності підприємства. Як бачимо, всі ці проблеми можна окреслити одним загальним контуром – контролінг кредитоспроможності підприємства.

В [2] на основі панельних даних китайських підприємств досліджено вплив цифрової трансформації на кредитоспроможність підприємства. Автори дійшли висновку, що цифровізація здатна покращувати системи внутрішнього контролю кредитоспроможності, що може позитивно впливати на її рівень [2].

В [3] автори запропонували гнучку модель оцінювання кредитоспроможності малих та середніх підприємства, що передбачає застосування кількісних та якісних метрик. На думку авторів, такий підхід може підвищувати об’єктивність оцінювання [3]. Гіпотетично він може бути основою для формування моделі контролю кредитоспроможності підприємства.

У [4] увагу сфокусовано на проблематиці оцінювання ризиків у процесі укладання кредитних угод. Дослідження показує, як підходи Байєсовського усереднення покращують прогнозування кредитного ризику відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності (IFRS 9) [4].

В [5] розглянуто вплив обов'язкового розкриття фінансової інформації на точність кредитних рейтингів, виявляючи як позитивні, так і негативні ефекти, а в [6] автори проаналізували зв'язок між корпоративним управлінням, соціальною відповідальністю та рівнем кредитного ризику банківських активів [6].

У [7] досліджено методи машинного навчання для раннього передбачення фінансової неспроможності підприємств, що є актуальним для кредитного моніторингу. Такі моделі може бути ефективно інтегровано в систему контролінгу кредитоспроможності.

У [8] запропоновано деталізовану модель сегментації кредитних даних, що поєднує фінансові та нефінансові ознаки. Авторами сформульовано підхід до формування дерева рішень, що комбінує різні типи даних і дає змогу переводити якісні (текстові характеристики) показники бізнесу в цифровий формат, обирати найбільш значущі фінансові метрики, зводити це в єдину інтегровану модель та запропоновано механізми контролю її коректності.

В [9] авторами запропоновано модель кредитного скорингу, яка окрім традиційних фінансових метрик включає нетрадиційні поведінкові показники на основі

 © О.О. СИТНИК, К.С. МОРОЗ, Г.В. СИТНИК, 2026

застосування т.зв. градієнтного бустінгу. Також автори дискутували на тему компромісу між прогностичною точністю моделі й рівнем її інтерпретованості та, на їхню думку, її застосування може підвищити інклюзивність фінансових послуг для малих та середніх підприємств, особливо з невеликою кредитною історією. Важливим аспектом є те, що модель може застосовуватись на підприємстві для моделювання та прогнозного оцінювання ризиків [9]. У [10] запропоновано гібридну модель кредитного скорингу, що, на думку авторів, забезпечує високу точність класифікації дефолтів при споживчому кредитуванні [10].

В [11] авторами запропоновано нову модель інтелектуального моніторингу фінансових ризиків та системи раннього попередження, що застосовує методи глибокого навчання – зокрема LSTM (Long Short-Term Memory) та Transformer-мережі – для оброблення складних, багатовимірних та послідовних фінансових даних, характерних для сучасних ринків [11].

Огляд останніх досліджень і публікацій показує, що питання контролінгу кредитоспроможності активно дискутується в науковій літературі, проте ця проблема розглядається здебільшого фрагментарно – з позицій дослідження окремих компонентів контролінгу та не пропонуються комплексні практичні підходи до її організації на підприємстві.

МЕТА статті – обґрунтування підходу до побудови системи контролінгу кредитоспроможності підприємства, яка б відповідала сучасним умовам господарювання підприємств.

МЕТОДИ ТА МАТЕРІАЛИ

Дослідження носить теоретичний характер і ґрунтується на всебічному огляді та критичному аналізі сучасної та класичної літератури стосовно кредитоспроможності підприємств та систем контролінгу. Методологія дослідження включає систематичний огляд літератури, порівняльний аналіз та синтез наукових підходів до оцінювання кредитного ризику та фінансового контролю. Класичні концепції контролінгу застосовано як теоретичне підґрунтя для розроблення авторської моделі контролінгу кредитоспроможності підприємств. Метод структурного та функціонального моделювання застосовано для виявлення та опису ключових елементів системи, включаючи цілі, завдання, підсистеми, контури, а також методи та регламенти. У дослідженні застосовано методи абстракції та узагальнення для концептуалізації запропонованої системи.

РЕЗУЛЬТАТИ

Рівень кредитоспроможності підприємства є ключовим фактором за інших рівних умов можливості ефективно залучати позиковий капітал та забезпечувати стабільний розвиток підприємства. З огляду на це, важливим завданням менеджменту підприємства (насамперед, його фінансового департаменту) є постійний моніторинг та контроль рівня кредитоспроможності з метою вчасного реагування на ризики, можливі проблеми для підтримки високого кредитного рейтингу підприємства.

Виходячи з розуміння сутності контролінгу [12, 13], систему контролінгу кредитоспроможності підприємства можна подати як такий концепт (рис.1).

У контексті побудови системи контролінгу кредитоспроможності важливим є розуміння місця управління нею в системі фінансового менеджменту (рис. 2).

Управління кредитоспроможністю підприємства, на наш погляд, лежить на перетині двох функціональних напрямів фінансового менеджменту: управління залученням позикового капіталу та антикризовим фінансовим менеджментом, що визначає мету та основні завдання управління нею (табл. 1).

Виходячи з цих цілей та задач, формуються всі інші компоненти системи контролінгу. Так, система контролінгу традиційно включає наступні *функціональні підсистеми*: формування інформаційного забезпечення, планування кредитоспроможності, аналіз рівня кредитоспроможності, моніторинг і контроль кредитоспроможності.

Інформаційне забезпечення контролінгу кредитоспроможності включає широкий спектр інформаційних показників за джерелами формування та формою подання (кількісні та якісні) (табл. 2).

Підсистему планування кредитоспроможності має бути інтегровано в загальну систему фінансового планування, яка ґрунтується на т.зв. фінансовій моделі підприємства. Це означає, що система фінансових планів має включати достатій перелік показників, що дають змогу прогнозувати рівень кредитоспроможності підприємства на різних контурах управління. Основною вимогою до такого планування є забезпечення його ба-

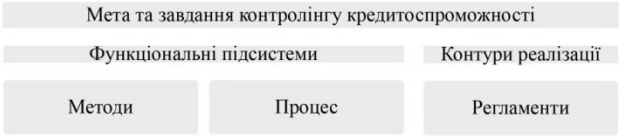

Рис. 1. Концептуальне бачення системи контролінгу кредитоспроможності підприємства (розроблено авторами)

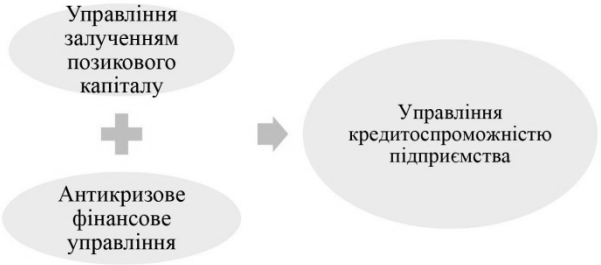

Рис. 2. Місце управління кредитоспроможністю в системі фінансового менеджменту (розроблено авторами)

Таблиця 1 – **Мета за завдання управління кредитоспроможністю підприємства** (*розроблено авторами*)

Атрибут	Характеристика
Мета	Забезпечення здатності залучати позиковий капітал на вигідних умовах, вчасно його обслуговувати, повертати та використовувати в процесі діяльності
Завдання	– формування позитивної кредитної історії; – забезпечення постійної платоспроможності та вчасного виконання платежів; – забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості;

	– забезпечення позитивного іміджу компанії на ринку

Таблиця 2 – **Характеристика інформаційного забезпечення контролінгу кредитоспроможності підприємства** (*розроблено авторами*)

Джерела інформації та показники		Форма подання показника
З	***Інформація НБУ та окремих банків*** Середньоринкова процентна ставка за кредитом (в розрізі видів кредитів); Процентні ставки та додаткові витрати за кредитами, що пропонуються окремими банками	Кількісна
З	***Інформація окремих банків*** Вимоги по забезпеченню кредитів; Варіанти схем обслуговування кредитів та погашення основної суми боргу; Додаткові характеристики окремих кредитних продуктів	Якісна
В	***Фінансова звітність підприємства*** Інформація про стан активів та капіталу, доходів та витрат, фінансових результатів, грошових потоків	Кількісна
В	***Управлінська звітність підприємства та дані аналітичного бухгалтерського обліку*** Більш деталізована інформація стосовно доходів та витрат, маржинального доходу та прибутку, грошових потоків, обсягів відкладених платежів та їх частоти, якості активів, звітність про перебіг поточних інвестиційних проєктів тощо	Кількісна
В	***Плани, бюджети та внутрішні цільові нормативи*** Система KPI, основні планові показники майстер-бюджету, інвестиційних планів	Кількісна
В	***Нефінансова звітність*** Інформація про реалізацію політик корпоративної соціальної відповідальності, сталого розвитку тощо	Якісна
В	***Інформація про якість фінансового управління*** Зафіксовані випадки помилок та порушень в регламентах обліку, аналізу, планування; дані про якість програмних продуктів, що використовуються в системі управління, потреби в додаткових налаштуваннях тощо	Якісна

де З (В) – зовнішня (внутрішня) відносно підприємства інформація

гатоваріантності, гнучких підходів, технологій зустрічного бюджетування, охоплення всіх контурів прийняття рішень.

Підсистема аналізу кредитоспроможності включає методи та процедури оцінювання її рівня. З цією метою може застосовуватись широкий спектр методів, або їх комбінація, починаючи від коефіцієнтних методів, скорингових моделей і закінчуючи складними методами дерева рішень та моделями з елементами машинного навчання. Детальний аналіз таких методів та пропозиції з їх застосування описані в попередніх роботах авторів [14].

Підсистема моніторингу та контролю кредитоспроможності передбачає безпосередньо відслідковування основних індикаторів, що визначають кредитоспроможність підприємства, оцінювання їх відхилень від встановлених нормативів та прийняття рішень за результатами відхилень. Центральним аспектом формування цієї системи є вибір показників, які мають диференціюватись за контурами управління як і методи, що застосовуються в межах різних підсистем (табл. 3).

Так, стратегічний контролінг спрямовано на контроль та забезпечення стратегічної кредитоспроможності підприємства. Дуже часто її пов'язано з потребою фінансування довгострокових проєктів розвитку. Тому насамперед потребує моніторингу показник вільного грошового потоку, який характеризує приріст фінансових ресурсів до виплат на капітал. Його обсяг має бути співставним з обсягами запозичень з врахуванням графіку обслуговування та погашення кредитів. Важливим індикатором кредитоспроможності підприємства в інвестуванні із залученням позикового капіталу є належна ефективність реальних інвестиційних проєктів, які мають генерувати позитивне значення NPV. Також важливим індикатором збереження довгострокової кредитоспроможності є контроль дотримання темпу стійкого зростання підприємства, адже вихід за його межі призводить до порушення фінансової рівноваги та стійкості, що може провокувати не лише падіння рівня кредитоспроможності, а й розгортання кризових явищ, які за виходу з-під контролю можуть провокувати втрату платоспроможності та призводити до банкрутства. В межах стратегічного контролю доцільно відслідковувати показник капіталізації чистого прибутку, тобто яка його частина спрямовується на фінансування активів, адже це є важливим індикатором самофінансування за рахунок власних внутрішніх джерел, а дивідендна політика в публічних компаніях переглядається не частіше одного разу на рік.

В межах оперативного контролінгу основним завданням є забезпечення поточної кредитоспроможності, яка суттєво визначається станом фінансування та структурою оборотних активів, ефективністю операційної діяльності, збалансованістю та синхронністю грошових потоків, наявністю прострочених зобов'язань, як перших індикаторів розгортання фінансових проблем. Зазначений перелік показників оперативного контролю не є вичерпним і може суттєво варіювати залежно від виду діяльності та розміру підприємства. Одним з орієнтирів в його складанні може бути перелік коефіцієнтів дискримінантної моделі оцінювання кредитного ризику, що регламентується НБУ і диференціюється для підприємств різних видів діяльності та розміру.

Зазначені показники порівнюються з цільовими індикаторами, які встановлено в межах стратегічного та оперативного контурів планування і залежно від виявлених відхилень формується система управлінських рішень або для їх усунення (за наявності негативних відхилень), коригування планів (якщо усунення відхилень неможливе внаслідок об'єктивних факторів зміни зовнішнього середовища) та адаптації до ситуації, їх підтримки та посилення (за наявності позитивних відхилень).

Ефективне функціонування системи контролінгу кредитоспроможності можливе при чіткій структуризації його процесу та дотриманні логічної послідовності

його етапів. В найбільш узагальненому вигляді цей процес можна подати так (рис. 3).

Таблиця 3 – **Характеристика підсистем контролінгу за контурами управління** (*розроблено авторами*)

Контури контролінгу	Методи управління	Показники, що підлягають моніторингу
Стратегічний (понад 1 рік, що відповідає періоду розроблення стратегії) – частота контрольних замірів 1 раз на рік	Сценарне планування та моделювання; SWOT-аналіз; GAP-аналіз; Метод дерева рішень; Економіко математичні та статистичні методи оцінювання ризиків; Експертні методи; Методи інвестиційного аналізу і планування; Методи машинного навчання	Вільний грошовий потік (FCF); Чиста приведена вартість (NPV); Темп стійкого зростання; Коефіцієнт капіталізації чистого прибутку
Оперативний (до 1 року) – частота контрольних замірів 1 раз на місяць	Техніко-економічний; Статистичний метод; Коефіцієнтний метод; Методи гнучкого зустрічного бюджетування; Методи порівняльного аналізу	Коефіцієнт загального покриття; Коефіцієнт рентабельності активів; Коефіцієнт фінансової автономії; Рентабельність виручки від реалізації; Коефіцієнт самофінансування оборотних активів; Коефіцієнт покриття відсотків за кредит; Коефіцієнт співвідношення чистого грошового потоку від операційної діяльності та поточних зобов'язань; Частка прострочених дебіторської та кредиторської заборгованості

Рис. 3. Процес контролінгу кредитоспроможності підприємства (розроблено авторами)

Важливим елементом контролінгу кредитоспроможності є регламенти його організації та реалізації на підприємстві. У суті ці регламенти визначають порядок здійснення всіх процедур для забезпечення їх коректності, вчасності, точності та зарозумілості для дотичних осіб. Основними прикладами таких регламентів є положення про фінансову політику, облікову політику підприємства, регламенти бюджетування, формування управлінської звітності, регламенти погодження платежів, тощо. До цього елементу контролінгу, на наш погляд, можна віднести регламентацію інформаційних та ERP систем, які застосовуються на підприємстві.

Зазначену систему має бути інтегровано в систему фінансового контролінгу підприємства і функціонувати на постійній, а не на періодичній основі, що забезпечуватиме безперервність процесів підтримки належного рівня кредитоспроможності підприємства.

ВИСНОВКИ

Рівень кредитоспроможності підприємства є ключовим чинником у прийнятті рішень з надання кредиту, його вартості та умов залучення. Так, високий рівень кредитоспроможності детермінує доступність фінансових ресурсів та можливості розвитку підприємства. Підтримка високого кредитного рейтингу вимагає постійної уваги з боку керівництва і може бути реалізована шляхом запровадження дієвої системи контролінгу.

Поданий підхід до формування системи контролінгу кредитоспроможності чітко ідентифікує всі його елементи, взаємозв'язок між ними, окреслюючи основні завдання, підсистеми та їх зміст, контури реалізації, особливості вибору контрольних показників та методів на різних контурах управління, комплекс регламентів, що забезпечує функціонування системи. Запропонований підхід може служити методичною допомогою для побудови такої системи та її інтеграції в систему фінансового менеджменту з метою підтримки високого кредитного рейтингу підприємства.

В цьому контексті потребують подальшого вивчення методичні аспекти формування окремих елементів системи контролінгу, що й буде темою подальших наукових розвідок авторів.

References

1. Statistical Yearbook of Ukraine 2024. State Statistics Service of Ukraine. 2025. URL: https://stat.gov.ua/uk/publications/statystychnyy-shchorichnyk-ukrayiny-2024
2. Zhen X., Zhou Y. Digital transformation and corporate creditworthiness. *Finance Research Letters*, 2025. Issue 74. DOI: 10.1016/j.frl.2025.106742
3. Chamochumbi Diaz G.D., Palazzi F. & Sorini L. Creditworthiness of small and medium enterprises: a fuzzy decision-making approach. *Computational Management Science*, 2026. Issue 23(1). DOI: 10.1007/s10287-025-00546-1
4. Jakubik P., Teleu S. Improving credit risk assessment in uncertain times: insights from IFRS 9. *Risks*. 2025. Issue 13(2). DOI: 10.3390/risks13020038
5. Vanhaverbeke S., Balsmeier B., Doherr T. Mandatory financial information disclosure and credit ratings. *Journal of Accounting and Economics*, 2024. Issue 78(1). DOI: 10.1016/j.jacceco.2024.101676
6. AlHares A. Impact of corporate governance and social responsibility on credit risk. *Sustainability*. 2025. Issue 17(4). DOI: 10.3390/su17041824
7. Gao Y., Jiang B., Zhou J. Financial distress prediction for SMEs using machine learning techniques. 2023. DOI: 10.48550/arXiv.2302.12118
8. Han L., Wang X. Integrated multivariate segmentation tree for the analysis of heterogeneous credit data in SMEs. *Expert Systems With Applications*. 2026. DOI: 10.1016/j.eswa.2025.130389
9. Chen S., et al. Credit Scoring Prediction for Small and Medium-Sized Enterprises Based on Alternative Data and Gradient Boosting Algorithms. *Information Resources Management Journal*, 2026. Issue 39(1). DOI: 10.4018/IRMJ.400759
10. Nwafor C. N., Nwafor O., Brahma S. Enhancing Transparency and Fairness in Automated Credit Decisions: An Explainable Novel Hybrid Machine Learning Approach. *Scientific Reports*. 2024. Issue 14. DOI: 10.1038/s41598-024-75026-8
11. Song Y., Du H., Piao T., Shi H. Research on financial risk intelligent monitoring and early warning model based on LSTM, Transformer, and deep learning. *Journal of Organizational and End User Computing*, 2024. Issue 36(1). DOI: 10.4018/JOEUC.337607
12. Küpper H.-U., Friedl G., Hofmann C., Hofmann Y., Pedell B. Controlling: Konzeption - Aufgaben - Instrumente. Stuttgart, 2024.
13. Georg S. Das Taschenbuch zum Controlling. Berlin, 2018.
14. Sytnyk O. Methods for assessing the creditworthiness of an enterprise. *Economic Synergy*. 2024. № 4 (14). pp. 269-285. DOI: 10.53920/ES-2024-4-20 (in Ukrainian).

Oleksandr SYTNYK
postgraduate student, International Scientific and Technical University named after Academician Yuriy Bugay
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-7820-4876
e-mail: o.sitnik@istu.edu.ua

Karyna MOROZ
CFO, Enuda AB, Helsingborg (Sweden)
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2268-6515

Hanna SYTNYK
Doctor of Economics, Professor, State University of Trade and Economics
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4189-180X
e-mail: anna.s.fin@gmail.com

CREDITWORTHINESS CONTROLLING IN ENTERPRISES

The level of creditworthiness determines the ability of an enterprise to attract loan capital, therefore it requires constant monitoring and control. The purpose of this paper is to substantiate a structured approach to the formation of an enterprise creditworthiness controlling system. The paper is based on the methods of content analysis, comparative analysis and synthesis of modern literature on creditworthiness and controlling, structural and functional analysis, and methods of abstraction and generalization to conceptualize the presented approach. The paper presents a conceptual vision of the enterprise creditworthiness controlling system and discloses the content and specific features of its individual elements, including its objectives and tasks, functional subsystems, implementation contours, methods, processes, and regulatory support. The information support of creditworthiness controlling is systematized according to sources of formation and forms of presentation. The paper outlines the content and principal approaches to planning and analyzing creditworthiness and proposes a comprehensive set of methods that may be applied within different management contours. Particular attention is devoted to the selection of creditworthiness metrics subject to systematic monitoring and control at both strategic and operational levels. The principles of their selection and the recommended frequency of control procedures are substantiated. In addition, a brief characterization of the regulations ensuring the effective functioning of the creditworthiness controlling system is provided. The proposed model is grounded in the classical foundations of controlling system design while simultaneously taking into account contemporary trends in enterprise creditworthiness assessment. It may serve as a methodological basis for the practical implementation of creditworthiness controlling within an enterprise through its integration into the overall financial management system.

Keywords: *creditworthiness, controlling, monitoring, long-term enterprise development*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.21
УДК 342.9

Ярослав Вікторович ***СЕРБІН***
аспірант, Університет "КРОК"
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6668-5081
e-mail: SerbinYV@krok.edu.ua

ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩА ОСОБА» ТА «ОСОБА, ЯКА МАЄ ЗНАЧНУ ЕКОНОМІЧНУ ТА ПОЛІТИЧНУ ВАГУ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ»: ВИТОКИ, СПІВВІДНОШЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено поняття «політично значуща особа» та «особа зі значною економічною і політичною вагою в публічному житті», їхні спільні та відмінні риси. Встановлено, що обидві категорії спрямовано на запобігання незаконному впливу на державні інституції, однак відрізняються за цілями запровадження та механізмами правового регулювання. З'ясовано, що політично значущі особи підпадають під етичні стандарти та додатковий контроль, тоді як для осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті такі механізми обмежено. Наголошено, що ці категорії не є взаємовиключними та застосовуються з урахуванням індивідуальних характеристик особи і конкретних обставин.

Ключові слова: *політично значуща особа, особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті, олігархи, деструктивний вплив, правозастосування, корупція, національна безпека, інституції, нормативно-правові акти, законодавча діяльність*

ВСТУП

Дефініції «політично значуща особа» та «особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті» залишаються недостатньо вивченими в українських наукових дослідженнях. Вони набули досить широкого розголосу, однак, залишаються питання стосовно спільних для обох понять витоків, особливостей кожного з визначення та їх правозастосування в сучасній Україні.

МЕТА роботи – дослідити поняття «політично значуща особа» та «особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті», виявити їхні спільні та відмінні риси, а також оцінити особливості їх правозастосування в Україні та за кордоном. Досягнення означеної мети вимагало виконання наступних завдань: вивчення законодавства, національних та іноземних досліджень з окреслених питань. Окреслена мета досягнута завдяки зверненню до історико-правового, діалектичного, теоретико-юридичного та формально-логічного методів. Компаративістичний аспект дослідження реалізовано як у хронологічному вимірі, шляхом відстеження поступових етапів формування та впровадження, так і стосовно національного права та права інших держав.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано наукові методи, за допомогою яких реалізовано дослідницькі завдання. А саме із застосуванням оглядового аналізу здійснено вивчення позицій науковців стосовно правової природи зазначених понять. Також було здійснено звернення до порівняльного аналізу, на підставі якого співставлено підходи авторів стосовно досліджуваної проблематики.

В дослідженні застосовано роботи таких вітчизняних науковців як К. Бисага, В. Колпаков, Є. Курінний, П. Латковський, А. Шарая та ін. Також застосовано результати Парламентського дослідження стосовно моніторингу фінансових операцій осіб зі статусом «політично значуща особа», членів їх сімей та пов'язаних осіб.

РЕЗУЛЬТАТИ

Науковий інтерес більшості досліджень стосовно політично значущих осіб зосереджено на практичних аспектах застосування поняття під час взаємодії з контрагентами, банківською системою тощо. Стосовно поняття «особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті», то, ймовірно, увага, що прикута до нього протягом першого року після прийняття Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним з надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» суттєво ослабла, хоч актуальним залишається подолання конфлікту інтересів, викликаного злиттям політиків, медіа та великого бізнесу, унеможливлення використання політичної влади для збільшення власних капіталів, забезпечення національної безпеки України в економічній, політичній та інформаційній сферах, захист конституційних прав та свобод громадянина, захист демократії, забезпечення державного суверенітету та уникнення випадків маніпулювання свідомістю громадян шляхом умисного спотворення інформації задля отримання доступу до ресурсів, що належать на праві власності українському народові [1].

Певна частина публікацій містили багато критичних зауважень стосовно недоліків закону в площині юридичної техніки, однак не зосереджувалися на теоретико-правовому вивченні поняття. Зауважимо, що системні корупційні ризики під час повномасштабного вторгнення росії набувають ознак ледве не загрози існуванню держави, тож наукова зацікавленість у всіх дотичних до впливу на функціонування інститутів державної влади питаннях є необхідною та актуальною. Так, взаємодія наведених понять потребує детальнішого вивчення їх генезису та застосування в теорії права залишається в тіні практичних аспектів щоденних практичних питань в царині фінансового моніторингу.

Звернувшись до Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 р. про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС, що затверджено рішенням Урядового комітету з питань європейської та

© Я.В. СЕРБІН, 2026

євроатлантичної інтеграції, міжнародного співробітництва, правової політики та правоохоронної діяльності від 20 березня 2025 р. (протокол № 3), маємо таке визначення. Політично значуща особа означає фізичну особу, якій довірено або було довірено визначені публічні функції, і включає таких осіб: (a) голів держави, голів уряду, міністрів, їхніх заступників або помічників; (b) членів парламенту або схожих законодавчих органів; (c) членів керівних органів політичних партій; (d) членів верховних судів, конституційних судів або інших судових органів високого рівня, рішення яких не є предметом подальшого оскарження, крім виняткових випадків; (e) членів аудиторських палат і рад центральних банків; (f) послів, уповноважених та офіцерів високого рангу у збройних силах; (g) членів адміністративних, керівних або наглядових органів державних підприємств; (h) директорів, заступників директорів і членів рад або осіб, які виконують еквівалентні функції у міжнародних організаціях. Жодну з публічних функцій, зазначених у п.п. (a)-(h) не слід розуміти як таку, що охоплює посадових осіб середньої або нижчої ланки [2].

В українському законодавстві визначення наведено в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: політично значущі особи – фізичні особи, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях [3].

Наведемо узагальнення фактичних обставин, що передували виникненню терміну політично значуща особа з роботи П.П. Латковського: Сані Абача був нігерійським диктатором, який разом з членами своєї сім'ї та соратниками протягом кількох років організовував масштабну систематичну крадіжку активів Центрального банку Нігерії. Вважається, що викрадено кілька мільярдів доларів, які переказано на банківські рахунки у Великій Британії та Швейцарії. У 2001 р. уряд Нігерії, який прийшов на зміну режиму Абачі, спробував повернути ці гроші, звертаючись зі скаргами до кількох європейських відомств, зокрема до Федерального управління поліції Швейцарії, яке провело розслідування в близько 60 швейцарських банках; у ході цього розслідування з'явилося поняття «політично значуща особа», навколо якого в грудні 2000 р. ООН організувала комітет, що зрештою призвело до ухвалення в жовтні 2003 р. резолюції Конвенції ООН проти корупції, яка набула чинності в грудні 2005 р., з постійними щорічними оглядами імплементації та повернення активів, у 2004 р. вона стала законом ЄС [4]. Отже, сам генезис терміну «політично значуща особа» вказує на те, що, як і впровадження Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)», провідною метою слугувало викорінення однорідних негативних явищ. Спільним є й те, що, як і політично значущі особи, особи, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті – це, так би мовити, обличчя з перших шпальт, рейтингів найвпливовіших тощо.

В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, А.А Шарая визначили адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу так: це врегульована адміністративно-процесуальними нормами сукупність наданих і гарантованих державою їх прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, гарантій та відповідальності під час проведення фінансового моніторингу. З огляду на поняття структурними елементами такого статусу є комплекс прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, гарантій та відповідальності, що перебувають у нерозривному взаємозв'язку і формують унікальність ресурсу правового становища політично значущих осіб [5]. Вважаємо, що унікальність ресурсу правового становища політично значущих осіб може бути розповсюджено і на деяких осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті.

Поняття економічної та політичної ваги в суспільному житті звертають нас до проблеми ранжування ваги тих чи інших осіб у суспільному житті. Філософська антропологія позначила оцінку як ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає у схваленні чи осуді їх, а також в субординації їх за важливістю [6]. Отже, вага, важливість, вплив – всі ці поняття застосовуються для субординації осіб за критерієм важливості того конструктивного чи деструктивного впливу, що вони можуть мати на суспільне життя. Стосовно обґрунтованості припущення такого можливого впливу слід враховувати таке.

Зауважимо, що сучасні цифрові ЗМІ не передбачають того, що для розповсюдження інформації потрібно бути власником газети чи телеканалу. Погоджуємося з висновком, що міститься у вступі Огляду судової практики КЦС ВС стосовно справ про захист гідності, честі та ділової репутації: розвиток інформаційних технологій дав змогу кожній особі розповсюджувати інформацію будь-якого змісту серед необмеженого кола людей, що призводить або може призвести до неправомірного зловживання цим шляхом розповсюдження недостовірної інформації [7]. Сучасному етапу розвитку комунікацій притаманне емоційне, а не раціональне забарвлення. Так, словник сучасної суспільно-політичної лексики наводить таку дефініцію: постправда – обставини, за яких об'єктивні факти менш значущі у формуванні суспільної думки, ніж апелювання до емоцій і особистих переконань; інформаційний потік, що спеціально конструюється в сучасному суспільстві за допомогою ЗМІ для створення віртуальної, відмінної від дійсності, реальності з метою маніпулювання суспільною свідомістю [8]. За таких обставин політичний влив на формування суспільної думки не завжди пов'язаний з економічною вагою чи статками, а певної політичної ваги може набути будь-яка особа. Сучасна історія формує приклади коли дописи на підтримку того чи іншого кандидати від популярної співачки чи спортсмена мають значний вплив на виборчу кампанію.

Досліджуючи доробок міжнародного досвіду стосовно політично значущих осіб, К.В. Бисага навів таке: у Великій Британії термін (Politically Exposed Person, PEP) визначено у ст. 14(5) Акту про запобігання відмивання коштів 2007 р.: «…(A) Особа, яка є або в будь-який час у попередньому році, була представником влади та мала владні повноваження – I. у будь-якій державі, крім Сполученого Королівства; II. в інститутах Співтовариства; або III. Міжнародних органах, зокрема особа,

яка потрапляє в наступні категорії, перелічені у п. 4 (1) (a) пар. 2; (Б) член сім'ї особи, згаданої у пп. (a), зокрема особи, яка потрапляє в категорії, перелічені у п. 4 (1) (c) пар. 2; або (С) відомий близький соратник особи, зазначеної у пп. (a), зокрема особи, яка потрапляє в одну з категорій, перелічених у п. 4 (1) (D) пар. 2.»; Пар. 2 надає такі роз'яснення: «Політично значущі особи (1) для цілей регулювання ст.14 (5): (А) Фізичні особи, які є або виконували важливі державні функції, включаючи таке: I. Глави держав, глави урядів, міністри та заступники або помічники міністрів; II. Члени парламентів; III. Члени верховних судів, конституційних судів або інших судових органів високого рівня, рішення яких зазвичай не підлягають подальшому оскарженню, крім як за виняткових обставин; IV. Члени ревізійних органів або рад центральних банків; V. Посли, повірені у справах та високопоставлені офіцери у збройних силах; і VI. Члени адміністративних, управлінських або наглядових органів державних підприємств; (Б) категорії, викладені в п.п. з (I) до (VI) пп. (a) не включають середньої ланки або більш нижчих за рангом чиновників; (С) до найближчих родичів відносяться: I. Дружина; II. Партнер; III. Діти та їхні дружини або партнери; IV. Батьки; (Д) Особи, відомі як соратники: I. Будь-які особи, які, як відомо, несуть солідарну бенефіціарну відповідальність власників юридичної особи, або мають будь-які інші близькі ділові відносини з особою, зазначеною у Законі 14 (5) (a); і II. Будь-яка особа, яка є єдиним бенефіціарним власником юридичної особи, яку створено на благо особи, згаданої у Законі 14 (5) (a). (2) У п. (II) (c), «партнер» означає особу, що розглядається національним законодавством як еквівалент чоловіка/жінки» [9].

Зіставлення законодавства України з практиками ЄС, Великої Британії, Канади та Швейцарії демонструє як наявність спільних елементів – визначення політично значущих осіб, необхідність ризик-орієнтованого підходу, встановлення мінімального строку моніторингу після залишення посади, – так і певні розбіжності, наприклад, у підходах до трактування пов'язаних з політично значущою особою осіб або тривалості збереження статусу політично значущої особи [10].

ВИСНОВКИ

Наведені поняття не є взаємовиключними та стосовно кожної конкретної особи можуть застосовуватися залежно від її індивідуальних характеристик. Станом на сьогодні визначення політично значущої особи в Україні пройшло етапи формування та має перспективи ефективного правозастосування. Поняття економічної ваги може бути окреслене шляхом економічних показників, що мають об'єктивне вираження та ранжування на підставі цифрових показників. На відміну від наведеного поняття політичної ваги передбачає оціночну субординацію осіб за важливістю, що породжує питання методів та критеріїв такого ранжування. В епоху цифрових комунікацій та постправди саме поняття політичної значущості особи є найбільш дискусійним. Маючи доступ до медіа та формування інформаційних осіб можна як применшувати так і перебільшувати політичну значущість тої чи іншої особи (її цитування, особистий бренд тощо). Хоча сам генезис терміну «політично значуща особа» вказує на те, що, як і у разі формування визначення осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті, провідною метою слугувало викорінення незаконного впливу на державні інституції, однак мета запровадження визначень має значні відмінності, що підштовхує до подальших наукових розроблень. Наприклад, протидія маніпулюванню свідомістю громадян шляхом умисного спотворення інформації для отримання доступу до ресурсів, що належать на праві власності Українському народові набула рис екзистенційної боротьби, адже метою таких маніпуляцій можуть окреслюватися не тільки суто економічні вигоди, а й військові переваги. За таких умов політична вага в суспільному житті має оцінюватися з урахуванням патріотизму, що створює певні складнощі саме стосовно осіб, які мають значну економічну та політичну вагу. Політично значущі особи, які є національними публічними діячами в Україні, як і в інших державах, мають відповідати певним критеріям, етичним стандартам тощо. Наприклад, Загальним правилам етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, Кодексу суддівської етики тощо. Отже, є додаткові механізми забезпечення інформування таких осіб про норми етичної поведінки та доброчесності. Слід констатувати, що для осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті такі механізми відсутні. Адже на відміну від більшості політично значущих осіб вони зазвичай не виконували публічних функцій та могли не зазнавали впливу етичних стандартів, що передбачено для певних категорій публічних осіб.

Список використаних джерел

1. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text

2. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text

3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України №361-IX від 06.12.2019 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

4. Латковський П.П. Виконання публічних функцій політично значущими особами в міжнародних організаціях: виклики сучасності та національний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2025. Вип. 2 (61). С. 202-206. DOI: 10.32782/pyuv.v2.2025.35

5. Колпаков В.К., Курінний Є.В., Шарая А.А. Адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 388-393. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.3.58

6. Словник-довідник з курсу «Філософської антропології» для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / укл. А.Г. Чичков та ін. Дніпропетровськ, 2014. 20 с. URL: https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/Filosofiya_antropologiya_slovnik.pdf

7. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / упоряд. Д.Д. Луспеник. Київ, 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf

8. Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991-2022 рр.) / укл. І.А. Казимирова та ін. Київ, 2024. 500 с. URL:

https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/slovnyk_1739450120.pdf

9. Бисага К.В. Політично значущі особи: міжнародний досвід. *Сучасна наука XXI століття (10-12.06.2015).* 2018. URL: https://int-konf.org/ru/2015/suchasna-nauka-khkhi-stolittya-10-12-06-2015/1083-bisaga-k-v-politichno-znachushchi-osobi-mizhnarodnij-dosvid

10. Парламентське дослідження щодо моніторингу фінансових операцій осіб зі статусом «політично значуща особа», членів їх сімей та пов'язаних осіб. 16 с. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33913.pdf

References

1. On the Prevention of Threats to National Security Related to the Excessive Influence of Persons who have Significant Economic or Political Weight in Public Life (Oligarchs): Law of Ukraine dated 23.09.2021 No 1780-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text (in Ukrainian).

2. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15?lang=en (in Ukrainian).

3. On prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine dated 06.12.2019 No 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (in Ukrainian).

4. Latkovskyi P.P. The performance of public functions by politically prominent individuals in international organisations: contemporary challenges and the national dimension. *Precarpathian Legal Bulletin.* 2025. Vol. 2 (61). pp. 202-206. DOI: 10.32782/pyuv.v2.2025.35 (in Ukrainian).

5. Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Sharaia A.A. Administrative law status of politically exposed persons in the financial monitoring system. *Law and society*. 2024. Vol. 3. pp. 388-393. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.3.58 (in Ukrainian).

6. Dictionary-reference book for the course "Philosophical Anthropology" for students of 2nd, 3rd, 4th years of all specialties of full-time and part-time forms of study / compiled A.H. Chichkov et al. Dnipropetrovsk, 2014. 20 p. URL: https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/Filosofiya_antropologiya_slovnik.pdf (in Ukrainian).

7. Review of the judicial practice of the Cassation Civil Court within the Supreme Court in cases on the protection of dignity, honor and business reputation / compiled D.D. Luspenyk. Kyiv, 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf (in Ukrainian).

8. Dictionary of Modern Socio-Political Lexicography (1991-2022) / compiled I.A. Kazimirov et al. Kyiv, 2024. 500 p. URL: https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/slovnyk_1739450120.pdf (in Ukrainian).

9. Bysaha K.V. Politically significant individuals: international experience. *Modern science of the 21st century (10-12.06.2015).* 2018. URL: https://int-konf.org/ru/2015/suchasna-nauka-khkhi-stolittya-10-12-06-2015/1083-bisaga-k-v-politichno-znachushchi-osobi-mizhnarodnij-dosvid (in Ukrainian).

10. Parliamentary study on monitoring financial transactions of persons with the status of "politically exposed persons", their family members and related persons. 16 p. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33913.pdf (in Ukrainian).

Yaroslav SERBIN
postgraduate student, "KROK" University
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6668-5081
e-mail: SerbinYV@krok.edu.ua

THE CONCEPT OF A "POLITICALLY EXPOSED PERSON" AND A "PERSON WHO HAS SIGNIFICANT ECONOMIC AND POLITICAL WEIGHT IN PUBLIC LIFE": ORIGIN, RELATIONSHIP, FEATURES OF LAW ENFORCEMENT

Introduction. *The definitions of "politically exposed person" and "person who has significant economic and political weight in public life" remain insufficiently studied in Ukrainian scientific research. They have gained quite wide publicity, however, questions remain regarding the common origins of both concepts, the peculiarities of each definition, and their application in modern Ukraine.*

The purpose of the paper *is to investigate the concepts of "politically significant person" and "person who has significant economic and political weight in public life", to identify their common and distinctive features, and to assess the peculiarities of their legal application in Ukraine and abroad.*

Results. *It has been established that in the era of digital communications and post-truth, the very concept of political significance of a person is the most debatable. Having access to the media and the formation of information personalities, one can both downplay and exaggerate the political significance of a particular person (quoting them, personal brand, etc.). Although the very genesis of the term politically significant person indicates that, as in the case of the formation of the definition of persons who have significant economic and political weight in public life, the leading goal was to eradicate illegal influence on state institutions, however, the purpose of introducing the definitions has significant differences, which prompts further scientific developments. It has been determined that politically significant persons who are national public figures in Ukraine, as in other states, must meet certain criteria, ethical standards, etc. It has been established that there are additional mechanisms for ensuring that such persons are informed about the norms of ethical behavior and integrity. It is noted that such mechanisms are absent for individuals who have significant economic and political weight in public life. After all, unlike most politically significant individuals, they usually did not perform public functions and could not be influenced by the ethical standards provided for certain categories of public figures.*

Conclusion. *It is established that these legal categories are not mutually exclusive and can be applied to each specific person depending on his individual characteristics. It is noted that the definition of a politically significant person in Ukraine has gone through stages of formation and has prospects for effective law enforcement. The concept of economic weight can be outlined through economic indicators that have an objective expression and ranking based on digital indicators.*

Keywords: *politically exposed person, a person who has significant economic and political weight in public life, oligarchs, destructive influence, law enforcement, corruption, national security, institutions, regulatory legal acts, legislative activity*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.22
УДК 338.43:330.322:330.341.1:339.9

Ірина Олександрівна ***БАШИНСЬКА***
д.е.н., професор, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4143-9277
e-mail: i.a.bashinskaya@op.edu.ua

Назар Володимирович ***ДОВБНЯК***
здобувач, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-4799-0916
e-mail: 7142511@ukr.net

Петро Степанович ***ВОЛОЩУК***
здобувач, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4144-674X
e-mail: mart_t0@ukr.net

МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

У статті обґрунтовано теоретико-методичні засади формування такого механізму на основі розвитку інноваційного потенціалу підприємств. Розглянуто ключові аспекти функціонування агропромислових підприємств в умовах воєнних та післявоєнних викликів, зокрема вплив воєнних факторів на виробничу, логістичну та інституційну складові їх діяльності. Проаналізовано роль інновацій, цифровізації та міжнародної економічної інтеграції у процесах відновлення. Запропоновано механізм розвитку, що включає відновлювальний, трансформаційний та інтеграційний рівні, а також відповідні інструменти його реалізації. Окреслено основні виклики, серед яких інвестиційні обмеження, ризики нестабільності та потреба у підвищенні інноваційної спроможності.

Ключові слова: *післявоєнне відновлення, агропромислові підприємства, інноваційний потенціал, цифровізація, інвестиційна привабливість, сталий розвиток, конкурентоспроможність, глобальні ринки, відновлення економіки*

Стаття надійшла 09.03.2026 Статтю прийнято 16.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Сучасний етап розвитку агропромислових підприємств (АПП) України характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими наслідками воєнних дій, руйнуванням виробничої та логістичної інфраструктури, а також змінами у функціонуванні внутрішніх і зовнішніх ринків. В умовах повоєнного відновлення аграрний сектор набуває стратегічного значення як один з ключових драйверів економічного зростання, забезпечення продовольчої безпеки та формування експортного потенціалу держави.

Особливістю сучасного розвитку є необхідність переходу від простого відновлення втраченого виробничого потенціалу до його якісної трансформації на інноваційній основі. Традиційні підходи до відновлення, орієнтовані на відтворення попередніх моделей господарювання, не відповідають сучасним викликам глобальної економіки, що характеризується високим рівнем цифровізації, інноваційності та інтегрованості [1]. У цьому контексті важливим завданням є формування нової моделі розвитку АПП, яка поєднує процеси відновлення, модернізації та інтеграції у міжнародні економічні системи.

Водночас є низка проблем, що ускладнюють ефективне відновлення агропромислового сектору, зокрема: обмеженість фінансових ресурсів, високий рівень ризиків, нестабільність інституційного середовища, порушення логістичних ланцюгів, а також недостатній рівень впровадження інноваційних та цифрових технологій [2; 3]. Крім того, інтеграція у глобальні ринки висуває додаткові вимоги до якості продукції, екологічних стандартів, ефективності виробництва та управління. У зв'язку з цим виникає необхідність розроблення ефективного механізму розвитку АПП, який забезпечує не лише відновлення їх функціонування, а й формування інноваційного потенціалу, підвищення інвестиційної привабливості та інтеграцію у міжнародні економічні процеси. Такий механізм має враховувати специфіку повоєнного відновлення, необхідність структурної модернізації та використання сучасних технологій як основи довгострокового економічного розвитку.

Так, актуальність дослідження зумовлено потребою у формуванні нових теоретико-методичних підходів до розвитку АПП України в умовах повоєнного відновлення, орієнтованих на інноваційну трансформацію та міжнародну економічну інтеграцію.

МЕТА статті – обґрунтування теоретико-методичних засад та розроблення механізму розвитку АПП України в умовах повоєнного відновлення на основі формування інноваційного потенціалу, забезпечення їх стійкості до зовнішніх викликів та інтеграції у міжнародні економічні процеси.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано системний підхід, методи узагальнення, порівняльного аналізу та структурного моделювання, що дало змогу комплексно оцінити сучасні виклики функціонування агропромислових підприємств та визначити ключові напрями їх трансформації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Повоєнне відновлення АПП України буде відбуватися в умовах глибоких структурних змін, що охоплюють виробничий, логістичний, інституційний та технологічний складники їх функціонування. На відміну від традиційних підходів до відновлення, які передбачають відтворення попередніх параметрів діяльності, сучасні

© І.О. БАШИНСЬКА, Н.В. ДОВБНЯК, П.С. ВОЛОЩУК, 2026

умови вимагають переходу до моделі трансформаційного розвитку, що поєднує процеси реконструкції, модернізації та інтеграції у глобальні економічні системи. У цьому контексті АПП постають не лише об'єктами відновлення, але й активними суб'єктами формування нової економічної структури.

Аналіз наслідків воєнних дій свідчить, що найбільших втрат зазнали виробнича інфраструктура, логістичні мережі та ресурсна база підприємств [4; 5]. Порушення експортних каналів, зростання витрат на транспортування, обмежений доступ до фінансових ресурсів і зниження інвестиційної активності суттєво вплинули на ефективність функціонування АПП. Водночас ці виклики стимулюють пошук нових моделей організації виробництва, диверсифікацію ринків збуту та впровадження інноваційних рішень.

У сучасних умовах ключовим фактором відновлення АПП є їхня здатність до формування та використання інноваційного потенціалу [6]. Йдеться не лише про впровадження нових технологій, а про комплексну трансформацію бізнес-процесів, що включає цифровізацію виробництва, застосування технологій штучного інтелекту, розвиток точного землеробства, автоматизацію управлінських процесів та застосування аналітичних платформ для прийняття рішень [7]. Такий підхід дає змогу забезпечити підвищення продуктивності, оптимізацію витрат і зниження залежності від зовнішніх ризиків.

Особливого значення набуває концепція стійкості, яка передбачає здатність підприємств не лише відновлювати свою діяльність після шоків, але й адаптуватися до нових умов і використовувати їх як можливості для розвитку. У разі АПП це проявляється у гнучкості виробничих процесів, здатності швидко змінювати структуру виробництва, диверсифікувати канали постачання та збуту, а також у формуванні нових партнерств на міжнародному рівні.

Міжнародна економічна інтеграція є важливим чинником прискорення процесів відновлення та трансформації. Участь у глобальних ринках, доступ до міжнародних інвестицій, грантових програм та технологій створюють передумови для модернізації АПП і підвищення їх конкурентоспроможності. Водночас інтеграція висуває підвищені вимоги до якості продукції, екологічних стандартів, прозорості бізнес-процесів та ефективності управління, що стимулює підприємства до впровадження інноваційних підходів.

У цьому контексті розвиток АПП доцільно розглядати як послідовний процес, що включає етапи відновлення виробничого потенціалу, його модернізації на інноваційній основі та подальшої інтеграції у міжнародні економічні процеси. Така логіка розвитку дає змогу забезпечити не лише компенсацію втрат, але й формування нових конкурентних переваг, орієнтованих на довгострокову перспективу.

Важливу роль у забезпеченні ефективного розвитку відіграє інноваційно-інвестиційний складник, що визначає можливості підприємств із залучення ресурсів для реалізації стратегічних змін. Залучення інвестицій у сучасних умовах залежить від рівня технологічності підприємства, його здатності до інновацій, прозорості управління та інтегрованості у міжнародні економічні процеси. Так, інноваційний потенціал є не лише фактором розвитку, а й ключовим критерієм інвестиційної привабливості.

Узагальнюючи, слід зазначити, що повоєнне відновлення АПП України має здійснюватися на основі інтеграції інноваційного потенціалу, принципів стійкості та міжнародної економічної інтеграції [8]. Такий підхід дає змогу сформувати нову модель розвитку, орієнтовану не на відтворення минулого стану, а на створення сучасної, конкурентоспроможної та інноваційно орієнтованої аграрної економіки. Так, для забезпечення ефективного повоєнного відновлення та трансформаційного розвитку АПП доцільним є застосування запропонованого механізму, який зображено на рис. 1.

Запропонований механізм розвитку АПП України в умовах повоєнного відновлення базується на концепції трансформаційного відновлення, що передбачає не лише відновлення втраченого виробничого потенціалу, а й його якісне оновлення на основі інновацій, цифровізації та міжнародної економічної інтеграції. На відміну від традиційних підходів, орієнтованих на відтворення довоєнних параметрів функціонування, запропонований механізм спрямовано на формування нової моделі розвитку, що поєднує відновлення, модернізацію та інтеграцію в єдину систему.

Структурно механізм включає три взаємопов'язані рівні: відновлювальний, трансформаційний та інтеграційний. Відновлювальний рівень передбачає відтворення базових умов функціонування підприємств, зокрема відновлення виробничої інфраструктури, забезпечення доступу до ресурсів, стабілізацію логістичних процесів та мінімізацію критичних ризиків. Цей етап є необхідною передумовою для подальшого розвитку, однак не забезпечує довгострокової конкурентоспроможності без переходу до наступних рівнів.

Трансформаційний рівень орієнтовано на якісне оновлення діяльності АПП шляхом формування їх інноваційного потенціалу. Він передбачає впровадження цифрових технологій, автоматизацію виробничих процесів, розвиток точного землеробства, застосування аналітичних систем підтримки управлінських рішень, а також підвищення кваліфікації персоналу. У межах цього рівня підприємства переходять від адаптивної моделі функціонування до проактивної, здатної генерувати інновації та забезпечувати підвищення ефективності діяльності.

Інтеграційний рівень забезпечує включення АПП у міжнародні економічні процеси та глобальні ланцюги доданої вартості. Його реалізацію пов'язано з гармоні-

Рис. 1. Механізм розвитку АПП України в умовах повоєнного відновлення (власна розробка авторів)

зацією стандартів виробництва відповідно до вимог міжнародних ринків, розвитком експортного потенціалу, залученням іноземних інвестицій та участю у міжнародних інноваційних і кластерних ініціативах. Цей рівень є ключовим чинником забезпечення довгострокового економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Функціонування механізму здійснюється через послідовну реалізацію управлінських процесів, що охоплюють діагностику стану підприємства, визначення пріоритетів відновлення і розвитку, формування інноваційної стратегії, впровадження відповідних заходів та оцінювання їх ефективності. Важливою особливістю є циклічний характер цього процесу, що забезпечує можливість постійного коригування управлінських рішень залежно від змін зовнішнього середовища.

Інструментальне забезпечення механізму включає фінансові, організаційні та технологічні важелі впливу, серед яких особливе місце займають державні програми підтримки, міжнародні гранти та інвестиції, цифрові платформи управління, а також партнерства між бізнесом, наукою та державними інституціями. Їх комплексне застосування створює передумови для ефективної реалізації інноваційних проєктів та прискорення процесів відновлення.

Механізм функціонує під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх належать міжнародна економічна інтеграція, глобальні ринкові тенденції, інвестиційний клімат та регуляторне середовище, тоді як внутрішні фактори визначаються ресурсною базою підприємства, рівнем його технологічного розвитку, кадровим потенціалом та організаційною культурою. Взаємодія цих факторів визначає ефективність реалізації механізму та можливості його адаптації до змін.

Результатом функціонування запропонованого механізму є перехід АПП від стану відновлення до стійкого інноваційного розвитку, що проявляється у підвищенні їх конкурентоспроможності, зростанні інноваційно-інвестиційної привабливості, розширенні участі у глобальних ринках та формуванні сучасної моделі аграрної економіки, орієнтованої на довгострокову ефективність і стійкість.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що розвиток АПП України в умовах повоєнного відновлення має базуватися на трансформаційному підході, який поєднує відновлення, модернізацію та інтеграцію у міжнародні економічні процеси. Досягнуто поставленої мети шляхом обґрунтування та розроблення механізму розвитку, що включає відновлювальний, трансформаційний та інтеграційний рівні та забезпечує послідовний перехід від стабілізації діяльності до інноваційного розвитку. Встановлено, що ключовими чинниками ефективності є формування інноваційного потенціалу, розвиток цифровізації, впровадження ризик-менеджменту та залучення інвестицій, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності та інтеграції у глобальні ринки. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення методів кількісного оцінювання ефективності запропонованого механізму та поглиблення аналізу взаємозв'язку між інноваційним розвитком, стійкістю підприємств і процесами повоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Башинська І.О., Довбняк Н.В. Вплив післявоєнного відновлення на управління бізнес-процесами промислових підприємств. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 11(2024). С. 1–15.

2. Nehrey M., Klymenko N., Kravchenko V., Komar M. Ukrainian agriculture during the full-scale Russian-Ukrainian war: consequences, policy responses and recovery strategies. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2025. № 11(2). pp. 148–182.

3. Kovalenko A., Tsybulska J., Sakal O., Krupin V., Bratinova M. Ukraine's agricultural and rural development: transformation of strategic planning within the processes of European integration. *European Research Studies Journal*. 2025. Vol. XXVIII. № 1. pp. 739–760.

4. Hartman S., Whiteside R., Smaliychuk A., Dronova I. Land abandonment as an indicator of Ukrainian agricultural resilience during Russia's war against Ukraine. *Applied Geography*. 2025. Vol. 183. Art. no. 103744.

5. Єрмолаєва М., Луценко Д. Воєнні втрати аграрного сектору: моніторинг, організація обліку та звітність. *Acta Academiae Beregsasiensis.* 2025. № 11. С. 292–300.

6. da Costa J., Silva A., Barcelò D., Rocha-Santos T., Duarte A. Threats to sustainability y in face of post-pandemic scenarios and the war in Ukraine. *Science of the Total Environment*. 2023. № 892: 164509.

7. Bashynska I. *Smartization of business processes of an industrial enterprise: theoretical and methodological aspects*. Tallinn, 2023. 125 p.

8. Melnykovych M. et al. Pathways for Ukraine's post-war nature recovery: Focus on forest socio-ecological systems. *Ambio*. 2026. № 55. pp 817–843.

References

1. Bashynska I.O., Dovbniak N.V. Impact of post-war recovery on the management of business processes of industrial enterprises. *Achievements of Economics: Prospects and Innovations*. 2024. No. 11 (2024). pp. 1–15 (in Ukrainian).

2. Nehrey M., Klymenko N., Kravchenko V., Komar M. Ukrainian agriculture during the full-scale Russian-Ukrainian war: consequences, policy responses and recovery strategies. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2025. № 11(2). pp. 148–182.

3. Kovalenko A., Tsybulska J., Sakal O., Krupin V., Bratinova M. Ukraine's agricultural and rural development: transformation of strategic planning within the processes of European integration. *European Research Studies Journal*. 2025. Vol. XXVIII. № 1. pp. 739–760.

4. Hartman S., Whiteside R., Smaliychuk A., Dronova I. Land abandonment as an indicator of Ukrainian agricultural resilience during Russia's war against Ukraine. *Applied Geography*. 2025. Vol. 183. Art. no. 103744.

5. Yermolaieva M., Lutsenko D. War losses of the agricultural sector: monitoring, accounting organization, and reporting. *Acta Academiae Beregsasiensis*. 2025. No. 11. pp. 292–300 (in Ukrainian).

6. da Costa J., Silva A., Barcelò D., Rocha-Santos T., Duarte A. Threats to sustainability y in face of post-pandemic scenarios and the war in Ukraine. *Science of the Total Environment*. 2023. № 892: 164509.

7. Bashynska I. *Smartization of business processes of an industrial enterprise: theoretical and methodological aspects*. Tallinn, 2023. 125 p.

8. Melnykovych M. et al. Pathways for Ukraine's post-war nature recovery: Focus on forest socio-ecological systems. *Ambio*. 2026. № 55. pp 817–843.

Iryna BASHYNSKA
Doctor of Economics, Professor, Odesa Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4143-9277
e-mail: i.a.bashinskaya@op.edu.ua

Nazar DOVBNIAK
applicant, Odesa Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-4799-0916
e-mail: 7142511@ukr.net

Petro VOLOSHCHUK
applicant, Odesa Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4144-674X
e-mail: mart_t0@ukr.net

MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECOVERY: INNOVATIVE POTENTIAL AND INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION

Introduction. *The development of agro-industrial enterprises of Ukraine in the context of post-war recovery is a critical direction for ensuring food security, economic stability, and integration into global markets. Modern challenges caused by military actions have significantly affected production capacities, logistics systems, and institutional frameworks, necessitating a transition to new models of sustainable and innovation-driven development.*

The purpose of the paper *is to substantiate the theoretical and methodological foundations and to develop a mechanism for the development of agro-industrial enterprises of Ukraine under post-war recovery conditions based on the formation of innovative potential, ensuring resilience, and integration into international economic processes.*

Results. *The paper applies a systemic approach, methods of generalization, comparative analysis, and structural modeling to comprehensively assess current challenges and identify key directions of enterprise transformation. It is determined that effective recovery requires a shift to a transformational development model combining restoration of production potential, implementation of innovative technologies, and integration into global markets. The paper highlights the crucial role of innovation, digitalization, and international economic integration in strengthening competitiveness and investment attractiveness. A development mechanism is proposed, which includes restorative, transformational, and integration levels, along with appropriate tools to ensure a consistent transition from stabilization to innovation-oriented growth. Key constraints such as investment limitations, uncertainty, and external risks are also identified.*

Conclusion. *The implementation of the proposed mechanism contributes to increasing the efficiency and resilience of agro-industrial enterprises, enhancing their innovation and investment attractiveness, and facilitating their integration into international economic systems. The practical significance lies in the possibility of applying the results for designing recovery strategies of the agricultural sector. Further research should focus on developing methods for quantitative assessment of the effectiveness of the proposed mechanism.*

Keywords: *post-war recovery, agro-industrial enterprises, innovation potential, digitalization, investment attractiveness, sustainable development, competitiveness, global markets, economic recovery*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2026.4.23
УДК 340.5, 342.5

Тимур Сергійович ***ЯКИМЕНКО***
аспірант, викладач, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого; куратор Правничої клініки Українського Католицького Університету; адвокат
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1864-6369
e-mail: t.s.yakymenko@nlu.edu.ua

АВТЕНТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ВИПРАВНИЙ (CURATIVE) АКТ ЗІ ЗВОРОТНОЮ ДІЄЮ У ЧАСІ

Автором здійснено критику непослідовного у вітчизняній судовій практиці розуміння «зворотної дії» норм у часі, а також обґрунтовано її доцільність у разі «виправного (курувального) закону» (curative law), який слугує «роз'ясненням» норми або усуненням у ній прогалин, тобто має на меті «зцілення» її вад. Завдяки порівняльно-правовому та історичному методам відстежено розвиток доктрини curative law та її значення в англійській традиції. Показано розрізнення видів (а також презумпцію проти) зворотної дії норм (ретроактивності/спект-ті) разом з детальним аналізом позицій Верховного Суду та інших судів США та Австралії. Автором рекомендовано застосовувати акти автентичного тлумачення до ситуацій невизначеності, які зародилися до їх видання, але їх не було остаточно вирішено.

Ключові слова: *автентичне тлумачення, тлумачення, зворотна дія, ретроспективність, ретроактивність, легітимні очікування, курувальний закон, роз'яснення законодавця*

Стаття надійшла 18.03.2026 Статтю прийнято 26.03.2026 Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

Потреба розібратися з цією темою виникла у зв'язку з тезою дисертаційного дослідження автора – автентичне тлумачення закону має діяти від самого початку існування первісного закону. Вважається, що певне розуміння закону існувало завжди нарівні з текстом цього закону, але за певних причин значення або не було виявлено, або відкинуто судами, чи існувало, але в конкуренції з іншими (неоднозначна судова практика). Серед публікацій на тему дії актів офіційного тлумачення у часі можна звернути увагу на Н.Я. Лепеш та Я.П. Павлович-Сенета, які стверджують, що «оскільки тлумачення не виходить за межі правових норм, а лише розкриває їх дійсне значення, то інтерпретаційні акти мають зворотну силу (ретроактивна форма), межі якої визначаються моментом набрання чинності юридичним актом, що підлягає тлумаченню» [1].

Вказане міркування має слабкі сторони, адже в Італії та Бельгії, наприклад, автентичне тлумачення надається саме у формі нового інтерпретаційного закону, оскільки зворотна дія законодавства (ретроспективність / активність) у цих країнах не заборонена *per se* на відміну від ст. 58 Конституції України (КУ). Якщо акт тлумачення – це новий інтерпретаційний закон, то дискусії не уникнути. До того ж, коли йдеться про заповнення (усунення) прогалини.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання зворотної дії у судовій практиці слід звернути увагу на суддю Верховного Суду Я. Берназюка [46]. Проблему зворотної дії судового тлумачення (у кримінальному праві) досліджували З.А. Загиней-Заболотенко та Н.М. Панченко [47].

Актуальність. Воєнний стан спровокував швидкісні зміни у цивільному та адміністративному законодавстві. Зміни породжують, з одного боку, дефекти у законодавстві, а з іншого – легітимні очікування в осіб стосовно поширення до їх справ нового законодавства, яке роз'яснює, уточнює, корегує, вдосконалює, а інколи справедливо доповнює попереднє. З огляду на тотальну заборону в Конституції України на зворотну *дію* законодавства у часі, деякі з них можуть залишитися «за бортом» позитивних змін, тоді як інші – скористатися недоліками (двозначностями, прогалинами) в законодавстві. Але чим відрізняється зворотна *дія* від зворотного *погляду* закону та чому це важливо? У судовій практиці автор знайшов прямо протилежні підходи до розуміння зворотної дії законодавства в часі. Є невирішена проблема розрізнення *видів* зворотної дії (ретроактивності/спект-ті) законодавства, вирізнення з них допустимої, яка, зокрема, залежить від співвідношення «легітимних очікувань» (інтерпретаційних припущень) осіб із «публічним інтересом». Хто як не сам законодавець може вирішити цю проблему? Для цього, на думку автора, слід переосмислити підходи та проявити скептицизм до різних «табу».

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Автор починає з *опису* ключових позицій Конституційного та Верховного Судів стосовно дії норм законодавства у часі, а потім переходить до проблемних питань, що виникли на рівні судів нижчих інстанцій. Це дає можливість показати певний дуалізм в судовій практиці, який повторює себе циклічно та на всіх рівнях судової системи. Застосовуючи *порівняльно-правовий* та *історико-генетичний* методи, автор розгортає сутність понять та видів ретроактивності та ретроспективності в англо-американській правовій традиції (від колоній до сучасності), сутність виправного (курувального) закону (*curartive law*) та його технічне призначення. Автор, завдяки методу *case-study,* проаналізував рішення судів Австралії і США стосовно застосування курувальних законів зі зворотною дією, що дає можливість говорити про виключення цієї категорії законів із загальної заборони (презумпції) проти ретроактивності.

МЕТА – обґрунтування розрізнення зворотної дії за-конодавства та прямої дії законодавства, але стосовно фактів минулого. Це слугує підґрунтям для впровадження виправного (курувального) (*curative*) законодавства (таке, що «зцілює», «автентично роз'яснює») у

© Т.С. ЯКИМЕНКО, 2026

нашу правову систему, яке за своєю природою має діяти ретроактивно (від початку первісного закону). Для цього слід надати пропозиції для запровадження змін на законодавчому рівні, зокрема у ст.ст. 58 і 59 Закону України «Про правотворчу діяльність».

РЕЗУЛЬТАТИ:

1. Часовий "Гармидер у праві": за бортом позитивних змін?

Нещодавно суддя Конституційного Суду України (КСУ) О. Водянніков анонсував позиції Суду стосовно тлумачення ст.58 КУ, чим посилив інтерес до окресленого питання. Суддя повідомив, що стаття: «*забороняє [зворотну дію закону], якщо [закон] погіршує [становище особи], але якщо покращує, то там не виникає проблеми*», а також, що «*ретроактивність [закону] обов'язкова, коли є гармидер*[1] *в праві*» [2]. Чи пропонує він відмовитися від буквального розуміння тексту конституційної норми, або ж лише оголосив очевидну істину, що за ним (текстом) весь час ховалася? Подібна думка є досить неочевидною, з огляду на *механістичне* застосування нашими судами правових норм відповідно до редакції, що припадає на конкретний випадок, навіть той, що мав місце роки назад.

КСУ у 2019 р.:

…за змістом частини першої статті 58 Основного Закону України новий акт законодавства застосовується до тих правовідносин, які виникли після набрання ним чинності. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення акта законодавства та продовжують існувати після його ухвалення, то нове нормативне регулювання застосовується з дня набрання ним чинності або з дня, встановленого цим нормативно-правовим актом, але не раніше дня його офіційного опублікування [4].

Критика. (1) Термін «правовідносини» може вводити в оману або створювати труднощі, оскільки не всі відносини, на момент їх виникнення, були правовими. Новий закон може створити правові наслідки для відносин, які взагалі не були врегульовані *Ab initio*. (2) «Тривалі» або «триваючі» також потребують роз'яснення, можливо й узагальненого. Послуговуючись діалектичним методом, слід визначити: які правовідносини не є «тривалими», а є короткочасними, припиненими, завершеним? Допустимо запропонувати, що *припинення* правовідносин слід оформити договором чи судовим рішенням; або припинення відбувається внаслідок події: смерть, припинення/набуття статусу (звільнення, припинення юридичної особи), закінчення строку тощо. Може бути, однак, більш радикальний погляд: допоки (спірні) правовідносини можуть бути предметом судового розгляду ретроспективний закон має над ними силу. Певну ясність у це питання внесли законом «Про правотворчу діяльність»:

Стаття 58. Пряма дія нормативно-правового акта у часі

1. Пряма дія нормативно-правового акта у часі означає, що його норми поширюються на суспільні відносини, що *виникли після набрання ним чинності*.

2. Норми нормативно-правового акта поширюються на суспільні відносини, що *виникли до дня набрання ним чинності та продовжують існувати* на день набрання ним чинності, з дня набрання чинності цим нормативно-правовим актом.

Стаття 59. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі

1. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі – це реалізація нормативно-правового акта стосовно суспільних відносин, що *виникли до дня набрання ним чинності*, правове регулювання яких *змінюється* таким нормативно-правовим актом (*курсив автора)* [5].

Критика. Ст. 59 Закону не уточнює: (1) чи *завершилися* ці суспільні відносини на момент, коли їх регулювання *змінюється*? (2) З якого саме часу *змінюється* регулювання: з певної дати в минулому (до набрання чинності новим актом), чи одночасно із новим актом? Інакше видається незрозумілим, на перший погляд, чим «зворотна дія» (ч.1 ст. 59) відрізняється від «прямої» (ч.2 ст. 58) в цьому Законі?

У постановах Верховного Суду (ВС) також є позиції, де вжито вислови «триваючі правовідносини» одночасно зі «зворотною» чи «ретроактивною дією», а інколи «силою». Перед Судом, наприклад, неодноразово поставало питання стосовно застосування у часі адміністративної процедури отримання дозволу на використання надр і у 2023 р. Суд зауважив [6, 7]:

74. У теорії права *допускається можливість застосування до триваючих відносин до їх завершення нормативно-правового регулювання*, *яке діяло на час їх виникнення*, […]. Водночас, таке застосування повинно бути чітко обумовлено при прийнятті відповідних нормативно-правових актів. Відсутність такого застереження не надає суб'єкту владних повноважень права на самовільне застосування нечинних правових норм. … *(курсив автора)* [6].

Старе регулювання → факт/спір → зміна регулювання → застосування нового (чинного) закону до старого факту/спору, якщо законодавець не надав протилежної вказівки.

Критика. Судді ВС В.М. Шарапа та Л.Л. Мороз у 2021 р. не підтримали такий підхід у своїй Окремій думці в іншій справі[2], оскільки він суперечив підходу ВС в подібних справах, а також звернули увагу на те, що «*триваючі правовідносини за їх правовою природою потрібно відрізняти на [a] ті, які існують у межах здійснення певної адміністративної процедури між особою та суб'єктом владних повноважень, а також [b] ті, які вже були «санкціоновані», тобто отримали правове оформлення з боку держави і продовжують існувати після цього*» [6]. І дійсно, тривалість відносин є поняттям оціночним та потребує тлумачення: наскільки тривалі?

Давайте проілюструємо декілька прикладів з інших галузей права:

(1) У господарській справі перед ВС «ключовим питанням, яке постало, [була] наявність або відсутність

[1] *"*ГАРМИДЕР*, у, ч., розм. … 2. Відсутність або порушення ладу; безладдя"* [3]

[2] В окремій думці від 31.03.2021 судді у справі № 803/1541/16 судді посилалися на попередні (від них відступлено) *постанови ВС від 18.09.2018 у справі №816/1053/16 від 02.10.2020 у справі № 826/1236/17, від 22.12.2020 у справі №817/856/16*: «*зважаючи на неприпустимість зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, закріплену у частині першій статті 58 Конституції України, під час розгляду заяви позивача орган влади* ***повинен був керуватись нормою*** *підпункту 8 пункту 8 Порядку № 615, яка була* ***чинною на момент подання позивачем заяви*** *про видачу спеціального дозволу на користування надрами (31.03.2016), незалежно від того, що у подальшому (з 12.04.2016) норма даного підпункту виключена Постановою №277*» [7].

права учасника відповідно до частини 1 статті 1142 Цивільного кодексу України на односторонню відмову від подальшої участі у безстроковому договорі про спільну діяльність, який укладено до 01.01.2004, та який *забороняє* односторонню відмову від договору» (*курсив авт.*) [8]. Суд роз'яснив, що «*незважаючи на те, що договір про спільну діяльність укладений під час дії норм ЦК УРСР, порядок припинення дії даного договору на момент відмови [у 2022 році] третьої особи від подальшої участі у безстроковому договорі простого товариства регулюється нормами чинного ЦК України*» [8][3], чим, на думку Суду, «*спростовуються посилання відповідача на неправильне застосування судами статті 58 Конституції України*» [8].

(2) В іншій цивільній справі у 2008 р. власник квартири отримав дозвіл Криворізької міської ради на її переведення в офіс. Тоді локальним актом не передбачалося правових наслідків на той випадок, якщо власник не реалізовує дозвіл та не робить переобладнання. У 2013 р., ймовірно, на усунення цього недоліку Криворізька міська рада ухвалила новий Порядок[4], яким передбачила таке правило:

> 2.10. У разі не введення об'єкта бізнесу в експлуатацію протягом трьох років, рішення виконкому міської ради про переведення приміщення з житлового в нежитловий фонд **втрачає чинність** [10].

Станом на 2022 р. власник «квартири» не здійснив введення її в експлуатацію як «офісу», проте вартість «опалення» йому нараховували за тарифом для нежитлових приміщень, стосовно чого і виник спір. Перед судом постало запитання: чи слід застосувати п. 2.10, який набрав чинності у 2013 р., до ситуації власника приміщення, яка хоч і виникла ще у 2008 р., але продовжувалася станом на момент розгляду її судом? Власник вважав, що оскільки «офіс» не введено в експлуатацію протягом трирічного строку, то дозвіл 2008 року слід вважати нечинним, а приміщення – «квартирою». Суди з цим не погодилися[5], посилаючись на недопустимість зворотної дії законодавства у часі [10]. Цей випадок цікавий тим, що (1) стосується можливості застосування зворотної дії (сильної, первинної) нової норми до фактів та юридичних актів, що сталися *в минулому* та їх наслідків, які також мали настати (завершитися) *в минулому*. Нова норма у суті була курувальною[6] (*curative*), тобто спрямованою на «зцілення», «виправлення» недоліку (вади) попереднього Порядку, який не передбачав реагування на ситуацію.

Законом України № 3515-IX від 09.12.2023 р. (набрав чинності 29.03.2024 р.) розширено коло осіб, які можуть претендувати на виплату одноразової грошової допомоги (ОГД) в разі загибелі військовослужбовця, а саме: (1) Повнолітні, а також «зачаті, але ненароджені діти», (2) «цивільні» дружини, (3) «фактичні» утриманці, (4) онуки, якщо їх батьки померли [12].

Чи можна застосувати його норми (а) до фактів смерті до 29.03.2024 р., (а1) до заявників, яким відмовлено згідно з попередньою редакцією законодавства на тій підставі, що вони не входять до кола осіб отримувачів, або (а2) якщо ОГД вже отримали (чи отримують) інші особи згідно попередньої редакції законодавства? Представники профільного комітету Парламенту[7] в цьому контексті прямо відсилають до ст. 58 КУ [13], а Міністерство оборони України висловило позицію [14]: «*зміни застосовуються до членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) **з** 29 березня 2024 року, тобто на дату набрання чинності Закону № 3515-IX*» [14]. Вважаємо за потрібне звернути увагу на певне протиріччя, яке випливає з самого тексту цього Закону. Якщо законодавець вважає, що слід дотримуватися суворої заборони зворотної дії законів у часі, то чому він передбачив «зворотну дію» для зачатих, але ненароджених дітей[8]? Ймовірно, в цьому разі зроблено

---

[3] Суд посилався на "Перехідні положення" Цивільного кодексу України: *«...[К]одекс ... застосовується до цивільних відносин, що виникли після набрання ним чинності. Щодо цивільних відносин, які виникли до набрання [ним] чинності ...,* ***положення цього Кодексу застосовуються до тих прав і обов'язків, що виникли або продовжують існувати після набрання ним чинності***».

***Цікаво, що Сімейний кодекс України не містив таких перехідних положень.** У постанові ВС від 27 березня 2025 р. у справі № 753/3721/23 зазначено: «... *цей Кодекс набирає чинності одночасно з набранням чинності ЦК України, тобто з 01 січня 2004 року. До 01 січня 2004 року сімейні правовідносини регулювались КпШС України 1963 року. Верховний Суд неодноразово зазначав, що, оскільки підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені в статті 128 СК України, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у статті 53 КпШС України, суди, вирішуючи питання про те, якою нормою слід керуватися під час розгляду справ цієї категорії, повинні виходити з дати народження дитини*» [9].

[4] Переведення житлових будинків і приміщень (квартир) у нежитлові в м. Кривому Розі (28.08.2013 №216) [9].

[5] Рішення судді Кузнєцова від 24 березня 2023 у справі № 216/3324/22 (залишено в силі апеляційний судом): «Помилковим є посилання позивача на Рішення сесії Криворізької міської ради №2161 від 28.08.2013, яким ухвалено новий Порядок переведення житлових будинків і приміщень (квартир) у нежитлові в м. Кривому Розі, оскільки цим порядком встановлено процедуру переведення житлових будинків і приміщень (квартир) у нежитлові в м. Кривому Розі, яка діє саме з 28.08.2013, в той час як квартиру переведено із житлового фонду в нежитловий під розміщення офісу на підставі рішення від 09.07.2008, тобто до ухвалення Рішення сесії Криворізької міської ради №2161» [10].

[6] «Курувати» означає **«лікувати» [**2]. Такий термін є найбільш наближеним до терміну «*curative* law», що передбачає виправлення недоліку/вади закону, за допомогою ухвалення нового.

[7] Лист Голови Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів, від 16.06.2025 стосовно застосування норм Закону № 3515: «…за загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплено в частині першій статті 58 Конституції України. Це означає, що вони поширюють свою дію тільки на ті від-носини, які **виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності**» (чорн. авт.) [13].

[8] П. 2 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 3515 передбачено:

> цей Закон застосовується до правовідносин, які виникли до набрання ним чинності та пов'язані з призначенням та отриманням одноразової грошової допомоги для дітей загиблої (померлої) особи, зачатих за життя загиблої (померлої) особи та народжених після її смерті, за умови

виняток[9].

Судова практика з питання призначення ОГД розвивається дихотомічно, на нашу думку, через відсутність теоретичного розрізнення видів зворотної дії у часі. Водночас суто теоретичне розрізнення зробити неможливо, оскільки оцінювання виду й допустимості зворотної дії залежить також і від набутих прав та легітимних очікувань, які можуть постраждати. Вказану проблему може бути пов'язано з відсутністю вітчизняних підходів до застосування у часі законів, що роз-'яснюють законодавство («курувальних законів», «інтерпретаційних законів»).

(1) ***Перша гілка*** судової практики загалом підтримує підхід Міністерства оборони України, тобто відмовляє новим претендентам.

Звернімо увагу на випадок 1[10]:

1. **01.2023** загинув військовослужбовець.
2. 09.2023 *цивільна дружина* звернулася за ОГД.
3. 12.2023 прийнято Закон 3515-IX
4. 12.2023 цивільній дружині *відмовлено* Комісією: «не відноситься до осіб, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги у зв`язку із загибеллю військовослужбовця».
5. 03.2024 закон 3515-IX набрав чинності
6. 01.2025 суд відмовив у позові цивільній дружині [16].

Цікавим видається той факт, що на момент розгляду справи правовідносини у вузькому розумінні завершено у формі офіційної відмови Комісії. Якби суд застосував Закон 3515-IX у цій справі, то вказане мало б наслідком ректро*активність* закону, тобто перегляд рішення, що прийнято на підставі чинних на момент його прийняття норм. Інша ситуація (ретро*спективність)* має місце у випадках, що буде описано нижче, де остаточне рішення стосовно виплати ОГД не прийнято до набранням чинності Закон 3515-IX, а документи направлено «на доопрацювання».

Звернімо увагу на випадок 2[11]:

1. **10.2022** дата смерті військовослужбовця
2. 03.2024 набрав чинності Закон 3515-IX від 09.12.2023
3. 09.2024 повнолітній син подав заяву на отримання ОГД
4. 10.2024 документи повернуто *на доопрацювання*
5. 09.2025 суди відмовили повнолітньому синові, адже застосовувати слід закон на дату смерті військовослужбовця [17].

Звернімо увагу на випадок 3[12]:

1. 12.2023 прийнято Закон 3515-IX
2. **01.2024** - дата смерті військовослужбовця
3. 03.2024 - набрав чинності Закон 3515-IX
4. 04.2024 - повнолітні доньки подали заяви на отримання ОГД
5. 09.2024 - документи повернуто на доопрацювання
6. Суди відмовили донькам, Закон № 3515-IX «поширюється на правовідносини, що виникли **після набрання ним чинності (29.03.2024)»** [18].

Друга гілка судової практики категорично не підтримала наведені вище підходи[13]. Давайте схематично

що одноразова грошова допомога не призначалася жодній із осіб, які мали право на отримання такої допомоги [12].

*П*одібне формулювання може якраз свідчити про намір законодавця не розповсюджувати цей Закон до всіх інших «нових» категорій осіб. В цьому разі законодавець не роз-'яснює, яку дату він вважає *виникненням* «правовідносин, пов'язанних з призначенням та отриманням одноразової грошової допомоги» – (1) дату смерті чи (2) дату звернення за ОГД?

[9] А можливо і виправлення недоліку (зі зворотною силою), який (недолік) трохи згодом було констатовано Верховним Судом у постанові від 10.05.2024 у справі № 440/6725/23: «Підхід Міністерства оборони України щодо відмови в призначенні одноразової грошової допомоги відповідно до пункту 2 Постанови № 168 дитині, зачатій за життя загиблої (померлої) особи та народженій після її смерті є дискримінаційним» [15].

[10] **Див**. Рішення судді ВОАС, пана Яремчука К.О. від 24 січня 2025 р. у справі № 120/2169/24: *«рішення комісії ... з розгляду питань, пов'язаних із призначенням і виплатою одноразової грошової допомоги ... від 19 грудня 2023 року ... є правомірним, адже на день прийняття такого рішення чинним законодавством не передбачається право на отримання одноразової грошової допомоги жінкою військовослужбовця, яка не перебувала з ним шлюбі, але спільно проживала (за умови, якщо такий факт встановлено рішенням суду)»* [16].

[11] **Див**. Постанова 7ААС від 09 вересня 2025 року у справі № 560/1455/25: (1) «*за новою редакцією ст. 16-1 Закону України ... дітей, незалежно від умови досягнення чи не досягнення ними повноліття, включено до складу членів сімей загиблих ... які (члени сім'ї) мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги"*. У підсумку, посилаючись на ст. 58 КУ, *"колегія суддів апеляційної інстанції погоджується з висновками суду першої інстанції, що законодавством чітко передбачено, що право осіб на отримання одноразової грошової допомоги визначається станом на дату загибелі (смерті) військовослужбовця, а тому для визначення такого права підлягає застосуванню законодавство, яке діяло на таку дату»* [17].

[12] **Див.** Постанова 8ААС від 29.09.2025 у справі № 460/14164/24: *"Разом із тим, пунктом 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги» № 3515-IX від 09.12.2023* ***встановлено ретроспективну дію*** *цього Закону до правовідносин, що виникли до набрання ним чинності, проте лише стосовно призначення та отримання одноразової грошової допомоги для дітей загиблої (померлої) особи, зачатих за життя загиблої (померлої) особи та народжених після її смерті. Таким чином, в іншій частині Закон № 3515-IX поширюється на правовідносини, що виникли після набрання ним чинності (29.03.2024). ... доводи апеляційної скарги про* ***ретроактивну*** *дію Закону № 3515-IX у спірних правовідносинах є безпідставними та не приймаються колегією суддів до уваги" (вид. чорни автора)* [18]. Див. також у постанові 2ААС від 19.05.2025 у справі № 440/11137/24: *"****ретроспективну*** *дію цього Закону до правовідносин, які виникли до набрання ним чинності, тільки лише стосовно призначення та отримання одноразової грошової допомоги для дітей загиблої (померлої) особи, зачатих за життя загиблої (померлої) особи та народжених після її смерті»*, див. також постанову 1ААС 05 лютого 2026 року справа №200/5807/25.

[13] **Див**. постанову 2ААС від 12.09.2025 у справі № 520/1329/25: *«Таким чином, визначальним для правильного вирішення спору є не календарна дата, на яку припав момент загибелі військовослужбовця і чинне станом на цю дату законодавство, а правова природа соціальної гарантії на виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовця як грошового еквіваленту соціальної гарантії на випадок загибелі військовослужбовця у зв`язку із втратою годувальника чи як грошового еквіваленту соціальної гарантії на випадок загибелі військовослужбовця у зв'язку із втратою члена родини під час виконання конституційного військового обов'язку»* [19], Також **див**.

розглянемо цікавий випадок:

1. 12.2023 опубліковано Закон № 3515
2. **01.2024** загинув батько *повнолітньої* Позивачки
3. 03.2024 набрав чинності Закон № 3515
4. 05.2024 П. звернулася із заявою про виплату ОГД.
5. 10.2024 Комісія повернула документи на доопрацювання, посилаючись на **чинні на момент загибелі** норми.
6. 2ААС задовольнив позов, посилаючись на **чинні на момент звернення** норми [19].

За логікою суддів «другої гілки» Комісія повинна застосовувати норми, чинні на момент ухвалення рішення (чи момент звернення для реалізації такого права), але **не** момент смерті/виникнення права на ОГД [19]. В одному з рішень [20] суддя зауважив, що «законодавець *удосконалив* правове регулювання спірних правовідносин, розширивши перелік осіб, які мають право на отримання [ОГД]» (курсив авт.) [20].

Подібна практика судів (друга гілка), хоч і виглядає сприятливою для громадян, проте може мати наслідки у площині приватно-правових (цивільних) відносин. Уявімо, що новий претендент (повнолітні син/донька або цивільна дружина) вступив(ла) у цивільно-правовий спір з іншими отримувачами ОГД? В цьому разі предметом спору буде не лише інтерес держави, який порушено ретроспективним застосуванням *нових* норм до *старих* фактів, але конкретні набуті права (*vested rights*) фізичних осіб. Якщо інші отримувачі вже отримали рішення Комісії про призначення їм виплати (розпорядились коштами), то чи може новий претендент переглянути це рішення, зупинити їм виплату? Чи можливо стягнути кошти з інших отримувачів, які вже розпорядились ними на підставі раніше ухваленого рішення Комісії[14]?

Тут ми стикаємось із проблемою «набутих прав» (*vested rights*) або легітимних очікувань приватних осіб [12][15]. З одного боку, принцип правової визначеності буде порушено, а розумні й легітимні очікування отримувачів ОГД зруйновано законодавцем, який дозволить переглянути рішення на їх користь. З іншого – після цілеспрямованої зміни в законодавстві (вдосконалення, виправлення вад) на користь нових категорій осіб, несправедливим буде не розділити ОГД з нею (ним) лише на тій підставі, що інші особи сподівалися на більшу суму компенсації. Питання в тому, чи такий випадок, загалом, підпадає під сферу очікувань, де підставою для майнової виплати є смерть військовослужбовця? На таку обставину неможливо легітимно очікувати, так само й очікувати на те, що законодавство ніколи не зміниться.

(3) ВС відмовився переглядати постанови апеляційної інстанції у деяких з наведених справ [48-50], проте стосовно застосування в часі положень про ОГД має суперечливі висновки у власній практиці.

ВС у 2023 р. висловив підхід, подібний тому, що вказано *у першій гілці* судової практики («на момент смерті»):

> 20. … призначення і виплата позивачам спірної грошової допомоги, в тому числі й вирішення питань стосовно обчислення її розміру, необхідно здійснювати в установленому законодавством порядку, що діяло на день виникнення права на отримання такої допомоги, тобто станом на дату, що зазначена у свідоцтві про смерть…, а не на день прийняття відповідачем спірного рішення (підкреслення авт.) [21].

У 2024 р. у справі № 280/3308/23 Суд надав протилежне (2023-му) роз'яснення, але подібне тому, що його застосовано у *другій гілці* судової практики («на момент прийняття рішення»):

> 98. … суб'єкт владних повноважень[16] зобов'язаний засто-

постанови 5ААС від 05.06.2025 у справі № 420/40639/24: *«суд зазначає, що вказані зміни застосовуються до правовідносин пов'язаних з призначенням та отриманням одноразової грошової допомоги для дітей загиблої (померлої) особи, зачатих за життя загиблої (померлої) особи та народжених після її смерті не залежно від дати набрання чинності вказаним Законом»* (справа стосувалася доньки військовослужбовця, яка народилася у травні 2024, вже після його смерті); від 08.07.2025 у справі № 400/1045/25: *«Комісія при прийняті рішення за результатами розгляду заяви позивачки зобов`язана була застосовувати Закон № 2011-XII в редакції Закону № 3515-IX, оскільки останній вже був чинним (набрав чинності 29.03.2024) як в день подання позивачкою відповідної заяви, так і в день прийняття оскаржуваного рішення»*; **див**. рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 13.10.2025 у справі № 600/585/25-а: *«при прийнятті рішення Комісія повинна була застосовувати ті нормативно-правові акти, які були чинні на момент прийняття оскаржуваного рішення»*, **див**. рішення ДОАС від 10.09.2025 у справі № 200/5807/25: «*Застосування стосовно триваючих відносин до їх завершення нормативно-правового регулювання, яке діяло на час їх виникнення, допускається за окремим рішенням і розглядається з позицій встановлення спеціального регулювання перехідного періоду – «переживаючої» (ультраактивної) дії нормативно-правових актів. Водночас, таке застосування повинно бути чітко обумовлено при прийнятті відповідних нормативно-правових актів. Відсутність такого застереження не надає суб`єкту владних повноважень права на **самовільне застосування нечинних правових норм***». **Див**. також Постанову 7ААС від 06 травня 2025 р. у справі № 560/19656/24: *«Згідно із частиною 3 статті 3 КАС України, провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи. На дату подання … заяви про виплату одноразової грошової допомоги – 29.03.2024 року, на дату прийняття протокольного рішення … про розгляд заяви … – 8 листопада 2024 року, а також на дату розгляду і вирішення даної адміністративної справи …»*

[14] Див., *наприклад*, ухвалу Солом'янського районного суду міста Києва від 26.11.2025 у справі № 753/11750/24 про визнання факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Нова претендентка – «цивільна дружина», в порядку забезпечення позову, намагалася зупинити виплату ОГД доньці загиблого військовослужбовця. Заявниця звертала увагу суду, що поки цивільна справа буде розглядатися в суді, ОГД буде виплачено в повному обсязі доньці загиблого військовослужбовця.

[15] Зверніть увагу на п. 2 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 3515:

> цей Закон застосовується до правовідносин, які виникли до набрання ним чинності та пов'язані з призначенням та отриманням одноразової грошової допомоги для дітей загиблої (померлої) особи, зачатих за життя загиблої (померлої) особи та народжених після її смерті, за умови що одноразова грошова допомога не призначалася жодній із осіб, які мали право на отримання такої допомоги [12].

[16] Звичайно, ці позиції стосуються права адміністративного та його дії у часі, тому що проблема ретроспективності

совувати виключно те правове регулювання, яке чинне на момент прийняття ним рішення, за винятком випадків, коли він діє за межами визначених законодавством строків (у такому випадку застосовується законодавство у редакції станом на останній день можливого прийняття рішення), або нове законодавче регулювання передбачає особливості порядку застосування в часі нових норм права (підкреслення авт.) [22].

Яка з проілюстрованих нами двох гілок судової практики переможе, та які плоди, після гіркої втрати, отримають цивільні дружини, повнолітні діти та фактичні утриманці загиблих військовослужбовців? Проблема допускаємо полягає у відсутності сформованих критеріїв розмежування видів ретроактивності/спективності (зворотної дії/сили). Без її усвідомлення, позиції суддів будуть спорадично відображати вже наявну дихотомію розуміння ними термінів «зворотна дія» та «триваючі відносини», залежно від особистих переконань суддів ВС або політичних наслідків їх рішення. Чи мають судді взагалі ухвалювати таке важливе *політичне* рішення?

А нам же слід розібратися: коли у минуле скерована, власне, *дія* закону, а коли – лише його *погляд («spectare» – лат.*). Це ми зробимо у наступному розділі.

2. Австралійський досвід використання ретроспективного законодавства: його види та призначення

Чи мала місце «зворотна дія» закону в цих випадках, або лише «пряма дія» стосовно триваючих відносин? На нашу думку, справжня зворотна дія (ретро*активність*) закону означає: закон змінює як саме правило *в минулому*, так і його наслідок лише *в минулому.* Вона зустрічається дуже рідко. Добрим прикладом слугує визначення у Кримінальному кодексі (КК) України:

Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі.

1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння … має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання *або відбули покарання, але мають судимість* [23].

Зворотна *дія* змінює сутність самого діяння *в минулому,* що має наслідком скасування наслідків *всіх* правових дій та рішень, ніби їх ніколи не існувало (діяння, вироку, покарання, судимості). Він доповнює минуле, змінює його або узаконює те, чого не було в правому полі (інколи, безумовно, всупереч фактичній ситуації). Якщо, наприклад, правило і його правовий наслідок застосовано органами влади у правовому акті (зареєстровано право власності/шлюб, надано громадянство, тощо), то новий закон *технічно* може звести все нанівець. У цьому полягає небезпека зворотної дії закону (*первинної* або *сильної*). Він *діяв* у минулому, тобто *технічно* є застосовним до *вже* закінчених правовідносин, може змінити закріплений правовий статус осіб, вирішених судових справ. У силу принципу *res judicata* більшість, якщо не всі, остаточні судові рішення захищені від нього. Схожий підхід допустимо застосовувати в остаточних рішеннях адміністративних органів *(functus officio)*.

В цивільному чи адміністративному праві ретроактивний закон може створити права та обов'язки, юридичні статуси та наслідки, яких не було (*визнання* громадянства, дійсності правочинів, договорів, шлюбів *з певної дати* в минулому, встановлення (поновлення) строків). Як ми побачимо далі, ретроактивний закон може також оголосити попередній закон недійсним або нікчемним («null and void»*)* та застосувати наслідки його недійсності в минулому.

Автентичне тлумачення функціонально можна розуміти і як невід'ємну частину первісного закону, і як новий акт (закон), що діє з моменту ухвалення первісного, спрямований на його роз'яснення. Цей акт не є новим *матеріальним* (substantive) законом чи зміною до нього, і роль його зводиться лише до «обслуговування» первісного, його покращення, уточнення тощо. Важливо з достатньою долею вірогідності встановити, що законодавець (авторський колектив) не мав суперечностей стосовно певного положення, *міг* його включити (сформулювати інакше), якби був свідомий потенційних непорозумінь, двозначності тощо. В такому разі ухвалення роз'яснення зі зворотною дією не буде *ultra vires*.

Jeremy Waldron вважає реатроактивним закон, що «*оперує у минулому, як ніби він був у силі, коли минула подія мала місце*» [24]. Ретро*спективним* він вважає законодавство, яке «*застосовує юридичні наслідки зараз та на майбутнє, але стосовно події або транзакції (transaction), що мали місце в минулому*» [24]. Водночас дослідник зауважує, що «*було б помилковим вважати ретроактивність обов'язково гіршою за ретроспективність*», оскільки вони є різними феноменами [24][17], а заперечення та стурбованість на їх рахунок є варіативними (*varying degrees*) залежно від галузі права та намірів (*implications*) конкретних актів законодавства (*enactments*):

Очевидна різниця полягає в тому, що деякі приклади зворотного законодавства *(backward looking legislation)* надають блага (*benefits*) та знімають тягарі (*burdens*), тобто вони

найчастіше в постає у цій галузі, де законодавство швидко змінюється. Чи суддя також є суб'єктом владних повноважень на якого може поширюватися цей принцип?

[17] Випадок *ретроактивного кримінального* закону мав місце в Австралії, де в березні 2002 р. федеральний уряд ухвалив поправки до кримінального кодексу *(Anti-Hoax Measures)* направлені проти осіб, які для розіграшу направляли поштою листи, які буцімто містили сибірську язву *(anthrax)* або інші небезпечні речовини, чим намагалися налякати своїх адресатів та створити паніку. Покарання передбачено у вигляді 10 років позбавлення волі та застосовувалося до випадків, що виникли після оголошення прем'єр міністра про намір внести ці поправки, тобто з жовтня 2001 р. [24]

Ретроспективний кримінальний закон за цим підходом може мати пряму дію в часі, але з огляду на факти, що мали місце до набрання ним чинності, і бути застосованим до справ, які перебувають на розгляді. *Jeremy Waldron* наводить приклад з Нової Зеландії у справі *The Queen v. Pora [2001]* про умисне вбивство з проникненням в житло, що трапилося в 1992 р. Законодавець в 1999 р. збільшив мінімальний строк обов'язкового відбуття покарання, до спливу якого неможливе дострокове звільнення *(minimum non-parole period)* від довічного позбавлення волі. У цій справі мала місце саме *ретроспективність* закону, оскільки сутність (статус) діяння не змінено у минулому (ретроактивно), змінено наслідки на майбутнє [Ibid].

оперують сприятливо (*beneficially)* або відновлювально (лікувально) (*remedially);* водночас інші оперують карально (*penally)*, додаючи покарання або накладаючи тягар чи дискваліфікації (*disqualifications).* Але це однаково вірно як для ретроактивних, так і ретроспективних законів [24].

Австралія привертає увагу особливостями застосування законів зі зворотною дією всупереч всім «табу». *Палмер і Стемфорд*[18] стверджують, що всі зауваження стосовно ретроспективних законодавчих актів можна звести до аргументу довіри й надійності (*reliance*), оскільки саме вони страждають від дії законодавства зі зворотною силою (ретроспективного та ретроактивного) [25]. Автори згадують науковців, які розмежовують **ретроактивний закон** (*retroactive statute*) від **ретроспективного** (*retrospective statute*) і таке розрізнення засновано на відмінному походженні цих слів: ретроактивний означає *дію* в минулому, тоді як ретроспективний – *погляд* в минуле [25][19]. Ретроактивний закон означає, що «станом на дату в минулому закон слід приймати таким, яким він у дійсності не був» [25][20]. Ретроспективний закон не змінює закон *у минулому*, але «*каже судам застосовувати його в майбутньому, якщо певні минулі події стануть предметом судового розгляду*» [25].

Ретроспективні закони, як зазначають Палмер та Стемфорд (далі – П. та С.), змінюють прямі (*direct*) юридичні наслідки *минулих* подій та статусів (*statuses*). Якщо закон лише змінює прямі правові наслідки *майбутніх* подій, дій та статусів, то він є проспективним (*prospective*), навіть якщо такі майбутні події *зумовлені (determined)* минулими діями, подіями та статусами [25].

Автори нагадують позицію Л. Фуллера про те, що законодавство зі зворотною силою (*retroactive*) є одним зі шляхів до невдачі законодавця: «*зловживання ретроактивним законодавством, не тільки саме не здатне надавати орієнтир для дій, але знижує довіру до чинних норм прямої дії, адже і їх ставить під загрозу ретроспективної зміни*» [25][21]. Тож чи можна назвати подібні ретроспективні акти *справжніми* законами («law»), які відповідають внутрішній моралі права за Фуллером? На думку авторів, єдина теорія, яка може повністю заперечити ретроспективні (ретроактивні) закони, це є позитивістська теорія Дж. Остіна, адже «*несправедливо карати за порушення наказу (команди), який ще не оголошено*» [25]. Інші автори-позитивісти вважають, що норми (*ought statements*) [22] адресовано саме до посадових осіб для *їх* рішень, а тому «*правила має бути видано перед тим, як посадова особа ухвалює рішення, проте не діянням конкретної фізичної особи*» [25].

Ретроспективні закони є найефективнішою з економічного погляду перехідною політикою (*transitional policy*)» [25], проте можуть викликати побоювання, оскільки «[демократичний] мандат має свої темпоральні межі і владі не слід визначати правові наслідки дій, що мали місце поза ними, як до, так і після каденції» [25]. Цей аргумент може не спрацювати, коли попередня влада насправді не мала демократичного мандату, або втратила легітимність, суспільне визнання і підтримку [2]. На погляд П. та С., важливо, яке з альтернативних правил повинно покривати певний випадок [25]. Демократичне походження (*democratic foundation*) пізнішого правила є доволі серйозним аргументом надавати йому перевагу, навіть якщо воно стосується часу до обрання цього законодавця [25]. Давайте проаналізуємо запропонований П. та С. фрагмент виступу Дж. Доукінса, міністра фінансів Австралії у 1983 р.:

> Я підтверджую готовність Уряду, в разі необхідності, застосувати ретроспективне (*retrospective*) законодавство для гарантії того, що податки, яких намагалися уникнути за допомогою будь-яких ганебних схем, *які [схеми] випливуть на поверхню протягом нашої каденції*, буде зібрано, *безвідносно того, коли такі схеми започаткували* [25].

П. та С. звертають увагу: як і законодавче закріплення (*entrenchment)*[23], що не дає діяти тим, хто має краще розуміння суспільних потреб, заборона ретроспективного законодавства «*не дає ухвалювати рішення тим, хто має кращі знання й провидіння*» [25].

Не слід вважати, що законодавство, яке може бути змінено ретроспективно, взагалі не надає орієнтиру для дій (*guidance*) [25][24]. Насправді, якщо ми поглянемо на загальне право (*common law*) або на прецеденти тлумачення законодавства *(statutory precedents*), то виявимо, що вони також ретроспективні, однак ми в жодному разі не відкидаємо їх, як орієнтири. Невизначеність та загроза потенційної ретроспективності насправді все ж надає орієнтир громадянам: «тримайтеся подалі від спроб віднайти та використати випадкові прогалини» [25].

Давайте поглянемо на проблему з погляду «законних очікувань» (*legitimate expectation*). П. та С. звертають увагу на тест, що запроваджено Манзером (*Munzer*) [25]: (1) очікування є легітимним, якщо відповідає передумовам, через які прийнято закон, з якого воно випливає та (2) фундаментальним принципам, вбудованим в саму правову систему [25][25]. Це дає авторам змогу розрізнити випадкову «прогалину» (*a loophole*) від наміреної «поступки» (*concession*).

Розглядаючи ретроспективність з позицій концепцій

---

[18] *"Retrospective Legislation in Australia: Looking Back at the 1980s"*

[19] вн. пос. 11 на *Driedger* у *"Statutes: Retroactive Retrospective Reflections"* (1978)

[20] вн. пос. 12 на *DC Pearce and R S Geddes,* у "*Statutory Interpretation in Australia"*

[21] Л. Фуллер, хоч і був опонентом ретроспективності, але зробив таке спостереження: «Коли справи пішли не так, тоді ретроактивний закон (*retroactive statute*) часто стає єдиним рятувальним засобом; хоча правильний напрям дії закону – це вперед, ми часом повинні зупинитися й піти у протилежний напрямок, щоб все скласти до купи» [24]; вн. цит. 74 L Fuller *The Morality of Law* (Rev ed 1969): *«It is when things go wrong that the retroactive statute often becomes indispensable as a curative measure; though the proper movement of law is forward in time. We sometimes have to stop and turn about to pick up the pieces».*

[22] Прескриптивні (нормативні) приписи (sentences), що висловлюють обов'язок, міру належного.

[23] Особливо на конституційному рівні, деякі засадничі норми заборонено змінювати (скасовувати) всім подальшим законодавчим органам, або вимагається така єдність (супербільшість), що її практично неможливо зібрати.

[24] Автори звертають увагу, що ми все одно уважно дивимося прогнози погоди, незважаючи на їх добре відому ненадійність.

[25] вн. пос. 51, С. 432.

справедливості, автори нагадують, що (1) процесуальна є лише однією з них поруч з (2) розподільчою (*distributive*) та (3) відновлювальною (компенсаторною) (*remedial*) [25]. Як зауважив австралійський суддя Ісаакс, «не існує відновлювального (*remedial*) Акта, який би не зашкодив вже набутому кимось праву (*vested right*), але, якщо оцінити його ефект загалом, то справедливість може значно переважати на його користь» [25][26].

Тепер давайте проаналізуємо категорії ретроспективного законодавства (*retrospective legislation*):

(1) «законотворчість через пресс-реліз» (*legislation by press release*) виконавчої та/або законодавчої гілки, тобто коли норми анонсованого закону будуть застосовуватися не з моменту набрання ним чинності, а моменту оголошення про наміри законотворчості, де наводяться певні орієнтири стосовно очікуваних змін[27]; Законотворчість прес-релізом (оголошенням) також заслуговує на увагу в контексті подальшого тлумачення такого наміру самим законом. Такі оголошення (анонси) можуть порушувати легітимні очікування особи, якщо анонс є занадто загальним та розмитим, або коли законодавство, що в подальшому прийнято, не відповідатиме анонсованому.

З іншого боку, як зазначають автори, «правотворчість – неточне мистецтво, як для законодавця так і судової влади» [24], тому й розвиток нового прецедентного права, наприклад, може займати роки, а «нове законодавство […] очікувати роки на авторитетну інтерпретацію» [25]. Як зазначають П. та С. (станом на 1994 р.), в Австралії рідко мала місце невідповідність між анонсом та прийнятим у подальшому законодавчим актом і такі зміни (невідповідності) «включають роз'яснення або усунення прогалин, які, як сподівалися винахідливі [податкові] юристи, законодавство [ніби-то] могло передбачати» [25].

(2) підзаконні акти (*subordinative legislation*), які за вказівкою закону можуть мати зворотну дію (або ретроспективність);

(3) закони, що «курують», «курувальні закони» (*curative statutes*) – їх спрямовано на «зцілення дефектів» (*curing defects*) [25][28]. Автори розподілили категорію «курувальних» на три підгрупи:

(3.1.) «Рутинна ревізія» (*routine revision*), тобто періодичне оновлення законодавства, внесення поправок, що не породжує проблему «законних очікувань». Часто такі включають виправлення типографічних помилок, уточнення дефініцій та інших поправок технічного характеру. Цей вид ретроспективності слід пробачити, оскільки вона є невід'ємним результатом законодавчого процесу й людських помилок [25].

(3.2.) «Реставраційне законодавство» (*restorative legislation*): таке, «де дефект випадково (*unintentionally*) допустив те, що законодавча програма (*legal scheme*) певний час не працювала (*to lapse*), але особа могла розумно покладатися на початок (продовження) її функціонування» [25][29].

(3.3.) «Валідуюче законодавство» (*validating legislation*): «коли особа, зазвичай виконавча гілка влади, у свої діяльності покладалася на хибне розуміння права (закону), і такі дії ретроспективний закон намагається валідувати (підтвердити) (*validate*)», а інакше кажучи, врятувати від судового контролю [25].

(3.4.) «Ті, що відступають від судових рішень» у випадках, коли рішення виконавчої гілки успішно оскаржено в судовому порядку, але законодавець проте має намір їх узаконити (*statutory validation*) (проте не завжди саме ті дії, що вже оскаржено в суді) [25].

До інших категорій автори відносять процесуальні закони [25], які суди традиційно відрізняють від усіх інших: жодна сторона спору немає набутого права (інтересу) (*vested interest*) у певному ході процесу, як і не має право оскаржувати процедуру, яку змінено в ході судового розгляду, за умови, звичайно, що не заподіяно несправедливості (*injustice*) [25][30]. До ще однієї категорії входять усі закони, які покращують становище осіб, на яких вони розповсюджуються (*ex gratia*) [25]. Такі рідко викликають обурення, на думку авторів.

Для цілей **автентичного тлумачення** релевантними видаються курувальні *(curative)* закони: (1) реставраційні *(restorative),* (2) валідуючі *(validating)* та такі, що (3) переглядають судові рішення *(overturning judicial decisions)*. Оскільки законодавство ухвалюють для досягнення певних цілей, ми вважаємо, що *наміром* законодавця є, власне, їх досягнення. Коли законодавцю це не вдається, *курувальні* закони, які діють ретроспективно, покращують (*amend*) законодавство, зокрема шляхом тлумачення (роз'яснення).

Як зазначають *П.* і *С.,* є багато різноманітних законодавчих дефектів, які зцілюють ретроспективними законами, починаючи від типографічних помилок, до перегляду судових рішень або валідації адміністративної практики, яка суперечила закону [25]. Ретроспективні закони можуть негативно вплинути на права конкретної особи, проте вони рідко зруйнують її [легітимні] очікування і часто, де-факто, є необхідними, щоб [легітимні] очікування були досягнутими[31][25].

Реставраційні (*restorative*) закони. Інколи законодавчі програми (*legislative scheme*) або положення (*provisions*) можуть допускати випадкові й тимчасові упущення (*allowed to lapse*), що створює свого роду прогалини *(legislative lacuna)* [25], які можна виправити такими законами.

Валідуючі (*validating)* закони, на перший погляд, можуть викликати здивування: як можна переслідувати мету зцілення недоліку шляхом узаконення неправильного розуміння права або протиправного акта? П. та С. зазначають, що підзаконні акти (*regulations*) інколи можуть виходити за делеговані межі або інші технічні вимоги можуть не враховуватися [25], що призводить до

[26] вн. пос. 62, *George Hudson Limited v. Australian Timber Workers` Union (1923)* 32 CLR 413 at 434

[27] Див. вище про *Anti-Hoax Mesure*s, де Прем'єр міністр по-відомив про бажання криміналізувати певну поведінку з дня його анонсу, а не набрання чинності поправок до КК.

[28] Курувати – лікувати, зцілювати, опікуватися.

[29] Пер. з англ.: *«... where the defect is uninten-tionally to have allowed a legislative scheme to lapse and a person may have reasonably relied upon the scheme continuing».*

[30] вн. пос. 206, *Mellish LJ in Republic of Costa Rica v Erlanger (1876)* 3 Ch D 62 at 69; підтримано і процитовано у *Dixon CJ in Maxwell v Murphy (1957)* 96 CLR 261 at 267.

[31] Внутрішнє посилання на Munzer *«A Theory of Retroactive Legislation»* (1982) 61 Texa L Rev 425

їх *формальної* незаконності. Наприклад, коли відсутня передбачена законом підстава для того, що *вже* зроблено [25], хоча це сталося саме через недолік у роботі законодавця завчасно надати необхідні директиви виконавчій владі [25][32]. Курувальне законодавство може бути необхідним, щоб не дати особі можливості отримувати прибуток, який їй ніколи не збиралися сплачувати. Наприклад, деякі поправки в *Social Security Amendment Act 1988*, були спрямовані проти «*double dipping*[33]» (подвійної вигоди) осіб, які отримали право на соціальну виплату згідно Акта, хоча вже отримали відшкодування засобами загального права (common law) або компенсацію згідно статутного права (statutory law) [24].

Закони, що відхиляють судові рішення. Звичайною причиною для законодавця переглянути судові рішення є приведення закону у відповідність до його розуміння виконавчою гілкою. Характерна риса подібних законів полягає в тому, що усвідомлення помилковості [попереднього] розуміння закону, на який тривалий час спиралися, прийшло саме внаслідок судової інтерпретації законодавчого положення [24]. Як вказує Фінлей, досить є поширеним явище, коли ретроспективні закони приймаються, щоб подолати наслідки судового рішення або коли відновлювальне законодавство (*remedial legislation*) покликано подолати нещодавно виявлені недоліки в урядовій програмі (*government scheme*) [26]. Подібні ретроспективні закони зазвичай містять перехідні положення (*"saving provisions"*), що дають змогу особам, які виграли спір, не стати жертвами «прямої атаки» (*direct attack*) [25][34].

Згідно з *Superannuation Act (1976)*[35] Комісіонер з пенсійних виплат міг видати сертифікат про те, що за станом здоров'я особа «is not likely» може повноцінно продовжувати працювати до досягнення нею пенсійного віку [25]. Комісіонер завжди тлумачив фразу «is not likely» як «є реальний ризик» («there is a real risk»), але Апеляційний адміністративний суд у справі *Re Bewley and Commissioner for Superannuation (1985)* роз'яснив, що насправді це означає «більш вірогідно, ніж ні» («*more probable than not*»). У 1986 р. австралійський законодавець ретроспективно закріпив тлумачення фрази «is not likely» в розумінні Комісіонера, однак, щоб не позбавляти осіб перемоги та законних сподівань, залишив у силі попередні рішення судів [25].

Особи, які зазнають негативних наслідків через ухвалення курувального законодавства (*curative*), навряд чи можуть оскаржувати його з огляду на свої легітимні очікування та сподівання (*reliance)* на дефектне законодавство, нині зцілене від недоліків. Дійсні легітимні очікування *(reliance)*, які засновані на коректному розумінні права, будуть уважені саме ретроспективним (тим, що виправляє) законом, зазначають автори [25][36].

У загальному праві (*common law*) є давня презумпція проти ретроспективності за умови, що законодавець не висловив протилежне. Цей підхід засновано на традиційній концепції суверенності парламенту, згідно з якою можуть бути обставини, де ретроспективність є необхідною (*warranted*), і верховенство права буде забезпечено краще, коли парламенту дозволено ухвалювати ретроспективні закони [26]. Проте лише за умови, що парламент має чітке розуміння того, що робить, та з усіма перевірками та запобіжниками *(scrutiny and safeguards)*, які законодавчий процес має на меті забезпечити [Ibid]"[37].

3. Американська історія ex post facto law та ретроспективності

Перед ухваленням Конституції США американські судді та правники використовували фразу *ex post facto*[38] не тільки для кримінальних законів. Перші згадки у колонії Меріленд про ex post facto law стосувалися законів про звільнення (*manumission*) рабів. Закон Меріленду від 1663 р. встановив, що біла жінка, так і її дитина, народжена від шлюбу з чорним рабом, будуть визнаватися рабами [27]"[39]. Всупереч меті цього закону стримування (запобігання) таких вільнонароджених жінок від ганебних шлюбів, рабовласники навпаки заохочували небажані шлюби (*disfavored unions*) для прим-

[32] Див. *Meat Research Trust Account Act (1984).* Штраф, який з 1969 р. в Австралії стягували з підприємців за несвоєчасну сплату податків, не передбачено у первісному законі, і новим, валідуючим законом, ретроспективно закріпили наявну адміністративну практику. В цій ситуації будь-які очікування осіб не порушено [25].

[33] Отримання подвійної вигоди з різних джерел, коли це не заборонено законом.

[34] Автори згадують цікавий випадок, коли перехідні (рятувальні) положення **не застосували** до особи, яка виграла спір у Федеральному суді в справі *Turner and Anor v. Jones (1990) 96 ALR 119*. The Customs and Excise Legislation Amendment Act (1990) відхилив (*overturned*) це рішення не тільки, щоб скасувати загальне правило (*general rule*) сформульоване судом у рішенні. Його метою було скасування самого *рішення.* Федеральний суд визнав недійсним вилучення австралійською митницею певних небезпечних товарів таких як автомати та викидні ножі. Якби це вилучення не узаконено ретроспективно, Департамент не мав би іншого вибору, окрім як повернути ці товари. Це, здається, була справа, де захист публічних інтересів був важливішим за повагу до легітимних очікувань особи мати можливість імпортувати спірні товари.

[35] вн. пос. 103.

[36] На нашу думку, слід конкретизувати цю тезу. В деяких випадках певні недоліки (прогалини, варіанти тлумачення) є досить очевидними та завжди є розуміння, що ці недоліки рано чи пізно буде усунено. Тобто певна вада повинна мати очевидний характер. Тест *Munzer* може бути порадником: (1) чи певне розуміння закону (очікування) відповідає принципам функціонування цієї системи права, (2) цілям цього законодавчого акта? Для підтримання цієї тези слід відмовитися від ідеалізації законодавців та законотворчого процесу, допустити можливість помилок та обмеженість в їх здібності передбачати майбутнє.

[37] A Judicial Fiction? Retrospectivity and the role of Parliament, Lorray Finlay

[38] *Evan C. Zoldan* стверджує, що у в англійському (раннього американському) праві, судді завжди застосовували заборону на зворотну дію також і для цивільних законів, як в договірному праві, кредитному праві, а також у спорах про права власності. Як буде видно далі, ВС США з 1798 р. так не вважає.

[39] Автор цитує закон Меріленда 1663 р., який проголосив, що деякі (*divers*) вільнонароджені англійській жінки, забувши про свій вільний стан, які одружилися з рабами на сором нашій нації повинні будуть служити панам своїх чоловіків до кінця своїх днів, і їх діти приречені бути рабами, яким був їх батько (переклад автора).

ноження своєї робочої сили [27], тому у 1681 р. Асамблея Меріленда новим законом анулювала (*repealed*)[40] цей закон. У 1767 р. майже через сто років до суду Меріленду у справі *William and Mary Butler v. Boarmen*, звернулися нащадки (*issues*) білої жінки Елеонори «Айріш Нелл» Батлер та чорношкірого Чарльза, які одружилися десь у період після закону 1663 р., але до ухвалення закону 1681 р. Чи мав анулюючий закон від 1681 р. *ретроактивний* ефект? Якщо так, то це повністю б зруйнувало ефект закону 1663 р. і Батлери ставали вільними; якщо закон 1681 р. застосовували тільки *проспективно,* то Батлери залишилися рабами, адже шлюб укладено під час дії старого закону [Ibid]. Питання, яке тривалий час турбувало величезну сім'ю Батлерів[41]. Суд зауважив, що анулюючий закон (*repealing law)* від 1681 р.*,* якщо йому надати таке значення, що він звільняє нащадків від статусу рабів, набутого їх предками згідно із законом 1663 р., буде мати ефект *ex post facto law* [Ibid]. Суд зазначив, що *ex post facto acts* слід тлумачити, наскільки це можливо, на користь набутих (*precedent*) прав" і додав, що закон, який має ефект *ex post facto* має бути сформульовано дуже чітко та ясно (*explicit*) стосовно цього, адже в протилежному разі суд не надасть йому тлумачення, яке зруйнує набуті раніше та добре закріплені права [Ibid][42]. Суд відмовив Батлерам в їх спробі отримати статус вільних людей, оскільки предки їх нинішнього власника, містера Бормана, набули *права* на їх пращурів у законний спосіб, а тому закон не міг зі зворотною силою *їх (права)* зруйнувати [28][43]. У цій справі попередній закон анульовано (*repealed*), але не визнано недійсним (*null and void)*, як буде описано в наступному прикладі.

У справі *Helms`s Lessee v. Howard* ретроактивний закон застосували для звичайних (рутинних) цивільних справ стосовно нерухомості (землі). У 1699 р. законодавець Меріленду встановив спростовну презумпцію для обрахунку нерухомості, що її зазначено у заповіті (*deed*). За відсутності уточнення заповіт є двозначним стосовно того, чи *дві милі* слід рахувати на *прямій* лінії від кордону земельної ділянки, що вигідно спадкоємцю, або вздовж *нерівних* контурів річки [27][44]. Для того щоб мінімізувати суперечки, що виникли через цю невизначеність, ретроспективний закон від 1699 р. визначив, що коли дарувальник не зробив свій намір чітким, суди повинні презюмувати, що довжина, визначена у заповіті, вимірюється скоріше як пряма лінія, ніж крива, що описує контори водойми [Ibid].

Проте у 1704 р. новий закон анулював (відкликав) (*repealed*) закон 1699 р. та, що важливо, оголосив його «null and void» (недійсним). Суд у *Helms`s Lessee v. Howard* зауважив, що оскільки законодавець не лише відкликав, але й визнав недійсним закон 1699 р., то цим виявив бажання надати йому зворотну силу (*ex post facto*) [Ibid].

Ця справа ілюструє випадок *автентичного тлумачення* законодавця у 1699 р. для усунення двозначностей у судовій практиці стосовно визначення «довжини земельної ділянки». З іншого боку, на прикладі закону від 1704 р. можна побачити розрізнення категорій «*repeal*» (анулювання/відкликання) та «*null and void*» (нікчемний/недійсний) стосовно законів: чи не є ця аналогія з договірним правом у застосуванні до законів, підказкою для розрізнення між ретро*спективним* законом*,* що діє прямо з поглядом на минуле, та ретро*активним* законом, який змінює саме минуле та діє в ньому[45]?

Знаковою є справа *Calder v. Bull (1798),* де Верховний Суд США надав тлумачення ст. 9 Конституції США, яка проголошує: «Не може бути видано закон, що має зворотну дію» («*No … ex post facto Law shall be passed*»). Справа стосувалася ретро*активного* закону, яким поновлено строки апеляційного оскарження у справі про спадкування[46]. Ключовим питанням у *Calder v.*

---

[40] В дискусіях стосовно цієї справи зазначено, що англійські законодавці часто використовували фразу *«null and void»* за аналогією з контрактом чи заповітом, щоб ретроактивно скасувати всі наслідки закону. Фраза анулювання (відкликання) (*repeal*) не має такого значення.

[41] Сім'я Батлерів була однією з найбільших вільних чорних і поневолених родин у Меріленді. Понад 150 зрештою подали до суду на свободу. У кожному разі вони стверджували, що їхній предок Елеонора «Ірландська Нелл» Батлер була вільною білою жінкою.

[42] Д*ив. також* Maryland Reports A Series Of The Most Important Law Cases, Argued And Determined Provincial Court And Court Of Appeals Of The Thex Province Of Maryland, *William and Mary Butler against Richard Boarman, 1770* [28].

[43] У 1787 р. у справі *Butler v. Craig* за повторного позову проти нового власника Батлерам все ж вдалося домогтися свого звільнення, однак на тій підставі, що доказів укладання шлюбу між їх пращурами не було. Апеляційний суд відхилив аргументи нового добросовісного набувача (*innocent purchasers*) про те, що було б несправедливо для законодавця робити *ex post facto law* та шкодити його правам.

[44] Проблема, яку адресовано у справі, поставала тоді, коли заповіт включав нерухомість, яка простягалася певну відстань вздовж протікаючої водойми: А передає Б частину земельної ділянки, що розташована на захід від річки Гурно і починається від північного кордону земельної ділянки, та йде вздовж ріки у південному напрямку на дві милі.

[45] *Zoldan,* на С. 767, наводить справу, яка стосувалася можливості (допустимості) застосування зі зворотною силою (ex post facto) *факту*, що має (мав би в минулому) суттєве юридичного значення. У *Timson v. Scarburg (1741)* суд розглядав питання, чи ситуація (*matter*), що виникла після виконання заповіту (*will*) ретроспективно валідує (validates) цей заповіт, якщо він був нікчемним на момент його створення. Заповідач володів сімейною власністю (fee tail), яку він передав не своєму синові, а іншій особі. За законом заповідачу не дозволялося передавати (devise) нерухомість комусь іншому, ніж сину. Проте тоді, коли заповіт розглядався судом (was probated), його син вже помер, що викликало питання: чи наступна смерть сина може ретроспективно валідувати заповіт, що був нікчемним (void) на момент його створення. Судді надали негативну відповідь: Правочин, нікчемний у своєму створенні, не може бути виправлений постфактум. «A Devise void in its creation cannot be made good by matter ex post facto» [27].

[46] Calder v. Bull | 3 U.S. 386 (1798) | Justia U.S. Supreme Court Center. Містер і місіс Булл були спадкоємцями за заповітом лікаря Нормана Моррісона, проте отримали відмову у спадкуванні від суду штату Коннектикут. Коли ж вони спробували оскаржити це рішення понад 1.5 роки потому, то виявили, що закон штату забороняє оскарження, неподані протягом 18 місяців після початкового рішення. Булли переконали законодавчий орган Коннектикуту змінити обмеження, що дало їм змогу успішно оскаржити справу та отримати спадщину. Містер Колдер, перший спадкоємець маєтку Моррісона, передав справу до ВС США, оскі-

Bull було: чи порушує законодавець штату Коннектикут, що діяв у цій справі як вищий судовий орган, ст. 9 Конституції? Судді ВС зазначили, що *ex post facto law,* як в історії англійського права, так і в розумінні конституцій окремих штатів, є виключно законом про кримінальне покарання [29][47]. Голова Суду, Селмон Портленд Чейз зауважив:

> Кожен закон *ex post facto* обов'язково має бути ретроспективним, але не кожен ретроспективний закон є законом *ex post facto*. Заборонені лише перші.
> …
> Якщо термін «ex post facto law» слід розуміти як такий, що включає та забороняє прийняття будь-якого закону, що діє на вже доконаний факт, це значно обмежить повноваження федеральних законодавчих органів і законодавчих органів штату, і наслідки такого розуміння можуть бути непередбачуваними [29].

Іншою важливою справою з цього приводу є *Landgraf v. USI Film Products, 511 U.S. 244 (1994)* [30]. Справа стосувалася застосування в часі поправок до Закону про громадянські права (Civil Rights Act), якими передбачено суд присяжних та цивільну санкцію відшкодування (punitive damage) у справі за позовом особи, яку піддано дискримінації на роботі [30]. На стадії апеляційного оскарження поправки набрали чинності і позивачка просила про повторний розгляд справи, але вже із присяжними та зміною предмета позову. Суд повинен був розв'язати протиріччя між двома прецедентами*:* (1) *Bradley v. School Bd. of Richmond (1974)*, де суд повинен застосовувати чинний закон на час, коли він виносить своє рішення, якщо це не приведе до явної несправедливості (manifest injustice) або є законодавча вказівка чи законодавча історія про протилежне, та (2)) *Bowen v. Georgetown Univ. Hospital (1988),* де акцентовано на аксіомі, що зворотна сила закону є не бажаною (not favored) [30]. Суд у *Landgraf*:

> Презумпція проти зворотної дії законів заснована на елементарних уявленнях про справедливість, яка встановлює, що особи повинні мати можливість знати закон і діяти відповідно. Вказане є глибоко вкоріненим в прецедентному праві цього Суду і знаходить свій вираз в декількох конституційних положеннях, зокрема у кримінальному аспекті, Ex Post Facto положення. У цивільно-правовому контексті проспективність (пряма дія) (*prospectivity*) залишається належним правилом за замовчуванням, якщо тільки Конгрес не зробив чітким свій намір зруйнувати легітимні очікування (*settled expectations*) [30].

4. Види ретроактивності та виняток з презумпції проти неї

В англо-американському праві, заборона дії закону зі зворотною силою є інтерпретаційною *презумпцією* для тлумачення норм законодавця. Сам же законодавець (парламент) ніколи не обмежував себе у дії в часі. Суд у *Landgraf* визнав, що ретроактивні законодавчі положення можуть служити легітимним цілям (legitimate purposes), зокрема, виправляти помилки (correcting mistakes) та попереджати обхід (circumscribing) нового закону у проміжок часу після того, як законопроєкт запропоновано, і до моменту його ухвалення [30]. У *Landgraf*, на думку *J. Laitos*, визнано, що презумпція діє лише стосовно матеріальних законів (*substantive*), тоді як процесуальні (*procedural*), юрисдикційні (*jurisdictional*), відновлюючі (*remedial*), роз'яснюючі (*clarifying*) або курувальні (*curative*) можуть бути ректроактивними [31].

Далі «ретроактивність», «ретроспективність», а також «зворотну дію» вважаємо синонімами, оскільки в англо-американській літературі для різновидів «зворотної дії» застосовують означення: «фактична» та «видима (апарентна)», «повна» та «часткова», «первинна» та «вторинна» [31][48], «сильна та слабка» або навіть «жорстка та м'яка» [24]. Це усуває необхідність у попередньому розрізненні, оскільки ретроспективність є вторинною (слабкою, м'якою, частковою) зворотною дією, а ретроактивність – первинною (сильною, жорсткою, повною (тотальною)) зворотною дією.

Як зауважує американський дослідник *Laitos,* нове законодавство може застосовуватися *проспективно* (пряма дія) (*prospectively*) або із первинною (*primary*) чи вторинною (*secondary*) ретроактивністю (retroactivity). Якщо новий закон застосовує нові правові наслідки до завершених подій, він діє ретроактиавно *(retroactively)* [31]. *Вторинна* (*secondary retroactivity*) виникає набагато частіше, ніж первинна [Id]. Закон, який діє з вторинною зворотною силою, вирішує правомірність вчиненої у минулому дії, але у майбутньому після набрання ним чинності. *Первинна* ретроактивність *(primary retroactivity)* змінює правові наслідки вчиненої у минулому дії [Id]. Дія, яка була юридично дозволеною в момент її вчинення, стає або недозволеною *(impermissible)*, або обтяженою (*burdened*) в минулому [Id]. Розглянемо його схеми [Id] (рис. 1, 2).

Для нас цікавим видається посилання *Laitos* на винятки, де ретроактивність є виправданою – для *не*матеріальних змін (*non-substantive).* Автор зазначає, що нематеріальні закони, які оперують ретроактивно, допомагають виправити (*rectify)* або попередити (*prevent)* випадки несправедливості *(injustices),* що спричинено минулим законом [31]. Наприклад, т.зв. курувальне законодавство *(curative legislation)* буде залишено в силі якщо: (1) схвалює (*ratify)* попередню поведінку посадових

льки він та його дружина претендували на відповідне приміщення за правами дружини, як спадкоємці за законом після лікаря Н. Моррісона; Адвокати сім'ї Колдер, стверджували, що закон, який надає можливість для нового розгляду справи, є *ex post facto* (ретроактивним), забороненим Конституцією США [29].

[47]Судді звернули увагу на історичне походження терміну *ex post facto law.* Вільям Блекстоун (*William Blackstone*):

> Є ще більш нерозумний метод, [...] який називається створенням законів постфактум (ex post facto); коли після вчинення дії законодавець вперше оголошує її злочином і призначає покарання особі, яка її вчинила; тут неможливо, щоб сторона могла передбачити, що дія, невинна, коли вона була скоєна, згодом буде перетворена на вину наступним законом; тому у нього не було причин утримуватися від цього; і будь-яке покарання за неутримання має бути жорстоким і несправедливим (cruel and unjust) [28]

[48] Як і судді так і дослідники не завжди відрізняють ретроспективні та ретроактивні закони, як спробували це зробити ми у цій статті. В контексті статті *Laitos* видається, що первинна ретроактивність – це власне ретроактивність, а вторинна ретроактивність – це ретро**спективність**.

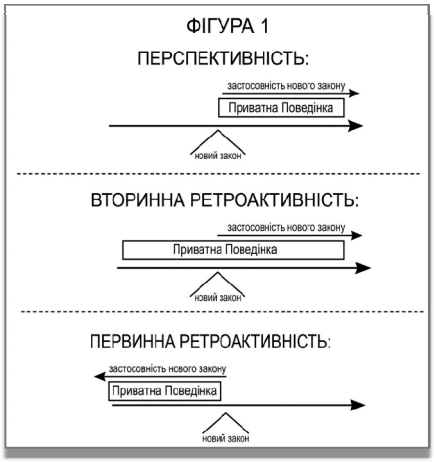

Рис. 1.

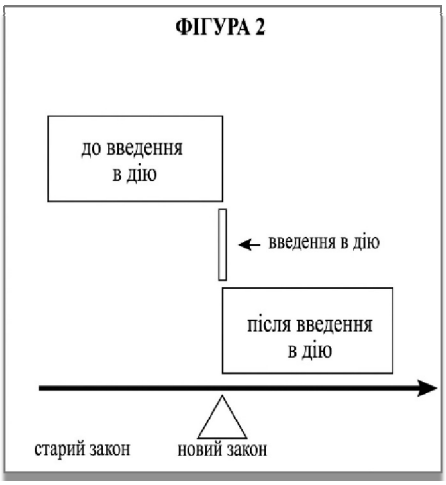

Рис. 2.

осіб, які діяли за відсутності належної правової підстави (*requisite authority),* або (2) ретроактивно курує дефекти *(cure defects)* в адміністративній системі *(administrative system)* [Ibid].

Курувальні норми права є прийнятними через сильний публічний інтерес (*strong public interest)* у справедливій системі управління, а також тому, що вони створюють «такий самий результат, який мав би місце, якби законодавець (зазвичай адміністративне агентство) проголосив первісне правило коректно» [30]. *Laitos* вважає, що поправка (*an amendment),* що лише проясню*є (“clarifies”)* наявний закон, може бути також застосована зі зворотною силою [Ibid].

Теоретично та загалом, як зазначає *Laitos*, *вторинна* ретроактивність має визнаватися правомірною (*immune from legal attack),* оскільки хоч і зачіпає приватну поведінку *до* ухвалення нового акту (*pre-enactment period)*, але робить це виключно *після* набрання чинності новим актом (*post-enactment period*) [31]. *Laitos* звертає увагу, що у деяких судових справах за період 1994-1997 рр. релевантним (*pertinent*) питанням було не те, чи має місце негативний вплив на «набуте право» (*vested right)* або створення нового обов’язку, але «чи була ретроактивність корисним засобом для досягнення цілі закону» [31][49], тобто чи були ретроактивні аспекти певного закону «раціональними засобами» поширення певної легітимної цілі законодавця [31]. Якщо так, то це також могло б безпечно підлаштувати наявні права (*safely readjust existing rights)* [31].

Автентичне тлумачення у своїй суті спрямовано не на зміну матеріальних норм, а на виконання схожих функцій. Коли наявне розуміння норми суперечить її меті, не відповідає оригінальному наміру чи реаліям сьогодення, то саме законодавець, а не суддя, на нашу думку, має відреагувати, зокрема, шляхом ретроспективного її роз’яснення.

Проблематику зворотної дії норм в США досліджував *Daniel Troy*, який пропонує розподілити ретроактивні (*retroactive*) закони на дві підкатегорії: (1) сильно ретроактивні (*strongly retroactive*), які *діють (are effective)* “навіть до дати їх ухвалення” [44], а також (2) слабо ретроактивні *(weakly retroactive)* – діють прямо, але явно *(explicitly)* змінюють наслідки минулої поведінки [44]. *Troy* зазначає, що згідно з нормативним (належним) (*normative*) поглядом є лише один тип сильно або слабко ретроактивних законів, які є виправданими (*justified*), – курувальні закони (*curative laws*), які розроблено (*designed*) для відновлення *status quo* [44]. Курувальне законодавство, зазначає він, слугує переважно тим самим цінностям (*values*), що й обмеження на ретроактивну правотворчість – захист очікувань, зокрема, щоб змінити шокуюче (*suprising*) судове тлумачення закону, на яке ніхто не очікував [Ibid][50]. Як альтернативний нормативному підходу (*rule based) Troy* пропонує мультифакторний (*multifactor*) аналіз, який уповноважує суди визначати законодавство, яке «заходить задалеко» (goes too far) [44]. Законодавство може бути визнано нечинним (*invalid*) як таке, що несправедливо та зі зворотною дією розстроює «стабільну» рівновагу (stable equilibrium) [44][51]. Хоча ці фактори не встановлюють правило стосовно чіткого розмежування *(bright line rule)*, є думка, зазначає *Troy*, що ретроактивність є питанням ступеню (*degree*)[52]. Інша позиція полягає в тому, що судам слід фокусуватися на природі та силі *(nature and strength)* суспільного інтересу *(public interest)*, якому служить закон (*statute),* обсяг в якому закон змінює або скасовує *вже* визнане право (*asserted reenactment right*) та суть (nature) права, яке цей закон змінює[Id][53].

Слід зауважити, що в США та більшості штатів ретроактивність законів або заборонена[54] або не віта-

[49] вн. пос. 106 на *Usery v. Turner Elkhor n Mining Co. (1976)*, *Barrick Gold Exploration, Inc. v. Hudson (6th Cir. 1995)*

[50] Daniel E. Troy, Toward a Definition and Critique of Retroactivity (2000). див. вн. пос. 40 на Portal-to-Portal Act (1947).

[51] Див. вн. пос. 9, 48, де *Troy* посилається та цитує *Jill Fisch* «*Retroactivity and Legal Change: An Equilibrium Approach (1997)»*: «якщо правило зберіглося протягом часу, якщо застосовано у низці справ, і його контори встановлено найвищим законодавчим органом *(high law-making body)*, тоді це правило складніше змінити». На нашу думку, цей підхід можна застосувати до судових позицій тлумачення (інтерпретаційних норм). Як ми стверджували в інших статтях, оперативне втручання законодавця часто слугує ключовим критерієм прийнятності автентичного тлумачення [44].

[52] Див вн. пос. 51, де *Troy* посилається та цитує *Jill Fisch.*

[53] Див. вн. пос. 53 на *Charles B. Hochman «The Supreme Court and the Constitutionality of retroactive Legislation» (1960).*

[54] Див. *Jeffrey Omar Usman (2014)*: «На додаток до Нью-Гемпшира є щонайменше дев’ять інших штатів, чиї консти-

ється, а там де й допускається, то скоріше як *ultima ratio* чи виняток.

У штаті Міннесота на законодавчому рівні встановлено вісім критеріїв[55], якими слід керуватися при визначенні наміру законодавця, якщо слова закону не є чіткими, серед яких законодавчі та адміністративні тлумачення закону (*legislative and administrative interpretations of the statute*) [33]. Вказане підтверджує, що роль законодавця не завершується після прийняття закону, а його думка враховується суддями і під час тлумачення. У Міннесоті жоден закон не може бути застосовано (інтерпретовано) (*construed*) ретроактивно за відсутності чіткого й очевидного *(clear and manifest)* наміру законодавця"[33][56]. Проте винятком з цього правила (презумпції) є закони, які суди визнають лише роз'яснювальними та курувальними [34]. Той закон, що роз'яснює (*clarifying*), – лише коригує (*corrects*) раніше ухвалений закон для того, щоб відобразити (*reflect)* оригінальний, завжди наявний (*preexisting*) намір [Id]. Подібні коригування часто роблять з таких причин: (1) Наявний закон ненавмисно (*inadvertently*) не охопив чітко якесь питання [Id][57]. У справі *Schoening v. United States Aviation Underwriters, Inc. (1963)* ВС Міннесоти зауважив, що валідуючим (validating) є акт, метою якого є виправити (*cure*) минулі помилки, упущення та недбалість, так, зробивши дійсним те, що до його прийняття було недійсним [36][58]. Суд зазначив, що закон у цій справі був доповнюючим актом (*supplementing act*), який лише додав те, що упущено (*left out*) в оригінальному акті, який [він] не [...] переглядає чи змінює [...] у більш технічному розумінні (*technical sense)* зі зворотною силою [36][59].

(2) Попередній закон містив очевидну помилку або був двозначним стосовно обсягу своєї дії (*ambiguous in its coverage*), а отже, потребував покращення мовної якості *(language refinement)* [34]. У справі *Rural American Bank of Greenwald v. Herickhoff (1992)* Суд зазначив, що уточнення у новому законі терміну «підписано» *(signed)* як будь-який знак, що засвідчує волю особи (а не тільки власноручний підпис) не було зміною закону, а тому роз'яснення слід розуміти у законах ретроактивно [35][60]. У справі *Nardini v. Nardini (1987)*

туції містять широкі обмеження на ретроактивне цивільне законодавство: Колорадо, Джорджия, Айдахо, Массачусетс, Міссурі, Нью-Мексико, Огайо, Теннессі та Техас. Громадяни цих штатів становлять 24% населення Сполучених Штатів; так, майже кожен четвертий американець може знайти пряму заборону проти ретроактивних цивільних законів у конституції свого штату. Конституції Джорджії та Техасу забороняють приймати будь-який «retroactive law». Конституція Теннессі так само забороняє Генеральній Асамблеї приймати будь-який "retrospective law" (ретроспективний закон). Конституції Міссурі, Айдахо та Колорадо забороняють ухвалення закону, який є «retrospective in its operation» [32].

[55] 645.16 LEGISLATIVE INTENT CONTROLS: «Якщо слова закону не є чіткими, намір законодавчого органу можна з'ясувати, враховуючи, серед інших питань [33]:

(1) привід та необхідність, що сприяли ухваленню закону (the occasion and necessity for the law);

(2) обставини, за яких його прийнято (the circumstances under which it was enacted);

(3) зло, яке намагались виправити (the mischief to be remedied);

(4) мета, яку необхідно досягти (the object to be attained);

(5) попередній закон, якщо такий був, включаючи інші закони на ту саму чи подібну тему (the former law, if any, including other laws upon the same or similar subjects);

(6) наслідки конкретного тлумачення (the consequences of a particular interpretation);

(7) історія (матеріали) прийняття закону (the contemporaneous legislative history); and

(8) законодавчі та адміністративні тлумачення закону (legislative and administrative interpretations of the statute)».

[56] 645.21 PRESUMPTION AGAINST RETROACTIVE EFFECT. «No law shall be construed to be retroactive unless clearly and manifestly so intended by the legislature» [33].

[57] Вн. пос. 12 на *Wallace v. Comm'r of Taxation, (1971)*, *Farm Credit Bank of St. Paul v. Ahrenstorff, (Minn. App. 1992)*. Зазначається, що згідно з нещодавньою (станом на 10.2024 р.) позицією апеляційного суду в Міннесоті «[суд] не може самостійно надавати підстави (supply) того, що законодавець [щось] навмисно або ненавмисно впускає з уваги» [34].

[58] (Переклад з англ): «to cure past errors, omissions, and neglects, and thus to make valid what, before its enactment, was invalid».

[59] Згідно з Єдиним законом про Аеропорти 1945 р.:

«Жоден позов… про деліктне правопорушення, не може бути поданий і тривати проти… муніципалітету або його посадових осіб… у зв'язку з будь-якими діями, вчиненими в… технічному обслуговуванні, експлуатації… або управлінні будь-яким аеропортом…".

У 1954 р. двоє приватних осіб з дозволу муніципалітету селища Епплтон за свій кошт збільшили та реконструювали ангар для літаків, який належав муніципалітету, після чого отримали його в оренду за 1 дол. на 99 років. І Міллер, і Вілсон відтоді отримували гроші від осіб, які використовували вільні місця в ангарі. Літаки Нацгвардії та інші літальні апарати зберігалися в ангарі час від часу. У 1960 р. муніципалітет Епплтон придбав страховий поліс, в якому передбачалося, що компанія виплачуватиме всі суми, які застраховане селище *може бути зобов'язане* сплатити за тілесні ушкодження, а також пошкодження майна в ангарі. Поліс включав і страхування відповідальності володільця ангару (*hangarkepper`s)*. 02 липня 1960 р. під час сильного шторму ангар зруйновано, а літаки, які там зберігалися, пошкоджено.

У 1961 р. муніципалітет Еплтон ухвалив Акт: *«Придбання страхування селищем позначатиме відмову від захисту урядового імунітету в межах такого покриття в страховому полісі…».*

Суд вирішив, що право муніципалітету Еплтон застрахувати свою майнову відповідальність було завжди (незважаючи на «суверенний імунітет від позовів»), а тому його страховик (другий співвідповідач) не може розраховувати на захист від позову, апелюючи до закону 1945 р. та до заборони застосувати акт про страхування від 1961 р. зі зворотною силою [36].

[60] *Див*. Rural American Bank of Greenwald v. Herickhoff (1992). У травні 1986 р. подружжя М. і Д. Герікхофф отримали від банку позику, щоб успішно засіяти врожай. Половину позики в розмірі $175,000 банк оформив на них особисто, а іншу половину – на ім'я батька М., містера Б. Згідно з договором позики після отримання першого врожаю на фермі грошові кошти мають піти на оплату заборгованості Б. Всупереч домовленості кошти від продажу врожаю використано для погашення позики на ім'я М і Д [35].

Стрижневою проблемою *(the linchpin issue*) стало тлумачення терміну «підписано» *(signed)*. Договір позики оформлено на фірмовому бланку (*letterhead stationery)* з усіма реквізитами банку, проте його представники не поставили власноручний підпис. Згідно з діючим законом: *« … Боржник не може порушувати позов (або «підтримувати позов»)*

Суд розглядав спір стосовно постійного чи тимчасового утримання чоловіком колишньої дружини після розлучення у червні 1985 р. У серпні 1985 р. набрали чинності поправки до закону [37][61], метою яких було прояснення (*clarifying*) факторів, які слід врахувати у призначенні утримання у справах про розлучення та які не містили положення про їх ретроактивність. Суд застосував ці поправки, оскільки законодавчий орган чітко виявив свій безпомилковий намір, що поправки не мал[и] на меті змінити суть закону, а лише виправити тлумачення, а тому акт, який уточнює норму, слід читати у статутному праві ретроспективно [38][62].

(3) Наявний закон містив загальні фрази, що, як виявилося в подальшому, потребувало уточнення [34].

(4) Суди помилково розтлумачили *(misinterpreted)* конструкцію наявного закону [Ibid].

Конституція штату **Огайо** містить заборону на ухвалення ретроактивних законів, але Генеральна Асамблея може загальними законами уповноважити суди, на справедливих та рівномірних *(just and equitable)* умовах, надавати сили *(to carry into effect)* явно вираженому наміру (*the manifest intention)* сторін (*parties*) та посадових осіб (*officials*), шляхом виправлення (*curing*) упущень, дефектів та помилок у [законодавчих] інструментах (*instruments*) і процедурах *(proceedings)*, що виникли через їхню невідповідність (*want of conformity)* законам цього Штату [38][63]. ВС Огайо у справі *Bielat v. Bielart (2000)*: «Суто відновлювальний (*remedial*) закон не порушує [...] Конституцію, навіть коли діє ретроактивно» [42]. У штаті **Флорида,** як зазначає *Laura K. Wendell,* курувальне законодавство нерідко слугує засобом виправлення помилок, зокрема, для узаконення (валідації) попередніх дій виконавчої гілки [45]. У *Jasinski v. City of Miami (2003)*:

> коли законодавчий орган добросовісно (in good faith) ухвалює курувальний (curative) закон, щоб ратифікувати (ratify), валідувати чи підтвердити будь-який акт, який він міг авторизувати (authorize) *з самого початку*, то у такому випадку це суперечило б інтересам суспільства, якби позивачам було дозволено отримати випадкові (незаслужені) переваги (a windfall) […] з підстав […], які законодавець може нейтралізувати у конституційний спосіб (constitutionally eliminate), виправивши будь-який недолік в законі [45].

5. «Якби бажання були кіньми, то їздили б і жебраки»[64]

У сучасному праві Англії питання ретроактивності розглядав *Jaime Phillips Letelier (2023).* Цікавою видається його думка про те, що презумпція проти ретроактивності не гарантує стабільність правових норм та плани індивіда *(individual planning)*, оскільки регуляторний контекст (*regulatory context)* може постійно змінюватися, не застосовуючи такі зміни ретроактивно [40]. *Letelier* зазначає, що ретроактивність можна розділити на фактичну (*актуальну*) (*actual*) та видиму (*апарентну*) (*apparent*): «Фактична ретроактивність – це вплив норми чи рішення на події, що *відбулися* в минулому, тоді як *апарентна* ретроактивність – це дія норми чи рішення на події, що виникли в минулому та ще не завершені, на які негайно впливає наступна норма, рішення чи політика, не маючи «належної» (*properly*) зворотної дії» [40] [65]. Автор звертає увагу, що певною пом'якшеною (*mitigated*) формою апарентної ретроактивності деякі науковці вважають ефект (вплив) норми на «плани, що зроблено в минулому», тобто руйнування легітимних очікувань минулого [40].

Letelier зазначає, що ретроактивні рішення, які змінюють (*alter*) певну форму нечесного планування (*un-*

на підставі кредитної угоди, якщо ця угода… не підписана кредитором…».

У 1991 р. на стадії апеляційного провадження сім'я Герікхофф переконала законодавця внести уточнення у термін «підпис» (*signed*). Поправками встановлено, що підпис *«включає будь-який символ, виконаний або прийнятий стороною з дійсним наміром засвідчити (authenticate) письмовий документ (writing)»*. Законодавець зауважив, що новий текст покликано *«прояснити намір законодавця (clarify the intent of the legislature), і включення «засвідчення» у зміст поняття «підписано» є для того, щоб прояснити, що в розумінні Акта повний підпис (a complete signature) не є необхідним».* Апеляційний суд застосував вказані положення та став на користь Б. [35].

ВС Міннесоти зауважив, що хоча поправка від 1991 р. не передбачала явно, що її слід застосовувати ретроактивно, вона стверджувала, що її ціллю було «прояснити намір законодавця». Суд, посилаючись на рішення у справі *Nardini v. Nardini (1987),* повідомив: *«Роз'яснення слід розуміти у законах ретроактивно»* (*Clarifications are to be read into statutory laws retroactively).*

Суддя Сімоннет у збіжній думці (*concurence*) зауважила: «Будь-яка спроба надати зворотну дію (ретроактивний ефект) «уточненню», отриманому виключно за ініціативи розчарованого позивача, який прагне скасувати несприятливе рішення у ще не завершеній справі, що перебуває на розгляді, повинна сприйматися з великим скептицизмом». (1) *«Проте, якщо поправка спрямована лише на «роз'яснення» тлумачення статуту, … уточнююча поправка може бути застосована ретроактивно. Є обґрунтування (rationale), що законодавець не змінює свою позицію, проте лише робить зрозумілим законодавчий намір, який завжди був таким». (2) «Чим більше сумнівів чи двозначності навколо статуту (закону), тим вища ймовірність, що поправка до цього статуту має на меті його уточнити (прояснити), а не змінити закон", (3) "якщо змінене значення (amended meaning) або потреба в ньому передвіщалася (was foreshadowed) в наявному законі, то законодавець може бути схильний надати цьому зміненому значенню зворотну дію (retroactive effect) і прямо про це заявити»* [35].

[61] «У випадках, коли є певна невизначеність з необхідності присудження постійного [чи тимчасового] утримання, суд повинен призначити постійне утримання, залишивши свій наказ відкритим для подальшої зміни».

[62] Суд посилається на *Holman v. All Nation Ins. (Minn.1980)*; Див. також пос. 10 Суду на Слухання перед Судовим комітетом Сенату (22 березня 1985 р.): «... сенатор Ембер Рейхготт, автор поправки, … заявив, що в розділ внесено зміни у відповідь на рішення … Суду у справі Otis v. Otis, 299 N.W.2d 114 (Minn.1980), «*щоб було дуже, дуже ясно, що насправді ми хочемо, щоб постійне утримання подружжя було можливістю, і що реабілітаційні аліменти жодним способом не повинні перешкоджати можливості постійного утримання подружжя*» [38].

[63] §28 Retroactive laws.

[64] Відома англійська говірка: «*If wishes were horses, beggars would ride*». Цікавими, в контексті «легітимних очікувань», є також «Сподівання – не стратегія» (*Hope is not a strategy), «*Не рахуй кур, допоки вони не вилупляться» *(Don't count your chickens before they hatch)*

[65] вн. пос. 18 на *Jürgen SCHWARZE*, *European Administrative Law, Rev. edition, Sweet & Maxwell, London, 2006, pp. 1120-1121*

fair planning) або сподівання (*reliance)* зі сторони громадянина не повинні породжувати жодних проблем [40], адже чи повинно право захищати форму планування, яке є нелегітимне (illegitimate)? Зі свого боку, «Illegitimate» з англійської можна перекласти як (1) «*незаконне, несанкціоноване законом*» *(not sanctioned by law*), або (2) як щось «*нерозумне або нечесне*» *(not reasonable or fair*), (3) нелогічне, тобто «неправильно виведено або виснувало» (*not rightly deduced or inferred*) [40]. На нашу думку, другий та третій варіант підходить для ситуацій, коли інтерпретаційне припущення, хоч і не є прямо виключеним з тексту норми, чи, можливо, навіть підпадає під її текстуальний вираз, проте є «нерозумним» чи «неправильно аргументовано», що робить його «нелегітимним». Це підтверджується тим, що суди часто вживають вираз «розумні очікування».

Letelier стверджує, що зміна правового становища (*legal positions*), що зародилося (*originating*) в минулому включає зміну, заперечення чи відступ від чогось «вже вирішеного» в минулому [40]. Подібна ситуація відрізняється і є більш проблемною, ніж сама лише фрустрація (*frustration*) очікування, яким би легітимним воно не було [Ibid]. Вказане розмежування є важливим, на думку *Letelier.* Проблема накладання (*overlapping*) концепту заборони ретроактивності на концепт легітимних очікувань може створити надмірний (*excessive*) захист легітимних очікувань, підриваючи здатність влади впроваджувати зміни в попередні рішення для загального блага [Ibid]. Через це, як каже *Letelier,* можемо отримати «небезпечний бленд»: «заборона (*ban*) на фрустрацію легітимних очікувань» [Ibid].

У справі *Odelola v. Secretary of State for the home Department (2009)* дипломована медикиня з Нігерії у січні 2006 р. *успішно* подала заявку на постійне проживання *(leave to remain)* у Сполученому Королівстві, оскільки чинні міграційні правил передбачали, що лікарі з прийнятним (*acceptable*) рівнем підготовки можуть залишитися як інтерни. Проте у березні 2006 р. міграційні правила уточнено і прийнятним тепер вважали визнаний диплом Сполученого Королівства з медицини, що призвело до відмови в її заявці. Судді – Лорди мали вирішити: чи застосовується нове правило до заявок, що належно оформлено та подано до набрання чинності новим правилом? Відповідь була ствердна, адже, як процитував *Lord Brown of Eaton-Under-Heywood,* на відміну від набутих прав *(vested rights)* за актом парламенту та/або прийнятими на його виконання підзаконними актами *(statutory instruments)* певна політика (*policy)* може змінитися у будь-який момент [42][66].

Lord Neuberger of Abbotsbury зазначив, що заявниця поза сумнівом мала надію або навіть очікування, але не мала юридичного права *(legal right)* [42][67]. Лорд додав, що у дійсності презумпція проти ретроспективності як така є правилом тлумачення (*a rule of construction*) або фактором, що його слід врахувати у тлумаченні закону чи правила, але нематеріальним (*substantive*) чи навіть процесуальним правом [42][68]. Цитуючи *Staughton LJ*, він нагадав, що її застосування не є лише питанням класифікації нормативного акта (*enactment*) як «retrospective or not retrospective», але це цілком може бути питанням *ступеня (degree)* – чим більшою є несправедливість (*unfairness*), тим більше очікується, що Парламент чітко вкаже, що саме таким був його намір [42][69]. Оскільки у цій справі поправки були уточненням нормодавця у сфері міграції, великої несправедливості (*unfairness*) заподіяно не було, оскільки набуті права були відсутні.

Letelier наголошує, що влада повинна бути дуже обережною стосовно законодавства, яке має дійсну (*actual*) ретроактивність, навіть коли воно ухвалено з курувальних (*curative*) або соціальних (*welfare*) підстав [40]. Він далі пропонує змінити термінологію так:

> Повна (*total or full*) ретроактивність: норма діє на події, завершені (*concluded*) в минулому, оскільки юридичний ефект нової норми застосовується до факту, що передував її прийняттю [40].
>
> Часткова (*partial*) ретроактивність: ефект норми, який застосовує нові юридичні наслідки в теперішньому часі до подій та транзакцій, що зародилися (*originating*) в минулому [40].

Далі він переводить дискусію у площину публічного інтересу і звертає увагу, що інколи реалізація якогось очікування (*expectation*) (1) не підриває (*undermine*) серйозно публічний інтерес, *який переслідує нова норма,* що змінює попередню (*inconsistent norm*).

Letelier зауважує, що реалізація очікування, яке хоч і формально не відповідає нормативному акту (*regulation*), може відповідати цілям, що він переслідує, залежно від конкретних обставин справи [40]. В цьому разі суди можуть захистити подібне очікування, навіть якщо воно суперечить новій нормі. І навпаки, якщо реалізація певного очікування підриває суспільний інтерес, суди надаватимуть йому меншого захисту [40].

В контексті **актів тлумачення** можемо допустити, що помилкове, але допустиме інтерпретаційне припущення індивіда інколи може бути захищене судом, якщо воно серйозно не шкодить суспільному інтересу та цілям закону. Питання, яке очевидно є практичним (балансування інтересів), а тому не може бути вирішено на теоретичному рівні.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження автор встановив, що в українській правовій системі, судовій практиці є дуалізм розуміння зворотної дії законодавства у часі, що призводить до правової невизначеності, нерівного ставлення до громадян у схожих ситуаціях, коли нормативний акт вдосконалює, уточнює, роз'яснює попередній, але до них не застосовується.

Автором обґрунтовано розрізнення на теоретичному рівні ретроактивності та рестроспективності законів (актів), залежно від того чи діє («*діяв*») новий акт до моменту його ухвалення, або лише «*розглядає*» старі факти по-іншому. Водночас показано, що ретроспективність інколи розуміють як другий (слабкий, вторинний, частковий) вид ретроактивності.

Вказане розрізнення зумовлює необхідність розглянути поправки до ст. 59 Закону України «Про правотворчу діяльність» («Зворотна дія нормативно-правового акта у часі»), шляхом уточнення у такий спосіб: «виникли та *завершилися (реалізувалися)* до дня наб-

[66] п. 37
[67] п. 53
[68] п. 55
[69] п. 57

рання новим нормативно-правовим актом чинності». Доцільно також уточнити, що новий акт зі зворотною дією вважається таким, що «діє з визначеної дати в минулому».

Доведено, що англійська презумпція (або заборона) проти ретроактивності *не застосовується* до законів, метою яких є «роз'яснення» попереднього закону. Тобто досягнуто заплановану мету дослідження – обґрунтувати доцільність застосування автентичного (законодавчого) тлумачення закону зі зворотною дією. Автором запроваджено український термін «виправний закон» або «курувальний закон», який є найбільш наближеним до *«curative law»* як за змістом, так і за формою. Цей вид закону не повинен отримувати спротив з підстав його ретроспективності, оскільки виконує лише функцію з обслуговування (зокрема тлумачення) первісного закону, заповнює прогалини, усуває колізії тощо.

Перспективами подальших розробок у цьому напрямі автор вважає (1) проведення дослідження зі з'ясування оригінального змісту терміну «зворотна дія» у ст. 58 КУ, (2) з'ясування виключних випадків, коли автентичне (законодавче) тлумачення може діяти в минулому, зокрема ставати підставою для перегляду рішень в адміністративних (судових) справах.

Список використаних джерел

1. Лепіш Н.Я., Павлович-Сенета Я.П. Дія актів тлумачення норм права у часі. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. Т. 5. С. 41–44. DOI: 10.32782/2524-0390/2019.5.8
2. Верховний Суд. Визначення конституційності закону чи іншого правового акта: чия компетенція в розумінні ст. 7 КАСУ, 2025. URL: https://www.youtube.com/watch?v=0rQbf_OOBf0
3. Словник – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: https://slovnyk.ua/index.php
4. Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2019 у справі № 5-р(I)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text
5. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX: станом на 19 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text
6. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 07.11.2023 у справі № 520/9778/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834843
7. Окрема думка суддів Шарапи В.М. та Мороз Л.Л. Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 31.03.2021 у справі № 803/1541/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97735213
8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19.12.2023 у справі № 907/849/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859317
9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.03.2025 у справі № 753/3721/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126328329
10. Переведення житлових будинків і приміщень (квартир) у нежитлові в м. Кривому Розі: Порядок від 28.08.2013 № 2161. URL: https://share.google/dWQmGgnoV0XiKkKHd
11. Рішення Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24.03.2023 у справі № 216/3324/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119580074
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 09.12.2023 № 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-20#Text
13. Третьякова Г. Відповідь. 16 трав. 2025 р. адвокат Якименко Т. Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. № 04-30/19-2025/139358. Лист. URL: https://drive.google.com/file/d/13ISoJMTYRTbH57YniWZuITkqqGjabEO/view?usp=sharing
14. Галімський С. Відповідь. 15 лип. 2025 р. адвокат Якименко Т. Департамент соціального забезпечення Міністерства оборони України. No 220/13/22897. Лист. URL:https://drive.google.com/file/d/1ut87K0EFS6IbYRKuVyfbExcwuj4jzyPE/view?usp=sharing
15. Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10.05.2024 у справі № 440/6725/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118962318
16. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 24.01.2025 у справі № 120/2169/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124670743
17. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 09.09.2025 у справі № 560/1455/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130136675
18. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 29.09.2025 у справі № 460/14164/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130628197
19. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 12.09.2025 у справі № 520/1329/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130175727
20. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 23.12.2025 у справі № 160/7816/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132877003
21. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10.05.2023 у справі № 640/5320/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110772372
22. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 23.07.2024 у справі № 280/3308/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120634376
23. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
24. Waldron J. Retroactive law : How Dodgy was Duynhoven? Otago law review. 2004. Vol. 10. № 4. pp. 631–654. URL: https://www.austlii.edu.au/au/journals/OtaLawRw/2004/8.pdf
25. Palmer A., Sampford C. Retrospective Legislation in Australia: Looking Back at the 1980s. *Federal Law Review*. 1994. Vol. 22. № 2. pp. 217–277. URL: https://doi.org/10.1177/0067205x9402200201
26. Finlay L. A Judicial Fiction? Retrospectivity and the Role of Parliament. *Monash University Law Review*. 2019. Vol. 2. № 45. pp. 435–60. DOI: 10.26180/11931291
27. Zoldan E.C. The Civil Ex Post Facto Clause. Wisconsin Law Review. 2015. No. 727. DOI: 10.2139/ssrn.2469141
28. Argued and Determined Provincial Court and Court of Appeals of the Thex Province of Maryland. 1809. Maryland Reports a Series of the Most Important Law Cases. by Thomas Harris, Junior, Clerk of the Court of Appeals,. John M'henry, Attorney at Law. URL: https://msa.maryland.gov/megafile/msa/speccol/sc5400/sc5496/000500/000534/images/1_h_mch_371.pdf
29. Calder v. Bull, U.S. Supreme Court. № 3 U.S. 386, 06.08.1798. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/3/386/#tab-opinion-1935355
30. Landgraf v. USI Film Products, 511 U.S. 244 (1994). № 92–757, 26.04.1994. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/3/386/#tab-opinion-1935355
31. Laitos J.G.. Legislative Retroactivity. *Washington University Journal of Urban and Contemporary Law*. 1997. Vol. 52, № 1. pp. 81–159. URL: https://openscholarship.wustl.edu/law_urbanlaw/vol52/iss1/13/
32 Omar Usman J. Constitutional Constraints on Retroactive Civil Legislation: The Hollow Promises of the Federal Constitution and Unrealized Potential of State Constitutions. *Nevada law journal*. 2013. Vol. 14. № 63. pp. 63–100. URL: https://repository.belmont.edu/lawfaculty/101/
33. Minnesota Statutes: STATUTES, CONSTRUCTION Chapter 645 of 28.04.1941. URL: https://www.revisor.mn.gov/statutes/cite/645.16
34. Davis M. Retroactivity of Statutes. St. Paul: Minnesota House Research Department. 2024. 8 p. URL: https://www.house.mn.gov/hrd/pubs/retrostat.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
35. Supreme Court of Minnesota, Rural American Bank of Greenwald v. Herickhoff. № CX-90-2341, 05.06.1992. URL:

https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1992/cx-90-2341-2.html
36. Supreme Court of Minnesota, Schoening v. United States Aviation Underwriters, Inc. № 38,700, 38,701, 15.03.1992. URL: https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1963/38-700.html
37. Minnesota Session Laws - 1985 Regular Session: CHAPTER 266-S.F. of 31.05.1985 № 196. URL: https://www.revisor.mn.gov/laws/1985/0/266/#laws.0.2.0
38. Supreme Court of Minnesota, Nardini v. Nardini. № C1-85-1421, 23.10.1987. URL: https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1987/c1-85-1421-2.html
39. Constitution of the State of Ohio of 17.06.1851. URL: https://www.ohiosos.gov/globalassets/publications/election/constitution.pdf
40. Phillips Letelier J. Retroactivity and legitimate expectation in the UK Administrative Law. *Revista de Derecho Público: Teoría y método.* 2023. Vol. 7. pp. 83–109. URL: https://doi.org/10.37417/rpd/vol_7_2023_1259
41. Merriam-webster dictionaries. An Encyclopædia Britannica Company Search Dictionary New. 2026. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/illegitimate
42. Opinions in Odelola (FC) (Appellant) v Secretary of State for the Home Department (Respondent), House of Lords of 20.05.2009 in case № [2009] UKHL 25. URL: https://publications.parliament.uk/pa/ld200809/ldjudgmt/jd090520/odelol.pdf
43. Supreme Court of Ohio. № 19982386, 05.01.2000. URL: https://law.justia.com/cases/ohio/supreme-court-of-ohio/2000/
44. Troy D.E. Toward a Definition and Critique of Retroactivity. *Alabama Law Review*. 2000. Vol. 51, № 3. pp. 1329–1353. URL: https://law.ua.edu/lawreview/volume-51/
45. Wendell K.L. Mistakes happen: fixing them through curative legislation. *Stetson Law Review*. 2008. Vol. 37. pp. 459–469. URL: https://stetsonlawreview.org/wp-content/uploads/2022/02/37.2.04.Wendell.pdf
46. Берназюк Я. Темпоральний підхід до вирішення колізії між актами законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Т. 2, № 72. С. 43–52. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.72.40
47. Загиней-Заболотенко З.А., Панченко Н.М. Можливість зворотної дії результатів судового тлумачення кримінального закону в контексті його правової визначеності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. No. 5. С. 688–693. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.05.106
48. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 23.10.2025 у справі № 520/1329/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131264455
49. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 04.08.2025 у справі № 400/1045/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129331370
50. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 20.06.2025 у справі № 560/19656/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128293262

References

1. Lepish N.I., Pavlovych-Seneta Y.P. The validity of acts of interpretation of law in time. *Comparative-analytical law.* 2019. Vol. 5. pp. 41–44. DOI: 10.32782/2524-0390/2019.5.8 (in Ukrainian).
2. Supreme Court. Determination of the constitutionality of a law or other legal act: whose competence within the meaning of Art. 7 KASU, 2025. URL: https://www.youtube.com/watch?v=0rQbf_OOBf0 (in Ukrainian).
3. SLOVNYK - Explanatory dictionary of the Ukrainian language, spelling dictionary online. URL: https://slovnyk.ua/index.php (in Ukrainian).
4. Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 12.07.2019 in no. 5-r(I)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text (in Ukrainian).
5. On law-making activity: Law of Ukraine of 24.08.2023 no. 3354-IX: as of 19 April 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (in Ukrainian).
6. Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court of 07.11.2023 in no. 520/9778/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834843 (in Ukrainian).
7. Separate opinion of judges V.M. Sharapa and L.L. Moroz of Administrative Cassation Court within the Supreme Court 31.03.2021 in no. 803/1541/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97735213 (in Ukrainian).
8. Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court of 19.12.2023 in no. 907/849/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859317 (in Ukrainian).
9. Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court of 27.12.2025 in no. 753/3721/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126328329 (in Ukrainian).
10. Procedure for the transfer of residential buildings and premises (apartments) to non-residential ones in Kryvyi Rih: Act of 28.08.2013 no. 2161. URL: https://share.google/dWQmGgnoV0XiKkKHd (in Ukrainian).
11. Decision of Central City District Court of the city of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region of 24.03.2023 in no. 216/3324/22.URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119580074 (in Ukrainian)
12. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Appointment and Payment of One-Time Cash Assistance: Law of Ukraine 09.12.2023 no. 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-2c0#Text (in Ukrainian).
13. Tretiakova H. Response. May 16. 2025 Attorney at Law Yakymenko T. Committee on Social Policy and Protection of Veterans' Rights. № 04-2025/139358. Letter. URL: http://google.com/file/d/13ISoJMTYRT-bH57YniWZuITkqqGjabEO/view (in Ukrainian).
14. Halimskyi S. Response. 15 Jul 2025 Attorney at Law Yakymenko T. Department of Social Security of the Ministry of Defense of Ukraine. No 220/13/22897. Letter URL:http://google.com/file/d/13ISoJMTYRT-bH57YniWZuITkqqGjabEO/view (in Ukrainian).
15. Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court of 10.05.2024 in no. 440/6725/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118962318 (in Ukrainian).
16. Decision of the Vinnytsia District Administrative Court dated 24.01.2025 in no. 120/2169/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124670743 (in Ukrainian).
17. Resolution of the Seventh Administrative Court of Appeal dated 09.09.2025 in the case no. 560/1455/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130136675 (in Ukrainian).
18. Resolution of the Eighth Administrative Court of Appeal dated 29.09.2025 in no. 460/14164/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130628197 (in Ukrainian).
19. Resolution of the Second Administrative Court of Appeal dated 12.09.2025 in no. 520/1329/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130175727 (in Ukrainian).
20. Decision of the Dnipropetrovsk District Administrative Court dated 23.12.2025 in no. 160/7816/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132877003 (in Ukrainian).
21. Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court of 10.05.2023 in no. 640/5320/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110772372 (in Ukrainian).
22. Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court of 23.07.2024 in no. 280/3308/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120634376 (in Ukrainian).
23. Criminal Code of Ukraine : Code of Ukraine of 05.04.2001 no. 2341-III: as of 17 July 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (in Ukrainian).
24. Waldron J. Retroactive law : How Dodgy was Duynhoven? Otago law review. 2004. Vol. 10. № 4. pp. 631–654. URL: https://www.austlii.edu.au/au/journals/OtaLawRw/2004/8.pdf
25. Palmer A., Sampford C. Retrospective Legislation in Australia: Looking Back at the 1980s. *Federal Law Review*. 1994. Vol. 22. № 2. pp. 217–277. URL: https://doi.org/10.1177/0067205x9402200201
26. Finlay L. A Judicial Fiction? Retrospectivity and the Role of Parliament. *Monash University Law Review*. 2019. Vol. 2. № 45. pp. 435–60. DOI: 10.26180/11931291
27. Zoldan E.C. The Civil Ex Post Facto Clause. Wisconsin Law Review. 2015. No. 727. DOI: 10.2139/ssrn.2469141

28. Argued and Determined Provincial Court and Court of Appeals of the Thex Province of Maryland. 1809. Maryland Reports a Series of the Most Important Law Cases. by Thomas Harris, Junior, Clerk of the Court of Appeals,. John M'henry, Attorney at Law. URL: https://msa.maryland.gov/megafile/msa/speccol/sc5400/sc5496/000500/000534/images/1_h_mch_371.pdf

29. Calder v. Bull, U.S. Supreme Court. № 3 U.S. 386, 06.08.1798. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/3/386/#tab-opinion-1935355

30. Landgraf v. USI Film Products, 511 U.S. 244 (1994). № 92–757, 26.04.1994. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/3/386/#tab-opinion-1935355

31. Laitos J.G.. Legislative Retroactivity. *Washington University Journal of Urban and Contemporary Law*. 1997. Vol. 52, № 1. pp. 81–159. URL: https://openscholarship.wustl.edu/law_urbanlaw/vol52/iss1/13/

32 Omar Usman J. Constitutional Constraints on Retroactive Civil Legislation: The Hollow Promises of the Federal Constitution and Unrealized Potential of State Constitutions. *Nevada law journal*. 2013. Vol. 14. № 63. pp. 63–100. URL: https://repository.belmont.edu/lawfaculty/101/

33. Minnesota Statutes: STATUTES, CONSTRUCTION Chapter 645 of 28.04.1941. URL: https://www.revisor.mn.gov/statutes/cite/645.16

34. Davis M. Retroactivity of Statutes. St. Paul: Minnesota House Research Department. 2024. 8 p. URL: https://www.house.mn.gov/hrd/pubs/retrostat.pdf (дата звернення: 10.03.2026).

35. Supreme Court of Minnesota, Rural American Bank of Greenwald v. Herickhoff. № CX-90-2341, 05.06.1992. URL: https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1992/cx-90-2341-2.html

36. Supreme Court of Minnesota, Schoening v. United States Aviation Underwriters, Inc. № 38,700, 38,701, 15.03.1992. URL: https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1963/38-700.html

37. Minnesota Session Laws - 1985 Regular Session: CHAPTER 266-S.F. of 31.05.1985 № 196. URL: https://www.revisor.mn.gov/laws/1985/0/266/#laws.0.2.0

38. Supreme Court of Minnesota, Nardini v. Nardini. № C1-85-1421, 23.10.1987. URL: https://law.justia.com/cases/minnesota/supreme-court/1987/c1-85-1421-2.html

39. Constitution of the State of Ohio of 17.06.1851. URL: https://www.ohiosos.gov/globalassets/publications/election/constitution.pdf

40. Phillips Letelier J. Retroactivity and legitimate expectation in the UK Administrative Law. *Revista de Derecho Público: Teoría y método.* 2023. Vol. 7. pp. 83–109. URL: https://doi.org/10.37417/rpd/vol_7_2023_1259

41. Merriam-webster dictionaries. An Encyclopædia Britannica Company Search Dictionary New. 2026. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/illegitimate

42. Opinions in Odelola (FC) (Appellant) v Secretary of State for the Home Department (Respondent), House of Lords of 20.05.2009 in case № [2009] UKHL 25. URL: https://publications.parliament.uk/pa/ld200809/ldjudgmt/jd090520/odelol.pdf

43. Supreme Court of Ohio. № 19982386, 05.01.2000. URL: https://law.justia.com/cases/ohio/supreme-court-of-ohio/2000/

44. Troy D.E. Toward a Definition and Critique of Retroactivity. *Alabama Law Review*. 2000. Vol. 51, № 3. pp. 1329–1353. URL: https://law.ua.edu/lawreview/volume-51/

45. Wendell K.L. Mistakes happen: fixing them through curative legislation. *Stetson Law Review*. 2008. Vol. 37. pp. 459–469. URL: https://stetsonlawreview.org/wp-content/uploads/2022/02/37.2.04.Wendell.pdf

46. Bernaziuk Ya. Temporal approach to resolving conflicts between legislative acts. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2022. Vol. 2, No. 72. pp. 43–52. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.72.40 (in Ukrainian).

47. Zahynei-Zabolotenko Z.A., Panchenko N.M. The possibility of retroactive effect of the results of judicial interpretation of criminal law in the context of its legal certainty. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. No. 5. pp. 688–693. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.05.106 (in Ukrainian).

48. Decision of the Cassation Administrative Court of 23.10.2025 in case No. 520/1329/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131264455 (in Ukrainian).

49. Decision of the Cassation Administrative Court of 04.08.2025 in case No. 400/1045/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129331370 (in Ukrainian).

50. Decision of the Cassation Administrative Court of 20.06.2025 in case No. 560/19656/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128293262 (in Ukrainian).

Tymur YAKYMENKO
postgraduate student, lecturer, Yaroslav Mudryi National Law University; curator of the Legal Clinic of the Ukrainian Catholic University; lawyer
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1864-6369
e-mail: t.s.yakymenko@nlu.edu.ua

AUTHENTIC INTERPRETATION AS RETROACTIVE CURATIVE ACT

The author criticizes the inconsistent judicial understanding of the retroactive operation of laws in Ukraine. A manifest example of this inconsistency is found in the contradictory approaches taken by various appellate courts regarding compensation for the relatives of fallen soldiers. As noted in the paper, Ukrainian legal theory and practice often fail to distinguish between retroactive (primary, full, actual, total) and retrospective (secondary, partial, apparent, weak) effects. Furthermore, the author argues that the concept of "curative law" is essential for the Ukrainian legal system. Such laws serve to clarify existing statutes or fill legislative lacunae, representing legitimate examples of retroactive application. Legislative (authentic) or delegated (authoritative) interpretations may be classified as curative acts, which – by their nature – may not even trigger traditional concerns regarding retroactivity. Employing comparative and historical methods, the author traces the development of the retrospectivity/retroactivity doctrine within the English legal tradition. Through a case-study method, the author further analyzes: U.S. Supreme Court opinions, Australian Appellate Court decisions and UK House of Lords opinions regarding "legitimate expectations" in the context of retrospectivity. The author demonstrates that in common law jurisdictions, curative and clarifying laws are consistently applied retroactively. In these instances, the classic presumption against retroactivity is rendered inapplicable due to overriding public interest and other legal justifications. The Australian approach toward "remedial", "restorative", and "curative" laws – as well as those designed to overturn judicial decisions – is presented as a particularly relevant model for authentic interpretation. In conclusion, the author recommends that legislative (authentic) interpretations be applied retrospectively (i.e., to cases not yet finally adjudicated) to avoid frustrating legitimate expectations and to uphold the principle of res judicata.

Keywords: *authentic interpretation, interpretation, retroactivity, retrospectivity, legitimate expectations, curative law, clarifying law*

9 786177 232161

Адреса редакції журналу "Економіка. Фінанси. Право"

Київ, вул. Хрещатик, 44

Аудиторська фірма "Аналітик"

af.analitik.ua@gmail.com